

**ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА
ДУРНАМО (МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND
PROSPECTS (SCIENTIFIC JOURNAL)**

2025. №3(7)

**МАЧАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲИ:
ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти
иттилооти дар мақолаҳо
истифодашударо дар маҷаллаи мазкур
ба муаллиф воғузор карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумои ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии
Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.
Борбад 48/5

Сомонӣ маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и
предпринимательства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно
содержания и достоверности
использованной информации несет
автор статьи в данном журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса
научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и
английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов
размещены на официальном сайте журнала
(www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры
Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97
от 27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском
центре МУТПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL “ECONOMY AND
TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS”**

**Journal Founder: International University
of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is
responsible for the content and reliability
of the information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the
official website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of
27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET
Publishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue,
Dushanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармухаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

<i>Зоирзода И.С.</i> - муовини сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Зоирзода И.С.</i> - заместитель главного редактора, кандидат экономических наук, доцент	<i>Zoirzoda I.S.</i> - deputy chief editor, candidate of economic sciences, associate professor
<i>Шаропов Ф.Р.</i> - муовини сармухаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Шаропов Ф.Р.</i> - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	<i>Sharopov F.R.</i> - deputy chief editor, doctor of economic sciences, professor
<i>Қудратов Н.А.</i> - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	<i>Қудратов Н.А.</i> - доктор юридических наук, профессор	<i>Kudratov N.A.</i> - doctor of law sciences, professor
<i>Љўрабоев Ғ.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Джўрабоев Ғ.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Juraboev G.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Љамшедов М.Љ.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Джамшедов М.Дж.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Jamshedov M.J.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Фақеров Ҳ.Н.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Факеров Ҳ.Н.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Fakerov H.N.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Љумъаев Б.М.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Джўмаев Б.М.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Jumaev B.M.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Ғайзулло М.К.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Ғайзулло М.К.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Fayzullo M.K.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Қудратов Р.Р.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Қудратов Р.Р.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Kudratov R.R.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Обидов Ф.С.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Обидов Ф.С.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Obidov F.S.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Қодирова З.Ҳ.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Кодырова З.Х.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Kadirova Z.Kh.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Қўрбонзода М.Р.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Қўрбонзода М.Р.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Kurbonzoda M.R.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Иброҳимзода И.Р.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Иброҳимзода И.Р.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Ibrohimzoda I.R.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Ҳоҷаев П.Д.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Ходжаев П.Д.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Khojaev P.D.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Садриддинов М.И.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Садриддинов М.И.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Sadriddinov M.I.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Сафозода А.К.</i> - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	<i>Сафозода А.К.</i> - доктор экономических наук, профессор	<i>Safozoda A.K.</i> - doctor of economic sciences, professor
<i>Љабборов Ф.А.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Джабборов Ф.А.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Jabborov F.A.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Раҳимов М.А.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Раҳимов М.А.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Rakhimov M.A.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Алишоев Ҳ.Ҳ.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Алишоев Ҳ.Ҳ.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Alishoev Kh.Kh.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Исмоилов А.А.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Исмоилов А.А.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Ismoilov A.A.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Султонзода Љ.У.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Султонзода Дж.У.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Sultonzoda J.U.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Мариншоев М.М.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Мариншоев М.М.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Marinshoev M.M.</i> - candidate of economic sciences, associate professor
<i>Валиев Н.Ш.</i> - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	<i>Валиев Н.Ш.</i> - кандидат экономических наук, доцент	<i>Valiev N.Sh.</i> - candidate of economic sciences, associate professor

МУНДАРИҶА		
1.	Аҳмадова М.Ф. Самаранок истифодабарии заминҳои наздиҳавлигӣ ва хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ	7
2.	Гадоев Д.Р. Идоракунии инфрасохтори истеҳсолии дар комплекси саноатии минтақа	13
3.	Ҷумъаев Б.М., Шобуддинов И.Н. Проблема ва дурнамои татбиқи стандарти базели iii дар низоми бонкии Тоҷикистон	22
4.	Зиёев М. Д. Таҳлили идоракунии муаммоҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ	32
5.	Мамадалиева Г.Т. Рақамикунонии низоми маориф ҳамчун омили тайёр намудани мутахассисон барои иқтисоди миллии Тоҷикистон	44
6.	Марипова Ф.А. Проблемаҳои инкишофи соҳибкорӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ	50
7.	Мирсаидов С.А., Раҳимзода Ф.М. Арзёбии тамоюли рушди бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	59
8.	Мухаммадюсупова Ш. А. Таҳлили муқоисавии моделҳои рушди инноватсионӣ: таҷрибаи байналмилалӣ ва имкониятҳои мутобиқшавӣ барои Тоҷикистон	68
9.	Нуриддинова М. С. Воридотивазкунӣ ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ	74
10.	Нуров Н. К. Рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бо истифода аз шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ	81
11.	Расулов С. Ғ. Масоили концептуалии ташаккули идоракунии инноватсионӣ дар низоми тиҷорати электронӣ	90
12.	Рустамов Р.У., Исмоилзода Ф.М. Омор ҳамчун омили муайянкунии сатҳи зиндагии аҳоли	96
13.	Содиқов М. О. Нақш ва аҳамияти математикаи муосир дар иқтисодиёт	110
14.	Умарзода З. М. Қарзи истеъмоли ва масъалаҳои он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон	117
15.	Ҳасанов Ф. А. Муқоисаи идеалҳои неолиберализм бо амалияти иқтисодиёти танзимшаванда	125
16.	Худойкулова Ё. К. Сармоягузори фаъолияти рақамикунонии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	134
17.	Ҷамшедов М.Ҷ. Созмони умумиҷаҳонии савдо: натиҷаҳои фаъолият ва ҳалли масоили таъмини озуқаворӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ	140
18.	Шарипов А. К. Усулҳои илмӣ дар қунии ҳодисаҳои табиат дар замони муосир	147
19.	Шарипов Б. Р. Таҳлили муфлисшавии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2024”	158
20.	Шарипова Ф. Н. Нархгузори илман асоснокшуда дар бозори хизмати бизнеси тарабхона	163
21.	Шонмардонов М. Ҷ. Асосҳои ниҳодии механизми сиёсати фискалӣ ва монетарии зиддитаваррумӣ ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир	171
22.	Шомаҳмадзода Ф. Ш. Таҳлили иҷроиши хароҷоти буҷети давлатӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ	178
Маълумот барои муаллифон		187
Маълумот барои тамос:		189

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	Ахмедова М.Ф. Эффективность использования бытовых земель и ферм личных помощников	7
2.	Гадоев Д.Р. Управление производственной инфраструктурой в региональном промышленном комплексе	13
3.	Джумъев Б.М., Шобуддинов И.Н. Проблемы и перспективы внедрения стандарта базель III в банковской системе Таджикистана	22
4.	Зиёев М. Д. Анализ управления социально-экономическими проблемами региона в условиях формирования сетевой экономики	32
5.	Мамадалиева Г.Т. Цифровизация системы образования как фактор подготовки кадров для национальной экономики Таджикистана	44
6.	Марипова Ф.А. Проблемы развития предпринимательства в трудах зарубежных учёных	50
7.	Мирсаидов С.А., Рахимзода Ф.М. Оценка тенденции развития рынка ценных бумаг в Республики Таджикистан	59
8.	Мухаммадюсупова Ш. А. Сравнительный анализ моделей инновационного развития: международный опыт и возможности адаптации для Таджикистана	68
9.	Нуриддинова М.С. Импортзамещение и интеграция Республики Таджикистан в мировую экономику	74
10.	Нуров Н.К. Развитие социально-экономической инфраструктуры с использованием государственно-частного партнерства	81
11.	Расулов С.Г. Концептуальные вопросы формирования инновационного управления в системе электронной коммерции	90
12.	Рустамов Р.У., Исмоилзода Ф.М. Статистика как фактор определяющий уровня жизни населения	96
13.	Садиков М. О. Роль и значение современной математики в экономике	110
14.	Умарзода З. М. Потребительский кредит и его проблемы в банковской системе Республики Таджикистан	117
15.	Хасанов Ф. А. Сопоставление идеалов неолиберализма с практиками регулируемой экономики	125
16.	Худойкулова Ё. К. Инвестиции в деятельность в области цифрового туризма в республике таджикистан	134
17.	Джамshedов М.Дж. Всемирная торговая организация: результаты деятельности и решения проблем поставок продовольствия на мировых рынках	140
18.	Шарипов А. К. Научные методы понимания природных явлений в современное время	147
19.	Шарипов Б. Р. Анализ банкротства коммерческих банков Республики Таджикистан за 2014-2024 гг.	158
20.	Шарипова Ф. Н. Научнообоснованное ценообразование на рынке услуг ресторанного бизнеса	163
21.	Шоимардонов М. Дж. Институциональные аспекты антиинфляционного механизма фискальной и монетарной политика Республики Таджикистан в условиях переходного процесса	171
22.	Шомахмадзода Ф. Ш. Анализ эффективности расходов государственного бюджета по секторам экономики	178
Памятка для авторов		187
Контактная информация		189

CONTENT		
1.	Akhmedova M.F. Efficiency of use of household land and personal assistant farms	7
2.	Gadoev D. R. Management of production infrastructure in the regional industrial complex	13
3.	Jumayev B.M., Shobuddinov I.N. Problems and prospects of implementation of the basel III standard in the banking system of Tajikistan	22
4.	Ziyoev M. D. Analysis of management of socio-economic problems of the region in the conditions of formation of the network economy	32
5.	Mamadaliyeva G. T. Digitalization of education as a factor in training personnel for the national economy of Tajikistan	44
6.	Maripova F. A. Problems of entrepreneurship development in the works of foreign scientists	50
7.	Mirsaidov S.A., Rahimzoda F.M. Assessment of the development trend of the securities market in the Republic Of Tajikistan	59
8.	Muhammadyusupova Sh. A. Comparative analysis of innovative development models: international experience and adaptation possibilities for Tajikistan	68
9.	Nuriddinova M. S. Import substitution and integration of the Republic of Tajikistan into the world economy	74
10.	Nurov N. Q. Development of social and economic infrastructure using public-private partnership	81
11.	Rasulov S. G. Conceptual issues of forming innovative management in the system of electronic commerce	90
12.	Rustamov R. U., Ismoilzoda F. M. Statistics as a factor determining the standard of living of the population	96
13.	Sadikov M. O. The role and importance of modern mathematics in economics	110
14.	Umarzoda Z. M. Consumer credit and its issues in the banking system of the Republic of Tajikistan	117
15.	Khasanov F. A. Comparison of the ideals of neoliberalism with the practices of a regulated economy	125
16.	Khudoykulova Y. K. Investment in digital tourism activities in the Republic of Tajikistan	134
17.	Jamshedov M.J. World trade organization: results of activities and solutions to food supply problems in global markets	140
18.	Sharipov A. K. Scientific methods of understanding natural phenomena in modern times	147
19.	Sharipov B. R. Analysis of bankruptcy of commercial banks of the Republic of Tajikistan for 2014-2024	158
20.	Sharipova F. N. Scientifically based pricing in the services market restaurant business	163
21.	Shoimardonov M. Dzh. Institutional aspects of anti-inflation mechanism of fiscal and monetary policy of the republic of tajikistan under the conditions of the transition process	171
22.	Shomakhmadzoda F. Sh. Analysis of state budget expenditure performance in economic sectors	178
Note for authors		187
Contact information		189

Ахмадова Мохрӯ Файзалиевна

муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел.: +992981013969.

САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ НАЗДИҲАВЛИГӢ ВА ХОҶАГИҲОИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ

Ҳоҷагии ёрирасони шахсиро як шахрванд ё аъзоёни оилаи ӯ, ки ҳамроҳи ӯ зиндагӣ мекунад якҷоя бо худ фаъолияти ҳоҷагии ёрирасони шахсиро пеш мебаранд. Ҳадафи ин кор муайян кардани хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодии қитъаҳои замини наздиҳавлигии аҳоли дар давраи гузариш ба иқтисоди бозор, ҷойгоҳ ва нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти озуқаворӣ мебошад. Маҳсулоти кишоварзӣ, ки тавассути пешбурди ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ истеҳсол ва коркард карда мешавад, моликияти шахрвандоне мебошад, ки ҳоҷагии ёрирасони шахсиро пеш мебаранд.

Калимаҳо калидӣ: заминҳои наздиҳавлигӣ, ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ, ҳоҷагии деҳқонӣ, заминҳои кишоварзӣ, замини обёришавандаи кишоварзӣ, ҳосилнокии хок.

Ахмедова Мохру Файзалиевна

старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе. Телефон: +992981013969

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЫТОВЫХ ЗЕМЕЛЬ И ФЕРМ ЛИЧНЫХ ПОМОЩНИКОВ

Личным подсобным хозяйством владеет гражданин или проживающие с ним члены его семьи. Целью данной работы является определение социально-экономических характеристик приусадебных участков в период перехода к рыночной экономике, их расположения и роли в решении продовольственных проблем. Сельскохозяйственная продукция, произведенная и переработанная в личном подсобном хозяйстве, является собственностью граждан, владеющих личным подсобным хозяйством.

Ключевые слова: приусадебные земли, личные подсобные хозяйства, деҳқанские хозяйства, земли сельскохозяйственного назначения, орошаемые земли сельскохозяйственного назначения, плодородие почв.

Akhmedova Mohru Fayzalievna

Senior Lecturer, Department of Economic Theory, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe. Phone: +992981013969

EFFICIENCY OF USE OF HOUSEHOLD LAND AND PERSONAL ASSISTANT FARMS

A personal subsidiary farm is owned by a citizen or his family members living with him. The purpose of this work is to determine the socio-economic characteristics of household plots during the transition to a market economy, their location and role in solving food problems. Agricultural products produced and processed in personal subsidiary plots are the property of citizens who own personal subsidiary plots

Key words: household land, personal subsidiary plots, dekhkan farms, agricultural land, irrigated agricultural land, soil fertility.

Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳимтарини истеҳсолоти неъматҳои моддӣ мебошад.

Дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузаштан ба иқтисодиёти бозорӣ, дар натиҷаи таҷдиди колхозу совхозҳо ва дар заминаи онҳо таъсиси шаклҳои нави хоҷагидорӣ: хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, корхонаҳои иҷоравӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайра, ки даромаднокии истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро баланд бардоштанд, ба вуҷуд омаданд.

Ҳамон тавре, ки маълумотҳои ҷадвали 1 шаҳодат медиҳанд, масоҳати заминҳои қитъаҳои наздиҳавлигӣ тамоюл ба афзоиш доранд қитъаҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бошад тамоюл ба пастшавӣ дорад.

Ҷадвали 1

**Тамоюли замини наздиҳавлигӣ ва замини хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ
ба ҳисоби гектар**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	2018	2019	Фарқият с. 2020 нисбат ба с. 2019
Майдони умумӣ	14137907	14137907	0
Ҷамъи заминҳои кишоварзӣ	4706050	4706451	401
Қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ	213910	214073	163
Қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ба ҳисоби % нисбат ба ҷамъи заминҳои кишоварзӣ	4,54	4,55	40,64
Заминҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ	59034	59005	-29
Заминҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ба ҳисоби % нисбат ба ҷамъи заминҳои кишоварзӣ	1,25	1,25	-

Сарчашма: Дар асоси таҳлили муаллиф. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020. Саҳ.1.

Агар соли 2018 заминҳои қитъаҳои наздиҳавлигӣ 213910 гектар бошад, дар соли 2020 ба 214073 гектар расидааст, ки 163 гектар афзоиш ёфтааст. Қитъаҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ соли 2019 59034 ва соли 2020 ба 59005 гектар расидааст, ки 29 гектар кам мебошад.

Таҳлилҳо дар ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ дар соли 2020 4,55% ва заминҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бошад 1,25% нисбат ба ҷамъи заминҳои кишоварзиро ташкил медиҳад. Мутобиқи маълумоти Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони умумӣ дар соли 2020 14137907 гектарро ташкил медиҳад аз ин заминҳои кишоварзӣ 4706451 гектар мебошад, ки 33,3 %-ро ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминҳои наздиҳавлигӣ ва заминҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ дар соли 2019 мутаносибан 213910 ва 59034 гектар ва дар соли 2020 214073 ва 59005 гектарро ташкил медиҳад, ки дар ин солҳо заминҳои наздиҳавлигӣ 163 гектар зиёд шудааст ва заминҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бошад 29 гектар кам шудааст.

**Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби гектар)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	2018	2019	Фарқият с. 2019 нисбат ба с. 2018
Майдони умумӣ	14137907	14137907	0
аз ҷумла обӣ	761523	762198	675
Замини қорам	669745	674609	4864
аз ҷумла обӣ	466787	471087	4300
Ниҳолҳои бисёрсола	157048	159112	2064
аз ҷумла обӣ	121357	122424	1067
Партов	27278	22055	-5223
Алафзор	18514	18514	0
Чарогоҳ	3833465	3832161	-1304
Ҷамъи заминҳои кишоварзӣ	4706050	4706451	401
аз ҷумла обӣ	616069	617352	1283
Заминҳои наздиҳавлигӣ	213910	214073	163
Заминҳои хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ	59034	59005	-29
Ҷангалу бешазор	287060	287048	-12
Бутазор	276999	276992	-7
Ботлоқ	4295	4275	-20
Заминҳои зери об	266049	266048	-1
Роҳҳо ва роҳҳои чорвогузар	59737	59749	12
Дигар заминҳо	8264773	8264266	-507

Сарчашма: дар асоси таҳлили муаллиф. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020. Саҳ.1.

Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар чадвали 3 оварда шудааст, ки соли 2020 миқдори умумии заминҳо чунин мебошад: Вилояти Суғд-2518758 гектар, вилояти Хатлон-2468225 гектар, ВМКБ-6289817 гектар ва ноҳияҳои тебестӣ марказ -2861107 гектар. Соли 2020 нисбати соли 2019 миқдори заминҳои умумии ҷумҳурӣ каму зиёд нашудааст аммо замини қорам, ниҳолҳои бисёрсола, ҷамъи заминҳои кишоварзӣ, заминҳои наздиҳавлигӣ зиёд шудааст, заминҳои алафзор, бутазор, ботлоқ, заминҳои зери об, роҳҳо ва роҳҳои чорвогузар бетағйир мондааст ва партов, чарогоҳ, заминҳои хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ, ҷангалу бешазор, дигар заминҳо бошад кам шудааст.

Агар суръати афзоиши тақсимкунии қитъаҳои замин ба аҳоли нисбат ба соли 1991-ум 2,6 баробарро ташкил карда бошад, дар он сурат замини ҷудо кардашудаи обёришаванда 2,1 баробарро ташкил медиҳад. Ин далел аз он шаҳодат медиҳад, ки ба аҳоли бештар қитъаҳои замин аз ҷумла замини лалмӣ ҷудо карда мешавад. Тақрибан чунин тамоюлоти афзоишро мазрааҳои доранд, ки аҳоли барои қитъаи замини шахсӣ истифода мебаранд.

Нишон ди хандаҳо	Солҳо											
	Вилояти Суғд			Вилояти Хатлон			ВМКБ			НТМ		
	2018	2019	Фарқ ият с. 2019 нисба т ба с. 2018	2018	2019	Фарқ ият с. 2019 нисба т ба с. 2018	2018	2019	Фарқ ият с. 2019 нисба т ба с. 2018	2018	2019	Фарқ ият с. 2019 нисба т ба с. 2018
Майдон и умумӣ	25187 58	25187 58	0	2468 225	2468 225	0	62898 17	62898 17	0	28611 07	28611 07	0
аз ҷумла обӣ	29286 7	29343 9	572	3430 83	3431 52	69	18770	18804	34	10680 3	10680 3	0
Замини корам	22962 5	23098 9	1364	3311 51	3347 50	3599	9200	9217	17	99769	99653	-116
аз ҷумла обӣ	16717 5	16800 0	825	2330 52	2365 38	3486	8465	8482	17	58095	58067	-28
Ниҳолҳо и бисёрсо ла	78018	79040	1022	4355 6	4418 3	627	1707	1732	25	33767	34157	390
аз ҷумла обӣ	77357	78317	958	2501 4	2506 0	46	1689	1714	25	17295	17333	38
Партов	6089	4579	-1510	2029 2	1663 5	-3657	144	128	-16	753	713	-40
Алафзор	1064	1064	0	6910	6910	0	8498	8498	0	2042	2042	0
Чарогоҳ	78403 6	78351 6	-520	1226 871	1226 323	-548	73403 5	73403 5	0	10885 23	10882 87	-236
Ҷамъи заминҳо и кишовар зӣ	10988 32	10991 88	356	1628 780	1628 801	21	75358 4	75361 0	26	12248 54	12248 52	-2
аз ҷумла обӣ	24900 9	25018 5	1176	2768 23	2768 93	70	14057	14091	34	76180	76183	3
Заминҳо и наздиқа влигӣ	60882	60924	42	8974 9	8984 8	99	4965	4965	0	58314	58336	22
Заминҳо и ХҶШ	17786	17760	-26	2654 9	2654 9	0	486	586	0	14213	14210	-3
Ҷангалу бешазор	95583	95583	-	1129 46	1129 43	-3	12554	12551	-3	65977	65971	-6
Бутазор	26747	26747	0	1123 99	1123 92	-7	67575	67575	0	79278	70278	0
Ботлоқ	117	117	0	3565	3545	-20	357	357	0	256	256	0
Заминҳо и зери об	10427 4	10427 4	0	1010 59	1010 59	0	19199	19199	0	41517	41516	-1
Роҳҳо ва роҳҳои чорвогу зар	16099	16099	0	2373 4	2374 6	12	8820	8820	0	11084	11084	0
Дигар заминҳо	1098 438	1098 066	-372	3694 44	3693 42	-102	5422 277	5422 254	-23	1374 614	1374 604	-10

**Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар
минтақаҳои ҷумҳурӣ**

Сарчашма: дар асоси таҳлили муаллиф. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020. Саҳ.2,11,27,54.

Агар суръати афзоиши тақсимкунии қитъаҳои замин ба аҳоли нисбат ба соли 1991-ум 2,6 баробарро ташкил карда бошад, дар он сурат замини чудо кардашудаи обёришаванда 2,1 баробарро ташкил медиҳад. Ин далел аз он шаҳодат медиҳад, ки ба аҳоли бештар қитъаҳои замин аз ҷумла замини лалмӣ чудо карда мешавад. Тақрибан чунин тамоюлоти афзоишро мазрааҳои доранд, ки аҳоли барои қитъаи замини шахсӣ истифода мебарад.

Таҳлилҳои ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони умуии заминҳо дар солҳои 2019 ва 2020 бештар дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон рост меояд, ки мутаносибан 6289817 ва 6289817 гектарро ташкил медиҳад. Дар ноҳияҳои тобеъи марказ бошад миқдори заминҳои умумӣ 2861107 ва 2861107 гектар рост меояд, дар вилояти Суғд 2518758 ва 2518758 гектар ва дар вилояти Хатлон бошад 2468225 ва 2468225 гектарро ташкил медиҳад.

Сарфи назар аз он, ки замини обёришаванда дар ҷумҳурӣ кам аст, бо вучуди ин дар хоҷагиҳои аҳоли боғу тоқпарварӣ дар заминҳои обӣ ба таври васеъ давом дорад.

Мутаасифона сол ба сол бештари заминҳои обии ноҳияҳо бо ҳар роҳ, қонунӣ ва ғайриқонунӣ, худсарона, бемаъсулиятона барои сохтмони биноҳои истиқоматӣ, иншоотҳо ва ғайраҳо чудо карда мешавад.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз ҳисоби замини обёришавандаи кишоварзӣ ба зери биноҳо иншоотҳо 65,1 фоиз чудо карда шудааст, ки аз нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳурӣ қариб 5 баробар зиёд мебошад. Дар вилояти Хатлон 54,3 фоиз, ки аз нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳурӣ қариб 4,1 баробар, вилояти Суғд 49,0 фоиз аз нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳурӣ қариб 3,7 баробар ва ноҳияҳои тобеъи марказ бошад 4,4 фоиз, аз нишондиҳандаи миёнаи ҷумҳурӣ қариб 0,3 баробар барои қитъаи замини наздиҳавлигӣ қарор дорад (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4

Афзоиши қитъаҳои заминҳои наздиҳавлигӣ дар ҷумҳурӣ (дар солҳои 2019-2020 г.)

Вилоятҳо	2018		2019		Фарқият		Дар зери иморату иншоот		
	Ҳама-гӣ +, -	Аз он ҷумла обӣ	Ҳама-гӣ +, -	Аз он ҷумла обӣ	Ҳама-гӣ +, -	Аз он ҷумла обӣ	2018	2019	+, -
Вил. Хатлон	89749	48608	89848	48607	99	-1	29206	29189	-17
Вил. Суғд	60882	29844	60924	29266	42	-578	25752	25739	13
НТМ	58314	2548	58336	25485	22	-1	24765	24914	149
ВМКБ	4965	3235	4965	3234	0	-1	3229	3233	4

Сарчашма: дар асоси таҳлили муаллиф. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020. Саҳ.2,11,27,54.

Мутобиқи маълумотҳои нишондодашуда дар ҷумҳурӣ заминҳои наздиҳавлигӣ дар солҳои 2019 ва 2020 бештар дар вилояти Хатлон мебошад, ки мутаносибан 89749 ва 69848 гектар рост меояд, дар вилояти Суғд 60882 ва 60924 гектар мебошад, дар ноҳияҳои тобеъи марказ 58314 ва 58336 гектар ва дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бошад дар ин солҳо 4965 гектарро ташкил медиҳад.

Умуман, ҳар сол ба ҳисоби миёна 2224 гектар аз гардиши кишоварзӣ барои биноҳо иншоотҳо истифода мешавад.

Бо назардошти ин мо чунин пешниҳод мекунем, ки истифодаи замини обӣ барои сохтмони биноҳо ва иншоот бо усули сохтани биноҳои истиқоматии бисёррошона ва биноҳои маъмурию ёрирасон маҳдуд карда шавад.

Аз сабаби камии замин эҳтиёҷот ба азхудкунии чунин заминҳо мондааст, ки дар дигар мамлакатҳо заминҳои партова меноманд, масалан заминҳои регдору санглох, шӯрзамин, ботлоқзорҳо ва аз маъданиёт тозашуда, инчунин заминҳои сахту биёбонӣ аз худ карда шаванд.

Механизми масъулияти иқтисодии истифодабарии заминро аз рӯи усулҳои истифодабарии оқилонаи замин, ҳифз ва баланд бардоштани ҳосилнокии хок ва барқарор намудани истифодаи дурусти замин, аз худ кардани заминҳои нав ба ивази заминҳои ғайрикишоварзӣ гирифташуда, баланд бардоштани дараҷаи дониши истифодабарандагони заминро ба танзим даровардан зарур аст. Қайд кардан зарур аст, ки оид ба барқароркунии иқтидори ирригатсионӣ тадбиру чораҳои зарурӣ андешидан зарур аст. Тарҳу лоиҳаҳои нави замонавии истифодаи замин тартиб додан лозим ва зарур аст, соҳаи коркарди маҷмеи агросаноатӣ, ки асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ асос ёфтааст, барқарор карда шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки рушди инфраструктураи бозорӣ бо роҳи таъсиси ситемаи шаклҳои хариду фуруш дар бозорҳои озуқаворӣ, системаи устувори молиявӣ-карзӣ ва нақлиёти (ҳамлу нақл), ки ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имконият медиҳад бе монеа ва давомдору мунтазам ба бозор роҳ ёбанд, таъмин кардан зарур аст.

Илова бар ин, таҳияи барномаи давлатии ҷимояи сектори шахсӣ -хусусӣ, аз ҷумла таъмини аввалияи соҳибкорон бо асосҳои иқтисодии бозорӣ зарур аст.

Ҳамин тавр, ташаккулёбӣ ва рушди хоҷагҳои ёрирасони шахсии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷалб намудани аҳолии қобили меҳнати мамлакат ба ҷаъолияти ғойданоки меҳнат нақши муҳим мебозад. Махсусан сектори шахсӣ-хусусӣ барои тағйироти шароитҳои иқтисодӣ, аҳамияти бағоят бузург дорад, ки амалӣ намудани вай ҳаматарафа ба баромадани ҷумҳурӣ аз бӯҳрони иқтисодӣ бештар ва осонтар мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Баротов М.Б. Рафти ислохоти баҳши кишоварзии Тоҷикистон.// Экономика Таджикистана. Стратегия развития, №1, 1998.
2. Болтов В. Реалии агропромышленного комплекса.// Экономика Таджикистана; Стратегия развития, №2, 1998.
3. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020
4. Раҳмонов Э. Ислохоти иқтисодӣ - амри замон // Народная газета, 28 ноябр - 5 декабри соли 1997, №48 (19020). С.1.
5. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статсборник. Душанбе:, Госкомстат. 2020с.

REFERENCES

1. Barotov M.B. Progress in reforming the agricultural sector of Tajikistan.// Economy of Tajikistan. Development Strategy, No. 1, 1998.
2. Boltov V. The reality of the agro-industrial complex.// Economy of Tajikistan; Development Strategy, No. 2, 1998.
3. State Committee for Land Management and Geodesy of the Republic of Tajikistan. Information on the amount of land and its distribution by type in regions, cities and districts of the Republic of Tajikistan in 2020
4. Rakhmonov E. Economic reforms - the order of the day // Narodnaya Gazeta, November 28 - December 5, 1997, No. 48 (19020). C.I.
5. Agriculture of the Republic of Tajikistan. Statistical Collection. Dushanbe:, State Committee for Statistics. 2020s.

Гадоев Даврончон Рамазонович

н.и.и., дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон E-mail: gadoev-8181@mail.ru, тел.: (+992) 92 796-96-77

ИДОРАКУНИИ ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛИИ ДАР КОМПЛЕКСИ САНОАТИИ МИНТАҚА

Аннотатсия. Аҳамияти илмӣ мақола дар таҳияи методологияи идоракунии инфрасохтори истеҳсолии дар комплекси саноатии минтақаи мебошад, ки истифодаи равиши системавиро дар бар мегирад. Яке аз натиҷаҳои муҳимтарини идоракунии инфрасохтори истеҳсолӣ - таъмини навҳои гуногуни амнияти минтақа - иҷтимоӣ, энергетикӣ, озуқаворӣ, сарватҳои зерзамини ва ашёӣ, аз ҷумла тавассути татбиқи сиёсати самарабахши савдои хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ, маҷмааи саноатии минтақаи, равиши системавӣ, амнияти минтақаи.

Гадоев Давронджон Рамазонович

научный сотрудник, доцент кафедры международных отношений и политологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: gadoev-8181@mail.ru, тел.: (+992) 92 796-96-77

УПРАВЛЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ В РЕГИОНАЛЬНОМ ПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Аннотация. Научная значимость статьи заключается в развитии методологии управления производственной инфраструктурой регионального промышленного комплекса, предусматривающей использование системного подхода. Рассмотрен один из важнейших результатов управления производственной инфраструктурой - обеспечение различных видов безопасности региона - социальной, энергетической, продовольственной, минерально-сырьевой, в частности за счет проведения эффективной внешнеторговой политики.

Ключевые слова: управление, производственная инфраструктура, региональный промышленный комплекс, системный подход, безопасность региона.

Gadoev Davronjon Ramazonovich

researcher, acting, associate professor of the Department of International Relations and Political Science, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan E-mail: gadoev-8181@mail.ru, tel.: (+992) 92 796-96-77

MANAGEMENT OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE IN THE REGIONAL INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract. The scientific importance of the article consists in the development of methodology management of productive infrastructure of the regional industrial complex providing use of system approach. One of the most important results of management of productive infrastructure providing different types of safety of the region are social, power, food, mineral and raw, in particular due to carrying out an effective foreign trade policy is considered.

Keywords: management, productive infrastructure, regional industrial complex, system approach, safety of the region.

Мушкilotҳои имрӯзаи дар низоми хоҷагидорӣ дар комплекси саноатӣ минтақа дар иқтисодиёти муосир ва зарурати рушди идоракунии муносибатҳои иштирокчиёни он дар назардошти омилҳои дохилию берунии рушди муносибатҳои иқтисодиёти минтақа ва алоқамандии он зарур мебошад.

Дар шароити имрӯза, комплекси саноатӣ минтақа ва ташкилотҳои он ҳело гуногуни хоҷагиро дар ҷараёни истеҳсолоти саноатӣ минтақавӣ машғуланд, ки бо якдигар муттаид намуда, нақши таъминоти балки динамикаи иқтисодиёти минтақавӣ ва рушди устувории тараққиёти мамлакатро фароҳам меорад, ки асоси рушди таъминоти муносибатҳои иштирокчиёни комплекси саноатӣ минтақавиро бо инфрасохтори истеҳсолоти кишварҳои ҳамсоя таъмин менамояд, ки он ба идоракунии захираҳои тақриристеҳсолот ва ҷараёни мубодилаи оқилонаи онро таъмин мекунад. [1// 11. – Р 1052-1056].

Инфрасохтори истеҳсоли барои нуфузтар истифодаи муштаракӣ иштирокчиёни комплекси истеҳсолии минтақа шароити заруриро фароҳам меорад. Вай ҳамчун як навъ “инфрасохтори истеҳсолоти моддӣ” буда барои истеҳсолоти умумии ҷамъият аҳамияти калон дорад. Бо баробари он, тақриристеҳсолкунии муносибу самарабахш ва мубодилаи захирахоро дар зинаҳои гуногуни иқтисодиёт таъмин месозад. Бояд қайд кард, ки инфрасохтори истеҳсолии ин комплекси муосири саноатӣ минтақавӣ ва дорои хусусиятҳои зеринро дарбар гирифта бо: раванакунӣ, расонидани хидматрасонӣ дар байнисоҳавӣ, паҳн кардани амалиёт ва натиҷахоро дорад. Беҳамтои инфрасохтори истеҳсоли барои ҳамаи иштироккунандагони комплекси саноатӣ ба ҳолати мураккабии он расонда басамтҳои мушкилии истеъмоли аҳоливу ҷомиа оварда мерасонад.

Ба ҳамаи мо, маълум аст, ки истеҳсоли ибтидоӣ на танҳо ба инфрасохтори истеҳсоли таъсир мерасонад, балки ин ҳалқаи бозгашт низ вучуд дорад. Дар он ҷое, ки инфрасохтори истеҳсоли инкишоф ёфтааст, аксарияти комплексҳои саноатӣ минтақавӣ мутамарказ шудаанд, ки бе онҳо тақриристеҳзоли интенсивӣ имконнопазир аст. Инфрасохтори истеҳсоли, бояду шояд, ба сатҳи технологияи истеҳсолоти ибтидоӣ ва дуумдараҷа мувофиқ бошад.

Суръати инкишофи иқтисодиёти комплексҳои саноатӣ минтақавӣ соҳаҳои гуногуни саноат бевосита ба дараҷаи тараққиёти инфрасохтори истеҳсоли вобаста аст, ки ин аз зарурати идоракунии тараққиёти онҳо шаҳодат медиҳад. [2– С. 77].

Қор қарда баромадани принципҳо ва усулҳои идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатӣ минтақа проблемаи таъхиринопазирӣ хоҷагии халқ мебошад. Имрӯз дар адабиётҳои иқтисоди фикру ақидаҳои муосир ва мулоҳизаҳо аз нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд, ки дар шароити имрӯза онҳо принципҳои асосии идоракунии инфрасохтори истеҳсолотиро дар комплекси саноатӣ минтақа бо механизмҳои нав ба нав баровардан лозим аст, ки он на танҳо аҳамиятҳои илмӣ мавзӯҳои имрӯзаи тадқиқот, балки аҳамияти таъсиррасонии он барои қорқарди рушди муносибатҳои минтақавӣ ва баромадани самтҳои асосии онро аз нав дидабаромада механизмҳои идоракунии инфрасохтори истеҳсолотиро дар комплекси саноатӣ минтақа дар шароити муосир бо муҳити тараққиёбандаи истеҳсолотро инеко менамояд. Бояд қайд намуд, ки таъминоти дониш ва сатҳи қорфӣ таҳаввулот бо аҳамияти илмӣ амалӣ, аз қигар интиҳоби мавзӯи таҳқиқшавандаро муайян намудаи масъалаҳои таҳлили назариявӣ имкон медиҳад ва дар доираи он амалан ваъсетарро паҳн қардани самтҳои илмиро қонот намоянд.

Маълум аст, ки комплекси саноатӣ минтақавӣ тамоми соҳаҳои хоҷагии халқро бо асбобу анҷом, ашъи хом ва масолеҳи нав таъмин намуда, омилҳои қаролтарини қарқорқунио инноватсионии иқтисодиёти минтақа ва кишвар мебошанд, ки онҳо ба муассисаҳои қар як соҳаи иқтисоди дар раванди қабули қарқорқоро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, муайян қардан лозим аст, ки қаром муассисаҳо дар иқтисодиёт мақоми пешқаранда мебошанд, онҳо қи тавр инкишоф ва рушд меёбанд, бо қарқигар қи

тавр муносибат мекунад ва ғ. дарк намудан лозим аст. Хусусан дар вазъиятҳои бӯхронӣ, фарқияти байни ниҳодҳои беруна, ки ниёзҳои асосии иқтисоди муосирро ифода мекунад ва институтҳои дохилие, ки тавассути рушди комплексҳои саноатии минтақавӣ ба вучуд меоянд, хеле муҳим аст.

Ҳамаи ин муассисаҳо як чизи умумӣ доранд: онҳо ба тақсимои меҳнат хосанд. Онҳо аз рӯи принципи муносибатҳои шартномавӣ амал мекунад. Бақайдгирии дурусти (интиқоли) моликият ва ба кам кардани хароҷот бо истифодаи оқилонаи захираҳо шояд мусоидат кунад. Аз ин рӯ, шакли шартномавии муносибатҳо масъалаи номуайянии иттилоотро барои субъектҳои хоҷагидори алоҳида ҳал мекунад ва барои тамоми иқтисодиёт аҳамияти назаррас дорад. Аммо шакли комплекси ташкилии звеноҳои махсуси хоҷагӣ, аз ҷумла комплексҳои саноатии минтақавиро ба амал баровардан лозим аст.

Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари институтсионалӣ комплекси саноатии минтақавӣ ҳамчун як намуди интеграсияи иқтисоди, субъекти ягонаи иқтисодие пайдо мешавад, ки равандҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодиро дар замон ва макон муттаҳид намуда, таъсири дутарафаи механизми бозориро истифода мебарад.

Шарти муҳими фаъолияти дурусти комплекси муосири саноатии минтақавӣ устувории он мебошад, ки кафолат дода мешавад:

- мутобиқат бо дигар сохторҳо дар сатҳи макро ва микроиқтисодӣ;
- барои ноил шудан ба мақсадҳои стратегии истеҳсолоти саноатӣ ва умуман иқтисодиёт кушиш менамояд;
- назорати мувофиқи низом;
- бо дараҷаи муайяни мустақилият ва муҳторият, яъне комплекси саноатии минтақа бояд ташкилоти мураккаб ва ягона бошад;
- бо қобилияти нигоҳ доштани сифат ва нишондиҳандаҳои умумии он ҳангоми тағир додани шакл ва сохтори низоми иқтисодӣ;
- бо роҳи мутобиқ намудани чараёнҳои таҷдиди низоми иқтисодии комплекси саноатии минтақавӣ ба динамикаи талаботи ҷамъият, иқтисодиёт ва макросохтор;
- қобилияти махсуси худташкिल्унӣ ва худтакмил додан дорад.

Дар баробари ин, барои фаъолияти муътадили комплекси саноатии минтақа мувофиқат ва мутобиқсозии инфрасохтори истеҳсоли аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Сохтмон ҳамчун як намуди инфрасохтор ё "инфрасохтори саҳти сохтмонӣ" муҳим аст. Давомнокӣ ва самарабахшии тамоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба ҳамин вобаста аст. Аз якҷанд соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ҷудо кардани инфрасохтори истеҳсоли ва ҳамчун звенои мустақил ҳисоб кардани он аз ҷиҳати методологӣ кори хеле душвор аст.

Мо инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақавиро ҳамчун гурӯҳи иштирокчиёни истеҳсолоти саноатӣ, ки ба комплекс дохил нашудаанд ва дар чараёни тақсим ва такрористеҳсолкунии пурраи захираҳои он иштирок мекунад, ифода мекунем. Вазифаи асосии он дастгирӣ намудани чараёни истеҳсолоти саноатӣ бо роҳи истифодаи оқилонаи иқтидорҳои захиравӣ, азнавсозии техникӣ ва инкишофи инноватсионии истеҳсолот барои таъмин намудани алоқаи чараёни истеҳсолот бо тараққиёти комплекси тадқиқшаванда мебошад. Ҳалли самарабахши ин масъала инкишофи инфрасохтор ва ба вучуд овардани марказҳои истеҳсолоти нави технологиро талаб мекунад.

Махсусан дар шароити озодии робитаҳои иқтисодии берунӣ фаъолияти иқтисодии берунӣ ҳамчун ҷузъи муҳими инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа бояд ба мустаҳкам шудани соҳибхотии иқтисодии минтақа кӯмак расонад. Категорияи «озодии иқтисодии минтақа» ба қобилияти амал кардан ба сифати субъекти мустақили иқтисодӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ дахл дорад ва барои интиҳоб ҳамчун меъёри идоракунии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар бахш бештар мувофиқ аст. Зеро дар минтақаҳо рушди саноати миллӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии

маҳсулот дар бозорҳои хориҷӣ соҳибхитӣи иқтисодиро афзоиш медиҳад ва баръакс, дар ҳоле, ки маҳсулоти миллӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазир нест ва ворид мешавад. Агар, дар бозор маҳсулоти саноатӣ ҳолатҳои ҳукмфармоистӣ намоёнд, он гоҳ, ин ба соҳибхитӣи иқтисодии тамоми минтақаи мамлакатро аз ҷиҳати истеҳсоли сарҷам менамоёнд. Паст шудани истиқлолияти иқтисодӣ боиси хоҳиши амният дар минтақа мегардад.

Аҳамияти идоракунии инфрасохтори истеҳсоли бо инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва зарурияти тақмил додани муносибатҳои истеҳсоли, инчунин ба муносибати тақмил додани усулҳои ташкили иқтисодӣ, техникаи технологӣ ва банақшагириву идоракунӣ, зиёд намудан ва лоиҳагузори масофаҳои гуногун, аз ҷумла, азхудкунии марзҳои геологӣ истизроҷии минтақавӣ меафзоёнд. Иқтисодиёт ва муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ. Илова бар ин, иқтидорҳои асосии истеҳсоли ва инфрасохтори истеҳсоли бо ҳам зич алоқаманданд.

Ҳама гуна ҳамкориҳои инфрасохтори истеҳсоли бо дигар намудҳои инфрасохтор бо мақсади умумии таъмини тақрористеҳсолкунии комплекси дар ҷорҷӯбаи саноатии минтақа алоқаманд аст. Масалан, таъсири мутақобилаи инфрасохтори истеҳсоли бо инфрасохтори инноватсионӣ эҳтимолияти ҷорӣ намудани бисёр навовариҳои технологиро муайян мекунад. Програмаҳои таҷҳизоти техникӣ бо назардошти натиҷаҳои рушди илмию техникӣ ва ҳамкориҳои инфрасохтори истеҳсоли бо инфрасохтори асосӣ имкон медиҳанд, ки барои ин стратегияи таҷҳизоти технологӣ нав захираҳои зарурӣ ба вуҷуд оварда шаванд.

Инчунин, бояд гуфт, ки инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа хусусиятҳои таснифнок дорад: нигоҳ доштани мулу маҳсулоти дар анбор ва истифодаи онҳо дар байнисохавӣ, истеъмоли якҷояи натиҷаҳои хуби ба даст гирифташуда ва ғ. Хусусияти инфрасохтори истеҳсоли дар мураккаб будани он барои комплекси саноатии минтақа ифода меёбад. Вай бо фаъолияти зарурии ҷамъиятӣ тамоми ҷиҳатҳои фаъолияти комплекси саноатии минтақаро таъмин намуда, ба натиҷаҳои ниҳии истеҳсолоти таъсири калон мерасонад. Аҳамияти инфрасохтори истеҳсоли дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва зарурияти тақмил додани муносибатҳои истеҳсоли иқтисодӣ, инчунин усулҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва нақшакаширо, ки ба тараққиёти иқтисодиёти минтақа ва афзоиши иҷтимоии он мусоидат мекунанд, дастгирӣ кардан лозим аст. Худи инфрасохтор ва инфрасохтори истеҳсоли бо ҳам зич алоқаманданд. Вазифаи охириро воқеан дуҷумдараҷа нест, зеро, он ҳамчун эҳтиётчи асосии истеҳсоли тасниф карда мешавад. Инчунин, инфрасохтори истеҳсоли дар ҷузъҳои он таҳриф ва гуногунии муҳити берунаро ҷуброн карда, устувори комплекси саноатии минтақаро дар шароити муносири иқтисодӣ баланд мебардорад. Дар баробари ин, самаранокӣ равандҳои таҷдидӣ низ меафзоёнд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки арзиши инфрасохтори истеҳсолии вайроншуда ба афзоиши андозҳо барои тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси саноатӣ хос мебошад.

Инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа дар ҳамкорӣ бо корхонаҳои саноатӣ тайёр аст, ки истеҳсолотро муттаҳид намоёнд, камбудии цикли истеҳсолотро пур кунад, муҳлатҳои истеҳсол ва даврано кам кунад ва бо ҳамин муомилоти пулӣ тезонад. Аслан инфрасохтори истеҳсоли робитаи байни корхонаҳои комплекси саноатии минтақаро ифода мекунад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳамчун механизми ягонаи идоракунӣ самараноктар амал кунанд.

Имрӯз робитаҳои байни ҷузъҳои инфрасохтори истеҳсоли аз байн рафта истодаанд, ки ин ба ҳолати комплексҳои гуногуни саноатии минтақа таъсир мерасонад. Ҳамзамон ҳолатҳои алоҳидаро ҳам ба инфрасохтори истеҳсоли ва ҳам ба инфрасохтори бозор рабт додан мумкин аст, ки ин аз зарурати аниқ кардани сарҳади инфрасохтори истеҳсоли ва аҳамияти амалии онро далolat мекунад. Ҳамин тавр, мо унсурҳои (блокҳои) инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақаро муайян намуда, хусусиятҳои идоракунии онро муайян кардем, аз ҷумла: мақсад, гурӯҳбандии амалиёт

дар байни сохаҳо ва тақсимои натиҷаҳо.

Хусусияти асосии идоракунии инфрасохтори саноатӣ дар табиати ҳамаҷонибаи он ва имкони таъсири ҳамаҷониба ба раванди истеҳсолоти саноатӣ ва бо ин роҳ ҳавасманд кардани тамоми истеҳсолот ва инфрасохтори он барои рушди иқтисодӣ ва рушди мутаносиби он ифода меёбад.

Ҳангоми идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа ва стандартикунонии моделҳои минтақавии таълими кадрҳои идоракунии дар шароити муосир мушкилоти зеринро муайян кардан мумкин аст:

1. Дар шароити муосир шаҳрвандон қисми зиёди захирахоро дар дасти худ ҷамъ кардаанд. Ҳудуд заминест, ки ўҳдадорҳои соҳиби худро ба субъектҳои гуногуни хоҷагидор медиҳад. Дар чунин вазъият комплекси саноатии минтақа аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил мегардад, ки ин ба инкишофи усулҳои анъанавӣ ва барномаҳои идоракунии инфрасохтори истеҳсолии он, ҳалал мерасонад.

2. Бартараф намудани даҳолати низомии давлат ба идоракунии саноат ташкили шарикии навро дар низомҳои зерин тақозо мекунад: Шарикии давлат ва бахши хусусӣ сатҳи нави идоракунии инфрасохтори истеҳсолӣ мебошад, ки дар он корхона бояд соҳаи асосии истеҳсолот гардад. Масъалаи замин муҳимтарин воҳиди истеҳсолиро ташкил медиҳад ва инчунин идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатиро душвор мегардонад. [3 – С. 65-70]

3. Имрӯз вазифаҳои назорат ва ҳавасмандгардонии воҳидҳои маъмурии минтақа инкишоф меёбанд, ки аз як тараф ҳар як корхонаи кишоварзиро идора карда, ба рушди инфрасохтори истеҳсолӣ мусоидат намуда, аз ҷониби дигар механизми ҳамкории мутақобила бо мақомоти минтақаро ба вучуд меорад. Комплекси саноатӣ бо шартҳои нафъи ҳамдигар ҳамчун шарикони баробархуқук.

4. Барои таъмини манфиати муассисаҳои давлатӣ дар бунёди инфрасохтори нави истеҳсолӣ, нақшаҳо, имкониятҳо ва захираҳои онҳо бояд мувофиқи ҳадафҳои маъмурияти минтақа ва ҳаҷми вазифаҳои ҳалшаванда танзим карда шаванд ва комплекси саноатии минтақавӣ дар сатҳи минтақавӣ, ки ҳамоҳангсозии иловагиро талаб мекунад ва ба фаъолияти комплексҳои саноатии минтақавӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҳалал мерасонад.

Ҳамаи масъалаҳои дар боло зикршуда дар идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақавӣ танҳо бо назардошти ҷанбаи минтақавӣ ҳал карда мешаванд, бинобар ин муносибати мунтазам ба идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатӣ аксар вақт қисми муҳим аст, ки дар идора кардани ин қисми иқтисодиёти умумии ба шуғли аҳолии минтақа мусоидат мекунад.

Муносибати низомие, ки мо барои идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа пешниҳод менамоем, ба як қатор усулҳо ва усулҳои гуногуни банақшагирӣ ва идоракунии ташкили амалиёти ба нақша гирифташуда, инчунин ба принципҳои банақшагирӣ дар асоси принципҳои зерин асос ёфтааст: мантиқан раванди рушд: мушкилот–ҳадаф–ҷанбаи шуғлнокии–тамоюли захираҳо ва ғ.

Ба андешаи мо, ҳангоми татбиқи усули танзим дар идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақавӣ принципҳои зерини мушаххаси идоракуниро риоя кардан лозим аст:

- таъмини нақшаи фаъоли қонунгузории давлатӣ дар ташкили инфрасохтори истеҳсолии минтақавӣ ва пешгирии ифлосшавии муҳити зист;
- зарурати дарёфтани усулҳои самарабахши тақсимои захираҳои асосӣ дар байни ташаккули қисмҳои ба ҳам алоқаманди инфрасохтори истеҳсолӣ дар давраи афзоиши асосии истеҳсолот ва идоракунии байни ташкилотҳо;
- роҳҳои иваз кардани инфрасохтори истеҳсолии маҳаллӣ бо хизматрасониҳои арзонтар ва дастраси инфрасохтори истеҳсолии хориҷӣ;
- муносибати махсус ба ташаккули инфрасохтори миллии истеҳсолӣ нисбат ба

соҳибкорию хурди инноватсионӣ дар комплекси саноатии минтақа.

Ҳамин тариқ, татбиқи муқаррароти асосии муносибати низомӣ ба муқаррароти асосии назарияи иқтисодии минтақавӣ, назарияи менеҷмент ва назарияи низомҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ имкон дод, ки доираи татбиқи концепсияи идоракунии инфрасохтори истеҳсолии минтақавӣ минбаъд васеъ карда шавад. Муайян кардан ва тавсиф кардани се унсурҳои муҳим душвортар аст: захираҳо, ташкил ва навоарӣ. Унсурҳои боқимондаи концепсия аҳамияти камтар доранд, зеро онҳо раванди таъмини инфрасохтори истеҳсолиро инъикос намеkunанд ва боиси ташаккули шароити имкониятҳои рушди устувори комплекси саноатии минтақавӣ мавриди омӯзиш қарор намегиранд.

Чузбӣ захиравӣ дар концепсияи идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа усули идоракунии захираҳо, усулҳои банақшагирии чараҳои захираҳо, тақсимот ва истифодаи оқилонаи захираҳо, инчунин усулҳои тақсимои ва истеҳсоли захираҳо ва оптимизатсияи шиддатнокии онҳо мебошад. Дар баробари ин дар қор аз нишондихандаҳои самарабахшии таъминоти инфрасохтор ва алоқаи функционалии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа, нишондихандаҳои график ва нишондоди истеҳсолӣ: мавҷудияти захираҳо ва даромаднокии истеҳсолот, сарфи захираҳо истифода мешаванд. Мубодила, навоарӣ, фондҳои асосӣ, истифодаи иқтидорҳо, фишангҳо, ҳифзи сармоя, баланд бардоштани шиддат ва мусоидат ба даромадноки.

Чузбӣ ташкилӣ дар концепсияи идоракунии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа ба принципҳои ташкилӣ, усулҳои идоракунии равандҳо ва лоиҳаҳо, усулҳои рушди ташкилӣ, тавсифи ҳавасмандкунӣ, вазифаҳо ва масъулиятҳо ва идоракунии иерархӣ асос ёфтааст. Усулҳо, низомҳои ташкилии матритсавӣ, идоракунии минтақавӣ ва лоиҳавӣ ӣнштар истифода бурдан лозим аст, ки аз ҷиҳати илмӣ, амалӣ ва назариявӣ хеле пурзӯр мегардад. Нишондихандаи ҳосилнокии меҳнат нишондихандаи самарабахшии инфрасохтори инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа, инчунин шумораи кормандон, автоматикунони истеҳсолот, дараҷаи пайваستшавии сохтор ва ягонагии он ба ҳисоб меравад. Бозгашт, дастгирии иҷтимоии кормандон ва қаноатмандии музди меҳнат ва ниҳоят ҳама гуна дастгирии маҳаллӣ.

Зеро мо чунин мешуморем, ки инфрасохтори саноатӣ як раванди мураккаб ва бисёрсатҳа аст, аз қабилӣ таҳлили сохтор, зарурати ноил шудан ба мавқеи худ дар дарки амнияти иҷтимоии минтақа ва амнияти миллии кишвар, кӯшишҳои бомуваффақият барои эҷоди самараноки механизми ҳифзи манфиатҳои тамоми мамлакат. Минтақа ва махсусан аҳоли аз натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур ба таҳлилҳо ва самтҳои гуногун вобастагӣ дорад, ки таҷдиди ҷиддии башардӯстонаи қарорҳо ва амалҳои андешидашуда бо дарназардошти манфиатҳои шахсии инфирод ва татбиқи онҳоро ифода месозад. Ҳуқуқҳои ҳар як инсон шароити мусоидтарини озодӣ: муносибати муосир ба таъмини амнияти иҷтимоии сохторҳо ва институтҳои кӯҳнаи иҷтимоӣ ва ба воқеияти нави ҳаёт мутобиқ кардани онҳо мебошад. Таҷдирҳои амалии зиёд кардани таъминоти иҷтимоӣ ва тақмил додани заминаи мавҷудаи қонунгузорӣ. Татбиқи он бояд ба таҳияи концепсияҳои нави назариявӣ ва равишҳои методологи бо иштироки қулӣ ҷамъият асос ёбад. [5 / – С.67].

Парадигмаи шакли нави таъмини тамоми намудҳои амният дар минтақа метавонад ҳамчун нишондихандаи идоракунии инфрасохтори истеҳсолӣ дар комплекси саноатии минтақа бояд хизмат кунад.

Дар ин бора, қайд кардан ҷоиз аст, ки дар адабиёти илмӣ якҷанд намуди амният ҷудо карда шудааст:

- иҷтимоӣ;
- технологӣ;
- илмию техникаӣ;

- иттилоотӣ;
- экологӣ;
- озуқаворӣ;
- тиббӣ;
- энергетикӣ;
- моддӣ ва ғайра мебошанд.

Аксари ин дастгирӣ тавассути сиёсати самараноки савдои хориҷӣ дар минтақа таъмин карда мешавад. Аз ин рӯ, таъсири савдои хориҷӣ ба сатҳи амният дар минтақа бо он муайян карда мешавад, ки якбора афзоиши содироти ашёи хоми стратегӣ ва воридоти маҳсулоти тайёр сатҳи амнияти чузъҳои асосии маҳсулот, аз ҷумла, энергетика, озуқаворӣ ва маъданӣ асосан аз ҳисоби ба амал баровардани сиёсати самарабахши савдои беруна захирахоро коҳиш медиҳад. Масалан, воридоти аз ҳад зиёди захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ сатҳи амнияти энергетикиро паст мекунад. Афзоиши аз ҳад зиёди содироти маводи ғизоӣ амнияти озуқавориро, ба роҳ мондани таҷҳизот – бехатарии техникӣ, воридоди доруҳо – ба бехатарии истеҳсоли фармасевтӣ ва ғайра коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, бояд дар идоракунии низомии инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақа технологияи мониторинги таъсири таҳвили тичорати хориҷӣ ба сатҳи амният дар минтақа тавассути арзёбии мувофиқат қорӣ карда шавад. Бо маҳдудияти солонаи таъминот, ҳаҷми калонтарин мегардад. Содирот ва воридоти ашёи хоми муҳими стратегӣ ва маҳсулоти тайёр. Ин лимитҳо дар асоси дараҷаи бехатарии ашёи хоми маҳаллӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти маҳаллӣ дар минтақа муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, шартӣ таъмини амнияти минтақаро метавон дар маҳдуд кардани таносуби ашёи хоми содиротӣ ва ҳаҷми ашёи хоми содиротӣ ё ҳаҷми маҳсулоти воридотӣ ба ҳаҷми истеҳсоли шаҳрвандон ифода кард. [4 – С. 49-54].

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ ҳадафи асосии азнавсозии иноватсионии муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳалли мушкилоти рақобатпазирии маҳсулот иникос мебошад. Дар ин асос, механизмҳои идоракунии инноватсионӣ ва концепсияи истеҳсолии комплекси истеҳсолоти саноатии минтақавӣ ва усулҳои асосии инноватсионии идоракунӣ мебошад, ки методҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодиёти инноватсиониро баланд бардошта, маҳсулотҳои рақобатпазиро дар минтақаҳои кишвар таъмин намуда, инчунин ба таҳия навігиҳои тағйироти инноватсионӣ асос ёфтааст. Дар баробари ин, ҳамчун нишондиҳандаҳои самаранокии таъмини инфрасохтор ва пайвастагии функционалӣ ба инфрасохтори истеҳсолии комплекси саноатии минтақавӣ корхона нишондиҳандаҳои ҳосилнокӣ ва навоариҳои истеҳсолоти корро истифода мебарад: тадқиқоти илмӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва мутобиқати иштирокчиён, қобилияти сохтмон. Дар шароити имрӯза амнияти иттилоотӣ ва қаноатмандии он аз сифати хизматрасонии шабақаҳои иҷтимоӣ бо таносуби доракуниҳои моддӣ ва ғайримоддӣ таъмин намуда, истеҳсоли маҳсулотро иникос менамояд.

Вазифаи асосӣ ва рушди концепсия инноватсиониро бояд ба захираҳои ташкилотҳои минтақавӣ ва истифодаи қувваҳои онҳоро дар раванди рушди таъминоти инфрасохтори комплекси истеҳсолии саноатикунони минтақа буда, барои идоракунии онҳо ва самаранокии комплекси маҳсулоти худудиро дар шароити ҳозира номуайяний таҳия карда шудааст, ки татбиқи якҷанд механизмҳои идоракуниро самаранок истифодабарии комплексро талаб мекунад, аз ҷумла:

- механизмҳои рушди идоракунии инфрасохтори сохтмон минтақавӣ метавонанд таъмири воқеӣ дошта бошанд;
- механизмҳои воқеии идоракунӣ дар инфрасохторҳои истеҳсоли маҳсулоти минтақавиро барои зиёд кардани иқтидори захиравии он асос ёфта, талаботи ин гуна механизмо барои мувозинати чараёнҳои истеҳсоли ва таракқиёти комплекси саноатии минтақаро бо роҳҳои истифодаи самаранокии захираҳои онро мусоидат мекунад;
- дар шароити имрӯза барои муайян кардани арзишҳои асосӣ ва самаранокии

воқеи онро барои механизмҳои идоракунии инфрасохтори истеҳсолии саноатии минтақаро истифода мешаванд.

Бояд қайн намуд, ки навовариҳои илмиро дар таҳияи тавсияҳои методологӣ ва назариявиро оид ба механизмҳои идоракунии инфрасохтори истеҳсолии саноатии минтақаро бо истифодаи равиши идоракунии доимо амалкунанда ва рушди он дар як созмони мутаносиб мебошад. Тадқиқотҳо нишон медиҳад, ки раванди истеҳсолот ва ҳамкориҳои маҳсулоти минтақавӣ дар иштирокчиёни он ба муносибатҳои мушкилоти дақиқи захираҳо ва мубодилаи онҳоро барои самаранок истифодабарии инфрасохтори истеҳсолии маҳсулоти минтақавӣ мебошад.

Дар шароити имрӯза рақобатнокии маҳсулотҳои истеҳсолоти саноатӣ ва оқибатҳои ҳодисаҳои иқтисодӣ, барои фароҳам овардан дар бозор бо маҳсулоти нав, зарурати механизмҳои идоракунӣ маҳсулотҳои инфрасохтори саноатии инноватсионӣ самарабахши истеҳсолии қарда, комплекси истеҳсолоти саноатии минтақаро барои рушди мутаносибии маҳсулотҳои истеҳсолоти равона қарданро талаб менамояд.

Инчунин натиҷаи инкишофи тадқиқотҳои иқтисодии захираҳои комплекси истеҳсолоти саноатии минтақа ва инкишофи фаъолияти иқтисодии берунаи инноватсионӣ барои таъмини сохторҳои афзоиши интенсивии он барои мубодилаи захираҳои дар байни онҳо аз афзоиши механизмҳои идоракунии инфрасохтори комплекс мебошад. Ва аҳмияти он ҳангоми таъминоти маҳсулотҳои саноатии минтақавӣ дар сатҳҳои гуногун мусоидат менамояд. Равандҳои механизмҳои идоракунии ин рақобатпазирӣ ва самаранокӣ комплекси саноатии минтақаро хеле баланд мебардорад.

Литература

1. Абдукодиров К.А. Инвестиционная безопасность инфраструктурных блоков национальной экономики // Экономика и предпринимательство, 2020. Т. 14, № 11. – С. 1052–1056.
2. Варнавский В.Г. Государственно-частное партнёрство // В.Г. Варнавский/– Т. 1–2. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 77. Т. 1, – 312 с., Т. 2, – 318 с.
3. Дагаев А.А. Трансфер технологий из государственного сектора в промышленность как инструмент государственной инновационной политики // А.А. Дагаев/ Проблемы теории и практики управления. 2009. – № 5. – С. 65–70.
4. Ланцов А.Е. Инфраструктура: понятие, виды и значение // А.Е. Ланцов // Экономика, статистика и информатика. 2013. – № 3, – С. 49–54. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_19085636_76249978.
5. Митрофанов А.Г. Особенности адаптации субъектов рынка в условиях переходной экономики // А.Г. Митрофанов. – М.: Союз. 2002. – С. 67. http://www.refland.ru/media/upload/referats/refland.ru_diplomnaya.rtf
6. Лаврикова Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2008. – 232 с. – С. 25.
7. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики // Экономика Таджикистана – 2016, № 1 – С. 120–129.
8. Мирсаидов А.Б. Гадоев Д. Управление развитием внешнеэкономической деятельности региона. Душанбе: «Ирфон» – 2020, 140 с
9. См.: <http://news.tj/ru/news/rynok-sotovoi-svyazi-tadzhikistana-naibolee-konkurentnyi-v-sng> White Paper. Подготовка ассоциированных стран Центральной и Восточной Европы к интеграции во внутренний рынок Союза, СОМ (95) 163 финал, Брюссель 3.05.95.

Literature

1. Abdukodirov K.A. Investment security of infrastructural blocks in the national economy // Journal of Economy and entrepreneurship, 2020. Vol. 14, Nom. 11. – P 1052-

2. Varnavsky V.G. Public-private partnership// V.G. Varnavsky/- Vol. 1-2. – M.: IMEMO, 2009. – P. 77. Vol. 1, – 312 p., Vol. 2, – 318 p.
3. Dagaev A.A. Transfer of technologies from the public sector to industry as an instrument of state innovation policy //A.A. Dagaev/ Problems of management theory and practice.2009. - No. 5. – P. 65-70.
4. Lantsov A. E. Infrastructure: concept, types and meaning//A.E. Lantsov/ Economics, Statistics and Informatics. 2013. - No. 3, – P. 49-54. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_19085636_76249978.
5. Mitrofanov A.G. Specifics of adaptation of market entities in the conditions of a transitional economy// A.G. Mitrofanov/ – M.: Soyuz. 2002. – P. 67.http://www.refland.ru/media/upload/referats/refland.ru_diplomnaya.rtf
6. Lavrikova Yu.G. Clusters: strategy of formation and development in the economic space of the region. – Ekaterinburg: Institute of Economics of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, 2008.– 232 pp.–pp. 25.
7. Mirsaidov A.B. Cluster as a market institution for the development of spatial economics// Economy of Tajikistan – 2016, No. 1 - pp. 120 – 129.
8. Mirsaidov A.B. Gadoev D. Managing the development of foreign economic activity of the region. Dushanbe, "Irfon"- 2020, 140 c
9. См: <http://news.tj/ru/news/rynok-sotovoi-svyazi-tadzhikistana-naibolee-konkurentnyi-v-sng> White Paper. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, COM (95) 163 final, Brussels 3.05.95.

Джумъев Б.М.

Доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе, г. Душанбе, Борбад48/5, j_bahoviddin@mail.ru, Телефон: (+992) 934888670

Шобуддинов И.Н.

Соискатель Института экономики и демографии НАНТ, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44, тел.: 9191477786 Email: sh_islimiddin@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СТАНДАРТА БАЗЕЛЬ III В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация. В статье исследуются проблемы и перспективы внедрения стандарта Базель III в банковской системе Таджикистана. Отмечается, что именно переход на новые стандарты Базель-3 дает массу возможностей банковской системы страны, чтобы уменьшить степени банковского риска и влияние новых шоков. Доказано, что в целом банковская система страны в целом будет выигрывать от присоединения Таджикистана к Базельскому соглашению. Повышается устойчивость развития банковского сектора, надежность функционирования кредитных учреждений и прозрачность банковских информационных. Хотя также имеется возможность банкротства не эффективных банков, отставание только крепких и надежных банков на рынке банковских услуг формирует доверие населения и инвесторов в банковском секторе и сохраняет его в долгосрочной перспективе. Успешный переход к Базелю III, зависит и от Национального банка Таджикистана, и от самих кредитных организаций. Сделан вывод о том, что принятие новых стандартов на устойчивость банковской системы в целом обеспечивает стабильной работы банковского сектора, который относится одному из наиболее важных целей современных систем банковского регулирования.

Ключевые слова: корпоративное управление, банковский сектор, банковское дело, Базель III, международные стандарты, система банковского управления.

Чумъев Б.М.

Доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи «Иқтисоди ҷаҳонӣ»-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, E-mail: j_bahoviddin@mail.ru, Телефон: (+992) 934888670

Шобуддинов И.Н.

Унвонҷӯи Институти иқтисод ва демографияи АМИТ, Телефон: 9191477786
Почтаи электронӣ: sh_islimiddin@mail.ru

ПРОБЛЕМА ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ СТАНДАРТИ БАЗЕЛИ III ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. Дар мақола мушкilot ва дурнамои татбиқи стандарти Базел III дар низоми бонкии Чумхурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки маҳз гузариш ба стандартҳои нави Базел-3 ба низоми бонкии кишвар барои хоҳиш додани дараҷаи таваккали бонкӣ ва таъсири зарбаҳои нав имкониятҳои зиёд медиҳад. Исбот шудааст, ки дар маҷмӯъ низоми бонкии кишвар аз пайвастании Тоҷикистон ба Созишномаи Базел манфиат хоҳад гирифт. Устувории бахши бонкӣ, эътимоднокии ҷаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва шаффофияти иттилооти бонкӣ меафзояд. Ҳарчанд эҳтимоли муфлисшавии бонкҳои бесамак низ вуҷуд дорад, аммо дар бозори хидматрасонии бонкӣ қафо мондани танҳо бонкҳои қавӣ ва боэътимод боварии аҳоли ва сармоягузoronро ба бахши бонкӣ ташаккул дода, онро дар дарозмуддат нигоҳ

медорад. Гузариши бомуваффақият ба Базел III ҳам аз Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳам аз худи ташкилотҳои қарзӣ вобаста аст. Хулоса мешавад, ки қабули стандартҳои нави суботи низоми бонкӣ дар маҷмӯъ фаъолияти мӯътадили баҳши бонкиро таъмин менамояд, ки ин яке аз ҳадафҳои муҳимтарини низомҳои муосири танзими бонкӣ мебошад.

Калидвожаҳо: идоракунии корпоративӣ, баҳши бонкӣ, бонкдорӣ, Базел III, стандартҳои байналмилалӣ, низоми идоракунии бонкӣ.

Jumayev B.M.

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of "World Economy" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dushanbe, Borbad 48/5, j_bahoviddin@mail.ru, Phone: (+992) 934888670

Shobuddinov I.N.

Applicant of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street 44, Phone: 9191477786 Email: sh_islimiddin@mail.ru

PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE BASEL III STANDARD IN THE BANKING SYSTEM OF TAJIKISTAN

Abstract. The article examines the problems and prospects of implementing the Basel III standard in the banking system of Tajikistan. It is noted that it is the transition to the new Basel-3 standards that gives a lot of opportunities to the country's banking system to reduce the degree of banking risk and the impact of new shocks. It has been proven that, in general, the country's banking system will benefit from Tajikistan's accession to the Basel Agreement. The sustainability of the banking sector, the reliability of the functioning of credit institutions and the transparency of banking information increase. Although there is also a possibility of bankruptcy of inefficient banks, the lag of only strong and reliable banks in the banking services market forms the trust of the population and investors in the banking sector and maintains it in the long term. A successful transition to Basel III depends on both the National Bank of Tajikistan and the credit institutions themselves. It is concluded that the adoption of new standards for the stability of the banking system as a whole ensures the stable operation of the banking sector, which is one of the most important goals of modern banking regulation systems.

Key words: corporate governance, banking sector, banking, Basel III, international standards, banking governance system.

Удовлетворение финансовых потребностей экономики страны и достижение экономического роста нельзя представить без эффективно функционирующей банковской системы в стране. Банковский сектор, выступая как посредник финансовых операций в стране способствует инвестированию временно свободных денежных средств в реальный сектор экономики. Однако, независимо от положительного роста основных показателей деятельность большинства банков является непрозрачным, что повышает риск открытия депозитов для населения и субъектов хозяйствования. В последние годы в банковской системе страны резко увеличились риски банковской деятельности, которые связаны со снижением доли собственного капитала в активах коммерческих банков, рост объемов розничных кредитов, все большим присутствием государства в капитале коммерческих банков. Для решения существующих задач в банковской системе страны во многом зависит от формирования и развития корпоративного управления.

Наряду с этим глобализация мировой экономики, усиливая взаимозависимость стран и регионов, расширяет сферы международных финансовых отношений, рост объема операций на финансовых рынках и увеличение валютных потоков из одних стран в другие. Наиболее существенные проявления экономической глобализации нашла в управлении развития банковского сектора.

Особенно мировой финансовый кризис привел к существенному изменению структуры банковских операций, изменению принципов банковского регулирования, пересмотру их финансовой стратегии. В последние годы такие изменения, хорошо иллюстрируется в банковской системе Таджикистана.

В стратегическом плане перед банковской системой Республики Таджикистан состоит задачи: интеграция в мировое банковское сообщество, и сохранение экономической самостоятельности и надежности функционирования банковской системы страны. Именно реализации этих задач во многом связано с внедрением международных стандартов управления банковским сектором, особенно принципы БАЗЕЛЬ III с учетом соблюдения корпоративных ценностей банка.

Для Республики Таджикистан, где наблюдается острая нехватка финансовых средств для развития реального сектора экономики, разработка эффективной политики привлечения сбережения населения, другие средства на рынках капитала и, предоставление кредитов предприятиям являются необходимым условием модернизации банковской системы страны. Особенно этот вопрос актуализировался после присоединения Республики Таджикистан к Всемирной торговой организации и внедрение принципам корпоративного управления в стране.

Повышения надежности и эффективности банковского сектора страны в условиях дальнейшей интеграции Таджикистана в международную финансовую систему возможно путем выработки правил и в области банковского надзора, а также сближения национальных подходов к регулированию банковской деятельности стандартам Базельского комитета по банковскому надзору.

Мировое сообщество в основном после мирового финансового кризиса ощущало необходимость совершенствования международных стандартов деятельности банков. Ведущие государства мира в 2010 г. на саммите «двадцатки», который состоялся в Сеуле приняли третью редакцию Международных правил банковского регулирования и международных расчетов, известная как Базель-3 [1, с.40].

Именно переход на новые стандарты Базель-3 дает массу возможностей банковской системы страны, чтобы уменьшить степени банковского риска и влияние новых шоков.

Как известно «Основополагающие принципы эффективного банковского надзора», известные как Базельские принципы был издан еще в 1997 г. В нем кратко изложено основные принципы банковского регулирования и надзора. Они носят всеобъемлющий характер и охватывает ряд рекомендаций по лицензированию деятельности кредитных учреждений, созданию системы критериев по определению достаточности банковского капитала, ведению бухучета банков по международным стандартам, формированию резервов на возможные потери по ссудам. [1, с.42].

После мирового финансового кризиса органы банковского надзора считали необходимым внести значительные доработки в подходы и методы реализации своих полномочий. 2010 г. Базельским комитетом по банковскому был разработан новый консультативный документ, получивший название «Базель III» [6, с.602].

Данный документ был одобрен на саммите G20 в Сеуле. Базель 3 – новые стандарты в области банковского надзора. Необходимо отметить, что новые положения не являются самостоятельным документом, а лишь дополняют уже существующий Базель 2, и Базель 1, элементы которых к настоящему моменту частично внедрен в практику банковской системы Таджикистана в упрощенном варианте.

Хотя Республика Таджикистан находится на этапе внедрения старой редакции Базель, только переход на Базель 3 способствует приведению банковского регулирования и надзора Республики Таджикистан к международным стандартам и повышению системы корпоративного управления в банке. Так как в Базель-3 предусмотрены свод передовых методов оценки важнейших видов банковских рисков, таких как кредитный, рыночный и операционный риск. Кроме того он охватывает важнейшие способы создания соответствующего капитала, содержательного надзора и рыночной дисциплины. Совокупность этих трех «столпов» можно назвать риск-ориентированным надзором, который, по замыслу Базельского комитета по банковскому надзору, будет в состоянии обеспечить финансовую стабильность. Особенно управление рисками является важным элементом системы корпоративного управления. Такая парадигма банковского надзора, распространяется на всю финансовую систему страны.

Соглашение предусматривает три поддерживающих друг друга направления регулирования достаточности капитала[6, с.605]:

1. Минимальный размер капитала определяется при помощи коэффициентов, учитывающих кредитный риск заёмщика, банковские рыночный и операционный риски.

2. Надзор за достаточностью капитала предполагает эффективный контроль над адекватностью и функционированием внутренних методик банка. Этот компонент включает в себя возможность регулирующих органов требовать поддержания более высокого уровня коэффициента, чем минимально установленный, независимую оценку достаточности капитала конкретного банка при проверке банка, анализ собственной системы оценки рисков банка и возможность вмешиваться в дела банка с целью предотвратить опасное падение капитала.

3. Рыночная дисциплина, то есть раскрытие банком полной информации о составе капитала и принятых рисках, на основании которой клиенты банка и эксперты могли бы вынести собственное суждение о достаточности капитала.

В Базеле-3 ужесточены требования к форме капитала первого уровня. Он включает только обыкновенные акции и нераспределенную прибыль. Согласно принципам Базель-3 капитал первого уровня должен быть увеличен до 6% активов, взвешенных по риску. «Акционерный капитал вместе с нераспределенной прибылью должен быть также увеличен — с 2 % активов, взвешенных по риску, до 4,5 %. Предусматриваются увеличения запасов капитала сверх регулятивного минимума, введение показателя оценки достаточности капитала, а также показателей краткосрочной и долгосрочной ликвидности»[6, с.604].

«Базель III фактически держится на трех опорах: передовых способах оценки рисков, создания капитала и содержательного надзора»[6, с.604]. Внедрение данного документа в условиях Таджикистана дает коммерческим банкам дополнительные возможности, независимо от того в каком этапе развития они находятся. Это благодаря тому что Базель III - это в большей степени набор принципов, нежели подробный свод правил, и не существует готовых решений для их внедрения. Такой гибкий подход дает банкам большую свободу в выборе способа принятия правил.

Требования Базеля III от прежних редакций стандартов Базельского комитета отличается следующим:

1. «В Базеле III установлены более жесткие требования к капиталу первого уровня. Состав капитала первого уровня здесь включает обыкновенные акции и нераспределенную прибыль. Минимальный норматив заемных средств установлено в размере - 3 %. Кроме того в Базеле III по сравнению с действующими стандартами предусмотрено формирование буферов капитала банками за счет собственных средств. Оно необходимо для компенсации возможных потерь банка в условиях кризиса;

2. В Базеле III для повышения устойчивости деятельности коммерческих банков к стрессам в краткосрочном периоде предусмотрены внедрение новых стандартов ликвидности для банков. Это позволяет банкам правильно оценивать возможности продолжения деятельности банка в ближайшие 30 дней;

3. Базель III имеет более жесткие стандарты в области прозрачности банковской информации, а также требования к организации их систем риск-менеджмента»[2, с.85].

Следовательно, Базель III дополняя прежние действующие редакции, конкретизирует стандарты регулирования и надзора в банковской деятельности. Комплексное использование стандартов Базельского комитета повышает конкурентоспособность коммерческих банков не только на внутреннем, но и на международном финансовом рынке.

Среды основных частей Базеля III, наиболее значительные являются «новые требования к определению капитала»[5, с.26]. Он проводит четкую грань между капиталом и долговыми обязательствами банка.

«Важная новация - при сохранении общего уровня достаточности капитала (8%) устанавливается минимум его составляющих частей (базового - 5 % и капитала первого уровня - 6%)»[8]. При этом чем ниже исходный уровень капитала, тем выше эффект снижения вероятности кризиса[9].

Таким образом, внедрение стандартов Базеля III в Республике Таджикистан, предусматривают повышенные требования к качеству и достаточности капитала финансовых организаций. Здесь особую важность приобретает введение более жестких требований к величине базового капитала, а также повышение минимальных нормативов достаточности капитала первого уровня.

Необходимо отметить, что при переходе на Базель 3 отечественные банки столкнутся с определенными трудностями, особенно при выполнении новых требований к ликвидности. Согласно базельским принципам, некоторые из высоколиквидных активов, участвующие в расчетах, должны иметь рейтинговую оценку – не ниже AA-. Однако отечественный рынок пока не предоставляет возможностей вложений в подобные высокорейтинговые активы.

Совершенствование системы банковской деятельности в условиях перехода на международные стандарты Базель 3 заключается в следующем:

- ужесточение требований к системам страхования рисков по различным видам деятельности кредитных учреждений и степени взаимной согласованности этих систем внутри отдельного банка;

- увеличение роли саморегулируемых организаций банковского сообщества, создание их по видам банковской деятельности с последующей передачей таким организациям части регулирующих функций от национально банка;

- регулирование банковского аудита на законодательном уровне;

- введение форм учета и отчетности, банковских технологий, подходов к обеспечению безопасности, принятых в мировом банковском сообществе.

- укрепление системообразующих элементов банковской системы и оптимизация ее структуры для устранения.

Основные изменения, введенные соглашением «Базель III» в отношении капитала, делятся на три уровня, которые приведены в таблице:

Таблица 1.

Структура капитала по требованиям Базель III

Первый уровень (Pillar 1) «Капитал»:	Второй уровень (Pillar 2) «Покрытие рисков»:	Третий уровень (Pillar III) «Рыночная дисциплина»:
- увеличена доля уставного капитала и нераспределенной прибыли в составе капитала первого уровня; - увеличена доля капитала первого уровня в совокупном капитале; - усилены требования к достаточности капитала (для капитала 1 уровня – с 4 до 6%, для акционерного капитала с 2 до 4,5%); - введен буфер консервации – 2,5% (увеличивает долю капитала первого уровня до 8,5%, акционерного капитала до 7%, совокупного капитала с 8 до 10,5%); - введен контрциклический буфер – 0 – 2,5% (требования к совокупному капиталу составят – 13,5%); - введены дополнительные требования к капиталу от 1 до 2,5% (целевое значение достаточности капитала может вырасти до 15,5%); - расширено покрытие рисков в формуле достаточности капитала; - принято решение о возвращении к коэффициентам левериджа (3 % от капитала первого уровня) и ликвидности.	- ужесточены требования для оценки капиталов по некоторым видам секьюритизированных сделок; - вырос уровень требуемого капитала на покрытие торговых сделок и деривативов; - введены дополнительные требования по совершенствованию риск-менеджмента.	- введены новые требования по повышению прозрачности сложных банковских операций; - усилен контроль над раскрытием информации о компонентах регулятивного капитала и методике расчета уровня его достаточности; - введены новые требования в отношении рейтинговых агентств для обеспечения возможности применения их оценок в целях расчета достаточности капитала.

Источник: Зиядуллаев Н.С., Кургузов В.В., Кравченко П.П., Кибардина Ю.С. Международная банковская реформа Базель-3 и российские реалии / Зиядуллаев Н.С., Кургузов В.В., Кравченко П.П., Кибардина Ю.С. // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 5. – С. 41–46.

Банки в Республике Таджикистан в настоящее время выполняют принципы Базеля I. Переход на выполнение принципов Базеля II налагает на банки более высокое требование к капиталу. НБТ рассматривает вопросы улучшения систем регулирования и надзора, разрабатывает методологию расчета регулятивного капитала на основании требований Базеля II и намерен поэтапно внедрять ее в практику.

Также НБТ внедрил систему своевременных исправительных мер (постановление Правления НБТ от 30 марта 2011 года № 54 «Порядок применения НБТ исправительных мер и обеспечения их выполнения кредитными учреждениями»), которая опирается на полномочия, предусмотренные в статье 48 Закона Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана», в случае возникновения нездоровой и небезопасной банковской практики. Таким образом, коммерческим банкам Таджикистана необходимо готовится к внедрению принципов Базеля - 2 и 3 в своей деятельности. Хотя пока многие отечественные банки хорошо не справляются со стандартами Базеля-1, и переходом на международную систему финансовой отчетности, для полного

исполнения такого процесса препятствует эффективное развитие банковского сектора страны.

В настоящее время в Таджикистане еще не разработан план по внедрению принципов Базеля III и данный вопрос находится на размышление, основное усилие пока направлено на внедрение продвинутых подходов Базеля II. Исходя из этого, необходимо задуматься о применении консолидированного надзора.

В настоящее время требования Национального банка Таджикистана являются более жесткими, чем требования Базельского комитета, по показателям норматива достаточности капитала. В частности, текущие нормативы достаточности капитала, установленные Национальным банком Таджикистана, на 15% выше принятых Базельским комитетом. Можно ожидать, что рост стоимости затрат, связанных с поддержанием надлежащего уровня достаточности капитала и ликвидности, а также с обеспечением соблюдения требований регулирующих органов, окажет негативное влияние на рентабельность банковской системы в целом.

Таджикистан пока не имеет достаточного опыта в сфере антикризисного управления несостоятельных кредитных учреждений и составления планов самооздоровления несостоятельности банков. Национальный банк Таджикистана в соответствии с имеющими нормативно-правовыми актами в сфере банковского регулирования и надзора может потребовать от коммерческих банков план мероприятий по улучшению своих финансовых состояний и устранению недостатков в своей деятельности. Кроме того, Национальный банк может потребовать от руководства коммерческих банков принимать меры финансового оздоровления банка посредством изменения структуры активов банка. В частности Национальный банк Таджикистана сам разрабатывает планы по финансовому оздоровлению проблемных банков.

В законодательстве Республики Таджикистан в сфере банковской деятельности также предусматриваются, вопросы временного администрирования Национальным банком деятельности кредитной организации, с целью оздоровлению финансового состояния. «Временный администратор может реструктуризировать кредитную организацию путем: рекапитализации кредитной организации; слияния или объединения кредитных учреждений с другой финансовой организацией, либо передачи прав собственности банка другой кредитной организации; перевода или продажи любых активов или обязательств кредитной организации другой кредитной организации»[3].

Достаточность капитала у большинства банков страны находится на грани требований новых нормативов. Это обусловлено ранее предпринятыми Национальным Банком жесткими требованиями по обеспечению уровня достаточности капиталов.

Срок внедрения Базеля III в разных странах отличается. Здесь учитываются региональные особенности страны и стратегические планы развития банка, а также намерение органов банковского надзора. Исходя из этого, нормативы Базеля 3 стало дифференцированным процессом.

Достаточность капитала в секторе по состоянию 04.03.2015 составляет 18%, но может уменьшиться быстро, учитывая увеличение объема безнадежных кредитов. Большие пробелы в резервах и высокий уровень валютной подверженности банков. Из числа крупнейших банков, показатель достаточности капитала в Агроинвестбанке составляет - 45.5, Ориёнбанк - 34,8, Амонатбанк - 19.5.

В Республике Таджикистан до сих пор среди банков определенную долю занимают банки с нехваткой капитальных средств. Анализ показывает, что на 5 банков страны приходится 83% финансово-кредитных активов в Таджикистане. Некоторым

банкам страны в будущем станет еще труднее соответствовать жестким требованиям Национального банка по обеспечению уровня достаточности капиталов.

Банки часто для повышения показателя достаточности капитала стараются привлекать новых акционеров в деятельность банка, или увеличивать долю государства в уставном капитале.

Также необходимо учесть, что в условиях внедрения стандартов Базеля III, расходы кредитных учреждений значительно растут, что в свою очередь отрицательно влияет на величину рентабельности банковских операций.

Наряду с этим, реализация новых правил Базеля 3 в практике потребуют существенного пересмотра стратегии банковского планирования. Исходя из этого маловероятно, что все банки смогут полностью минимизировать отрицательные эффекты и компенсировать воздействие Базеля-III на свою прибыльность в серьезных масштабах [4, с. 41].

Таким образом, независимо от того, что Базельские принципы превратились в основной вопрос банковского регулирования и надзора, в условиях перехода к нему, необходимо учитывать национальные особенности банковского сектора Республики Таджикистан. С нашей точки зрения при переходе на Базель 3 в Таджикистане необходимо выполнение следующих условий:

- учет особенностей банковской системы Республики Таджикистан. В современных условиях необходимо внедрять принципы Базеля 3 с некоторыми корректировками, относительно в нем предусматриваемых коэффициентов, сроков, прочих условий. Согласно принципов Базеля III регулятор в ряде случаев может использовать собственные методы, например при определении порога ввода контрциклического капитала. Необходимая адаптация в условиях Таджикистана данного показателя позволит избежать стрессовые ситуации для многих банков, однако она не должна являться чрезмерной, поскольку Базельские принципы носят системный характер;

- необходимо применять меры по разработке стандартизированной правовой базы документов по стандартам Базеля III на таджикском или русском языках. Так как еще официальные переводы Базель II и III на государственном языке отсутствует.

Перед банковским учреждением стоит сложная задача одновременного внедрения всех трех нормативных документов, составляющих Базельское соглашение, в то время как в развитых европейских странах уже в последние десятилетия ведется активная работа по реализации этих стандартов.

Независимо от значительных расходов внедрения стандартов Базель 3 в банковской деятельности Таджикистана позволит коммерческим банкам стать полноправными участниками рынка международных банковских услуг, а также формировать доверие иностранных инвесторов в финансовом секторе Таджикистана и ускорить процесс интеграции Таджикистана в международное сообщество.

Однако также следует учитывать, что внедрение стандартов «Базель III» не сможет решать всех формировавшихся в банковском секторе страны и в условиях продолжение потери доверия населения после кризиса в основополагающих банках страны как Агроинвестбанк и Точиксодиротбанк гарантировать устойчивость развития банковской системы страны. Исходя из этого, также следует учитывать недостаток этого стандарта, который имеет глобальный характер и в нем не учитываются особенности банковских систем переходных стран. С этой целью необходимо продолжать также работу по выработке новых положений, учитывающих региональные особенности развития банковской системы. Для обеспечения надежности банковской системы необходимо в свою очередь совершенствовать государственное регулирование банковского сектора, искать дополнительные источники формирования банковских ресурсов и резервов, принимать меры по обеспечению экономической безопасности, повышению инвестиционной активности,

ужесточению правил контроля над банковскими рисками, обеспечению необходимых условий для свободной конкуренции и др. Все это позволяет создавать необходимые условия для перехода на устойчивое инновационное развитие банковского сектора страны.

В целом банковская система страны в целом будет выигрывать от присоединения Таджикистана к Базельскому соглашению. Повышается устойчивость развития банковского сектора, надежность функционирования кредитных учреждений и прозрачность банковских информационных. Хотя также имеется возможность банкротства неэффективных банков, отставание только крепких и надежных банков на рынке банковских услуг формирует доверие населения и инвесторов в банковском секторе и сохраняет его в долгосрочной перспективе. Успешный переход к Базелю III, зависит и от Национального банка Таджикистана, и от самих кредитных организаций.

Таким образом, принятие новых стандартов на устойчивость банковской системы в целом обеспечивает стабильной работы банковского сектора, который относится одному из наиболее важных целей современных систем банковского регулирования. Так как оно позволяет снижение вероятности банковских кризисов. Повышение требований к стандартам капитала способствует этому.

Литература

1. Воловник А.Д., Зиядуллаев Н.С., Кибардина Ю.С., Базель-III: испытание надёжности банковской системы России в условиях глобальной конкуренции// Экономика мегаполисов и регионов, №3 (39) июнь 2011, -С.40-45
2. Галочкина Т.А. Влияние стандартов Базель II и Базель III на устойчивость банка / Галочкина Т.А. // Банковское дело. – 2010. – № 12. – С. 85-92.
3. Джумъев Б.М. Рынок аудиторско-консалтинговых услуг в Таджикистане: анализ состояния и перспективы развития/Б.М. Джумъев// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. - № 9. – С. 90-97.
4. Зиядуллаев Н.С., Кургузов В.В., Кравченко П.П., Кибардина Ю.С. Международная банковская реформа Базель-3 и российские реалии / Зиядуллаев Н.С., Кургузов В.В., Кравченко П.П., Кибардина Ю.С. // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 5. – С. 41–46.
5. Михалева И. Базель III – новая реальность / Михалева И. // Аналитический банковский журнал.–2013. – № 8. – С. 26-32.
6. Смольянинова Е.Н., Духанина Н.А., Дашидондокова А.Ц. Базель III в России: новые подходы к определению капитала //Фундаментальные исследования: экономические науки № 12, 2014., -С. 600-605
7. Шобудинов И.Н. Пути совершенствования системы корпоративного управления (на примере коммерческих банков Республики Таджикистан) // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2015. № 3 (50). С. 145-149.
8. An Assessment of the Long-Term Impact of Stronger Capital and Liquidity Requirements. Bank for International Settlements. August 2010. <http://www.bis.org/publ/bcbs173.pdf>
9. Basel III: Long-term Impact on Economic Performance and Fluctuations. Bank for International Settlements. February 2011. <http://www.bis.org/publ/work338.pdf>

Literature

1. Volovnik A.D., Ziyadullaev N.S., Kibardina Yu.S., Basel III: testing the reliability of the Russian banking system in the context of global competition// Economy of megacities and regions, No. 3 (39) June 2011, -P.40-45
2. Galochkina T.A. The impact of Basel II and Basel III standards on bank stability / Galochkina T.A. // Banking. - 2010. - No. 12. - P. 85-92.
3. Jumayev B.M. Audit and consulting services market in Tajikistan: analysis of the state and development prospects / B.M. Jumayev // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - Dushanbe, 2020. - No. 9. - P. 90-97.
4. Ziyadullaev N.S., Kurguzov V.V., Kravchenko P.P., Kibardina Yu.S. International banking reform Basel-3 and Russian realities / Ziyadullaev N.S., Kurguzov V.V., Kravchenko P.P., Kibardina Yu.S. // Russian Foreign Economic Bulletin. - 2011. - No. 5. - P. 41-46.
5. Mikhaleva I. Basel III - a new reality / Mikhaleva I. // Analytical banking journal. - 2013. - No. 8. - P. 26-32.
6. Smolyaninova E.N., Dukhanina N.A., Dashidondokova A.Ts. Basel III in Russia: new approaches to defining capital // Fundamental research: economic sciences No. 12, 2014., -P. 600-605
7. Shobudinov I.N. Ways to improve the corporate governance system (on the example of commercial banks of the Republic of Tajikistan) // Bulletin of the University (Russian-Tajik (Slavic) University). 2015. No. 3 (50). P. 145-149.
8. An Assessment of the Long-Term Impact of Stronger Capital and Liquidity Requirements. Bank for International Settlements. August 2010. <http://www.bis.org/publ/bcbs173.pdf>
9. Basel III: Long-term Impact on Economic Performance and Fluctuations. Bank for International Settlements. February 2011. <http://www.bis.org/publ/work338.pdf>

Зиёев Муҳаммадҷон Дадочонович

ассистенти кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияҳои рақамии МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд» - и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Тел: (+992)92-008-63-08

**ТАҲЛИЛИ ИДОРАКУНИИ МУАММОҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ
МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ ШАБАКАВӢ**

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисоди шабакавӣ таҳлил карда шудааст. Хусусиятҳо, тамоюлҳо ва унсурҳои рушди иқтисоди шабакавӣ нишон дода шудаанд. Муаллиф тавзеҳи мафҳуми «минтақа»-ро тавассути хусусиятҳое, ки бо таҳияи принципҳои шабака муайян карда шудаанд, пешниҳод менамояд. Унсури ташкилию иқтисодии идоракунии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ба вучуд омадани иқтисодиёти шабакави пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди шабакавӣ, минтақа, унсур, захираҳои иттилоотӣ, идоракунии, марҳилаҳои рушд.

Зиёев Мухаммаджон Дадоджонович

ассистент кафедры вычислительной техники и цифровых технологий ГОУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Тел.: (+992) 92-008-63-08

**АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ
ПРОБЛЕМАМИ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ СЕТЕВОЙ
ЭКОНОМИКИ**

Аннотация. В статье проанализированы теоретические аспекты управления социально-экономическим развитием региона в условиях формирования сетевой экономики. Показаны особенности, тенденции и элементы развития сетевой экономики. Автор предлагает объяснение понятия "зона" через характеристики, определенные разработкой принципов сетки. Предложен организационно-экономический элемент управления социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики.

Ключевые слова: сетевая экономика, регион, элемент, информационные ресурсы, управление, этапы.

Ziyouev Muhammadjon Dadojonovich

assistant of the Department of Computing and Digital Technologies of the State Educational Institution "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: Muhammadjohn@inbox.ru. Tel: (+992)92-008-63-08

**ANALYSIS OF MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF
THE REGION IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF THE NETWORK
ECONOMY**

Annotation. The article analyzes the theoretical aspects of managing the socio-economic development of the region in the context of the formation of a network economy. The features, trends and elements of the development of the network economy are shown. The author offers an explanation of the concept of "zone" through the characteristics determined

by the development of the principles of the grid. The organizational and economic element of managing the socio-economic development of the region in the context of the formation of a network economy is proposed.

Keywords: network economy, region, element, information resources, management, stages of development.

Раванди илмию техникӣ яке аз зухуроти мураккаби иҷтимоист, ки сабабу унсурҳои он танҳо дар сатҳи фарзияҳо ифода карда мешаванд. Самтҳои асосии инкишофи ҷамъиятро файласуфони бузурги гузашта, монанди Афлотун, Аристотел, Гегел пешбинӣ карда буданд. Дар замони муосир ин масъала дар назарияи ноосфера инъикоси худро пайдо кардааст, ки муаллифони он В.И. Вернадский, Тайер де Шарден, К. Сиолковский махсуб меёбанд [12].

Гузаштан ба иқтисоди шабакавӣ асосҳои ташкилии унсурҳои таъмини тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъиятро дигаргун месозад. Агар дар давраи таҳаввулоти саноатӣ рушди иқтисодӣ ба концентратсия ва мутамарказии истеҳсолот асос ёфта бошад, пас дар шароити иқтисоди шабакавӣ афзалияти рақобатнокӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои нави иттилоотӣ ва шаклҳои шабакавии идоракунии ба даст оварда мешавад. Онҳо дар навбати худ, фаъолияти модели чандиртар ва ғайримарказонидашудаи ташкили фаъолияти иқтисодӣ ва пешбурди тичоратиро дастгирӣ мекунанд [7]. Дар баробари ин, дониш на танҳо ба захираи нави иқтисодӣ, балки ба унсuri сохтори ҷомеа низ таъсир меёбад. Дониш аз молҳои анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки онро нусхабардорӣ ва дубора ва дар амал истифода бурдан мумкин аст.

Иттилоотии ҷомеа инкишофи иқтисодиёти ба дониш асосёфтаре суръат мебахшад ва қисми зиёди истеҳсолот бо истифодаи ғояҳо асос меёбад. Дар истеҳсоли маҳсулоти бо технологияи баланд коркардкардашуда ҳиссаи иттилооти зеҳнӣ метавонад ба 90 ҷисад ва аз он бештаре метавонад ташкил диҳад.

Тибқи ҳисобҳои пешгӯишуда, бинобар рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ, қариб 90% аҳолии кишварҳое, ки ба марҳилаи ҷомеаи иттилоотӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ворид шудаанд, ва танҳо тақрибан 10% дар соҳаи моддӣ (яъне дар саноат ва кишоварзӣ) кор хоҳанд кард [12].

Дар шароити муосир захираҳои иттилоотӣ нақши муҳимтарин манбаи барқароршаванда ва тамомнашаванда, ки қодир аст ба тезонидани суръати рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва давлат мебошанд, нақши муҳим гузорад. Аз рӯи самтҳои истифодаи функционалии захираҳои иттилоотӣ ва технологияҳо ба манфиати рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа самтҳои асосии зеринро метавон муайян кард:

- таъмини вазифаҳои алоқа, телекоммуникатсия, таълим, пешниҳоди хизматрасонии иттилоотӣ ва ғайра;
- таъмини иттилоотии функсияҳои назорат ва идоракунии ғаврий дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва дигар намудҳои фаъолият;
- таъмини иттилоотии заминаҳои рушд, аз ҷумла равандҳои қабули қарорҳо дар соҳаҳои гуногуни идоракунии рушди низомии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ, мудофиавӣ ва ғайра.

Ба вучуд омадани иқтисоди шабакавӣ натиҷаи объективии гузаштан ба ташкили нави истеҳсолии низомии иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси истифодаи воситаҳои иттилоотӣ, имконияти зеҳнӣ телекоммуникатсиониро бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ он дар муқоиса аз истеҳсолоти моддӣ ҷамъиятӣ ба вучуд овард. Назарияи ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун марҳилаи пасоиндустриалии рушди тамаддун дар солҳои 70-ум ташаккул ёфт. Дар ибтидо муқаррароти асосии ин мафҳум дар осори Д.Белл, Э.Масуда, Э.Тоффлер,

Р.Дракер инъикос ёфта, баъдан дар осори бисёре аз муаллифон таъвият дода шуданд. [1, 8, 12].

Таъсири муҳити иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба равандҳои ҷорӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ рушди ҷомеа боиси ташаккули сохтори нави низомӣ иқтисодӣ мегардад, ки дар айни замон барои тавсифи он мафҳумҳои гуногун истифода мешаванд, ба монанди «иқтисоди иттилоотӣ» (information economy), «иқтисоди шабакавӣ» (network economy), «иқтисоди нав» (new economy) - вобаста ба он, ки кадоме аз хусусиятҳои ин низомӣ нави иқтисодӣ муфассалтар дида баромада мешавад. [7].

Ҳангоми истифодаи мафҳуми «иқтисоди шабакавӣ» нақши назаррасӣ шаклҳои шабакавии идоракунӣ дар марҳилаи пасоиндустриалии рушди низомӣ иқтисодӣ, дар асоси ташаккули робитаҳои мустақими телекоммуникатсионӣ байни агентҳои фаъолияти муштарак ҳамчун унсурҳои муҳимтарини баланд бардоштани устувории рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷомеа ва давлат гуфта карда мешавад. Иқтисоди шабакавии ҷаҳонӣ “муҳитест, ки дар он ҳар як ширкат ё фарди воқеӣ дар ҳудуди низомӣ иқтисодӣ буда метавонад ба осонӣ ва камхарҷ бо ҳама гуна ширкат ё фарди дигар дар чараёни фаъолият дар тамос бошад” [2].

Ташаккули иқтисоди шабакавӣ раванди табдил додани ташкилотҳои анъанавӣ ба сохторҳои шабакавӣ буда, тамоми сохтори амудии идоракунӣ иқтисодиётро фаро мегирад.

Ҳангоми истифодаи захираҳои иттилоотӣ шабакавӣ дар «иқтисоди шабакавӣ» формулаи зерин муайян карда мешавад: [17]

иқтисоди шабакавӣ = иқтисоди анъанавӣ + захираҳои иттилоотӣ ва технологӣ

Шабакаҳо бояд таъмин кунанд:

- дастрасии маълумоти зарурӣ дар вақти зарурӣ;
- имконияти таҳлил ва баҳодиҳии иттилооти бадастовардашуда;
- пайдо кардани харидори лозима.

Ба ақидаи муаллиф, принципҳои фаъолият ва рушди иқтисоди шабакавӣ аз принципи рушди экспоненсиалии иқтисоди шабакавӣ, принципи баланд бардоштани самаранокӣ, принципи пуррагӣ; принципи баръакси нархгузорӣ, принципи роӣгон, принципи ҷаҳонишавӣ ва принципи таназзулӣ иборат мебошад.

Кевин Келли дар асари худ кайд кардааст, ки бояд ҳангоми ҳалли амалии масъалаҳои ташаккули низомӣ нави иқтисодӣ хусусиятҳои «иқтисоди шабакавӣ» ба назар гирифта шаванд [21]:

- ҷорӣ намудани воситаҳои нави электронии алоқа, ки боиси ташаккули алоқаҳои гуногунсоҳаи байни ҳамаи иштирокчиёни истеҳсолот ва фаъолияти хоҷагӣ мешавад, таъмин мегардад;
- дар иқтисодиёти шабакавӣ арзиши маҳсулоти меҳнат аз сершумор будани онҳо бармеояд, ки ин хилофи ду аксиомаи асосии давраи иқтисодиёти саноатӣ мебошад: арзиши маҳсулот ба норасоии он алоқаманд аст ва фаровонии маҳсулот арзиши онҳоро паст мекунад;
- муҳимияти иштирок дар иқтисодиёти шабакавӣ аз ҳисоби шумораи иштирокчиёни фаъолияти муштаракӣ иқтисодӣ ба таври экспоненталӣ меафзояд ва ин афзуншавӣ шумораи ҳарчи бештари иштирокчиёни нави иқтисоди шабакавиро дар бар мегирад;
- хароҷоти пасти доимӣ, хароҷоти ками ниҳой ва тақсимои босуръати маҳсулот, ки ба иқтисоди шабакавӣ хос аст, фосолаи вақтро то оғози рушди босуръат дар муқоиса бо иқтисоди саноатӣ кам мекунад;
- дар иқтисоди шабакавӣ афзоиши даромади натиҷаи кори иҷрошуда аз тарафи тамоми шабака таъмин карда мешавад ва дар байни ҳамаи иштирокчиён тақсим мешавад, дар иқтисоди саноатӣ бошад, афзоиши даромад натиҷаи ҷидду ҷаҳди зиёди корхонаҳои алоҳида ва як катор дигар корхонаҳо мебошад.

Унсурҳои асосии ташаккули иқтисоди шабакавиरो метавон таҳия кард [12]:

1) банақшагирии мунтазам ва ҳамаҷонибаи барномаи рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёти воқеӣ;

2) Истифодабарии якҷояи зеҳнӣ, иттилоотӣ, моддӣ, молиявӣ ва дигар намуди захираҳо;

3) Муттаҳидсозии дониш ва ташаккули низоми «зеҳни коллективӣ», таъмини дастрасии он;

4) Истифодаи комплекси захираҳои иттилоотӣ ва технологияҳо барои ташкили мунтазами низоми иттилоотӣ;

5) Муттаҳидсозии функционалӣ ва технологияи низоми автоматиконидашудаи балоихагирӣ, коркарди автоматикунонидашудаи муҳандисӣ ва моделсозии автоматикии техникию иқтисодӣ бо мақсади беҳтар намудани сифати лоиҳаҳои таҳияшуда ҳангоми кам кардани ҳамаи намудҳои хароҷот, инчунин таъмини устуворӣ ва беҳатарии татбиқи онҳо;

6) Баҳисобгирии низоми омили давлатӣ барои таъмини коркарди стратегияи иқтисодию иҷтимоӣ бо ҳамгирии функционалии базаҳои оморӣ ва низоми моделсозии иттилоотии объектҳои соҳаи рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва давлат;

7) Ба таври васеъ стандартизатсиякунонии таҷҳизот ва асбобҳои техникае, ки дар сектори истеҳсолии иқтисодиёти воқеӣ истифода мешаванд, бо стандартҳои миллий ва байналмилалӣ, инчунин дар сатҳи унсурҳои функционалии системаҳои мураккаби техникии сохташаванда муттаҳид намудани қарорҳои намунавии техникӣ;

8) Ба қор андохтани унсурҳои инкишофи мутобикшудаи низоми истеҳсолӣ ва хоҷагӣ дар асоси васеъ истифода бурдани шаклҳои шабакавии хоҷагидорӣ ва технологияҳои иттилоотӣ бо мақсади таъмин намудани "истеҳсоли чандир" ва кам кардани хароҷот, инчунин кам кардани таъсири техногенӣ ба муҳити зист.

Инчунин тамоюлҳои зерини рушди иқтисоди шабакаро низ метавон қайд кард: муносибати инфиродӣ ба харидори соҳибхтисос; пайдо кардани рақобати ҷаҳонӣ, ки дар он ҷойи истеҳсолот, тамғаи маълум, робитаҳои муқарраршуда ва ғайра аҳамият надорад, балки сифат, сатҳи хизматрасонӣ ва ғайра муҳим аст; мавҷудияти миёнаравҳои иттилоотӣ; тағйир додани сохтори қорхонаю ширкатҳои мавҷуда; автоматикунонии равандҳои қор ва ғайра.

Дар иқтисоди шабакавӣ ду фазоро аз ҳамдигар ҷудо намудан мумкин аст, ки намудҳои гуногуни фаъолияти субъектҳоро муайян мекунанд: фазои моддӣ, ки равандҳои воқеии ташкил, тақсим ва истеъмоли захираҳоро дар бар мегирад; фазои иттилоотӣ, ки натиҷаи инъикоси иттилоотии фазои моддӣ ва равандҳои ташаккули модели иттилоотии муҳит ва таркиби (синтези) симои нави фазои моддиро дар асоси он фаро мегирад, ба ҳисоб меравад.

Иттилоотонӣ ва зеҳнӣ шудани ҷомеа, ки имрӯз омили асосии афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) буда, бо якчанд тамоюлҳо хос аст, ки на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷаҳон ба назар мерасад. Донишмандони ин тамоюлҳо имкон медиҳад, ки дар ҷаҳони пурталотуми иттилоотӣ дуруст ҳамгироӣ карда шавад ва вобаста ба масъалаҳои стратегияи рушди соҳаҳои муайяни технологияҳои иттилоотӣ қарорҳои саривақтӣ қабул карда шавад. Тамоюли асосии иттилоотикунонӣ имрӯз ҷаҳонишавии шабакаҳои компютерӣ ва афзоиши беандозаи истифодабарандагони Интернет мебошад. Дар зери таъсири паҳншавии шабакаҳои компютери глобалӣ, минтақавӣ ва локалӣ ва ба сифати муҳити муносибат торафт васеътар истифода шудани онҳо оиди ташкили идоракунии тағйир ёфт ва имрӯз қорхонаҳо бо ин ё он шакл хусусиятҳои хоси инфрасохтори нави мутақобила – шабакаҳоро ҷамъ мекунанд [13].

Омилҳои зерин дар рушди захираҳои иттилоотӣ, технологияҳо ва шабакаҳо дар иқтисоди муносири Тоҷикистон нақши ҳалкунанда доранд:

- таъсири инфрасохтори типӣ қомилан нави фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси технологияҳои муносири иттилоотӣ, ки хароҷоти транзаксияро кам мекунад;
- афзоиши ҳиссаи сармоягузори ба технологияҳои иттилоотӣ ва маҳсулот, зеро муваффақияти корхона ҳоло на аз андозаи он, балки аз суръат, чандирӣ ва қобилияти истифодаи шабакаҳои ҷаҳонӣ вобаста аст;
- афзоиши бахши маҳсулот ва хизматрасониҳои иттилоотӣ барои истифодабарандаи ниҳой, ки аз ҳисоби пастшавии арзиши таҷҳизоти иттилоотӣ вобаста аст;
- рушди босуръати бозорҳои электронии маҳсулот ва хизматҳо ва ғайра.

Дар шароити пайдоиши иқтисоди шабакавӣ ба мушкilot ва дурнамои рушди минтақавӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мешавад. Минтақа ҳудуди мушаххасест, ки аз дигар ҳудудҳо бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад ва тамомияти муайян дорад. Минтақа бо се хусусияти асосӣ хос аст: ҳудуди маҳдуди дорои иқтисодии истеҳсоли захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ; таҳассус дар баъзе намуди фаъолият; таснифоти алоқаҳои беруна [13].

Натиҷаҳои тадқиқоти қори бисёр олимони ба мо имкон медиҳанд, ки мафҳуми «минтақа»-ро ҳамчун маҷмӯи ҳудудӣ-ҷуғрофӣ, экологӣ, истеҳсоли ва иҷтимоӣ - иқтисодии якпорчагии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини раванди тақрористеҳсоли ҷамъиятиро дар шаклҳои хоси он шарҳ диҳем [11].

Олимони хориҷӣ мафҳуми «минтақа»-ро ба таври ба худ хос маънидод мекунанд. Профессорҳои амрикоӣ П. Чеймс ва Ч. Мартин дар таърифи мафҳумҳои «минтақа» ва «ноҳия» эътироф намуда, мегӯянд, ки:

«Одатан қалимаи «минтақа» маънои қисмати ҷудонашавандаи қаламравро дорад, ки бо якхелаӣ дар асл фарқ мекунад, вале сарҳадҳои аниқ надошта бошанд. Аксар вақт тавсифи ин қалима хеле васеъ истифода мешаванд. Тақсимои материкҳо дар забони касбии ҷуғрофӣ қалимаи «минтақа» ё «ноҳия» нисбат ба ҳудуди ҳаҷми хеле гуногун истифода мешавад, ки бо якхелагии муайян хос буда, барои фарқ кардани ин ҳудудҳо асос ёфтааст» хеле васеъ истифода мешаванд. [5]. Баъзе олимони амрикоӣ тарафдори таърифи дигари мафҳуми «ноҳия» мебошанд. Ба ақидаи онҳо «ноҳия минтақаест, ки бо хусусиятҳои хоси худ яъне аз мавҷуд будани ҳамсояҳо фарқ мекунанд. Сарфи назар аз тафсириҳои гуногуни мафҳуми «минтақа» ҳамаи онҳо асоси умумие доранд, ки тақсимои иқтисодии ҳудудии мамлакат муайян мекунад.

Рушди босуръати технологияҳо ва шабакаҳои нави иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ, ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба афзоиши тафовут ҳам дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ва ҳам гуногунрангии самаранокӣ рушди ҳуди технологияҳои иттилоотӣ мусоидат мекунад.

Дар шароити ба вучуд омадани иқтисоди шабакавӣ ҳуди мазмунӣ мафҳуми «минтақа» васеъ мешавад. Мафҳуми минтақа, ки нақш ва мавқеи онро дар иқтисоди шабака муайян мекунад, аниқ қардан лозим аст. Дар асари худ Ю. Г. Лаврикова мафҳуми «минтақаи шабакавӣ» -ро пешниҳод мекунад, ки тавассути хусусиятҳои мавҷудияти робитаҳои иқтисодӣ ва фарогирии фазои иқтисодии минтақа муайян қарда мешавад, ба фазои иқтисодии миллий ва ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. [10]

Бо дарназардошти ҳамаи гуфтаҳои боло, дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ мо мафҳуми «минтақа»-ро равшан қардем (бо тавсеаи фаҳмиши он ҳамчун минтақаи шабакавӣ) - ин муҳите аст, ки бо як қаламрави муайян алоқаманд, дорои номи аслий ва тақсимои маъмурӣ-ҳудудӣ мебошад, ки дар он ҳар як ширкат ё шахси воқеии дар дилхоҳ нуқтаи низомии иқтисодӣ ҷойгиршуда метавонад бо харҷи ҳадди ақали технологияҳои интернетӣ ва ё бо ёрии дигар

технологияҳои инфиродӣ кор кунад, мақомоти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ бошад метавонанд ваколатҳои худро дуруст амалӣ намоянд.

Дар асоси тавзеҳи мафҳуми “минтақа” мо тавсифи хоси таҳаввулоти ҷанбаҳои анҷом додем, ки дар доираи онҳо омӯзиши минтақа ҳамчун як воҳиди ҷудонашавандаи ҳудудӣ дар заминаи ташаккули иқтисоди шабакавӣ сурат гирифтааст [8]:

- ҳудуди дорои хусусиятҳои хоси табиӣ, иқлимӣ ва дигар хусусиятҳо;
- ҳудуде, ки аз рӯи рушди ҷомеа, иҷтимоию демографӣ ва милли муайян карда мешавад;
- ҳудуде, ки бо истифодаи умумии захираҳои табиӣ муайян карда мешавад;
- ҳудуде, ки бо умумияти низомҳо ва равандҳои истеҳсолию иқтисодӣ муайян шудааст;
- ҳудуд — низоми муносибатҳо ва алоқа, коммуникатсия;
- минтақаи виртуалӣ [6, 9]).

Тағйир додани мафҳуми «минтақа» шартӣ ҳатмӣ барои таҳияи хусусиятҳои идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити пайдоиши иқтисоди шабакавӣ мебошад. Зарурати ташаккули иқтисоди рақобатпазири минтақавӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ муносибати бартаридоштаи стратегияи идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро пешакӣ муайян мекунад.

Дар солҳои охир нақши идоракунии минтақавӣ дар низоми умумии идоракунии давлатӣ хеле зиёд гардид, зеро дар маҷмӯъ давлат тавассути минтақаҳо идора карда мешавад. Мақсади асосии идоракунии минтақавӣ баланд бардоштани дараҷаи қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоию иқтисодии аҳолии дар минтақаи муайян истиқоматкунанда дар асоси рушди комплексӣ мебошад. Баробари ба даст овардани мустақилияти ҳақиқии минтақаҳо доираи нав, махсусан минтақавии манфиатҳо ва масъулиятҳо ташаккул меёбад.

Манфиатҳои муҳимтарини минтақавӣ аз инҳо иборатанд: мутобикати сатҳи зиндагӣ ва тарзи зиндагии аҳоли ба стандартҳои давлатӣ ва дигар; мавҷудияти манбаъҳои бучетӣ, молиявӣ ва дигар манбаъҳои моддӣ (молу мулк ва ғ.); потенциали истифодаи захираҳои мавҷуда, ҷойҳои ба қор андохтани меҳнат, зехн; мавҷудияти инфрасохтор барои рушди муносибатҳои дохилиминтақавӣ ва байниминтақавӣ; захираҳои табиӣ ва иқтисодии экологии минтақа; устувории вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ ва милли-этники.

Бо назардошти манфиатҳои минтақавӣ, ҳадафҳо, принципҳо ва усулҳои идоракунии минтақавӣ ташаккул ва ҷаҳол карда мешаванд. Принципиҳои асосии идоракунии муносири минтақавӣ инҳоянд: ғайримарказизатсия, шарикӣ, субсидиарӣ, ҳаракатнокӣ ва мутобикшавӣ ва ниҳоят, принципи салоҳияти тақсимшуда.

Идоракунии минтақавӣ усулҳои мушаххаси идоракунии худро истифода мебарад, ки маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонӣ ба субъекти идоракуниро ба объекти идоракунӣ ташкил медиҳанд; ин усулҳо ба ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию психологӣ тақсим мешаванд.

Идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа бо ёрии амалҳои мушаххас доираи васеи стратегияҳо, барномаҳо, ва ҷорабиниҳои якдафъаина амалӣ карда мешавад, ки тавассути онҳо мақомот кӯшиш мекунанд, ки барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиёти минтақа, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ, зиёд намудани манбаи андоз, васеъ намудани имкониятҳои намудҳои алоҳидаи ҷаҳолияти иқтисодиро ба ба амал барорад.

Идоракунӣ аз нуқтаи назари назарияи иттилоот шакли олии таъсиррасонии

иттилоотӣ мебошад, ки дар чараёни он дар асоси таҷрибаи мавҷуда, ки ҳангоми таҳияи низом ҷамъоварӣ шудааст, тағйирот дар хусусиятҳо ва самти рушди система сурат мегирад [3].

Дар низоми ташкилии идоракунии байни иттилооти иқтисодӣ (вобаста ба идоракунии дастаҳои одамоне, ки ба истеҳсоли мол, кор ва хизматрасонӣ машғуланд) ва иттилооти техникӣ (бо идоракунии объектҳои техникӣ алоқаманд) фарқ мекунад.

Зарурати иттилоотонии ҷомеа аз қонун, ки В.Р.Эшби таҳия кардааст, бармеояд [17]. Ин қонун мувофиқати байни гуногунии дохилии низом, дар ин маврид тамаддун ва гуногунии унсурҳои идоракунии онро муқаррар мекунад: «танҳо гуногунрангӣ метавонад гуногуниро нест кунад». Ин маънои онро дорад, ки бо истифода аз асбобҳои, ки аз он соддатаранд, идора кардани низом ғайриимкон аст. Азбаски шаклҳои шабакавии ташкилот дар муқоиса бо шаклҳои иерархивии ташкилӣ нисбатан осонтар идора карда мешаванд, имкон пайдо мешавад, ки таркиби ташкилотҳои шабакавӣ бо таҷдиди сохтори зарурӣ ҳамчун воқуниш ба тағйирот дар вазъияти кунунӣ, аз ҷумла тавассути сигналҳои нархҳо нисбатан содда тағйир дода шаванд. Ҳамин тариқ, рушди низоми идоракунии шабакаҳо ба сохтори дохилии субъектҳои соҳибкорӣ кӯчонидани низоми иерархивии идоракунии мусоидат мекунад.

Мо фарқиятҳои байни идоракунии шабакавии минтақаро аз бозор ва шаклҳои иерархии онро равшан намудем: [8, 20]:

- дар иқтисодиёти шабакавӣ бо тавсеаи имкониятҳои электронии тақсим ва таҳвили маҳсулот мақомоти минтақавӣ бо воситаҳои оддӣ арзон рақобатро дар иқтисодиёти минтақа маҳдуд карда наметавонанд ва дар натиҷа истисноии маҳсулот амалан аз байн меравад ва иштирокчиёни бозор роҳи самарабахши додани сигналҳои «арзиш»-и системаи иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро дар бораи талаботи истеъмолкунандагон ва самти он аз даст медиҳанд;

- гузаронидани шаклҳои анъанавии идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ба муҳити электронии Интернет бо фароҳам овардани шароити мусоид барои истифодаи васеи бартарҳои технологияҳои интернетӣ;

- дар бисёр соҳаҳои иқтисодиёт хариди мол дар минтақаҳо шаффофитро аз даст медиҳад, зеро муомилоти харид дар аксари ҳолатҳо муносибатҳои дарозмуддат байни фурӯшанда ва харидор ба миён меорад;

- таъсиси версияҳои шабакавии сохторҳои институтсионалии иқтисодии «уфукӣ» (инфрасохтори савдо ва молиявӣ, низоми муносибатҳои меҳнатӣ ва ғ.). Ин хеле кам шудани хароҷоти транзаксионии идоракунии минтақавӣ, вусъат додани алоқаи дури байни субъектҳои хоҷагӣ ва ғайраро таъмин менамояд.

Таҳлили иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар асоси тавсиф рушди он ба сатҳи реактивии модели рушди шабака мувофиқат мекунад, ки онҳо;

Дар иқтисодиёти минтақаҳо пешравии технологияҳои мониторинг; пахншавии низоми инвентаризатсия ва ҳисобу китоби васеъ; тартиб дода шудани низоми машварти ҳуқуқӣ ва ғайра таҳия шудаанд.

Унсуре ташкилию иқтисодии идоракунии иҷтимоӣ иқтисодии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа дар шароити пайдоиши иқтисоди шабакавӣ маҷмӯи шаклҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ ва иттилоотии ҳамкорӣ ҳамаи тарафҳо, инчунин усулҳои идоракунии рушд мебошад, ки пешгӯӣ, барномасозӣ, тарҳрезӣ ва татбиқи амалии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро таъмин менамоянд (расми 1).

Низоми идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа дар шароити пайдоиши иқтисоди шабакавӣ бояд ба принципҳои зерин асос ёбад:

- таъмини ягонагии фазои иқтисодии минтақа;
- принципи фароҳам овардани шароити баробар барои рушди иқтисодии ҳудудҳо

(шаҳру ноҳияҳо);

- принципи ҳаракати озоди мол, сармоя, меҳнат ва иттилоот;
 - принципи ҳифзи самараноки муҳити иқтисодӣ сарфи назар аз сарҳадҳои дохилии маъмурӣ;
 - принципи шароити баробарҳуқуқии озодии фаъолияти иқтисодӣ;
 - принципи баробарии субъектҳои хоҷагидор;
 - принципҳои расонидани кӯмаки давлатӣ (тадбирҳои махсуси дастгирӣ).
- Самтҳои асосии рушди минтақа бояд инҳо бошанд:
- 1) рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ;
 - 2) рушди инфрасохтори шабакавӣ;
 - 3) рушди сегментҳои фазои шабакавӣ (ҳамкориҳои шабакавӣ).

Тағйироти муҳити иқтисодии минтақа татбиқи пайдарпайи марҳилаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии шабакавии минтақаро пешбинӣ мекунад (мувофиқи моделҳои рушди шабака [17]): проактивӣ; пешгӯӣ; муттаҳид карда шудааст.

Марҳилаи проактивӣ тавсиф карда мешавад бо инкишофи технологияҳои информатсионӣ дар байни корхонаҳои соҳаи истеҳсолӣ, ташкилотҳои ғайриистеҳсолӣ, аҳоли ва мақомоти давлатӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ. Гарчанде ки ин унсурҳои фазои иқтисодии минтақавӣ тавассути инфрасохтори шабакавӣ бо ҳамдигар ба таври кофӣ ҳамкорӣ нахоҳанд кард, аммо дар дохили ҷомеаҳои худ сатҳи рушди шабака хеле баланд хоҳад буд.

Марҳилаи пешгӯӣ тавсиф карда мешавад аз он иборат аст, ки воситаҳои идоракунӣ дар тамоми сатҳҳои рушди иқтисоди минтақавӣ (минтақавӣ (макроиқтисодӣ), муниципалӣ (мезоиқтисодӣ), сатҳи корхона (микроиқтисод), сатҳи ҳамкориҳои байнишахсӣ (минииктисодӣ)).

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ МИНТАҚА

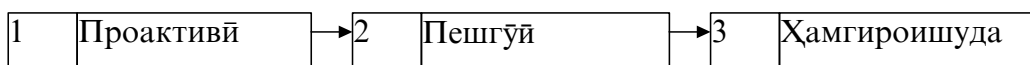

Иқтисодиёти минтақавӣ имкон пайдо мекунад, ки ба таври мутавозин инкишоф ёбад, дорои асбобҳо ва инфрасохтори шабакавӣ барои ташкили худ, аз банақшагирӣ (банақшагирии тижорат) ва равандҳои назорат ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбанда бошад. Инфрасохтори шабакавӣ як ниҳоди ёрирасони рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа хоҳад буд.

Марҳилаи ҳамгироӣ шуда дар ташаккули иқтисодиёти шабакавӣ дар сатҳи минтақа ҳамчун марҳилаи хотимавӣ махсуб меёбад. Бо он инфрасохтори шабакавӣ бо равандҳои тижорат ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа нугастанӣ хоҳад буд. Илова бар ин, менеҷменти минтақавӣ идоракунӣ технологияҳои иттилоотӣ,

дониш ва инноватсияро, ки қисми таркибии иқтисоди минтақа мегарданд, ҷалб мекунад.

Марҳалаҳои тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти шабакавӣ

Вазифаҳои саривақтии идоракунии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти шабакавӣ

-баланд бардоштани сифати қарорҳои қабулшуда дар соҳаи идоракунии фаъолияти истеҳсолию хоҷагии минтақа; -суръатбахшии қор қарда баромадан ва қорӣ намудани навигарӣ технологияҳое, ки ба баланд бардоштани муқаммалӣ, эътимодноқӣ ва ташкили мунтазами иттилоот дар соҳаҳои дахлдори рушди минтақавӣ асос ёфтаанд; - баланд бардоштани сатҳи низомноқӣ ва ҷамқорӣ динамизми равандҳои кооперативии танзими сармоягузорӣ, инноватсия, истеҳсолӣ ва фаъолияти дигар дар соҳаи иқтисодиёти воқеии минтақа	-таъмини қамъоварӣ, навсозӣ ва ташкили намунавии донишҳо оид ба унсурҳои функционалии соҳаҳои татбиқи истеҳсолот ва рушди иқтисодии минтақа; таъмини истифодабарандагон бо асосҳои намуни қомилан нави хизматрасониҳои иттилоотӣ дар шакли пешниҳоди моделсозии маҷмӯии иттилоот ва тарҳрезии қустуҷӯ; -интенсификатсияи равандҳои техникаи интеллектуализатсияи умумии қомеа қамҷун самти умумии сохтмони қомеаи иттилоотӣ ва гузаштан ба иқтисоди пешрафтаи иттилоотӣ ва ғайра.
---	--

Вазифаҳои стратегияи идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти шабакавӣ

- ноил шудан ба сифати баланди зиндагӣ аҳоли; -баробаркунии сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии минтақа; -рушди бартарии рақобатпазирӣ	-афзоиши ММД; -баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти минтақавӣ; -ташаққули самаранокии комплекси иҷтимоӣ- иқтисодӣ
---	---

Расми 1. Принципиҳои асосии низоми ташкилию идоракунии иҷтимоию иқтисодӣ ва тараққиёти иқтисодии минтақа дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти шабакавӣ

Низоми тадбирҳои мутобиқсозии аҳоли дар шароити ташаққули иқтисоди шабакавӣ бояд инҳоро дарбар гирад:

- баланд бардоштани сатҳи таҳсилот, аз қумла таҳсилоти махсус;
- таҳияи системаи тақмили ихтисоси аҳоли;
- баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли;
- ташаққули низоми фаъолияти иқтисодии аҳоли;
- қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҳаёти қаррӯзаи аҳоли;
- қорҳои қамқондадиҳӣ ба аҳоли оид ба хусусиятҳои тараққиёт дар шароити ташаққули иқтисодиёти шабакави ва ғайра.

Низоми тадбирҳои мутобиқсозии корхонаҳои соҳаи истеҳсолот дар шароити ташаккули иқтисодиёти шабакавӣ аз инҳо иборат аст:

1. ташаккули низоми калидии молистеҳсолкунандагон барои коркарди истеҳсолот дар иқтисодиёти минтақавӣ;

2. рушди комплекси истеҳсолии минтақавӣ дар асоси принципҳои фаъолияти устувор, мутавозин, ғоидаовар ва рақобатпазир;

3. навшироии инфрасохтори шабакавии минтақавӣ дар асоси соҳаҳо ва корхонаҳо дар минтақа

4. ҳавасмандгардонии рушди технологияҳои нави иттилоотӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ ва ғ.

Низоми тадбирҳои ба шароити ташаккули иқтисодиёти шабакавӣ мутобиқ намудани корхонаҳои ғайриистеҳсолӣ инҳо хоҳанд шуд.

- рушди комплекси минтақавии ғайриистеҳсолӣ дар асоси принципҳои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии минтақа;

- ташаккули низоми кафолатноки гирифтани маҷмӯи асосии хизматрасониҳо;

- ҳавасмандгардонии рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ дар корхонаҳои ғайриистеҳсолӣ;

- таҳияи низоми бозомӯзии кадрҳо барои кор дар шароити ташаккули иқтисоди шабакавӣ;

- азнавшироии муассисаҳои илмӣ бо роҳи беҳтар намудани базаи моддию техникаӣ, таъминоти методӣ ва ахборотӣ, беҳтар намудани маблағгузорӣ ва ғайра.

Яке аз шартҳои асосии рушди босуръати иқтисоди шабакавӣ дар сатҳи минтақавӣ ин қонеъ гардонидани талаботи инсон ба молҳои гуногун (молҳо ва хизматрасониҳо) бо захираҳои ҳадди ақал бо истифода аз ҳам усулҳои анъанавӣ ва ҳам усулҳои нави шабакавӣ мебошад. Шакли асосии таҳия ва татбиқи афзалиятҳои дар боло зикршуда, ки хусусияти муттаҳидкунанда дорад, таҳияи барномаи рушди соҳаҳои илмӣ, инноватсионӣ ва таълимӣ мебошад. Ин барномаҳо бояд ба стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа, барномаҳои рушди саноат ва кишоварзӣ, инчунин бо барномаҳо (концепсияҳо) оид ба иттилоотикунории минтақа ва лоиҳаҳо (барномаҳо) оид ба рушди намудҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодӣ ва шахрҳо мувофиқ бошанд.

Адабиёт

1. Bell D. The coming of postindustrial society. A venture in social forecasting. New York: Basic Books, 1973.

2. Status Report on European Telework: Telework 1997, European Commission Report, 1997. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.eto.org.uk/twork/tw97eto>.

2. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е издание. М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. 344 с.

3. Гаврилов А. Региональная экономика и управление: Основные понятия и определения экономики региона [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://onby.ru/agavrilovekonomika/2/06/>.

4. Джеймс П., Мартин Дж. Все возможные миры: История географических идей; пер. с англ. Л.Н. Кудряшевой; послесл. и ред. А.Г. Исаченко. М.: Прогресс, 1988. 671 с.

5. Корабейников И.Н. Особенности и механизмы развития сетевой экономики // Вестник ОГУ. 2010. № 4. С. 208–209.

6. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А. Теоретическое обоснование некоторых особенностей постиндустриального развития экономики // Журнал экономической теории. 2009. № 3.

7. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А. Развитие регионального рынка

информационных услуг: теоретические основы / под ред. А.И. Татаркина. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН. 2011. 216 с.

8. Корабейников И.Н., Корабейникова О.А., Герасименко Т.И. Теоретические основы развития региона в условиях становления постиндустриального общества // Вестник ОГУ. 2011. № 13.

9. Лаврикова Ю.Г. Кластеры: стратегия формирования и развития в экономическом пространстве региона. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2008. 232 с.

10. Лаврикова Ю.Г. Стратегические приоритеты пространственного развития регионов в сетевой экономике // Вестник УГТУ–УПИ. Серия экономика и управление. 2008. № 5. С. 37–49.

11. Лазарев И.А., Хижа Г.С., Лазарев К.И. Новая информационная экономика и сетевые механизмы развития. М.: Дашков и К, 2006. 240 с.

12. Лапаева М.Г., Корабейников И.Н., Макеева Е.Н. Управление социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики: монография. Оренбург: ИПК ОГУ, 2009. 268 с.

13. Меркулов А.Ю. Формирование сетевых регионов и методы обоснования стратегии их развития : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Орел, 2005. 174 с.

14. Региональная экономика / под ред. В.И. Видяпина, М.В. Степанова.. М.: ИНФРА-М, 2008. 686 с.

15. Региональная экономика / под ред. проф. Т.Г. Морозовой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 472 с.

16. Стрелец И.А. Сетевая экономика. М.: Эксмо, 2006. 208 с.

17. Татаркин А.И. Влияние интегрированных корпоративных структур на социально-экономическое развитие региона // Вестник УГТУ–УПИ. Серия экономика и управление. 2005. № 6. С. 68–75.

18. Шеховцева Л.С. Стратегическое целеполагание региона как субъекта развития // Региональная экономика. 2008. № 19 (76). С. 58–66.

19. Bradford De Long, Froomkin M. The Next Economy. April 1997. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.law.miami.edu/~froomkin/articles/newecon.htm>.

20. Kelly K. New Rules for the New Economy. WIRED September, 1997. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.wired.com/wired/0.09/newrules.html>.

Literature

1. Bell D. The coming of postindustrial society. A venture in social forecasting. New York: Basic Books, 1973.

2. Status Report on European Telework: Telework 1997, European Commision Report, 1997. [electronic resource]. Access mode: <http://www.eto.org.uk/twork/tw97eto>.

3. Wiener N. Cybernetics, or control and communication in an animal and a machine. 2nd edition. Moscow: Nauka; Main editorial office of publications for foreign countries, 1983. 344 p.

4. Gavrillov A. Regional economics and management: Basic concepts and definitions of the regional economy [Electronic resource]. Access mode: <http://onby.ru/agavrilovekonomika/2/06/>

5. James P., Martin J. All possible worlds: The History of Geographical Ideas; translated from English by L.N. Kudryasheva; afterword. and edited by A.G. Isachenko. Moscow: Progress, 1988. 671 p.

6. Korabeynikov I.N. Features and mechanisms of the network economy development // Bulletin of OSU. 2010. No. 4. pp. 208-209.

7. Korabeynikov I.N., Korabeynikova O.A. Theoretical substantiation of some features of the post-industrial development of the economy // Journal of Economic Theory. 2009. № 3.

8. Korabeynikov I.N., Korabeynikova O.A. Development of the regional information services market: theoretical foundations / ed. by A.I. Tatarkin. Yekaterinburg: Institute of Economics, Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. 2011. 216 p .
9. Korabeynikov I.N., Korabeynikova O.A., Gerasimenko T.I. Theoretical foundations of regional development in the context of the formation of a post-industrial society // Bulletin of OSU. 2011. No. 13.
10. Lavrikova Yu.G. Clusters: strategy of formation and development in the economic space of the region. Yekaterinburg: Institute of Economics, Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, 2008. 232 p.
11. Lavrikova Yu.G. Strategic priorities of spatial development of regions in the network economy // Bulletin of UGTU–UPI. Economics and Management series. 2008. No. 5. pp. 37-49.
12. Lazarev I.A., Khizha G.S., Lazarev K.I. New information economy and network mechanisms of development. Moscow: Dashkov and K, 2006. 240 p.
13. Lapaeva M.G., Korabeynikov I.N., Makeeva E.N. Managing the socio-economic development of the region in the context of the formation of a network economy: monograph. Orenburg: IPK OSU, 2009. 268 p.
14. Merkulov A.Yu. Formation of network regions and methods of substantiating their development strategy : PhD in Economics: 08.00.05. Orel, 2005. 174 p.
15. Regional economics / edited by V.I. Vidyapin, M.V. Stepanov. Moscow: INFRA-M, 2008. 686 p.
16. Regional economics / edited by prof. T.G. Morozova. 2nd ed., revised and additional M.: Banks and stock exchanges, UNITY, 1998. 472 p.
17. Strelets I.A. Network economics. Moscow: Eksmo, 2006. 208 p.
18. Tatarkin A.I. The influence of integrated corporate structures on the socio-economic development of the region. // Bulletin of UGTU–UPI. Economics and Management series. 2005. No. 6. pp. 68-75.
19. Shekhovtseva L.S. Strategic goal-setting of the region as a subject of development // Regional economy. 2008. No. 19 (76). pp. 58-66.
20. Bradford De Long, Froomkin M. The Next Economy. April 1997. [electronic resource]. Access mode: <http://www.law.miami.edu/~froomkin/articles/newecon.htm>.
21. Kelly K. New Rules for the New Economy. WIRED September, 1997. [electronic resource]. Access mode: <http://www.wired.com/wired/0.09/newrules.html>.

Мамадалиева Гулсанам Тахировна

старший преподаватель кафедры учета и цифровых технологий “Международного института Худжанда” МУТПТ E-mail: gulsanam.td.76@mail.ru. тел.:(+992)781257878

ЦИФРОВИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы цифровизации системы образования Республики Таджикистан как ключевой фактор подготовки кадров для национальной экономики. Освещены стратегические документы, регулирующие цифровую трансформацию, такие как Национальная стратегия развития образования и Концепция цифровой экономики. Анализируется текущее состояние цифровой инфраструктуры, применение электронных образовательных платформ и дистанционных технологий, а также обозначены ключевые проблемы и перспективы в данной области. Особое внимание уделяется роли цифровых компетенций и международному опыту в обеспечении устойчивого развития цифрового образования. Приведены количественные показатели и примеры успешной цифровизации в ведущих вузах страны.

Ключевые слова: цифровизация образования, цифровая экономика, дистанционное обучение, цифровые компетенции, электронные платформы, кадровый потенциал, образовательные технологии, Таджикистан.

Мамадалиева Гулсанам Тоҳировна

муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияҳои рақамии “Донишқади байналмилалӣи Хучанд”-и ДБССТ, E-mail: gulsanam.td.76@mail.ru. тел.:(+992)781257878

РАҚАМИКУНОНИИ НИЗОМИ МАОРИФ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЙЁР НАМУДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Шарҳи мухтасар: дар мақола масъалаҳои рақамисозии низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омилҳои калидии омода намудани мутахассисон барои иқтисоди миллӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Дар он санадҳои стратегие, ки тағйироти рақамиро танзим менамоянд, аз ҷумла Стратегияи миллии рушди маориф ва Консепсияи иқтисоди рақамии кишвар баррасӣ мешаванд. Вазъи феълӣ ва дурнамои инфрасохтори рақамӣ, истифодаи платформаҳои таълимии электронӣ ва технологияҳои фосилавӣ, инчунин мушкилоту имкониятҳои асосии соҳаи нишон дода шудаанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба нақши салоҳиятҳои рақамӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ дар рушди устувори соҳаи маорифи рақамӣ дода шудааст. Ҳамчунин нишондиҳандаҳои омӯрӣ ва намунаҳои муваффақи рақамисозии муассисаҳои таҳсилоти олии шарҳ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамисозии маориф, иқтисоди рақамӣ, таҳсилоти фосилавӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, платформаҳои электронӣ, захираҳои кадрӣ, технологияҳои таълимӣ.

Mamadaliyeva Gulsanam Tohirovna

Senior lecturer of the Department of Accounting and Digital Technology, “Khujand International Institute” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: gulsanam.td.76@mail.ru. тел.:(+992)781257878

DIGITALIZATION OF EDUCATION AS A FACTOR IN TRAINING PERSONNEL FOR THE NATIONAL ECONOMY OF TAJIKISTAN

Abstract: this article explores the process of digitalizing the education system in the Republic of Tajikistan as a key factor in training personnel for the national economy. It highlights strategic documents regulating digital transformation, such as the National Education Development Strategy and the Digital Economy Concept. The paper analyzes the current state of digital infrastructure, the use of electronic educational platforms and distance learning technologies, and identifies the main challenges and prospects in this area. Special attention is given to the role of digital competencies and international experience in ensuring the sustainable development of digital education. Statistical indicators and successful examples of digitalization in leading universities of the country are presented.

Keywords: digitalization of education, digital economy, distance learning, digital competencies, electronic platforms, human capital, educational technologies, Tajikistan.

В последние годы в Республике Таджикистан наблюдается активизация процессов цифровизации системы образования, что обусловлено необходимостью адаптации к мировым тенденциям развития цифровой экономики и общества знаний. Государственная политика в области цифровой трансформации отражена в таких стратегических документах, как Стратегия развития образования до 2030 года и Концепция цифровой экономики Республики Таджикистан до 2040 года, где особое внимание уделяется интеграции информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательный процесс.

Цифровизация образования представляет собой процесс интеграции цифровых технологий в образовательную среду с целью повышения качества и доступности образовательных услуг, развития новых форматов обучения и формирования компетенций, необходимых для жизни и работы в условиях цифровой экономики. Цифровизация в образовании охватывает использование электронных образовательных ресурсов, дистанционных образовательных технологий, онлайн-платформ, виртуальных лабораторий, а также технологий искусственного интеллекта и больших данных [2].

Эксперты отмечают, что в условиях современной глобализации и цифровизации роль знаний и образования становится еще шире, они признаются основным богатством и важным источником устойчивого развития. Информационное общество, обеспечивая широкий доступ к разнообразным знаниям, цифровым навыкам и новым возможностям для личного и профессионального роста, предоставляет каждому своему члену шанс постоянно развиваться и соответствовать требованиям времени. В этом контексте образование выступает как главный двигатель инноваций и непрерывного совершенствования общества, постоянно усиливая свою роль в формировании будущего социально-экономического развития стран» [1].

Сущностные характеристики цифровизации образования включают:

- персонализацию образовательного процесса;
- расширение возможностей для непрерывного образования;
- создание открытых образовательных ресурсов и курсов;
- развитие смешанных (blended learning) и дистанционных форм обучения;
- интеграцию цифровых компетенций в учебные программы.

Цифровизация образования способствует трансформации традиционной модели обучения, акцентируя внимание на активном участии студентов в процессе приобретения знаний и формировании навыков, необходимых для инновационной экономики.

Одним из ключевых направлений цифровизации является развитие инфраструктуры: осуществляется подключение общеобразовательных учреждений к сети Интернет, создаются компьютерные классы, внедряются электронные библиотеки и мультимедийные ресурсы. По данным Министерства образования и науки

Республики Таджикистан, к 2025 году планируется довести уровень цифрового оснащения образовательных учреждений до 85 % от общего числа школ и вузов. Важной составляющей цифровизации образования является разработка и внедрение электронных образовательных платформ, таких как «Maktab.tj», «Kitobam.tj» и Национальная образовательная платформа Таджикистана. Эти ресурсы предоставляют доступ к учебным материалам, электронным учебникам и видеолекциям для школьников и студентов. Особую роль в период пандемии COVID-19 сыграло дистанционное обучение, что стимулировало массовое внедрение онлайн-курсов и вебинаров.

Тем не менее, существуют определённые проблемы, сдерживающие процессы цифровизации, в том числе недостаточное техническое оснащение сельских школ, нехватка квалифицированных педагогических кадров, обладающих навыками цифровой грамотности, ограниченный доступ к высокоскоростному Интернету в ряде регионов, а также низкий уровень цифровых компетенций у части обучающихся.

Для решения указанных проблем в республике реализуются различные программы профессиональной переподготовки педагогов, такие как курсы повышения квалификации по цифровым технологиям, организуемые совместно с международными организациями (ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ПРООН). Кроме того, в вузах Таджикистана активно внедряются системы управления обучением (LMS), такие как Moodle, Google Classroom и отечественные разработки, что способствует развитию электронного обучения и смешанных образовательных моделей. В частности, Таджикский национальный университет, Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова и Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана активно используют цифровые технологии для организации учебного процесса и проведения дистанционных занятий.

Таблица 1. — Основные показатели цифровизации образования в Республике Таджикистан

№	Показатель	Значение на 2024 год	Примечание
1	Доля образовательных учреждений, подключённых к Интернету	68 %	Планируется увеличение до 85 % к 2025 году
2	Количество функционирующих электронных образовательных платформ	7	Включая «Maktab.tj», «Kitobam.tj» и др.
3	Доля школ с компьютерными классами	62 %	В городах – выше, в сельской местности – ниже
4	Доля учителей, прошедших курсы цифровой грамотности	40 %	Программы при поддержке ЮНЕСКО и ПРООН
5	Доля вузов, внедривших системы дистанционного обучения (LMS)	55 %	Moodle, Google Classroom, отечественные LMS
6	Уровень обеспеченности учащихся электронными учебниками	35 %	Требует дальнейшего развития

Анализируя представленные в таблице данные, можно сделать вывод о позитивной динамике цифровизации образования в республике, несмотря на сохраняющиеся проблемы, требующие комплексного решения.

Краткий анализ проблем и перспектив цифровизации образования представлен ниже.

Проблемы:

- разрыв в уровне цифровизации между городскими и сельскими школами;
- недостаточная мотивация педагогов к освоению цифровых технологий;
- ограниченные финансовые ресурсы образовательных учреждений;
- низкий уровень цифровой грамотности среди части обучающихся.

Перспективы:

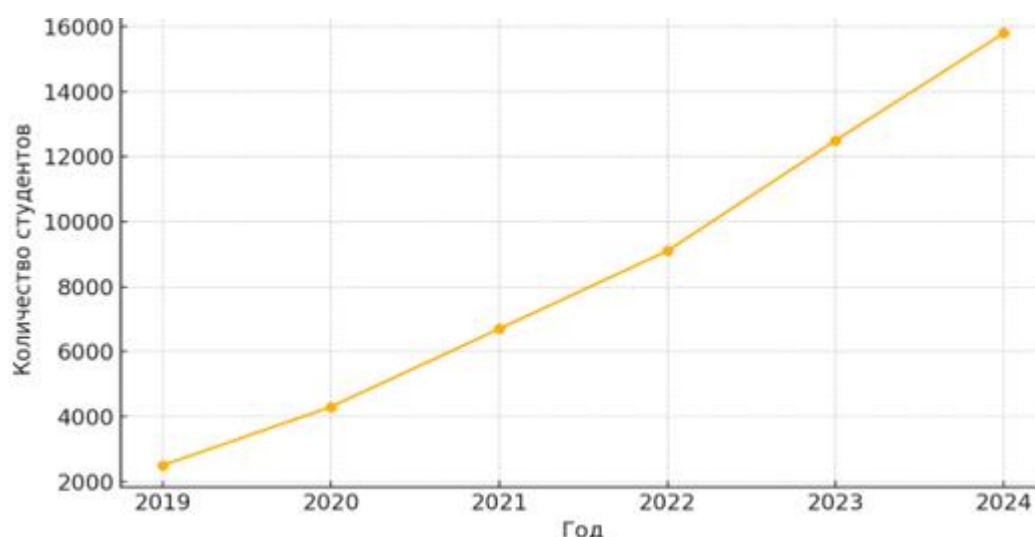
- расширение доступности высокоскоростного Интернета в отдалённых районах;
- внедрение программ массового обучения цифровым компетенциям;
- разработка национальных цифровых образовательных платформ и приложений;
- международное сотрудничество для привлечения инвестиций в сферу EdTech;
- поддержка стартапов в области образовательных технологий на государственном уровне.

Цифровизация образовательной среды в Таджикистане направлена на формирование кадрового потенциала, способного обеспечивать развитие национальной экономики в условиях цифровой трансформации. Введение электронных платформ, дистанционных курсов и цифровых ресурсов стало важным элементом реализации Национальной стратегии развития образования до 2030 года.

По данным Министерства образования и науки Республики Таджикистан, за последние пять лет доля образовательных учреждений, использующих электронные формы обучения, увеличилась с 12 % до 46 %.

На примере Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана видно, как цифровизация влияет на подготовку кадров:

- В учебные планы были введены курсы по цифровому маркетингу, электронной коммерции и информационным системам в туризме.
- Открыт центр цифровых компетенций, где студенты проходят обучение по программированию, дизайну веб-приложений и основам аналитики данных.
- В 2024 году университет заключил соглашение с международными образовательными платформами Coursera и edX, что позволило студентам получать сертификаты мирового уровня.

Цифровизация положительно сказалась на качестве подготовки кадров: повысилась цифровая грамотность студентов, увеличилось число студентов, участвующих в международных онлайн-курсах и стажировках, сократились территориальные различия в доступе к качественному образованию.

На графике ниже показан рост числа студентов, прошедших обучение на онлайн-платформах в Таджикистане в период 2019–2024 гг.:

Рост числа студентов, прошедших обучение на online – платформе в Республики Таджикистан (2019-2024 гг.)

Важную роль в цифровизации образования сыграли государственные инициативы:

- Программа «Цифровой Таджикистан» (2021–2030 гг.), направленная на создание единой образовательной цифровой платформы.
- Государственная концепция информатизации системы образования (2021 г.), предусматривающая интеграцию ИКТ в образовательный процесс.
- Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2030 года, акцентирующая внимание на цифровых навыках как ключевых компетенциях XXI века.

Реализация этих программ обеспечивает институциональную поддержку цифровой трансформации в сфере подготовки кадров.

Таким образом, цифровизация образования в Таджикистане стала важным фактором формирования современного кадрового потенциала. Внедрение электронных платформ, развитие цифровых компетенций и поддержка со стороны государства создают условия для подготовки специалистов, способных эффективно работать в условиях цифровой экономики.

В условиях цифровой экономики на первый план выходят такие компетенции, как цифровая грамотность, критическое мышление, креативность, способность к самостоятельному обучению и работе в многопрофильных командах. Цифровые технологии играют ключевую роль в формировании этих компетенций за счёт:

- обеспечения доступа к современным образовательным ресурсам;
- предоставления интерактивных инструментов обучения;
- развития навыков работы с информацией, анализа данных и использования цифровых платформ.

Использование технологий дополненной и виртуальной реальности, адаптивных обучающих систем и интеллектуальных помощников позволяет повысить вовлечённость обучающихся и индивидуализировать образовательные траектории.

В мировой практике цифровизация образования признана важнейшим элементом стратегии устойчивого развития. Например:

- В Эстонии реализована модель полностью цифрового образования, включая электронные дневники, онлайн-платформы для школьников и цифровые сертификаты для студентов.
- В Южной Корее активно используются смарт-школы, в которых обучение построено на применении планшетов, интерактивных досок и онлайн-курсов.
- В Казахстане внедрены национальные образовательные платформы и программы цифровизации вузов "Цифровая школа" и "Электронный университет".

Эти примеры демонстрируют, что системный подход к цифровизации образования способствует формированию кадрового потенциала, способного обеспечить устойчивое развитие цифровой экономики.

Мировой опыт показывает, что успех цифровизации образования зависит от:

- высокого уровня цифровой инфраструктуры;
- подготовки педагогических кадров;
- наличия качественных цифровых образовательных ресурсов;
- активного взаимодействия между государством, бизнесом и образовательными учреждениями.

Таким образом, современное состояние цифровизации образования в Таджикистане характеризуется как этап активного роста, сопряжённого с решением

инфраструктурных, кадровых и организационных задач. Дальнейшее развитие цифровизации требует комплексного подхода, включающего инвестиции в технологии, развитие цифровых навыков и совершенствование нормативно-правовой базы.

Литература

1. Абдуллоев А. Взаимодействие студентов и преподавателей в цифровой образовательной среде вузов Таджикистана. Вестник ХГУ №1, 2025.
2. Абдулакимова Ҷ.А., Абдуллаева Ш.А. Усулҳои ташаккули модели таҳсилоти фосилавӣ. Маҷмаи семинари илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Хуҷанд, 2016, саҳ. 26-29.
3. Гиря И. А. Интеграция моделей знаний ученика в адаптивной среде дистанционного обучения / И. А. Гиря. // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). - 2010. - №4. - С. 240-245.
4. Аналитические данные о притоке иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан на 2023г. URL: <http://investcom.tj/ru/invest/investicionnaja-dejatelnost/107-statistika-inostrannyh-investicij.html>
5. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан; 2019. – 244с. URL: <http://stat.ww.tj/posts/february2019/12-180-2018-doklad.pdf>
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023, -(325стр).

Literature

1. Abdulloev A. Interaction of students and teachers in the digital educational environment of universities of Tajikistan. Bulletin of KSU No. 1, 2025.
2. Abdulakimova JA, Abdullaeva SH.A. Using the models of student knowledge in the digital educational environment of distance learning. The results of the seminar on the development of the “Student Knowledge Model” by the 25th edition of the International Studies of Tajikistan. - Khujand, 2016, pp. 26-29.
3. Giryа I.A. Integration of student knowledge models in the adaptive distance learning environment / I.A. Giryа. // Educational Technology & Society. - 2010. - No. 4. - P. 240-245.
4. Analytical data on the inflow of foreign investment into the economy of the Republic of Tajikistan for 2023. URL: <http://investcom.tj/ru/invest/investicionnaja-dejatelnost/107-statistika-inostrannyh-investicij.html>
5. Socio-economic situation of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe: Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan; 2019. - 244 p. URL: <http://stat.ww.tj/posts/february2019/12-180-2018-doklad.pdf>
6. Statistical yearbook of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe: Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan, 2023, - (325 p.).

Марипова Фарида Акрамовна

ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон, Телефон: +992 937 300385, E-mail: fmaripova@list.ru.

ПРОБЛЕМАҲОИ ИНКИШОФИ СОҲИБКОРӢ ДАР АСАРҲОИ ОЛИМОНИ ХОРИҶӢ

Аннотация: Мақола аҳамияти соҳибкориро бо таваҷҷӯҳ ба тичорати хурд ва миёна дар иқтисоди бозорӣ нишон медиҳад. Қайд карда мешавад, ки идоракунии бомуваффақияти корхона истифодаи оқилонаи захираҳо, муносибати инноватсионӣ ва омодагӣ ба хатари хоҷагидориро талаб мекунад. Озодии иқтисодӣ ва манфиати шахсӣ ҳамчун унсурҳои муҳими муҳити соҳибкорӣ баррасӣ карда мешаванд.

Таҳлили муқоисавии назари иқтисоддонҳои хориҷӣ ба соҳибкорӣ фарқияти равишҳо ва афзалиятҳои онҳоро нишон медиҳад. Ба саҳми классикони назарияи иқтисодӣ дар омӯзиши ҷанбаҳои соҳибкорӣ диққат дода мешавад. Саҳми калонтарин Дар рушди назарияи соҳибкорӣ Аз ҷониби Австриягӣ Шумпетер буд, ки соҳибкорро ҳамчун ташкилкунандаи истеҳсолот муайян кард, ки ғояҳо ва комбинатсияҳои наваторӣ таҷассум мекунад. Олимони рус низ ба ҷанбаҳои гуногуни рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла тичорати хурд ва миёна диққат медиҳанд. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки мушкилоти фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ ва табдил додани корхонаҳои саноатӣ ба системаҳои нави инноватсионӣ омӯзиши муфассалро талаб мекунад.

Мурочиат ба Рейтинги Байналмилалӣ "Индекси осонии пешбурди тичорат" барои фаҳмидани Он, Ки Тоҷикистон нисбат ба дигар кишварҳо мавқеи паст дорад, ки ин ба мавҷудияти мушкилот дар муҳити соҳибкорӣ ишора мекунад. Мақола аҳамияти рушди соҳибкориро ҳамчун унсури асосии рушди иқтисодӣ ва зарурати омӯзиши амиқи мушкилот ва дурнамо дар ин соҳа аз ҷониби олимони тоҷик таъкид менамояд.

Калимаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, иқтисоди бозорӣ, Тоҷикистон, тичорати хурд, тичорати миёна, индекси осонии пешбурди тичорат, озодии иқтисодӣ, манфиати шахсӣ, навоарӣ, ислоҳот, шарикӣ иҷтимоӣ.

Марипова Фарида Акрамовна

ассистент кафедраи менеҷменти Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Тел.: 937-30-03-85, E-mail: fmaripova@list.ru.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТРУДАХ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЁНЫХ

Аннотация. Статья показывает важность предпринимательства, акцентируя внимание на малом и среднем бизнесе, в условиях рыночной экономики. Отмечается, что успешное управление предприятием требует рационального использования ресурсов, инновационного подхода и готовности к хозяйственному риску. Экономическая свобода и личная заинтересованность рассматриваются как важные элементы предпринимательской среды. Сравнительный анализ взглядов зарубежных экономистов на предпринимательство, показывает различия в их подходах и приоритетах. Обращается внимание на вклад классиков экономической теории в изучение аспектов предпринимательства. Крупнейший вклад в развитие теории предпринимательства внёс австриец Шумпетер, определивший предпринимателя как организатора производства, воплощающего новаторские идеи и комбинации. Внимание различным аспектам развития предпринимательства, в частности, малого и среднего бизнеса, уделяют также российские учёные. Исследователи отмечают, что проблемы функционирования промышленного предпринимательства и трансформации

промышленных предприятий в новые инновационные системы требуют более детального изучения. Обращение к международному рейтингу «Индекс лёгкости ведения бизнеса» помогает понять, что Таджикистан занимает невысокую позицию относительно других стран, что указывает на наличие проблем в предпринимательской среде. Статья подчёркивает важность развития предпринимательства, как ключевого элемента экономического развития, и необходимость более глубокого изучения проблем и перспектив в этой области таджикскими учёными.

Ключевые слова: предпринимательство, рыночная экономика, Таджикистан, малый бизнес, средний бизнес, индекс лёгкости ведения бизнеса, экономическая свобода, личная заинтересованность, инновации, реформы, социальное партнёрство.

Maripova Farida Akramovna

assistant of the Department of Management, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Tel: 937-30-03-85, e-mail:fmariipova@list.ru

PROBLEMS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE WORKS OF FOREIGN SCIENTISTS

Abstract. The article shows the importance of entrepreneurship, focusing on small and medium-sized businesses, in a market economy. It is noted that successful enterprise management requires the rational use of resources, an innovative approach and readiness for economic risk. Economic freedom and self-interest are seen as important elements of the entrepreneurial environment. A comparative analysis of the views of foreign economists on entrepreneurship shows differences in their approaches and priorities. Attention is drawn to the contribution of the classics of economic theory to the study of aspects of entrepreneurship. The largest contribution to the development of the theory of entrepreneurship was made by the Austrian Schumpeter, who identified the entrepreneur as the organizer of production, embodying innovative ideas and combinations. Attention to various aspects of the development of entrepreneurship, in particular, small and medium-sized businesses, is also paid by Russian scientists. The researchers note that the problems of the functioning of industrial entrepreneurship and the transformation of industrial enterprises into new innovative systems require more detailed study. The appeal to the international rating "Ease of doing business index" helps to understand that Tajikistan occupies a low position relative to other countries, which indicates the presence of problems in the business environment. The article emphasizes the importance of developing entrepreneurship as a key element of economic development, and the need for a deeper study of the problems and prospects in this area by Tajik scientists.

Keywords: entrepreneurship, market economy, Tajikistan, small business, medium business, ease of doing business index, economic freedom, self-interest, innovation, reforms, social partnership.

Предпринимательство – одна из важнейших составляющих современной экономики. В странах рыночной экономики предпринимательство получило широкое распространение и составляет большую часть среди всех форм организаций. За последние двадцать лет в Таджикистане появились миллионы предпринимателей и собственников. В связи с приватизацией за государством осталась лишь часть организаций и предприятий, а остальные перешли в частное владение [1].

Возвращаясь к теме нашего исследования, отметим, что основной задачей предпринимателя является управление предприятием, которое невозможно без рационального использования ресурсов, организации процесса на инновационной основе и хозяйственном риске, а также ответственности за конечные результаты своей деятельности.

Общественный характер предпринимательства означает не только деятельность участвующих в нем, но и наличие определённых условий, позволяющих реализовать присущие предпринимательству признаки. Совокупность таких условий составляет среду предпринимательства, важнейшими элементами которой являются экономическая свобода и личная заинтересованность.

Экономическая свобода является определяющим признаком предпринимательской среды. Для предпринимателя наличие экономической свободы – это не только возможность заниматься тем или иным видом деятельности и иметь равный доступ к ресурсам и рынкам, но и морально-этическая составляющая предпринимательской деятельности.

Личная заинтересованность выступает движущим мотивом предпринимательства, поэтому обеспечение условий для присвоения полученных результатов, извлечения и накопления дохода является определяющим условием предпринимательской среды.

Труды зарубежных учёных

Изучением различных аспектов развития предпринимательства занимались классики экономических теорий, такие как Ричард Кантильон, Адам Смит, Жан-Батист Сэй, Карл Маркс, Альфред Маршалл, Вернер Зомбарт, Торстейн Веблен, Йозеф Шумпетер, Израэл Кирцнер, выявившие проблемы с которыми сталкиваются предприниматели в разных периодах и в разных экономических условиях.

Ирландский экономист Ричард Кантильон (1680-1734 гг.), известен благодаря труду «Эссе о природе торговли в общем плане» [2]. Он впервые разделяет общество на три основных класса: землевладельцы, предприниматели и наёмные рабочие. Размышляя о богатстве и его распределении, описывая теорию населения и денежного обращения, Кантильон выделяет главенствующую роль предпринимателей, согласно которому предприниматель – это человек с неопределёнными, нефиксированными доходами (крестьянин, ремесленник, торговец и т.д.). Он покупает чужие товары по известной цене, а свои будет продавать по цене, пока ему неизвестной. Поэтому риск – это отличительная черта предпринимателя, основная экономическая функция которого состоит в приведении предложения в соответствие со спросом на различных товарных рынках. Автор утверждает, что существующие в государстве деревни, рыночные города и большие города, взаимосвязанные между собой, зависят от решений предпринимателей, определяющих размер, место расположения и близость друг к другу [3].

По мнению историков – это первое использование термина «предприниматель» и на протяжении лет единственная концепция предпринимательства в экономической науке. В теории Кантильона предпринимательство рассматривается как ведение дел в ситуации неопределённости, предвосхищая современные концепции, появившиеся в начале XX в.

Феномен предпринимательства, описанный в XVIII веке Кантильоном, был подтверждён в 1970-х гг. крестьянами китайской провинции Аньхой, доведённых до нищеты экспериментами Мао Цзэдуна. По выходу из неэффективных коммун, согнанных туда силой, бывшие крестьяне организуют мелкие предприятия в своих деревнях [4], которые дают начало развитию предпринимательства в Китае.

Шотландский экономист Адам Смит (1723-1790 гг.) в своём труде «Исследование о природе и причинах богатства народов», характеризует предпринимателя как реализатора рискованных коммерческих идей, считая, что предприниматели выполняют важнейшую социальную функцию накопления. При этом предприниматель вносит свой капитал, планирует, организует производство и распоряжается результатами своего труда. Подобно Кантильону он считает, что прибыль предпринимателя – это плата за риск и затраты капитала, и признаёт, что главным мотивом человеческой деятельности является своекорыстный интерес [5].

Французский экономист Жан-Батист Сэй (1767-1832 гг.) особое внимание уделяет производственной сфере, считая, что в основе предпринимательской деятельности лежит способность предпринимателя организовывать более эффективное производство, и сбыт продукции. Для него предприниматель – это человек, организующий людей в рамках производственной единицы. Он ставит предпринимателя в центр процесса производства и распределения. Доход предпринимателя – это вознаграждение за его способности, таланты, труд по организации и управлению производством. Касаясь личности предпринимателя, Сэй отмечает такие качества, как ум, благоразумие, любовь к порядку, честность, знание людей, умение верно оценить важность продукта и определить потребность, которую он должен удовлетворить. Помимо этого, предприниматель обязан «верно сводить свои счёты и вычислять издержки производства сравнительно с ценностью, какую будет иметь его продукт в продаже» [6].

Немецкий экономист Карл Маркс (1818-1883 гг.) в труде «Капитал» видит в предпринимателе капиталиста, вкладывающего свой капитал в собственное предприятие и на разнице между стоимостью созданной наёмными работниками продукции и суммой выплаченной им зарплаты имеет прибыль [7, с. 287-289]. Это, по его мнению, является свидетельством эксплуататорской сущности предпринимательства и социального паразитизма, которое должно быть ликвидировано вместе с другими нормами капиталистической системы хозяйствования.

Английский экономист Альфред Маршалл (1842-1924 гг.) в своих «Принципах экономики» [8] выделяет землю, труд, капитал и организацию в качестве четырёх факторов производства и рассматривает предпринимательство как движущий фактор, объединяющий эти четыре фактора. Основным институтом им объявлена свобода предпринимательства. По Маршаллу, последнее понятие заслуживает предпочтения, потому что оно скорее подразумевает независимость и свободу выбора, а не соперничество, скрывающееся в понятии конкуренции. Тем не менее, система свободного предпринимательства у Маршалла прочно опирается на конкуренцию, поскольку в основе ее лежит рынок.

По мнению немецкого экономиста Вернера Зомбарта (1863-1941 гг.) предприниматель – это завоеватель (готовность к риску, духовная свобода, богатство идей, воля и настойчивость), организатор (умение соединять многих людей для совместной работы) и торговец (умение убеждать людей купить свои товары, пробуждать их интерес, завоевывать доверие). Описывая цели предпринимателя, главной среди них считает стремление к процветанию и росту своего дела, а подчинённой – рост прибыли, без которого невозможно процветание [9].

Американский экономист Торстейн Веблен (1857-1929 гг.) в своей книге «Теория праздного класса» [10] сравнивает деловое предприятие, подразумевая предприятие с машинным производством с бизнесменом. Чёткого определения предпринимательства у него отсутствует. Изучив механизмы работы деловых предприятий и бизнесменов, он говорит о том, что раньше, до формирования режима машинной индустрии деловые предприятия занимались коммерческой деятельностью – разными формами торговых или банковских операций. Сравнительно с современным бизнесменом крупный бизнесмен прошлых времён занимался спекулятивной куплей и финансовыми стратегиями. С приходом машинной индустрии всё изменилось, хотя методика ведения бизнеса не изменилась фундаментально в отличие от промышленного производства, поскольку основывалась на праве собственности. Бизнесмен, ставящий своей целью извлечение дохода, игнорирует оказание его операций воздействия на систему, т.к. именно изменчивость ситуации порождает прибыль этого класса. Отрицательная для общества деятельность может оказаться

столь же прибыльной для бизнесмена и нанятых им работников, как и труд, который вносит значительный вклад в производство совокупных средств к существованию [11].

Наибольший вклад в разработку теории предпринимательства, исследование его природы и функций вносит австрийский экономист Йозеф Шумпетер (1883-1950 гг.), отражённый в труде «Теория экономического развития» [12]. В ней показаны основы современного понимания предпринимательства, где предприниматель – организатор производства, прокладывает новые пути, осуществляя новые комбинации: «Быть предпринимателем – значит, делать не то, что делают другие... и не так, как делают другие». При этом считает, что предприниматель не всегда собственник производства или индивидуальный капиталист. Им может быть управляющий банка или акционерного общества.

Функциями предпринимателя по Шумпетеру являются:

1. Создание нового, незнакомого потребителю материального блага или прежнего блага с новыми качествами.
2. Введение нового, не применявшегося в конкретной отрасли промышленности способа производства.
3. Завоевание нового рынка сбыта или более широкое использование прежнего.
4. Использование нового вида сырья или полуфабрикатов.
5. Введение новой организации дела (монопольного положения или преодоление монополии).

Борясь с рутинной, осуществляя нововведения и обеспечивая экономический рост, предприниматель становится, по словам Й. Шумпетера, «созидающим разрушителем». Разработанная Й. Шумпетером идея творческого предпринимателя является самым известным и точным определением сути предпринимательства.

Израэл Кирцнер (1930 г.р.), американский ученый-экономист, выделяется своими новаторскими исследованиями области предпринимательского сектора. Его центральное произведение – «Конкуренция и предпринимательство» [13], где он проводит ревизию классических теорий за узкое сосредоточение на идеализированной модели совершенного рынка, игнорирующей ключевую роль инициативы и инноваций со стороны бизнесменов. Кирцнер существенно обогащает понимание рыночной механики как динамического процесса, в котором предпринимательская деятельность играет центральную часть.

В его концепции рынок рассматривается не просто как пассивный баланс между спросом и предложением, а как живой организм, формируемый активными решениями участников – от потребителей до владельцев ресурсов. Этот процесс обусловлен первоначальной рыночной «слепотой», когда предприниматели стремятся к прибыли через постоянные инновации и конкурентную борьбу за лучшие условия сделок.

Особенностью кирцнеровского подхода является акцент на способности предпринимателя не только распознавать, но и оперативно использовать возможности для получения доходов. Его уникальность заключается в умении глубоко анализировать текущую ситуацию и проявлять бдительность к ранее недооцененным рыночным нишам. Кирцнер расширяет традиционное понимание предпринимательства, демонстрируя его присутствие во всех сферах человеческой деятельности, где неизбежна неопределенность будущего.

Основной вклад учёного в экономическую теорию – это признание бдительности как главного фактора активного предпринимательского поведения. Это открытие подчёркивает роль инициативы и инноваций в преодолении рыночных ограничений, что меняет традиционные представления о бизнесе, одновременно обогащая теоретическую базу экономических наук.

Российские учёные внесли значительный вклад в исследование вопросов становления и развития предпринимательства, новых подходов, концепций и практических рекомендаций для развития бизнеса и экономики в целом. Среди

известных исследователей по этой теме можно выделить Л.И. Абалкина, А.В. Бусыгина, С.А. Агапцова, А.И. Агеева и А.А. Апишева.

Леонид Абалкин (1930-2011 гг.) последовательно развивает процессы трансформации экономики и бизнеса в постсоветской России, а также оказывает влияние на развитие предпринимательства. Ратуя за национально-государственные интересы России, Абалкин отмечал: «Поддержка и защита отечественного предпринимательства, земледелия, промышленности и торговли независимо от форм и типов хозяйствования, а также от сословных, цеховых и иных групповых интересов была главной составляющей национально-государственных интересов» [14].

Его исследования в области экономических теорий и практики внесли значительный вклад в понимание российского предпринимательского сектора.

Андрей Бусыгин (1947 г.р.) в учебнике «Предпринимательство» [15] раскрывает принципы и методы осуществления предпринимательской деятельности на профессиональном уровне, представляя панораму накопленного в мире опыта реализации предпринимательских функций, представляя возможности его адаптации в специфических условиях современной России. Отражает вопросы текущей практики, связанные с технологией реализации предпринимательской идеи, планированием деятельности предпринимателя, подготовкой предпринимательского договора.

Сергей Агапцов (1961 г.р.) проводит тщательные исследования в области малого и среднего бизнеса, а также вопросы развития предпринимательства в регионах России. Свои исследования в сфере предпринимательства обобщает в докторской диссертации: «Предпринимательство как инновационная система хозяйствования в машиностроении» [16], в которой касается проблем финансирования, инноваций, управления и развития малого бизнеса.

Александр Агеев (1962 г.р.) специализируется на исследованиях в области экономического предпринимательства, включая развитие и профессиональное предпринимательство в социальных сферах. Его работа «Предпринимательство» [17] помогает понять роль бизнеса в общественном развитии. В ней он рассматривает сущность и типичные формы предпринимательства, его роль в экономических достижениях стран и фирм. Разбирает процессы преобразования собственности, обеспечивающие большой простор массовой хозяйственной инициативе, а также анализирует эволюцию экономической культуры, показывая инструменты внутрифирменного и общегосударственного образования инновационно-предпринимательской культуры. И в итоге ставит вопрос по облагораживанию предпринимательских мотиваций.

Алексей Апишев сосредоточился на исследовании фактора предпринимательства в экономике [18], в которой отмечает, что экономические факторы формирования предпринимательских намерений включают в себя степень развития экономики и рынков, уровень рыночной конкуренции, налоговую политику государства и другие факторы, оказывающие влияние на желание и возможность индивида создать новый бизнес.

Заключение

Основную часть таджикского предпринимательства составляет малый и средний бизнес. Для оценки положения бизнеса Таджикистана в мировом сообществе обратимся к Индексу лёгкости ведения бизнеса (Ease of Doing Business Index) [19] – международному рейтингу, ежегодно оценивающему условия для запуска и управления бизнесом в разных странах. Индекс учитывает такие факторы, как сложность регистрации компании, налоговую нагрузку, защиту прав инвесторов и доступ к финансированию. Этот рейтинг помогает предпринимателям объективно оценить бизнес-среду в различных государствах. С сожалением приходится отмечать, что Таджикистан на 2025 год занимает последнее место среди стран СНГ и 106-е место среди 190 оценённых стран мира.

На труды зарубежных учёных в области предпринимательства, обеспечивающих развитие теорий и практик, отражающих условия для бизнеса, стимулирование инноваций и благоприятность среды для развития предпринимательской деятельности должны опираться таджикские учёные в своих исследованиях.

Выводы

Сравнительный анализ взглядов зарубежных экономистов на проблемы предпринимательства позволяет сделать следующие выводы:

1) Каждый из них имеет своё мнение и отводит приоритетное или второстепенное значение предпринимательству в экономике;

2) Сравнивают с разными факторами производства, например, по Кантильону предприниматели это – фермеры и ремесленники, а Маркс отождествляет капиталистов с предпринимателями. Торстейн Веблен сравнивает деловое предприятие с бизнесменом и бизнесом;

3) Некоторые из экономистов, поняв точную суть данного термина, оценивают риск как важный фактор предпринимательства.

4) Современные работы характеризуют концептуальное обоснование предпринимательства как особую черту новой цивилизации, послужившую основой формирования на Западе концепции предпринимательского общества и предпринимательской экономики.

5) Российские экономисты в основном, изучают закономерности и тенденции развития малого и среднего бизнеса.

6) Отмечается слабая проработанность проблем функционирования промышленного предпринимательства, трансформации существовавших госпредприятий в хозяйственные системы нового инновационного типа, потенциала предпринимательства в осуществлении реформ промпредприятий и установления социального партнёрства в обществе на которые должны обратить внимание таджикские учёные.

Литература

1. Понятия «предпринимательство» и «предприниматель» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.yaklass.by/p/predpinimatel/25828/sushchnost-i-rol-predprinimatelstva-v-obshchestve-22924/

2. Cantillon R. ([1755] 2010), *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (An Essay on Economic Theory), English translation by the Ludwig von Mises Institute, published under the Creative Commons Attribution License 3.0, www.mises.org

3. Кадыров Н.М. Как теория предпринимательства обогащает понимание экономических процессов // Иктисодиёт ва инновацион технологиялар. № 6., 2017. - С.4.

4. Формирование мелкого и среднего бизнеса в Китае [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.prostobiz.ua/biznes/razvitie_biznesa/stati/sredniy_i_malyy_biznes_kitaya_istoriya_for_mirovaniya

5. Понятия «предпринимательство» и «предприниматель» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.yaklass.by/p/predpinimatel/25828/sushchnost-i-rol-predprinimatelstva-v-obshchestve-22924/

6. Блауг М. Сэй, Жан Батист // 100 великих экономистов до Кейнса. - СПб.: Экономикс, 2008. - 352 с.

7. Беленький В.Х., Паульман В.Ф. Предпринимательство: развитие, природа, проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/03/11/1251433518/Belenkiy.pdf>

8. Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. - М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. - 23 л.

9. Зомбарт В. Евреи и хозяйственная жизнь: Часть первая (экономическая) / Авторизованный перевод под ред. Г. Гроссмана; Предисл. к русскому переводу проф. И.Х. Озерова. - СПб.: Книгоиздательство «Разум», 1912.
10. Торстейн Веблен: Теория праздного класса: экономическое исследование институций. — Пер. с англ. - М., 1984. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. - 05.10.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gtmarket.ru/library/basis/5890
11. Торстейн Веблен. Теория делового предприятия. – М.: Дело, 2007. – 288 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://baguzin.ru/wp/?p=13769>
12. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер; [предисл. В.С. Автономова; пер. с нем.; пер. с англ.]. - М.: Эксмо, 2008. - 864 с.
13. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство. - М.: Социум, 2020. – 272 с.
14. Абалкин Л.И. Россия: поиск самоопределения. Очерки. 2-е изд., доп. - М.: Наука, 2005. С. 83.
15. Бусыгин А.В. Предпринимательство: Учебник для вузов. - М.: Дело, 1999. - 639 с.
16. Агапцов С.А. Предпринимательство как инновационная система хозяйствования в машиностроении. дис. ... док. экон. наук : 08.00.05. - М., 1997. – 412 с.
17. Агеев А.И. Предпринимательство. - М.: Институт экономических стратегий, РУБИН, 2016. – 536 с.
18. Апишев А.А. Фактор предпринимательства в экономике. - М.: Луч, 1995. - 148 с.
19. Лучшие страны для ведения бизнеса в 2025 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iworld.com/ru/blog/countries-for-business

Literature

1. The concepts of "entrepreneurship" and "entrepreneur" [Electronic resource]. – Access mode: www.yaklass.by/p/predpinimatel/25828/sushchnost-i-rol-predprinimatelstva-v-obshchestve-22924/
2. Cantillon R. ([1755] 2010), *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (An Essay on Economic Theory), English translation by the Ludwig von Mises Institute, published under the Creative Commons Attribution License 3.0, www.mises.org
3. Kadyrov N.M. How the theory of entrepreneurship enriches the understanding of economic processes // *Itisodiet va innovatsion texnologiyalar*. No. 6., 2017. - p. 4.
4. Formation of small and medium-sized businesses in China [Electronic resource]. – Access mode: www.prostobiz.ua/biznes/razvitie_biznesa/stati/sredniy_i_malyy_biznes_kitaya_istoriya_for_mirovaniya
5. The concepts of "entrepreneurship" and "entrepreneur" [Electronic resource]. – Access mode: www.yaklass.by/p/predpinimatel/25828/sushchnost-i-rol-predprinimatelstva-v-obshchestve-22924/
6. Blaug M. Say, Jean Baptiste // 100 great economists before Keynes. Saint Petersburg: Ekonomikus, 2008. 352 p.
7. Belenky V.Kh., Paulman V.F. Entrepreneurship: development, nature, problems [Electronic resource]. – Access mode: <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/03/11/1251433518/Belenkiy.pdf>
8. Marshall A. Principles of economic science. Translated from English. - М.: Progress Publishing Group, 1993. - 23 l.

9. Sombart V. Jews and economic life: Part One (economic) / Authorized translation edited by G. Grossman; Preface. to the Russian translation by Professor I.H. Ozerov. St. Petersburg: Razum Book Publishing House, 1912.
0. Thorstein Veblen: The Theory of the Leisure Class: economic research of institutions. — Translated from English, Moscow, 1984. // Electronic publication: Center for Humanitarian Technologies. - 05.10.2012. [Electronic resource]. – Access mode: gtmarket.ru/library/basis/5890
11. Thorstein Veblen. The theory of a business enterprise. Moscow: Delo, 2007. 288 p. [Electronic resource]. – Access mode: <http://baguzin.ru/wp/?p=13769>
2. Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy / J.A. Schumpeter; [preface by V.S. Avtonomov; translated from German; translated from English]. Moscow: Eksmo, 2008. - 864 p.
13. Kirtsner I. Competition and Entrepreneurship, Moscow: Socium, 2020, 272 p.
14. Abalkin L.I. Russia: the search for self-determination. The essays. 2nd ed., supplement - M.: Nauka, 2005. p. 83.
5. Busygin A.V. Entrepreneurship: Textbook for universities. - M.: Delo, 1999. - 639 p.
16. Agapsov S.A. Entrepreneurship as an innovative management system in mechanical engineering. dis. ...the dock. Economics : 08.00.05. - M., 1997. – 412 p.
7. Ageev A.I. Entrepreneurship. Moscow: Institute of Economic Strategies, RUBIN, 2016. 536 p
- . 8. Apishev A.A. Entrepreneurship factor in economics. Moscow: Luch, 1995. 148 p.
19. The best countries for doing business in 2025 [Electronic resource]. – Access mode: iworld.com/ru/blog/countries-for-business.

Мирсаидов С.А.

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Раҳимзода Ф.М.

ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 988 21 55 51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

АРЗЁБИИ ТАМОҶУЛИ РУШДИ БОЗОРИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Дар мақола муаллифон бахши бозори қоғазҳои қиматноки кишварро мавриди таҳлил қарор додаанд. Ин бахши ниҳоят муҳими бозори молиявии кишварро таҳлил намуда, муаммоҳо ва бартарҳои дар ин самт ба даст омадари ифшо намудаанд. Аз ҷумла бозори қоғазҳои қиматноки давлатиро мавриди баррасӣ қарор дода, қайд шудааст, ки вомбаргҳои аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баровардашуда асосан барои ҳалли мушкилоти буҷа равона гардидаанд. Қайд қарда мешавад, ки бо назардошти хусусияти кӯтоҳмуддати қоғазҳои қиматнок, маблағҳои тавассути сегменти қоғазҳои қиматноки давлатӣ сафарбаршуда дар айни замон наметавонанд мавриди истифода қарор дода шаванд. Дар иқтисодиёти кунунии мамлакат давлат дар бозори қоғазҳои қиматнок ва ҳамчун эмитенти асосӣ дар шахси мақомоти мушаххаси идоракуни нақши калидӣ мебозад, зеро сиёсати ҷаҳлонаи дастгирии лоиҳаҳои иқтисодӣ ё инфрасохтори он корхонаҳоеро пеш мебарад, ки барои таъмини амалӣ ва дастгирии ҷамъонибаи соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ бештар омодаанд.

Калидвожаҳо: бозори молиявӣ, бозори қоғазҳои қиматнок, бонкҳои тижоратӣ, ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ, вомбаргҳо, саҳмия, ислохот, иқтисодиёт.

Мирсаидов С.А.

доктор экономических наук, профессор кафедры биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 927802994. Электронная почта: surush-sa@mail.ru

Раҳимзода Ф.М.

доцент кафедры биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +992 988 21 55 51. Электронная почта: rakhimzoda2020@inbox.ru

ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНОК ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: В статье авторы анализируют сектор рынка ценных бумаг страны. Они проанализировали этот чрезвычайно важный сектор финансового рынка страны и выявили проблемы и преимущества, достигнутые в этой области. В частности, обсуждался рынок государственных ценных бумаг, и было отмечено, что облигации, выпускаемые Национальным банком Таджикистана и Министерством финансов Республики Таджикистан, в основном направлены на решение бюджетных задач. Отмечается, что ввиду краткосрочного характера ценных бумаг средства,

мобилизованные через сегмент государственных ценных бумаг, в настоящее время не могут быть использованы. В современной экономике страны государство играет ключевую роль на рынке ценных бумаг и как основной эмитент в лице конкретного органа управления, поскольку его активная политика поддержки экономических или инфраструктурных проектов привлекает предприятия, которые в большей степени готовы оказывать практическую и всестороннюю поддержку экономическим и социальным секторам.

Ключевые слова: финансовый рынок, рынок ценных бумаг, коммерческие банки, небанковские финансовые организации, облигации, акции, реформы, экономика.

Mirsaidov S.A.

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Stock Exchange Activities of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Rahimzoda F.M.

Assistant Professor of the Department of Stock Exchange Activities of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: +992 988 21 55 51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT TREND OF THE SECURITIES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation: In the article, the authors analyzed the securities market sector of the country. Analyzing this extremely important sector of the country's financial market, they revealed the problems and advantages achieved in this area. In particular, the government securities market was considered, and it was noted that the bonds issued by the National Bank of Tajikistan and the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan are mainly aimed at solving budget problems. It is noted that, given the short-term nature of securities, funds mobilized through the government securities segment cannot be used at the moment. In the current economy of the country, the state plays a key role in the securities market and as the main issuer in the person of a specific management body, since its active policy of supporting economic or infrastructure projects leads to enterprises that are more prepared to provide practical and comprehensive support to economic and social sectors.

Key words: financial market, securities market, commercial banks, non-bank financial institutions, bonds, shares, reforms, economy.

Гузориши масъала. Дар ҳаёти ҳар ҷомеаи алоҳида вобаста ба таҳаввулот тағйиротҳо ба вуқӯъ меояд, ки фаҳмиши амиқ ва зарурияти таҳияи барномаи асоснокшудаи амалиёти минбаъдаро ба миён мегузорад. Зеро, ки тағйиротҳои иқтисодӣ, самтҳои афзалиятноки рушди бахши молиявиро муайян мекунанд. Вобаста аз ин коркардҳои амалии яке аз бахшҳои низоми молиявӣ, бозори қоғазҳои қимматнок дар адабиёти илмӣ хориҷӣ таҳия гаштаанд. Вале воқеияти фаъолияти ватании ин сегменти бозор нишон медиҳад, ки то ҳол самараи баланди иқтисодиро надода истодааст. Қоғазҳои қиматнок ҷузъи таркибии низоми молиявӣ буда, дар равандҳои иқтисодии давлат мавқеи хосаро ишғол менамояд. Дар шароити имрӯза муҳаққиқон-иқтисодичӣ ҳусусиятҳои фаъолияти амалиётии ин самтро фаъолона мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода истодаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиш ва баҳодиҳии вазъи кунунии бозори қоғазҳои қимматнок ҳамчун унсури муҳими бозори молиявӣ дар шароити муосир ва муайяннамоеи роҳҳои минбаъдаи самаранокӣ рушд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар байни олимони давлатҳои ИДМ оид ба масъалаҳои принсипҳои асосии бозори фондӣ ва воситаҳои гуногуни молиявӣ чунин иқтисодчиён: И. Озоров, В.П. Воронцов ва Н.Д. Кондратьев машғул буданд. Корҳои илмӣ онҳо барои омӯзиши низоми молиявӣ дар марҳилаи таърихӣ ва муосир заминаи пайдо гаштани равишҳои назариявӣ гардид. Ҳамчунин масъалаҳои назария ва амалияи фаъолияти бозори қоғазҳои қимматнок аз тарафи олимони рус: М.Ю. Алексеева, М.М. Агаркова, Я.М. Миркина, Е.Ф. Жукова ва олимони ватанӣ: Б.М. Шарифзода, Ш.М. Раҳимзода, Т.Р. Ризокулов, У.С. Ҳикматов мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Бо вучуди мавҷудияти таҳқиқотҳои зиёд, муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди бозори қоғазҳои қимматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон асосноккунии илмӣ минбаъдaro талаб менамояд.

Мухтавои асосии мавод. Дар майдони роҳи рушд қарордоштаи бахши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли имрӯз омӯзиш ва таҳқиқи илмиро ба миён мегузорад. Вобаста ба ин дар навбати аввал истилоҳҳои мухталифи марбути қоғазҳои қимматнокро баррасӣ хоҳем кард. Қоғазҳои қимматнок низоми мафҳумҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодист, ки на танҳо ҳангоми барориш ва истифодаи қоғазҳои қимматнок, балки дар чараёни муносибатҳои мутақобилаи ҳамаи иштирокчиёни бозор ба вучуд меоянд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ собит месозанд, ки навъҳои гуногуни воситаҳои молиявӣ ба ҳайси қоғазҳои қимматнок баромад мекунанд. Яъне онҳо ҳуқуқ ва моликиятро тағйир дода, вазифаҳои зиёдеро иҷро мекунанд - аз саҳмияҳо ва вомбаргҳо то векселҳо ва опсионҳо, ки ҳар яки онҳо хусусият ва пардохтпазирии худро доранд, ки ба арзиш таъсир мерасонанд.

Саҳмияҳо ва вомбаргҳо ду навъи хосияти фарқкунанда доштаи қоғазҳои қимматнок мебошанд. Саҳмияҳо ҳисса дар сармояи ҷамъиятиро ифода мекунанд, ки иштирок дар идоракунии ҷамъияти саҳомӣ, инчунин гирифтани дивидендҳоро дар назар дорад. Вомбаргҳо, аз тарафи дигар, як воситаи қарзие мебошанд, ки ҳуқуқи гирифтани қарзро бо фоиз пас аз мӯҳлати муайяни вақт медиҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бозорҳои фондӣ ҳамчун механизми фаъолияти бозори воситаҳои молиявӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Муомилоти асосӣ бо саҳмияҳо дар ин бозорҳо сурат мегиранд, маҳз дар ин ҷо нархи онҳо ташаккул ёфта, имконияти васеи ҳамкориҳои мутақобилаи харидорону фурӯшандагон пайдо мешавад.

Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ, бозори қоғазҳои қиматнок яке аз омилҳои муҳими афзоиши захираҳои молиявӣ ба ҳисоб рафта, ба рушди бахшу соҳаҳои иқтисодии ҳар як мамлакат таъсир мерасонад. Заминаи қонунии барои ташаккул ва рушди бозори қоғазҳои қиматнок ҳанӯз соли 1992 бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ" гузошта шуда буд. Дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ марҳила ба марҳила рушд карда истодааст. Вале дар таносуб бо дигар соҳаҳои низоми молиявии кишвар ба таври мукамал рушд наёфта, баҳри маблағгузориҳои бахши воқеии иқтисодиёт ҳоло ҳам заминаи устувор нагузоштааст.

Тавре маълум аст дар Тоҷикистон ба сифати объекти асосии муомилоти қоғазҳои қиматнок одатан қоғазҳои қиматноки давлатии Бонки миллии Тоҷикистон, векселҳои хазинадорӣ Вазорати молия ва дигар намудҳои қоғазҳои қиматнок дар шакли вомбаргҳои давлатӣ баромад менамоянд.

Дар иқтисодиёти кунунии мамлакат давлат дар бозори қоғазҳои қиматнок ва ҳамчун эмитенти асосӣ дар шахси мақомоти мушаххаси идоракунӣ нақши калидӣ мебозад, зеро сиёсати фаъолонаи дастгирии лоиҳаҳои иқтисодӣ ё инфрасохториҳои он корхонаҳоро пеш мебарад, ки барои таъмини амалӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ бештар омодаанд.

Бо вуҷуди он, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори қоғазҳои қиматнок таҷрибаи начандон зиёд дорад, ҳамчун институт он ҳанӯз пурра ташаккул наёфтааст, бинобар ин, он ба тағйироти назаррас рӯ ба рӯ гашта то кунун ҳамчун сегменти фаъоли бозори молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, сарфи назар аз тақмили заминаи ҳуқуқии бозори қоғазҳои қиматнок, пурзӯр гаштани назорат аз болои фаъолияти иштирокчиёни касбии бозори фондӣ, дар фаъолияти он мушилотҳое ҷой доранд ба монанди:

- Ҳаҷми нокифояи маблағгузориҳои иқтисодиёт 13% дар мамлакатҳои тараққиёфта то 80%-ро ташкил медиҳад;
- Ба таври мукамал амал накардани низоми марказҳои депозитарӣ, ҳисоббаробаркуниҳо, бақайдгирандагони мустақил, ки шаффофияти бозори қоғазҳои қиматнокро барои иштирокчиёни касбӣ таъмин кунанд;
- Қолибият надоштани бозори фондии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармояи хориҷӣ, ки аз дараҷаи нокифоягии кушодагии бозор дарак медиҳад.

Дар ин росто тамоюли муосири рушди бозори қоғазҳои қиматнокро арзёбӣ хоҳем кард. Тавре дар боло қайд намудем, саҳмияҳои қоғазҳои қиматнокӣ саҳномӣ мебошад, ки соҳиби он ҳуқуқи иштирок дар идоракунии ҷамъияти саҳомӣ, гирифтани як қисми фоидаи ташкилоти тижоратӣ дар шакли дивидендҳо, инчунин як қисми молу мулкӣ баъди барҳамдиҳии ин корхона боқимондари мегирад.

Ҳаҷми савдо дар бозори фондӣ ва қоғазҳои қиматнок давоми солҳои 2021-2024 чунин аст, ниг. ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми капитализатсияи бозори қоғазҳои қиматнок давоми солҳои 2021-2024

	2022	2023	2024	Тағйироти мутлақ (+,-)		Тағйироти нисбӣ, %	
				Соли 2023 нисбат ба соли 2022	Соли 2024 нисбат ба соли 2023	Соли 2023 нисбат ба соли 2022	Соли 2024 нисбат ба соли 2023
Капитализатсияи бозори саҳмияҳои ба номгуӣ қоғазҳои қиматнокӣ ба савдо иҷозатдодашуда, млн. сомонӣ	2 666,42	4 201,90	5 692,68	3935,48	1490,78	157,5	135
Ҳаҷми фурӯши саҳмияҳо млн. сомонӣ	533,96	1 716,17	2 742,91	1182,21	1026,74	3,2 маротиба	159,8
Шумораи эмитентҳо	2	2	3	-	1	-	150

Манбаъ: ҳисоби муаллифон дар асоси маводҳои ҚСҚ “Биржаҳои фондии Осиёи марказӣ”

Аз таҳлили нишонниҳандаҳои ҷадвали 1. бармеояд, ки капитализатсияи бозори қоғазҳои қиматнок давоми солҳои 2022-2024 3026,26 млн. сомонӣ афзоиш ёфта ва ё 2,13 маротиба зиёд шудааст. Ҳаҷми фурӯши саҳмияҳо бошад дар марҳилаи таҳлилий 2208,95 млн. сомонӣ, яъне 5 маротиба зиёд гаштаанд. Бояд қайд кард, ки капитализатсияи қоғазҳои қиматнок соли 2023 нисбат ба соли 2022 бартариат дошта, ҳаҷми он нисбат ба соли 2024 22,5 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Ба фикри мо зиёдгардии ҳаҷми нисбатан баланди фурӯши қоғазҳои қиматнок дар давоми се соли охирро бо чунин омилҳо шарҳ додан мумкин аст:

а) дар ҳоли афзоиши ҳаҷми савдо ва давомнокии афзоиши нархи саҳмияҳо сармоягузори калони касбӣ саҳмияҳои хешро ба фурӯш мегузоранд;

б) ҳаҷми баланди муомилот боиси он мегардад, ки аз ҷониби иштирокчиёни хурди бозор ғаёлноқӣ таъмин гашта, харидани саҳмияҳо аз ҷониби сармоягузори калон меафзояд.

Вобаста ба ин шумораи сармоягузори дар бозори қоғазҳои қимматнок арзёбӣ намудем. Ҷадвали 2.

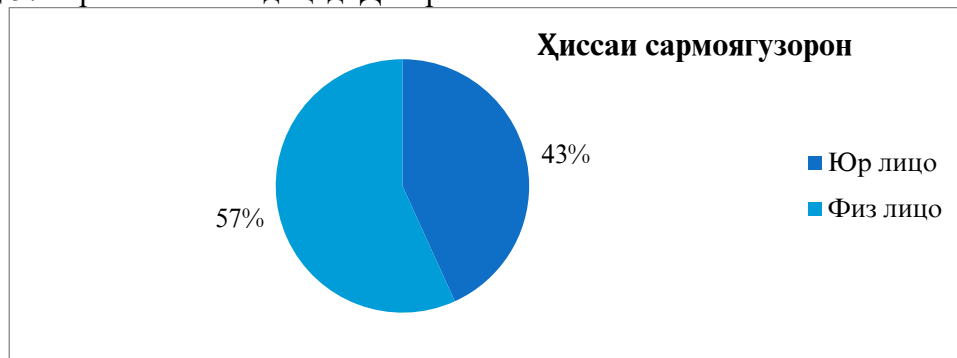
Ҷадвали 2. Шумораи сармоягузори ба қоғазҳои қимматнок давомӣ солҳои 2021-2024

Сармоягузори	Шумораи сармоягузори				Ҳиссаи сармоягузори дар сармояи умумӣ бо %			
	2021	2022	2023	2024	2021	2022	2023	2024
Шахсони ҳуқуқӣ	45	51	57	70	38%	40%	40%	43%
Шахсони воқеӣ	73	76	84	92	62%	60%	60%	57%
Ҳамагӣ	118	127	141	162	100%	100%	100%	100%

Манбаъ: Манбаъ: ҳисоби муаллифони дар асоси маводҳои ҚСҚ “Биржаҳои фондии Осиёи марказӣ”.

Тавре аз нишондиҳандаи ҷадвал дида мешавад, шумораи сармоягузори аз ҳисоби шахсони ҳуқуқӣ соли 2024 70 нафарро ташкил дода нисбат ба соли 2021 30 нафар зиёд шуданд. Шумораи сармоягузори аз ҳисоби шахсони воқеӣ бошад солҳои 2021-2024 19 нафар зиёд гардидаанд. Ҳамчунин бояд таъкид намуд, ки бартарияти сармоягузори шахсони воқеӣ дар он зоҳир мегардад, ки гирифтани манфиати иқтисодии онҳо таъмин гашта, боиси эътимоднокии онҳо дар ин сегменти бозор гардидаанд.

Сохтори сармоягузори дар ин бахши бозор соли 2024 чунин аст, ҳиссаи сармоягузори аз ҳисоби шахсонӣ ҳуқуқӣ дар сармояи умумӣ 43% шахсони воқеӣ бошад 57%-ро ташкил медиҳад. Диаграммаи 1.

[1]

Диаграммаи 1. Ҳиссаи сармоягузори дар сармояи умумӣ (соли 2024)

Бо назардошти хусусияти кӯтоҳмуддати қоғазҳои қиматнок, маблағҳои тавассути сегменти қоғазҳои қиматноки давлатӣ сафарбаршуда дар айни замон наметавонанд ҳам барои сафарбар намудани воситаҳои озоди иштирокчиёни бозори молиявӣ ва ҳам барои истифодаи ин захираҳо чиҳати маблағгузориҳои лоиҳаҳои дарозмӯҳлати инноватсионӣ дар корхонаҳои воқеӣ пурра мавриди истифода қарор дода шаванд.

Агар даромади нисбатан пасти қоғазҳои қиматноки давлатиро ба назар гирем (аз 7,50% то 10,99% солана) онҳо наметавонанд бо пасандозҳои бонкӣ ҳам аз рӯи даромад ва ҳам аз ҳисоби кафолати давлатии худ рақобат кунанд (пасандозҳои бонкии аҳоли қисман аз тарафи давлат ҳифз қарда мешаванд), аз ин хотир, имкониятҳои истифодаи қоғазҳои қиматнок бо мақсади ҷалби захираҳои озоди пулии субъектҳои бозор, барои сармоягузориҳои онҳо ба бахшҳои воқеии иқтисод маҳдуд боқӣ мемонанд. [3].

Гузаронидани амалиёт дар бозори кушод бо истифода аз қоғазҳои қиматноки давлатӣ дар солҳои 2016-2017 бо мақсади аз байн бурдани бозоргирии барзиёди бонкҳо, коҳиш додани фишор ба қурби пули миллий ва нигоҳ доштани сатҳи пасти таваррум тақвият ёфт. Агар ба таври дигар шарҳ диҳем, сиёсати интишор ва гардиши қоғазҳои қиматноки давлатӣ, бо мақсади нигоҳ доштани суботи молиявӣ дар иқтисод, то имрӯз идома дорад.

Чунин вазъ ислоҳоти минбаъдаи бозори молиявиро дар баҳши муомилоти қоғазҳои қиматноки давлатӣ тақозо менамояд. Аз назари мо, ниҳодҳои дахлдор ҳанӯз ҳам дар самти интишор ва барориши қоғазҳои қиматноки миёнамуҳлат ва дарозмуддат бо мақсади ҷалби захираҳои дарозмуддат дар бозори дохилӣ ва ҷойгиркунии минбаъдаи онҳо дар баҳши воқеӣ начандон самарнок роҳандозӣ гашта истодаанд. Сабаби аслии дастрасии осон ба захираҳои берунӣ, махсусан ба сармояи хориҷии воридшавандаи шарикони рушд ва таъсиси фазои мусоид барои вуруди сармоягузориҳои мустақим ва портфелии хориҷӣ ба шумор мераванд.[4]

Аз ин лиҳоз таваҷҷӯҳ ба ин воқеият муҳим аст, ки афзоиши ҳаҷми амалиёт дар бозори озод бо мақсади ҷойгиркунии қоғазҳои қиматноки давлатӣ ҷиҳати аз байн бурдани бозоргирии барзиёд дар низоми бонкӣ аз як тараф уҳдадориҳои изофии молиявиро ба иқтисодиёт ба бор оварда ғоизи гарони қарзҳо, шароити номукаммали пешниҳоди он дар дастрасии пайдо намудани корхонаҳои баҳши воқеӣ маҳдудияҳоро ба миён меоварад. Илова бар ин, чунин амал, интизориҳои таварруми баландро дар байни субъектҳои бозори молиявӣ ба бор оварда, ҳавасмандии афродеро, ки бо амалиётҳои қаллобӣ сару кор доранд, зиёд мегардонад. Бояд қайд намуд, ки дар якҷоягӣ онҳо рушди сармоягузориҳои дохилиро ҳам дар сатҳи макро (иқтисоди миллий) ва ҳам дар сатҳи микро (корхонаҳо) боз медоранд. Сармоягузориҳои хориҷӣ бо истифода аз мудирияти (менечменти) пешрафта, дастрасии осон ба бозорҳои фурӯши хориҷӣ, дониш ва таҷрибаи амалӣ дар бозорҳои ҷаҳонии молҳо, нерӯи корӣ ва сармоя, масъулият ва ҳавфҳои аслии муваффақиятии иҷрои лоиҳаҳои сармоягузориҳо дар иқтисоди кишвар ва махсусан дар баҳши воқеӣ ба уҳдаи худ мегиранд. Дар ин ҷанба, ҳукумати кишварро зарур аст иқтидор, механизмҳо ва абзорҳои қисмати қоғазҳои қиматнокро дар заминаи танзими ҷараён ва воридоти сармояи хориҷӣ истифода намояд, баҳисобгирии саҳмдорон ва саҳмияҳои онҳоро дар ширкатҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои давлатиро низ муайян намояд. Вазифаи баҳисобгирии саҳмдорон ва саҳмияҳои онҳо дар ширкатҳои сармоягузорӣ айни замон асосан аз ҷониби Агентии қоғазҳои қиматнок ва ба қайдгирии махсуси Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо ҷалби шахсони иловагии хусусӣ, ки дар ин сегменти бозори молиявӣ фаъолият мекунанд амалӣ карда мешавад.

Нишондиҳандаи дигари умумии баҳодихии бозори қоғазҳои қиматнок ҳаҷми капитализатсияи он мебошад. Капитализатсия худ ҳамчун арзиши умумии ҳамаи саҳмияҳои ба савдо иҷозатдодашуда дар бозори фондӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад тамоюли тағйирёбии капитализатсияи бозори мазкурро дар ҷадвали 3. инъикос намудем.

Ҷадвали 3. Капитализатсияи бозори қоғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таносуби байни капитализатсияи бозори саҳмияҳо нисбат ба ММД	2021	2022	2023	2024	Тағйирот соли 2021 нисбат ба соли 2024 бо %
ММД млрд дол	8,70	11,27	11,90	13,70	157,4
Капитализатсияи бозори саҳмияҳо млрд. дол	0,25	0,29	0,47	0,47	188
Таносуби капитализатсия нисбат ММД, %	2,87	2,57	3,93	3,43	0,56

Манбаъ: Манбаъ: ҳисоби муаллифон дар асоси маводҳои ҶСК “Биржаҳои фондии Осиёи марказӣ”, 2025 сол.

Аз таҳлили ҷадвали мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки давоми солҳои 2021-2024 ҳарчанд капитализатсияи бозори қоғазҳои қиматнок тақрибан 2 маротиба зиёд гашта бошад, ҳам вале ҳиссаи он дар ММД 3,43% ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкурро бо дигар мамлакатҳои ИДМ муқоиса намоем, дар ҳоли на онқадар рушд қарор дорад.

Рушди бозори аввалиндараҷаи қоғазҳои қиматнок бо як қатор номутаносибӣҳо ҳамроҳ аст, сабаб он, ки гардиши қоғазҳои қиматнок дар бозори дуумдараҷа дар сатҳи паст қарор дорад. Дар ин замина, сегменти қоғазҳои қиматнок акнун бо ҷалби воситаҳои муваққатан озоди аҳоли ва дигар иштирокчиёни бозор барои ба сармоягузори мустақими иқтисодиёти миллӣ сафарбар намудани ин воситаҳо ҷаҳд намуда истодааст. Бояд қайд намуд, ки ин тарзи ҷалби сармоя метавонад ба сифати ҷойгузини сармояи хориҷӣ баромад намояд. [2].

Ҳамин тариқ, номутаносибии гардиши қоғазҳои қиматнок дар бозорҳои гуногундараҷа, боиси як қатор тамоюлҳои манфӣ дар бозори молиявии кишвар гардидааст. Масалан, капитализатсияи бозори дуумдараҷаи қоғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон, дар қиёс бо бозорҳои молиявии кишварҳои рӯ ба тараққӣ, дар дараҷаи пастар қарор дорад.

Ба ҷуз аз ин, мавҷуд набудани бозори дуумдараҷаи гардиши саҳмияҳо имкон намедиҳад, ки арзиши воқеӣ ё бозории объектҳои маблағгузоришавандаро инъикоси дақиқ намояд, инчунин арзиши сармояи оинномавии ҷамъиятҳои саҳҳомии амалкунанда, аз ҷумла муассисаҳои молиявӣ ва корхонаҳои бахши воқеӣ барои сармоягузoron шаффоф нестанд.

Аз ин хотир, бахшҳои соҳавии иқтисодиёти миллӣ нисбатан қафомондаанд, зеро имкониятҳои хуруҷи сармояҳои байнисоҳавӣ, барқарорсозии корхонаҳо тавассути таҷдиди сохтори онҳо, аз ҷумла фурӯши қисми бесамари он, баргاردонидан ё таҷдиди қарзҳо, гирифтани маълумоти аниқ аз вазъи бозор ва ғайра маҳдуд мебошанд. [3]

Дар ҷумҳурий баҳисобгирии саҳмияҳо, алаҳусус муайян кардани ҳиссаи иштирокчиён ва ҳуқуқҳои онҳо дар идоракунии корхонаҳо қисман имконпазир нест. Инчунин, хариду фурӯши озоди саҳмияҳо дар ҳудуди кишвар ниҳоят мушкил мебошад ва бинобар ин сармоягузoron аз ворид шудан ба ин бозор даст мекашанд. Дар маҷмӯъ, номутаносибӣ байни бозори аввалиндараҷа ва дуумдараҷаи гардиши қоғазҳои қиматнок ҳавасмандии сармоягузорони ватанӣ, аз ҷумла бонкҳои тичоратӣ ва ширкатҳои суғуртавино нисбат ба ин бахш коҳиш медиҳад.

Ғайр аз ин, нобаробарӣҳо дар ташаккули бозори қоғазҳои қиматнок сабаби мавқуфияти муносибатҳои амлоқӣ гардидаанд, зеро миқдори зиёди саҳмияҳо дар дасти доираи маҳдуди саҳҳомони дохилию берунӣ тамаркуз шудааст. Ба андешаи мо барои ғаёл гардидани ин бахши ниҳоят муҳим бояд саҳмдорони бузург муаззаф гарданд, ки ҳадди ақал 5-10 фоизи саҳмияҳои худро тавассути биржаи фондӣ ба сармоягузорони ҷаҳона, аҳоли ва дигар қишрҳои ҷомеа ба фурӯш бароранд.

Чунин амал имкон медиҳад, ки воситаҳои муваққатан озоди аҳоли, бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ, барои маблағгузории ин бахши муҳими молиявии кишвар сафарбар гарданд. Бо иҷрои чунин амал, на танҳо вородоти иловагии захираҳои молиявӣ ба иқтисодиёти воқеӣ таъмин карда мешавад, балки вобастагӣ аз сармоягузорони хориҷӣ, алаҳусус сармоягузориҳои портфелии хориҷӣ торафт коҳиш меёбад.

Тақрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ҳифз ва нигоҳ доштани суботи молиявӣ дар бозори дохилии молиявӣ ниҳоят муҳим аст, зеро бӯҳронҳои мунтазами молиявӣ иқтисодӣ дар баровардани сармоя аз ҳудуди ин ё он кишвар боис мегарданд, ки он барои кишварҳои аз сармояи хориҷӣ вобаста ниҳоят харобиовар мебошад. Аз ин хотир, татбиқи чунин чораҳо зарур аст, зеро дар натиҷаи иҷрои ин амалҳо ҳадафҳои пешбинишудаи кишвар ба даст оварда мешаванд. Аммо дар ҳолати баръакс, он

метавонанд мушкилоти мавҷудаи иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистонро боз ҳам бадтар кунад ва рушди кишварро ба даҳсолаҳо қафо партояд.

Рушди бозори қоғазҳои қиматнок метавонад ба татбиқи миқдори зиёди лоиҳаҳои инноватсионии бузург, миёна ва хурд дар мамлакат, ки ба бозори дохилӣ нигаронида шудаанд, мусоидат намояд. Дар ин замина пешниҳоди миқдори иловагии пул барои ҷойгиркунии дарозмуддат ба бахшҳои иқтисодӣ ва ҷойҳои, ки дорой арзиши баланди иловагӣ, мебошанд ва бо коркарди амиқи ашёи хоми аввалияи ватанӣ, ташкили соҳаҳои меҳнатталаб, тавсеаи иқтисоди содиротӣ ва ғайра машғул мебошанд, муҳим арзёбӣ мегардад [5].

Дар маҷмӯъ бояд ҳаминро қайд кард, ки рушди дурнамои бозори қоғазҳои қиматнокӣ ватанӣ аз тараққиёти иқтисодӣ миллий вобастагии бевосита дорад. Бо назардошти нишондиҳандаҳои рушде, ки давоми солҳои 2021-2024 дар ин сегменти бозор дида мешавад, ҳоло ҳам бозори қоғазҳои қиматнок дар марҳилаи аввали инкишоф қарор дорад.

Бинобар он дар оянда корхонаҳо бояд на танҳо ба бозори миллии биржаҳои моӣ ва асъорӣ, балки ба сатҳи байналмиллалӣ бароянд то, ки рақобатпазирии онҳо баланд гардад.

Ҳамчунин яке аз самтҳои баланд бардоштани самарнокии фаъолияти бозори қоғазҳои қиматнок таъсири фаъолнокии давлат дар танзими равандҳои дар бозори саҳмия ба амал омада ба ҳисоб меравад, яъне такмилдиҳӣ ва таъмини риояи санадҳои меърию ҳуқуқӣ, офариниши фазои мусоиди сармоягузорӣ, устуворгардонии назорат дар майдонҳои савдо мебошанд.

Адабиёт:

1. Алексеев, М.Ю. Рынок ценных бумаг. [Текст] / М.Ю.Алексеев. - М.: Финансы и статистика, 1992. - 255 с.

2. Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиций в Республику Таджикистан. [Текст]/ ПРООН. - Душанбе, 2018, 35с.
<http://www.gki.tj/ru/investment/information/>

3. Мирсаидов, А. Б. Импортируемая инфляция и ее влияние на экономику Таджикистана / А. Б. Мирсаидов, С. А. Мирсаидов // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 32-39. – EDN ZGDVQU.

4. Мирсаидов, С. А. соҳибқории истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ / С. А. Мирсаидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – Р. 408-417. – EDN KJQDFE.

5. Аҳадов, И. Қ. Роҳҳои таъмини устувори молиявии бонкӣ дар Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / И. Қ. Аҳадов, Ф. М. Раҳимзода, Ҳ. Ҳ. Иброҳими // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 10-2. – Р. 98-104. – EDN XPYDGW.

6. Раҳимзода, Ф. М. Заминаҳои назариявии пайдоиш ва рушди бозори молиявӣ / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 375-382. – EDN CSXIJJ.

7. Буренин, А.Н. Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов [Текст]: Учеб. пособие / А.Н.Буренин. – М., 2011. С-348

8. Галанов, В.А. Рынок ценных бумаг и его финансовые институты. [Текст] / В.А.Галанов, А.И. Басов. Под. ред. Торкановского В.С.-СПб. АО «Комплект». М: 2006. С-448

9. Годовые отчеты Ассоциации банков Таджикистана за 2011-2018 гг. <http://www.abt.tj>. 1.03.2017.

10. Положения Правительства Республики Таджикистан «О выпуске государственных ценных бумаг для капитализации ОАО Агроинвестбанк» от 30 апреля 2012 года, №178, сайт Министерства финансов Республики Таджикистан: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=norm#zakr>.

11. <https://case.com.tj/tj/>.
12. Приказ Правительства Республики Таджикистан «О выпуске в обращение Внутренних государственных выигрышных облигаций Министерства финансов Республики Таджикистан» от 31 декабря 2008 года, №669, сайт Министерства финансов Республики Таджикистан: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=norm#zakrt>.

Literature

1. Alekseev, M.Yu. Securities market. [Text] / M.Yu. Alekseev. - M.: Finance and Statistics, 1992. - 255 p.
2. Analysis of the investment climate and attracting investments to the Republic of Tajikistan. [Text] / UNDP. - Dushanbe, 2018, 35 p. <http://www.gki.tj/ru/investment/information/>
3. Mirsaidov, A. B. Imported inflation and its impact on the economy of Tajikistan / A. B. Mirsaidov, S. A. Mirsaidov // Financial and Economic Bulletin. - 2022. - No. 1 (30). - P. 32-39. - EDN ZGDVQU.
4. Mirsaidov, S. A. Production entrepreneurship in the system of innovative economy / S. A. Mirsaidov // Message of Finance and Economics. – 2024. – No. 3(42). – P. 408-417. – EDN KJQDFE.
5. Akhadow, I. K. Ways to ensure the financial stability of banking in the Republic of TAJIKISTAN / I. K. Akhadow, F. M. Rahimzoda, H. H. Ibrohimi // Message of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2023. – No. 10-2. – P. 98-104. – EDN XPYDGW.
6. Rahimzoda, F. M. Theoretical foundations of the emergence and development of the financial market / F. M. Rahimzoda // Message of Finance and Economics. – 2023. – No. 4-1(38). - P. 375-382. – EDN CSXIJD.
7. Burenin, A.N. Market of securities and derivative financial instruments [Text]: Textbook. postobie / A. N. Burenin. - M., 2011. P-348
8. Galanov, V.A. The stock market and its financial institution. [Text] / V.A. Galanov, A.I. Basov. Pod. ed. Torkanovskogo V.S.-SPb. JSC "Complete" M: 2006. S-448
9. Annual reports of the Association of Tajikistan Banks for 2011-2018. <http://www.abt.tj>. 1.03.2017.
10. Regulations of the Government of the Republic of Tajikistan "On the Issuance of State Securities for the Capitalization of OAO Agroinvestbank" dated April 30, 2012, No. 178, website of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=norm#zakr>.
11. <https://case.com.tj/tj/>.
12. Order of the Government of the Republic of Tajikistan "On issuance and circulation of internal state-owned winning bonds of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan" dated December 31, 2008, No. 669, website of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=norm#zakrt>.

Мухаммадҷусупова Шамсия Абдурахмоновна

заведующий кафедрой бухгалтерского учета и цифровой технологии Международного института Худжанда. E-mail: shamsiya_m@mail.ru тел.: (+992) 927952772

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТАЦИИ ДЛЯ ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные модели инновационного развития, сформировавшиеся в различных странах мира, включая евроатлантическую, восточноазиатскую, смешанную модели, а также модель «тройной спирали». На основе анализа институциональных особенностей, механизмов финансирования, роли государства, науки и бизнеса, выявлены их сильные и слабые стороны. Особое внимание уделяется возможности адаптации международного опыта к условиям Республики Таджикистан. Выявлены ключевые ограничения развития национальной инновационной системы, включая низкий уровень финансирования науки, слабую интеграцию образования и производства, недостаточную координацию государственных структур и фрагментарность инновационной инфраструктуры. Автором предлагается концепция гибридной модели, сочетающей стратегическое планирование (восточноазиатская модель), кластерную политику (европейская модель) и предпринимательский подход к коммерциализации знаний (американская модель). Обоснована необходимость создания зон инновационного роста, укрепления системы высшего образования, цифровизации управления и институционального стимулирования предпринимательства. Сделан вывод о том, что успешная реализация инновационного потенциала Таджикистана возможна только при системной государственной поддержке, развитии человеческого капитала и формировании устойчивого партнёрства между наукой, государством и бизнесом.

Ключевые слова: инновационное развитие, национальная инновационная система, модель «тройной спирали», гибридная модель, коммерциализация знаний, государственно-частное партнёрство, цифровизация, человеческий капитал, Таджикистан, инновационная инфраструктура.

Мухаммадҷусупова Шамсия Абдурахмоновна

мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияи рақамии Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд. E-mail: shamsiya_m@mail.ru тел.: (+992) 927952772

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ МОДЕЛҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ: ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ МУТОБИҚШАВӢ БАРОИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур моделҳои муносири рушди инноватсионӣ, ки дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон ташаккул ёфтаанд, аз ҷумла моделҳои евроатлантикӣ, осиёии шарқӣ, моделҳои омехта ва инчунин модели «спирали сегона» мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Дар асоси таҳлили хусусиятҳои институционалӣ, механизмҳои маблағгузорӣ, нақши давлат, илм ва соҳаи соҳибкорӣ, тарафҳои қавӣ ва заифи ин моделҳо муайян карда шудаанд. Таҷрибаи байналмилалӣ ва имконияти мутобиқсозии он ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таваҷҷуҳи ҳос қарор гирифтааст. Монеаҳои асосии рушди низомии миллии инноватсионӣ, аз ҷумла сатҳи пасти маблағгузори соҳаи илм, ҳамгироии заифи таҳсилот ва истеҳсолот, ҳамоҳангсозии нокифояи сохторҳои давлатӣ ва инфрасохтори парокандаи инноватсионӣ муайян гардидаанд. Муаллиф мафҳуми модели гибридро пешниҳод менамояд, ки банақшагирии стратегиро (модели осиёии шарқӣ), сиёсати кластериро (модели аврупоӣ) ва равиши соҳибкориро ба тичоратӣ кардани дониш (модели амрикоӣ) дар бар

мегирад. Зарурати таъсиси минтақаҳои рушди инноватсионӣ, тақвияти системаи таҳсилоти оӣ, рақамикунонии идоракунии ва ҳавасмандгардонии институти соҳибкорӣ асоснок карда шудааст. Хулоса бароварда мешавад, ки татбиқи бомуваффақияти иқтидори инноватсионии Тоҷикистон танҳо дар шароити дастгирии низоммандонаи давлатӣ, рушди сармояи инсонӣ ва ташаккули ҳамкориҳои устувор байни илм, давлат ва соҳаи хусусӣ имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: рушди инноватсионӣ, низоми миллии инноватсионӣ, модели «спирали сегона», модели гибридӣ, тичоратӣ кардани дониш, ҳамкориҳои давлатӣ ва хусусӣ, рақамикунонӣ, сармояи инсонӣ, Тоҷикистон, инфрасохтори инноватсионӣ.

Muhammadyusupova Shamsia Abdurakhmonovna

Head of the Department of Accounting and Digital Technology of the International Institute of Khujand. E-mail: shamsiya_m@mail.ru tel.: (+992) 927952772

COMPARATIVE ANALYSIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT MODELS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND ADAPTATION POSSIBILITIES FOR TAJIKISTAN

Abstract: this article examines contemporary models of innovation development that have emerged in various countries, including the Euro-Atlantic, East Asian, hybrid models, and the “triple helix” model. Based on the analysis of institutional features, financing mechanisms, and the roles of the state, science, and business, their strengths and weaknesses are identified. Special attention is given to the possibility of adapting international experience to the conditions of the Republic of Tajikistan. The article highlights key constraints to the development of the national innovation system, including limited funding for science, weak integration between education and production, insufficient coordination among government institutions, and a fragmented innovation infrastructure. The author proposes a hybrid model concept that combines strategic planning (East Asian model), cluster policy (European model), and an entrepreneurial approach to knowledge commercialization (American model). The necessity of creating innovation growth zones, strengthening the higher education system, digitalizing management, and institutionally stimulating entrepreneurship is substantiated. The article concludes that the successful realization of Tajikistan's innovation potential is possible only with systematic government support, the development of human capital, and the establishment of sustainable partnerships between science, the state, and business.

Keywords: innovation development, national innovation system, triple helix model, hybrid model, knowledge commercialization, public-private partnership, digitalization, human capital, Tajikistan, innovation infrastructure.

В условиях ускоряющейся глобализации, научно-технологических прорывов и растущей цифровизации всех сфер общественной жизни, инновации стали основой социально-экономического прогресса, устойчивого роста и повышения конкурентоспособности национальных экономик. Современные тенденции в мировой практике свидетельствуют о том, что именно способность государств к созданию эффективных инновационных систем становится ключевым фактором устойчивости в условиях нестабильных внешних рынков, изменения технологических укладов и трансформации глобальных цепочек добавленной стоимости. Для развивающихся стран, таких как Республика Таджикистан, выбор и построение адекватной модели инновационного развития становится задачей первостепенной важности.

Теоретико-методологические основания инновационного развития охватывают комплекс вопросов, связанных с институциональными структурами, механизмами финансирования, взаимодействием между наукой, производством и государством, а также формированием и воспроизводством человеческого капитала. В мировой практике сформировался ряд устойчивых моделей инновационного развития, каждая

из которых отражает особенности исторического становления, ресурсной обеспеченности, структуры экономики и политической воли государства. Наиболее известными среди них являются евроатлантическая модель (США, ЕС), восточноазиатская (Япония, Корея, Сингапур), смешанная (Китай, Россия), а также модель «тройной спирали», предполагающая взаимодействие государства, науки и бизнеса как ключевых акторов инновационной системы [11, С.7].

Евроатлантическая модель характеризуется высоким уровнем частных инвестиций в науку и технологии, развитой системой венчурного капитала и научно-исследовательскими университетами, активно вовлечёнными в предпринимательскую деятельность. Здесь государство выполняет, в первую очередь, стимулирующую и регулирующую функцию, создавая благоприятную институциональную и правовую среду, в то время как прикладные разработки и коммерциализация результатов НИОКР лежат преимущественно на частном секторе. Ярким примером такой модели являются Соединённые Штаты Америки, где более 70% финансирования НИОКР обеспечивается за счёт бизнеса и венчурных фондов.

Восточноазиатская модель демонстрирует иные принципы: в ней преобладает государственное стратегическое планирование, высокие объёмы целевого бюджетного финансирования и координированное развитие приоритетных секторов. Особое внимание уделяется формированию технологических зон, поддержке национальных чемпионов, трансферу зарубежных технологий и развитию человеческого капитала. Страны, следующие данной модели (Южная Корея, Сингапур, Китай), добились впечатляющих результатов за счёт концентрации ресурсов в ключевых направлениях и последовательной государственной политики [1, С. 48-61].

Смешанная модель представляет собой компромисс между государственным управлением и рыночными механизмами. В таких странах, как Россия и Казахстан, наряду с усилиями государства, значительная роль отводится формированию институциональной инфраструктуры, научно-техническим кластерам и развитию прикладных исследований. Однако эффективность данной модели в значительной степени зависит от зрелости институтов, прозрачности механизмов финансирования и уровня доверия между участниками инновационной системы.

Отдельного внимания заслуживает модель «тройной спирали» (triple helix), предложенная Генри Эцковицем и Лоэтом Лейдесдорфом, в которой ключевыми элементами инновационного развития выступают наука, государство и бизнес. Их взаимосвязь создает сетевую архитектуру, в которой университеты выполняют не только образовательные и исследовательские функции, но и активно участвуют в коммерциализации знаний, создают стартапы, научные парки и инкубаторы. Такая модель гибко адаптируется к различным национальным условиям и может эффективно функционировать как в централизованных, так и в децентрализованных системах управления.

Международный опыт показывает, что наиболее успешные страны-новаторы – Швейцария, Финляндия, Германия, США, Сингапур и Южная Корея – обладают рядом общих характеристик: высокая доля расходов на НИОКР (не менее 2–3% ВВП), развитая инновационная инфраструктура (технопарки, центры трансфера, инкубаторы), активное участие университетов и научных центров в экономике, высококвалифицированный человеческий капитал, продуманные механизмы коммерциализации разработок, а также наличие долгосрочной государственной стратегии в сфере науки, технологий и инноваций.

Республика Таджикистан, несмотря на наличие стратегических установок в сфере модернизации экономики, пока не демонстрирует высокого уровня инновационной активности. Страна занимает низкие позиции в глобальных рейтингах инновационного развития, что обусловлено целым рядом факторов: ограниченным финансированием науки (менее 0,1% ВВП), отсутствием системной поддержки предпринимательских

инициатив в НИОКР, недостаточно развитой инфраструктурой инноваций и фрагментарным характером взаимодействия между академической и производственной сферами. Существующие научные учреждения зачастую функционируют в отрыве от реальных потребностей экономики, а слабая интеграция образовательной системы с рынком труда препятствует эффективной подготовке кадров для инновационного сектора [3, С.56-62].

Тем не менее, определённые предпосылки для формирования национальной инновационной модели существуют. В частности, правительство РТ утвердило Национальную стратегию развития до 2030 года, в которой предусмотрен переход к индустриально-инновационной экономике. Однако отсутствие конкретных инструментов реализации этой стратегии, систем мониторинга и оценки, а также низкий уровень координации между министерствами существенно ограничивают её эффективность.

В свете вышеизложенного возникает объективная необходимость адаптации международного опыта к условиям Таджикистана. Адаптация не должна сводиться к механическому копированию зарубежных моделей. Наиболее рациональной представляется концепция гибридной модели, включающей элементы восточноазиатского стратегического планирования, европейской кластерной политики и американского предпринимательского подхода к коммерциализации знаний. Это позволит учесть как существующие институциональные ограничения, так и потенциал внутренних ресурсов.

В частности, для Таджикистана актуальным является формирование специализированных агентств по координации инновационной политики, разработка приоритетных программ развития (в аграрной, энергетической, образовательной и медицинской сферах), создание региональных кластеров и научно-производственных платформ. Важно обеспечить правовую защиту интеллектуальной собственности, расширить грантовое финансирование, разработать инструменты государственного софинансирования стартапов и малого научного предпринимательства.

Особую роль в построении инновационной экономики играет человеческий капитал. Требуется модернизация системы высшего образования, развитие дуальных программ, научных стажировок и системы непрерывного обучения. Университеты должны стать ядром инновационного развития, объединяя вокруг себя научные центры, лаборатории, предпринимательские инкубаторы и промышленные партнёры.

Целесообразно также развитие цифровой инфраструктуры и переход к электронным платформам управления инновационными программами, что повысит прозрачность и подотчётность всех участников процесса. Создание единого национального реестра инновационных проектов, подключение к международным сетям трансфера технологий и участие в межгосударственных инициативах (например, по линии ШОС, ОИС или ООН) позволит ускорить внедрение передовых решений и расширить доступ к знаниям [7, С.80].

В условиях ограниченных финансовых ресурсов особое значение приобретает формирование устойчивой системы государственно-частного партнёрства. Привлечение диаспоры, международных доноров, институтов развития и транснациональных компаний может стать важным источником инвестиций в наукоёмкие проекты. При этом необходима политическая воля и институциональная готовность к принятию рисков, связанных с инновационными преобразованиями.

В качестве практического шага следует инициировать создание экспериментальных территорий — зон инновационного роста, в которых можно будет протестировать адаптированные инструменты государственной поддержки, стимулирования инновационного предпринимательства и коммерциализации научных

результатов. Успешные практики таких территорий впоследствии могут быть масштабированы на национальном уровне.

Таким образом, сравнительный анализ моделей инновационного развития в международной практике свидетельствует о наличии широкого спектра решений, применимых в условиях Таджикистана при условии их адаптации к институциональной и экономической среде. Создание эффективной инновационной модели возможно лишь при наличии комплексной государственной политики, взаимодействия всех секторов экономики и науки, последовательной трансформации образования и системной поддержки предпринимательской инициативы. Только так Республика Таджикистан сможет обеспечить устойчивое и конкурентоспособное развитие в XXI веке.

Литература

1. Бортник М.И. Система оценки и мониторинга инновационного развития регионов России / М.И. Бортник, Г.И. Сенчень, Н.Н. Михеева и др. // Инновации. № 9 (167). С. 48–61.
2. Ерохина Е.В. Анализ стартовых условий развития инновационной деятельности в федеральных округах и регионах России (на материалах Калужской, Брянской, Воронежской и Тульской областей) // Региональная экономика. 2014. №7 (334). С. 20 – 27.; Завлин П.Н., Васильев А.В. Оценка эффективности инноваций. - СПб.: Бизнес-пресса, 1998. 216 с.;
3. Еремкин В.А. Проблемы разработки индикаторов для оценки уровня инновационного развития экономики. // Теоретическая экономика. 2012. №3. С. 56–62.; Овчаренко Я.Э. Оценка инновационного потенциала Калужской области. // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. Вып. 4. Ч. I. Тула: Изд-во ТулГУ, 2015. С.49 - 56.
4. Заркович А.А. К вопросу становления «новых экономик»: инновационная экономика – Вопросы инновационной экономики. – 2012. - № 3 (13). – с.3-12.
5. Иванова Н.И. Национальные инновационные системы. - М.: Наука, 2002. - С.14.
6. Ковалев М., Шашко А. Развитие инновационного потенциала регионов Республики Беларусь. // Вестник Ассоциации белорусских банков. 2004. № 38–39 (298–299). С. 24–32.
7. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития. / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки Озод» 2019. – С.80.
8. Котов Д. В. Оценка инновационного развития национальной экономики [Текст] // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.).Т. I. — М.: РИОР, 2011. — С. 30.
9. Кузьмина О.Е. Показатели, характеризующие инновационный потенциал предприятий. // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. – 2014. - № 6. – С. 30.
10. Черемисина С.К., Премышев И.Н., Скараник С.С. теоретические аспекты инвестиционно-инновационного фактора расширенного экономического воспроизводства. Инновационное развитие экономики. № 5 (47) – 2018.
11. Черемисина С.Г., Премышев И.Н., Скараник С.С. Теоретические аспекты инвестиционно-инновационного фактора расширенного экономического воспроизводства. Инновационное развитие экономики № 5 (47) – 2018, - с.166
12. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. – М.:, 2004. - С.7.

Literature

1. Bortnik M.I. System for assessing and monitoring innovative development of Russian regions / M.I. Bortnik, G.I. Senchenya, N.N. Mikheeva, et al. // Innovations. No. 9 (167). P. 48–61.

2. Erokhina E.V. Analysis of starting conditions for the development of innovative activities in federal districts and regions of Russia (based on materials from the Kaluga, Bryansk, Voronezh and Tula regions) // *Regional Economy*. 2014. No. 7 (334). P. 20–27.; Zavlin P.N., Vasiliev A.V. Assessment of innovation effectiveness. - St. Petersburg: Business Press, 1998. 216 p.;
3. Eremkin V.A. Problems of developing indicators for assessing the level of innovative development of the economy. // *Theoretical Economy*. 2012. No. 3. P. 56-62.; Ovcharenko Ya.E. Assessment of the innovative potential of the Kaluga region. // *Bulletin of Tula State University. Economic and legal sciences*. Issue. 4. Part I. Tula: Tula State University Publishing House, 2015. P.49 - 56.
4. Zarkovich A.A. On the issue of the formation of "new economies": innovative economy - Issues of innovative economy. - 2012. - No. 3 (13). - P.3-12.
5. Ivanova N.I. National innovation systems. - Moscow: Science, 2002. - P.14.
6. Kovalev M., Shashko A. Development of innovative potential of the regions of the Republic of Belarus. // *Bulletin of the Association of Belarusian Banks*. 2004. No. 38-39 (298-299). P. 24-32.
7. Komilov S. J. Theory of innovative development. / S. J. Komilov. Monograph. - Dushanbe: "Sharqi Ozod" 2019. - P. 80.
8. Kotov D. V. Assessment of innovative development of the national economy [Text] // *Actual issues of economics and management: materials of the Intern. scientific conf.* (Moscow, April 2011). T. I. - M.: RIOR, 2011. - P. 30.
9. Kuzmina O. E. Indicators characterizing the innovative potential of enterprises. // *Bulletin of the Ural Federal University. Series Economics and Management*. - 2014. - No. 6. - P. 30.
10. Cheremisina S. K., Premyshev I. N., Skaranik S. S. Theoretical aspects of the investment and innovation factor of expanded economic reproduction. *Innovative development of the economy*. № 5 (47) – 2018.
11. Cheremisina S.G., Primyshev I.N., Skaranik S.S. Theoretical aspects of the investment and innovation factor of expanded economic reproduction. *Innovative development of the economy* № 5 (47) – 2018, - p.166
12. Yakovets Yu.V. Epochal innovations of the 21st century. – M.: 2004. - P.7.

Нуриддинова Майсара Сайдумаровна

муаллими калони кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Борбад 48/5. Телефон: 935-19-02-98. E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ВА ҲАМГИРОИИ ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН БО ИҚТИСОДИЁТИ ӢАӢОНӢ

Аннотатсия: Дар мақола ӢаӢонишавӣ ҳамаун хусусиятҳои асосии рушди системаи муосири иқтисоди ӢаӢонӣ нишон дода шуда, раванди татбиқи босамари сиёсати воридотивазкунӣ ва мутобиқсозии муносиби он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос шудааст. Инчунин мақсаду мароми «Барномаи мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» оварда шуда, мусоидат намудан ба татбиқи сиёсати давлатии иқтисодии хориҷӣ ва баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ пекаш шудааст. Манбаҳои маблағгузори чорабиниҳо оид ба татбиқи Барнома қайд карда шудааст. Сатҳи нокифояи сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар асоснок карда шуда, самтҳои афзалиятноки беҳсозии он нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: воридотивазкунӣ, ҳамгирӣ, иқтисод, иқтисоди ӢаӢонӣ, ӢаӢонишавӣ, сиёсати воридотивазкунӣ, содироту воридот, маҳсулоти ватанӣ, рақобатнокӣ, маблағгузорӣ.

Нуриддинова Майсара Сайдумаровна

старший преподаватель кафедры менеджмент и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: 935-19-02-98 E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЕ И ИНТЕГРАЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ

В статье выделена глобализация как ключевая особенность развития современной мировой экономической системы и отражен процесс эффективной реализации политики импортозамещения и ее соответствующей адаптации в Республике Таджикистан. Также изложены цели и задачи «Программы содействия экспорту и импортозамещению Республики Таджикистан на 2016-2020 годы», которая направлена на содействие реализации государственной внешнеэкономической политики и повышение конкурентоспособности отечественной продукции на внутреннем и внешнем рынках. Определены источники финансирования реализации Программы. Обоснован недостаточный уровень инвестиций в экономику страны и обозначены приоритетные направления его улучшения.

Ключевые слова: импортозамещение, интеграция, экономика, мировая экономика, глобализация, политика импортозамещения, экспорт и импорт, внутренние решения, конкурентоспособность, финансирование.

Nuriddinova Maisara Saidumarovna

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of Management and marketing. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue. Phone: 935-19-02-98. E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

IMPORT SUBSTITUTION AND INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN INTO THE WORLD ECONOMY

Annotation: The article highlights globalization as a key feature of the development of the modern world economic system and reflects the process of effective implementation of the import substitution policy and its corresponding adaptation in the Republic of Tajikistan. It also sets out the goals and objectives of the Program for Assisting Export and Import Substitution of the Republic of Tajikistan for 2016-2020, which is aimed at promoting the implementation of state foreign economic policy and increasing the competitiveness of domestic products in the domestic and foreign markets.

Sources of financing for the implementation of the Program have been identified. The insufficient level of investment in the country's economy has been substantiated and the priority areas for its improvement have been outlined.

Keywords: import substitution, integration, economy, world economy, globalization, import substitution policy, export and import, domestic solutions, competitiveness, financing.

Яке аз хусусиятҳои асосии рушди системаи муосири иқтисоди ҷаҳонӣ ин ҷаҳонишавӣ мебошад. Ҷаҳонишавӣ ин раванDEST, ки ташаккули фазои ягонаи ҷаҳонии иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ ва маънавиро дар асоси технологияҳои пешқадами инноватсионӣ дар бар мегирад.

Дар ҷараёни воридшавии Тоҷикистон ба низоми муосири робитаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ зарурати муносибати сифатан нав ба танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки дар самтҳои афзалиятноки рушди миллии дар доираи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 муайянгардида ифода меёбад, аҳамияти усулӣ пайдо мекунад. Ҳамгирой ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ диверсификатсияи иқтисодиёт ва тақвияти иқтисодии содиротии кишвар, инчунин тақмили воридотро талаб мекунад, зеро истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда на танҳо барои коҳиш додани ҳаҷми умумии воридот, балки инчунин барои арзон кардани ҳуди мол ва дастгирӣ намудани истеҳсолкунандагони ватанӣ имконият медиҳад. [7саҳ. 8]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади тақмили сиёсати давлатии савдои хориҷӣ, Комиссияи давлатӣ оид ба воридотивазкунӣ таъсис дода шудааст, ки фаъолияти он ба коҳиш додани вобастагии иқтисоди милли аз воридот, дастгирии бонизоми содирот ва ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ, ки хилофи талаботи Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) намебошад, равона гардидааст. Ҳадафи стратегияи ин сиёсат аз бозори дохилӣ берун кардани молҳои хушсифати хориҷӣ набуда, истеҳсоли молҳои рақобатпазири ватанӣ мебошад, ки бозоргир буда, на танҳо ба шароити бозори ватанӣ, балки инчунин ба талаботи бозорҳои хориҷӣ ҷавобгӯ аст.

Баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулот дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳамчун омили муҳимтарини рушди содирот ва воридотивазкунӣ дар тадбирҳои мушаххас оид ба беҳтар намудани сифати маҳсулот мутобиқи меёру стандартҳои СУС, Иттиҳоди иқтисодии Евразия ва бозорҳои дигари эҳтимолии фурӯш, мукамалсозии борбандӣ, тамға ва номи тичоратии мол, ҷорӣ намудани инноватсия дар истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, мукамалсозии логистика, инфрасохтори нақлиёт ва инкишофи менечменти сифат инъикос меёбад. [7саҳ. 23]

Ҷиҳати татбиқи босамари сиёсати воридотивазкунӣ ва мутобиқсозии муносиби он бо вусъати имкониятҳои содиротӣ «Барномаи мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» таҳия карда шуд. Мақсади Барнома мусоидат намудан ба татбиқи сиёсати давлатии иқтисодии хориҷӣ ва баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Барои ноил гардидан ба он дар доираи Барнома иҷрои вазифаҳои стратегияи зерин, ки дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 муайян гардидаанд, оғоз карда шуда аст:

- ба таври назаррас кам кардани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотии асосии озуқаворӣ;

- таъмини болоравии истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва содиротӣ тавассути андешидани тадбирҳо ҷиҳати мусоидат ба содиркунандагону сармоягузориҳои эҳтимолӣ, инкишофи ҳамкорӣ, занҷирҳои арзиши иловашуда ва гурӯҳбандӣ;

- таъсис додани марказҳои муосири логистикӣ ва васеъ кардани долонҳои байналмилалӣ коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва иқтисодӣ;

- ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобик кардани хизматрасонии хатсайрҳои роҳи оҳан, автомобилӣ, ҳавоӣ ва намудҳои дигари нақлиёт;

- тақвият бахшидани иқтисодии транзитии телекоммуникатсионии кишвар ва имконияти гузарониши трафики интернет.

Дар Барномаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои стратегии воридотивазкунӣ ва стратегияи ба содирот нигаронидашударо ҳамчун раванди ягонаи сиёсати иқтисодии хориҷӣ арзёбӣ менамояд. Барои амалӣ намудани он Ҳукумат ҳамаи тадбирҳои ба воридотивазкунии суроғавӣ ҳамзамон содироти ҳамаи маҳсулоти ба шарофати воридотивазкунӣ рақобатпазиршуда равонагардидаро андешида истода аст. Пурра амалӣ намудани чунин сиёсати мақсаднок ва таъмини ислохот дар ин бахш кишварро аз сиёсати начандон самаранокӣ воридотивазкунӣ ба ҷониби рушди гурӯҳҳои маҳсулоти рақобатпазир тамоюл хоҳад дод.

Барномаи мазкур на номгӯи оддии ҷорабиниҳо, балки низомии тадбирҳои аз рӯи афзалияту пайдарҳамии татбиқ мураттабгардида ва мукаммалу мақсадноке мебошад, ки дар маҷмӯъ афзунгардонию собиту устувори иқтисодии содиротӣ ва воридотивазкунии маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамояд. Ҷорабиниҳои Барнома хусусияти маҷмӯӣ дошта, Матрисаи амалҳои дар он пешниҳодшуда[7] ба ҳам омехтани муносибати анъанавӣ ва навест, ки дар асоси таҳлили тақрибӣ ва сабақҳои аз татбиқи Барномаи рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015 гирифташуда ифода гардидаанд.

Дараҷаи ноилшавӣ ба вазифаҳои пешбинигардидаи стратегӣ ва мақсаднок аввалан бо индикаторҳои, ки нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва параметрҳои асосии рушди содирот, воридот ва воридотивазкунии молу хизматрасониҳои асосии алоҳидаро дар бар мегиранд ва дуҷум бо индексҳои байналмилалӣ назорат карда мешавад.

Дар асоси гузаронидани таҳлили стратегии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки таҳлили сохтори содироту воридот, таҳлили бозорҳои хориҷӣ, таҳлили ҷонибҳои кавию заиф ва имконияту хавфҳои иқтисодии содиротии кишвар, самтҳои афзалиятноки рушди содирот муайян гардида, самтҳои мушаххаси ояндадор бо дарназардошти бартариятҳои дар рақобат доштаи Тоҷикистон ва вазъият дар бозорҳои минтақавӣ ва глобалӣ интихоб карда шудаанд.

Татбиқи самтҳои стратегии интихобгардидаи рушд дар доираи Барномаи мазкур марҳила ба марҳила амалӣ карда шуда истода аст.

Татбиқи ҷорабиниҳои асосии Барнома дар Матрисаи тадбирҳо инъикос ёфтааст, ки ба се самти ба ҳам алоқаманд асос меёбад: тақмили асосҳои институтсионалии рушди содирот ва воридотивазкунӣ, тақвияти дастгирии давлатии истеҳсолоти ватании ба содирот ва воридотивазкунӣ нигаронидашуда, инчунин баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои истеҳсоли Тоҷикистон дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ.

Маблағҳои маблағгузорию ҷорабиниҳо оид ба татбиқи Барнома инҳоянд: маблағҳои Фонди дастгирии соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон, портфели муттаҳидаи қарзии бахши бонкӣ, аз он ҷумла қарзҳои мақсаднок ва дарозмуддат, маблағҳои буҷетӣ барои хариди давлатии молу хизматрасонӣ, кӯмаки техникӣ ва дастгирии шарикони рушд, маблағҳои алоҳидаи буҷетии вазорату идораҳои соҳавӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия, воятаҳои Барномаи давлатии сармоягузорию ва сармоягузорию мустақими хориҷӣ, маблағҳои худӣ бахши хусусӣ.

Ҳоло барои рушди инкишофи соҳибкорӣ ва муҳити ҷолиби сармоягузорӣ заминаи мусоид фароҳам оварда шуда, шартҳои асосӣ ва низомии ҳавасмандгардонию пешбурди

содирот муайян карда, қоидаҳои возеҳи ғавҷи бахши хусусӣ, аз он ҷумла дар доираи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таҳия ва татбиқ гардида, барои рушди минбаъдаи устувори бахш заминаи дахлдор ташкил карда шудааст.

Ин имконият фароҳам оварда аст, ки самаранокии истифодабарии иқтисодии содиротии кишвар баланд бардошта шуда, рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ тақвият бахшида, таррози манфии савдо қоҳиш дода шуда, ҳамзамон сохтори содироту воридот тақмил дода шуда, ҷойҳои нави қорӣ таъсис дода шуда, дар маҷмӯъ барои рушди иқтисодии Тоҷикистон дар дурнамои наздик замина гузошта шудааст. Хулоса, дар дурнамои наздик татбиқи пурраи Барнома на танҳо мақоми байналмилалӣ савдои Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақвият мебахшад, балки инчунин барои рушди дар маҷмӯъ иқтисодиёти миллӣ мусоидат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои эҳтимолии зиёдро барои ҳамгироии бомуваффақ ба ҳоҷагии ҷаҳонӣ иқтисодӣ дорад, ки бо захираҳои бойи гидроэнергетикӣ, сарватҳои зеризаминӣ, мавқеи ҷуғрофӣ муфид, мавҷудияти захираҳои кадрӣ ва ғайра боис мешавад. Барои амалишавии онҳо гузаронидани сиёсати иқтисодӣ, ки имкони таъмин намудани истифодабарии самараноки захираҳои табиӣ ва дар ин асос афзоиши устувори иқтисодиёти миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии молҳо ва хизматрасониҳои ватаниро дорад, зарур аст.

Ҳамкориҳои ҳамгироонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳо, соҳаи муҳими ғавҷиат мебошад, зеро ба тезонидани рушди инфрасохтори сусти иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳиссаи маҳсулоти тайёр дар ҳаҷми умумӣ содирот имкон медиҳад. Ба манфиати васеъшавии ҳамкориҳо зарур аст, ки ба тақвияти рағбатнокии амалии ИДМ ва баланд бардоштани нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ёрӣ расонида, ғавҷиатро дар қорҷубаи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай сермаҳсул гардонид ва дар навбати аввал муносибатҳои иқтисодӣ маҳсуло бо Хитой сохт. Робитаи мутақобила дар қорҷубаи ин сохтори суръатнок, ки бо манфиатҳои умумӣ сиёсии иштирокчиёни он алоқаманд аст, метавонад ба таври қатъӣ ҳамгироии иқтисодиро барои як қатор самтҳои афзалиятнок тезонад. [10саҳ. 9]

Маҳсусгардонии байналмилалӣ ҳоҷагии ватанӣ дар бисёр ҳолат аз имкониятҳои муносири он ва робитаҳои анъанавӣ иқтисодӣ собиқ ИҶШС бо минтақаҳои гуногуни ҷаҳон муайян мегардад. Дар мукамалсозии ин маҳсусгардонӣ, аз ҷумла барои манфиатҳои рушди ҳамгироии минтақавӣ робитаи мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавонад бо тадриҷ тавсеаи гуногуннавьии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва нишонгирии бозорҳои нави қуруш, азхудкунии намудҳои нави истеҳсолот бо мақсади оқилона ва самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ, дар ояндаи қутоҳмуҳлат, дар ду самт нақши муҳиро бозад: а) васеъшавии номгуӣ маҳсулот ва хизматрасониҳои анъанавӣ; б) баланд бардоштани сатҳи қорқарди ашъи хоми ба қоричи кишвар таҳвилшаванда. Ҳар ду самт ҳам оқилона ва самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ ва дигар захираҳои иқтисодиро тақозо мекунад.

Дар шароити имрӯза он манбаъҳое, ки рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои гузашта таъмин менамуданд ноқифоя буда, нерӯҳои наф ва тавсеаи гуногуннавьии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва нишонгирии бозорҳои нави қуруш, азхудкунии намудҳои нави истеҳсолот, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот заруранд, ки ба оқилона, самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ ва таъмини рушди устувор қодиранд. Сиёсати истеҳсолот бояд на танҳо аз мусоидат қардан ба рушди соҳаҳои қудогона, ки қар яке аз онҳо ба таъсири омилҳои беруна осебпазир шуда метавонанд иборат бошад, балки вай бояд фазои мусоидро барои қилҳо ғавҷиати иқтисодӣ қонунӣ фароҳам оварад. Ин ба маъсалаҳои андозбандӣ, танзими ҳуқуқӣ, иҷозатномадиҳӣ ва ғ. таалуқ дорад. Бо мақсади қайдо қардани манбаъҳои нави қушд як қатор мушқилооти муҳими иқтисодиро ҳал қардан зарур аст. [11саҳ. 12]

Яке аз ин мушқилот ин сатҳи ноқифояи сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар мебошад. Барои роҳ надодан ба пастравии сатҳи умумӣ сармоягузорӣ ивазкунии муайяни сармоягузори давлатӣ ба сармоягузорӣ аз бахши хусусӣ ҳам дохилӣ ва

ҳам хориҷӣ зарур аст, ки он масъалаи беҳтар кардани фазои сармоягузорию тезу тунд мекунад. Аз ҷониби дигар дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои хусусӣ сармоягузорию давлатиро пурра наметавонад иваз намояд, зеро барои рушди устувори иқтисодӣ рушди сатҳи зарурии инфрасохтори истеҳсолӣ (энергетика, роҳҳо, системаҳои обёрӣ ва ғ.) ва иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ) зарур аст.

Муаммои муҳими дигар дар рушди иқтисодӣ ин афзоиш додани содирот мебошад. Дар шароити талаботи дохилии маҳдуд дар кишвар танҳо кушодани имкониятҳои ҳадалимкон васеъ барои содирот метавонад сармоягузориҳои заруриро ба иқтисодиёти кишвар ҷалб намояд. Афзоиш додани содирот барои нигоҳ доштани суботи макроиқтисодӣ ва таъмини имкониятҳои хизматрасонии қарзҳои хориҷӣ зарур мебошад.[7,саҳ.3] Барои афзоиши содирот, аз як ҷониб, сиёсати ҳадафнок барои дастгирии он, аз ҷумла дар доираи савдои минтақавӣ, инчунин истифодаи он имкониятҳои заруранд, ки бо узвият дар Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё алоқаманд аст. Аз ҷониби дигар шартҳои зарурии афзоиш додани содирот ин болоравии рақобатпазирии мол ва хизматҳои, мебошанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол мешаванд. Агар ба назар гирем, ки дар солҳои оянда беқурбшавии сомонӣ падидаи номатлуб маҳсуб меёбад, зеро он арзиши хизматрасонии қарзи берунаро боло мебардорад, ягона роҳи пешгирии қиматшавии воқеии сомонӣ, ки рақобатнокии нархҳои молу маҳсулоти ватаниро паст мекунад, ин масъалаи ҳадалимкон боздоштани таваррум мебошад. Дар ҷунин шароит, пастшавии воқеии арзиши сомонино низ интизор наметавон шуд, бинобар он болоравии рақобатпазирии мол ва хизматрасонӣ аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии омилҳои истеҳсолот (меҳнат, сармоя, замин) ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда бояд ба даст ояд. Ин бошад, дар навбати худ, метавонад бо роҳи кам кардани омилҳои ғайриистеҳсолӣ, беҳтар кардани фаъолияти бозор ва афзоиши рақобати дохилӣ, фароҳам овардани шароит барои истифодаи дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ таъмин карда шавад. Ҷалб кардан ва ҳавасманд гардондани сармоягузориҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкории иқтисодии пешраванда бо давлатҳои ҳамсоя вобаста аст. Тиҷорати нисбатан озод бо ҳамсоягони худ метавонист ба васеъ намудани миқёси бозори маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути болоравии фурӯш ва транзити (таҳвили) нисбатан самаранок ба бозорҳои дигар мусоидат намояд. Илова бар ин ташаккули бозори худ ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷиро ба минтақа осонтар хоҳад кард. Дар доираи ҷунин бозори васеъ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба он соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ, ки дорои бартариҳои нисбӣ мебошанд, осонтар мешавад.

Солҳои охир, ҳамкории Тоҷикистон дар соҳаи сармоягузорӣ бо ҷунин кишварҳо, ба монанди Руссия, Чин, Эрон, Туркия, Ўзбекистон ва ғайра вусъат меёбад. Сармоягузорӣ аз Руссия ва Эрон, асосан, барои рушди соҳаи гидроэнергетика истифода мешавад, ки барои таъмин кардани амнияти энергетикӣ кишвар хеле муҳим мебошад.

Самтҳои афзалиятнок барои сармоягузорӣ ба иқтисоди Тоҷикистон анҷом додани бунёди нерӯгоҳи барқӣ обии Роғун, истихроҷи филизоти қиматбаҳо ва полифилизӣ (полиметаллӣ), рушди туризм ва телекоммуникатсияҳо, коркарди нахи пахта ва маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Боз як самти муҳими сармоягузорӣ сохтмони роҳҳои мебошад, ки қисми шимолии кишварро бо марказ ва ҷанубии он пайваст намуда, сохтмони роҳҳои аҳамияти дохилӣ ва байналмилалӣ рушд ёфта истода аст.

Ба самтҳои асосии ояндадори ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳои иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ инҳо бояд дохил карда шаванд:

- марҳила ба марҳила гузаштан аз содироти ашё хом ба содироти маҳсулоти тайёр;

- тавсеа додани феҳрасти (номенклатураи) содирот (маҳсулоти тайёри саноатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди саноатӣ);

- ташкил додани корхонаҳои саноатии муштарак ва ҳамкорӣ дар соҳаи нақлиёт ва сохтмони роҳҳо (бо кишварҳои Чин, Афғонистон, Покистон, Эрон, Туркия ва баромадан ба бандарҳои баҳрӣ);

- рушди туризми дохилӣ ва байналмилалӣ (васеъ намудани туризми экологӣ, экстремалӣ, варзишӣ бо кишварҳои ИДМ ва Аврупо);
- чалби сармоягузорӣ барои навсозии саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонии ватанӣ;
- татбиқ намудани лоиҳаҳои муштаракӣ илмӣ, қабл аз ҳама дар соҳаи технологияҳои баланд ва тайёр намудани кадрҳои баландихтисос;
- ҳамкорӣ дар соҳаи сохтмон ва истифодаи нерӯгоҳҳои нави обӣ ва таъмини интиқоли нерӯи барқ ба кишварҳои минтақа (Покистон, Афғонистон, Ҳиндустон ва Ёзбекистон);
- иктишофи муштарак, рушд ва истифодаи кони маъданҳои нафть ва филиззӣ бо истифода аз мутахассисони Чину Ҳиндустон, технологияҳо ва таҷҳизот;
- бунёд намудани инфрасохтори нақлиётии байналмилалӣ бо истифода аз роҳҳои оҳан ва мошингарди мавҷуда ва лоиҳавӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

Адабиёт

1. Абалкин Л.И. Собственность, хозяйственный механизм, производительные силы // Экономическая наука современной России. 2000. Экспресс-выпуск №1. С. 52-53.
2. Абгарян, С. Р. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве: основные теоретико-методологические подходы. Автореф. . дис. канд. полит, наук: 23.00.01. СПб, 2012. - 21 с.
3. Агентство ПО статистике при Президенте РТ. -Душанбе: 2011 г. -544с.
4. Агентство по статистике при Президенте РТ. -Душанбе, 2010. -286с.
5. Баковецкий О.Д., Шейнин ЭЛ. От группировок к общей Европе: (Проблемы включения стран Восточной Европы в общеевропейское экономическое пространство). - М; Наука, 1992 Г.-238 с.
6. Бандман М.К., Кулешов В.В., Селиверстов И.П. Интеграционные
7. Барномаи мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Душанбе 2015. Стр 60.
8. Белоусов, В. И., Белоусов, А. В. О роли технологического фактора и модернизации отечественной экономики в преодолении экономического кризиса // Проблемы современной экономики. 2010. - № 2 (34). - С. 21.
9. Бляхман Л. С Новая индустриализация: сущность, политико-экономические основы, социально-экономические предпосылки и сопровождение /Проблемы современной экономики, N 4 (48), 2013
10. Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ. Ҷамъбасти ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин. –Душанбе 2022. -25с
11. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Консепсияи рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон/МРЭС ҚТ –Душанбе, 2018. -40с
12. Тошев О. Т., Кандиерова Д.О. Интеграционные процессы в системе внешнеэкономических связей Республики Таджикистан: реалии и перспективы. Душанбе «Ирфон» 2006, - 179 с.
13. Кандиерова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика. -Душанбе «Ирфон» 2006, - 179 с.
14. Кандиерова Д.О. Интеграционный регион в межхозяйственных связях как «зона согласия» (институциональный аспект)-Душанбе «Ирфон» 2007, - 127 с.
15. Киреев А. Международная экономика, -М.: «Международное отношение», 2000. -208 с.

Literature

1. Abalkin L.I. Property, economic mechanism, productive forces // The economic science of modern Russia. 2000. Express Issue No. 1. pp. 52-53.

2. Abgaryan S.R. Integration processes in the post-Soviet space: basic theoretical and methodological approaches. The abstract. . Dissertation of the Candidate of Political Sciences: 23.00.01. St. Petersburg, 2012. - 21 p.
3. Agency for Statistics under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe: 2011 -544c.
4. Agency for Statistics under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 2010 -286c.
5. Bakovetskiy O.D., Sheinin EL. From groupings to a common Europe: (Problems of the inclusion of Eastern European countries in the Pan-European economic area). - Moscow; Nauka, 1992-238 p
6. M.K. Bandman, V.V. Kuleshov, V.E. Seliverstov. Integration processes in Siberia.// In: Russia and the CIS: disintegration and integration processes. Series "Russia of the 90s: problems of regional development". Issue 2, Moscow, 2005
7. The Export and Import Assistance Program in the Republic of Tajikistan for 2016-2020. Dushanbe 2015. From 60.
8. Belousov V.I., Belousov, A.V. On the role of the technological factor and modernization of the domestic economy in overcoming the economic crisis // Problems of modern economics. 2010. - № 2 (34). - P. 21.
9. Blyakhman L.S. New industrialization: the essence, political and economic foundations, socio-economic prerequisites and support /Problems of modern economics, No. 4 (48), 2013
10. Iskakov I.J. Eurasian integration as a response to the challenges of globalization // Eurasian integration: economics, law, politics. 2012. - No. 11 - P. 149.
11. Kurbanov T.H. Foreign economic relations of the Republic of Tajikistan. Dushanbe: 2002.
12. Toshev O.T., Kandierova D.O. Integration processes in the system of foreign economic relations of the Republic of Tajikistan: realities and prospects. Dushanbe "Irfon" 2006, 179 p.
13. Kandierova D.O. Integration processes in countries with economies in transition: theory, methodology, practice. -Dushanbe "Irfon" 2006, 179 p.
14. Kandierova D.O. Integration region in inter-economic relations as a "zone of consent" (institutional aspect) -Dushanbe "Irfon" 2007, 127 p.
15. Kireev A. International Economics, Moscow: International Relations, 2000. 208 p.

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич

устоди калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, хиёбони Борбд 48/5 E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел. 988810148

**РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ БО ИСТИФОДА
АЗ ШАРИКИИ ДАВЛАТ БО БАХШИ ХУСУСӢ**

Аннотатсия. Дар шароити рушди муносибатҳои дохилию хориҷӣ истифодаи имкониятҳои бахшҳои давлатию хусусӣ омили муҳими пешрафт ва руш арзёбӣ мегардад. Ин муттаҳидшавии захираҳои имкон фароҳам меоварад, ки низомҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сатҳҳои гуногун барномарезӣ карда шаванд. Дар баробари ин, яке аз воситаҳои муносиб ва дар айни замон муҳими идоракунии рушд, ки ба шароити воқеии имрӯза мувофиқ аст, механизми ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ мебошад. Дар мақола муҳимияти ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз таҷрибаи дохилию хориҷӣ, хусусиятҳо ва амалияи татбиқи онҳо ошкор карда шудаанд. Инчунин равишҳои ҷорӣ ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ ва самаранокии он дар шароити иқтисоди бозорӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ, бахши давлатӣ, бахши хусусӣ, идоракунии, рушд, сармоягузори, саноат, иқтисодиёт, молия, инфрасохтор, рушди иқтисодӣ, бахши иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Нуров Нусратулло Қудратуллоевич

старший преподаватель кафедры государственного и местного управления
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес:
734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбда 48/5 E-mail:
nusratullo.nurov.82@inbox.ru Тел.988810148

**РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ С
ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Аннотация. В контексте развития внутренних и внешних отношений использование возможностей государственного и частного секторов считается важным фактором прогресса и развития. Такое объединение ресурсов позволяет программировать различные социально-экономические системы на разных уровнях. При этом одним из наиболее адекватных и в то же время важных инструментов управления развитием, отвечающих сегодняшним реалиям, является механизм сотрудничества государства и частного сектора. В статье раскрывается значение государственно-частного партнерства на основе отечественного и зарубежного опыта, его особенности и практика реализации. Также демонстрируются современные подходы к разработке и реализации проектов государственно-частного партнерства и их эффективность в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, государственный сектор, частный сектор, управление, развитие, инвестиции, промышленность, экономика, финансы, инфраструктура, экономическое развитие, социально-экономический сектор.

Nurov Nusratullo Qudratulloevich

Senior Lecturer of the Department of State and Local Government International University
of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Republic of Tajikistan, sh.
Dushanbe, Borbda avenue 48/5 E-mail: nusratullo.nurov.82@inbox.ru Tel.988810148

DEVELOPMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC INFRASTRUCTURE USING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Annotation. In the context of the development of internal and external relations, the use of the capabilities of the public and private sectors is considered an important factor in progress and development. Such a pooling of resources allows programming various socio-economic systems at different levels. At the same time, one of the most adequate and at the same time important tools for managing development that meets today's realities is the mechanism of cooperation between the state and the private sector. The article reveals the importance of public-private partnership based on domestic and foreign experience, its features and implementation practices. It also demonstrates modern approaches to the development and implementation of public-private partnership projects and their effectiveness in a market economy.

Keywords: public-private partnership, public sector, private sector, management, development, investment, industry, economy, finance, infrastructure, economic development, socio-economic sector.

Гузориши масъала. Дар шароити муносири рушди бахшҳои иҷтимоиву иқтисодӣ талабот ба инфрасохтори муосир ва дар айназамон устувор дар ҳоли афзоиш аст. Таъмин намудани хизматрасониҳои сатҳи баланд дар соҳаҳои муҳими аҳоли аз қабili тандурустӣ, маориф, нақлиёт, энергетика, манзил, муҳити зист ва ғайра яке аз самтҳои муҳим ва аввалиндараҷаи сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Аксаран дар таъмини талаботи пурра ва махсусан таъмини инфрасохтори ба талаботҳои бозори имрӯза ҷавобгӯ имконоти молиявии давлат нокифоягӣ мекунад. Ин аст, ки барои ҳалли ин мушкилот роҳҳои алтернативиро ҷустуҷӯ менамояд. Дар ин росто, **шарикии давлат бо бахши хусусӣ** ҳамчун як воситаи муҳим ва дар айнаи замон самаранокӣ ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии лоиҳаҳои инфрасохторӣ нақш ва мавқеи муҳим пайдо кардааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои таҳаввул ва рушди шарикии давлат бо бахши хусусӣ яке аз самтҳои муҳими ва афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Масъалаи рушди ҳамкориҳои давлатию бахши хусусӣ дар стратегия ва барномаҳои соҳавии давлатӣ, адабиётҳо ва рисолаҳои илмӣ ва дигар сарчашмаҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Мақсади мақола – омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ амалии ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ ва дурнамои рушди он дар шароити иқтисоди бозорӣ ва ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Яке аз шартҳои асосии рушди босуръати иқтисодиёт ин навсозии инфрасохтори кӯҳна ва бунёди инфрасохтори нав мебошад. Дар баробари ин дар назди давлат масъалаҳои таъмини бахшҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ истодааст. Иқтисодии маҳдуди маблағҳои бучети давлатӣ ва мушкилоти сохтори мураккаби инфрасохторӣ аз он далолат менамояд, ки давлат маҷбур аст то ҷиҳати азнавсозии инфрасохтори иҷтимоӣ ва ташкили сарчашмаҳои таъминкунандаи рушди ояндаи чораандешӣ намояд. Ба маънои дигар, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ як тавсеаи табиӣ низомӣ омехтаи иқтисодӣ мебошанд. Давлат ҷиҳати пиёда сохтани лоиҳаҳои инфрасохторӣ ба мушкилот рӯ ба рӯ мешавад, зеро ҳангоми татбиқи лоиҳаҳо мушкилоти бучетӣ ё молиявӣ пеш меояд. Бо бастани шартнома бо намояндагони бахши хусусӣ мушкилоти пешомада бартараф ва барномаву стратегияҳои давлатӣ ҳалли ҳудро меёбанд.

Рушди иқтисодӣ ин маҷмӯи истехсоли мол ва хизматрасонӣ мебошанд, ки боиси баланд гаштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли мегардад. Дар ин масир диққати асосӣ ба категорияҳои асосии ба рушди иқтисодӣ таъсиркунанда, аз қабili захираҳои меҳнатӣ, сармоя, технология, захираҳои табиӣ, омилҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дода мешавад.

Сармоягузориҳо асоси фаъолияти иқтисодӣ дар шароити навсозии иқтисодиёти милли мебошанд. Сармоягузори боандеша як катор мушкилоти иқтисодиро дар сатҳи микро, мезо ва макро ҳал карда, барои ислоҳот ва бозсозии сохтори иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ механизмҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ барои ҷалби ширкатҳои хусусӣ бо мақсади маблағгузори дарозмуддат ва идоракунии инфрасохтори давлатӣ дар доираи васеи лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ истифода мешаванд.

Интиҳоби самти афзалиятноки татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат бо баҳши хусусӣ аз сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва афзалияти вазифаҳои ин ё он кишвар ё минтақа вобаста аст. Гуногунии намудҳо, шаклҳо ва самтҳои истифодаи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ онҳоро ба механизми умумии ҳалли намудҳои гуногуни мушкилоти дарозмуддат дар доираи васеи фаъолият табдил медиҳанд, аз татбиқи лоиҳаҳои танҳо иҷтимоӣ ва инфрасохтори дорои аҳамияти милли то таҳия ва мутобиқсозии технологияҳои махсусан ояндадор барои нуқтаҳои нави рушд, ки дар он иқтисодии назарраси илмӣ ва сармояи инсонӣ мутамарказ шудаанд[5].

Дар шароити муосир бозорҳои молиявӣ, ки дар тақсими маблағҳо байни субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ миёнаравӣ мекунад, иштирокчи асосии ҷалби маблағ ва сармоягузорӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт мегарданд. Ҳамзамон, корхона метавонад захираҳои молиявиро дар бозори молиявӣ танҳо дар шароите пайдо кунад, ки дар айни замон аксари муомилоти молиявӣ анҷом дода мешаванд ва танҳо аз ҳамаи манбаъҳои маҳдудиятҳои мавҷудаи молиявии ширкатро қонеъ мекунанд[7].

Албатта рушди иқтисодиёт аз ҳисоби маблағгузорӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ба амал меояд. Сатҳи зиндагии мардум имрӯз дар пешрафти иқтисоди кишвар нақши муҳим мебозад. Барои давлат ин мавзӯ махсусан муҳим аст. Рушди минбаъдаи соҳаи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба ҳалли муаммоҳои ин соҳаҳо вобаста аст. Давлат ҳангоми ба амал баровардани сиёсати иқтисодӣ ин нишондиҳандаҳоро ба қуллӣ тағйир медиҳад. Барои таҳияи ҳама гуна тадбирҳо оид ба баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли метавон онҳоро ба якҷанд гуруҳ тақсим намуд:

1. Некуаҳволии моддии аҳоли (шӯғл, меҳнат, манзил ва ғайра).
2. Нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисоди (даромад, хароҷот, таваррум ва ғайра).
3. Ҳолати маънавӣ (маориф, фарҳанг, робитаи оилавӣ, муносибати инсон бо ҷомеа ва ғайра).
4. Нишондиҳандаҳои экологӣ ва тиббӣ (саломатии аҳоли, ҳолати муҳити зист, сатҳи пешгирии бемориҳои сирояти ва ғайра).

Ҳамаи нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда ба ин ё он роҳ ба рушди иқтисодии кишвар таъсир мерасонанд. Агар яке аз ин нишондиҳанда зиёд шавад бевосита ба дигар нишондиҳандаҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар айни замон масъалаи баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ буда, яке аз вазифаҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодии давлату ҳукумат ба шумор меравад.

Дар ин замина роҳи усулҳои таъмини сатҳи шоидаи зиндагии мардум мавриди омӯзиш қарор дода мешавад, ки самти асосии арзёбии самаранокии сиёсати иқтисодиву иҷтимоии кишвар маҳсуб мешавад. Тадбирҳои муҳим ва мувофиқ ба талаботи имрӯзу оянда, ки мақсади онҳо фароҳам овардани шароити мусоид барои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳоли, барои мусоидат намудан ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ҳалли мушкилоти бекорӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолии мамлакат заруранд андешида шуда истодаанд.

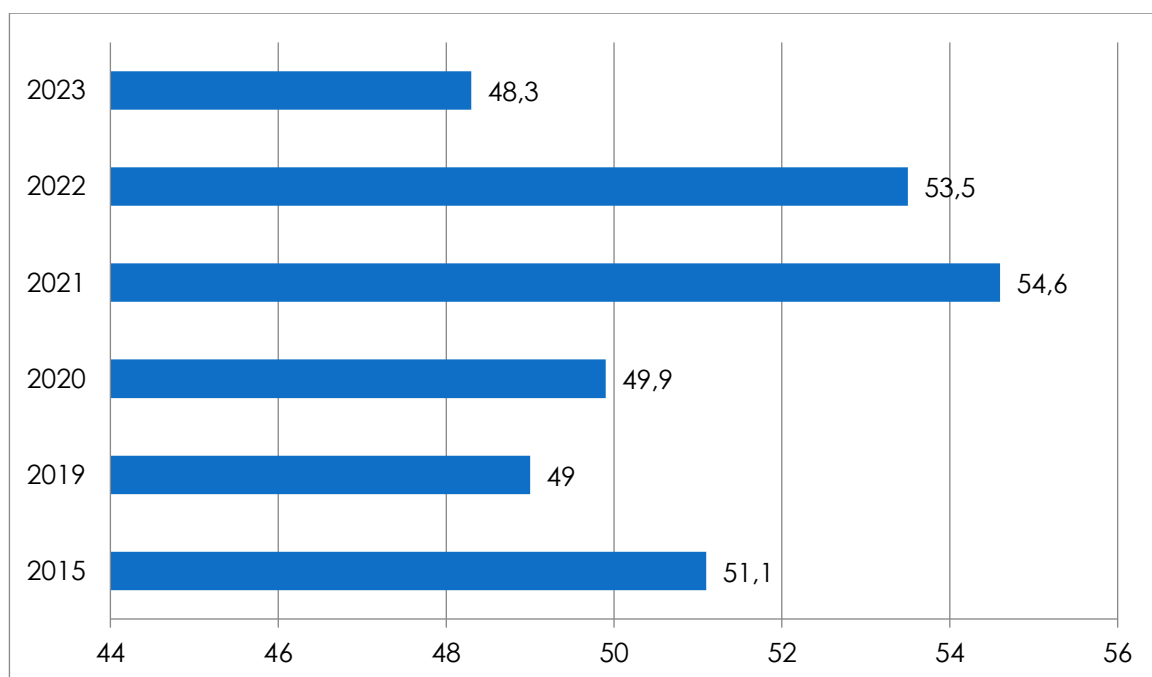
Маврид ба зикр аст, ки тадбирҳои андешидашуда дар ин самт ба болоравии нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва махсусан сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли

таъсири мусбат гузоштааст. Далели ин гуфтаҳо паст шудани сатҳи бекорӣ ва баланд гаштани дигар нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад (Чадвали 1).

	Воҳиди ченак	2015	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи бекорони расмӣ ба қайд гирифташуда (дар охири сол)	1000	51,1	49,0	49,9	54,6	53,5	48,3
Маҷмӯи даромади миёнаи якмоҳа	сомонӣ	297,61	475,72	518,19	684,17	794,12	920,83
Маҷмӯи харочоти миёнаи якмоҳа	сомонӣ	265,68	429,89	649,09	793,15	855,63	1105,46
Музди миёнаи меҳнати якмоҳа	сомонӣ	878,91	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11

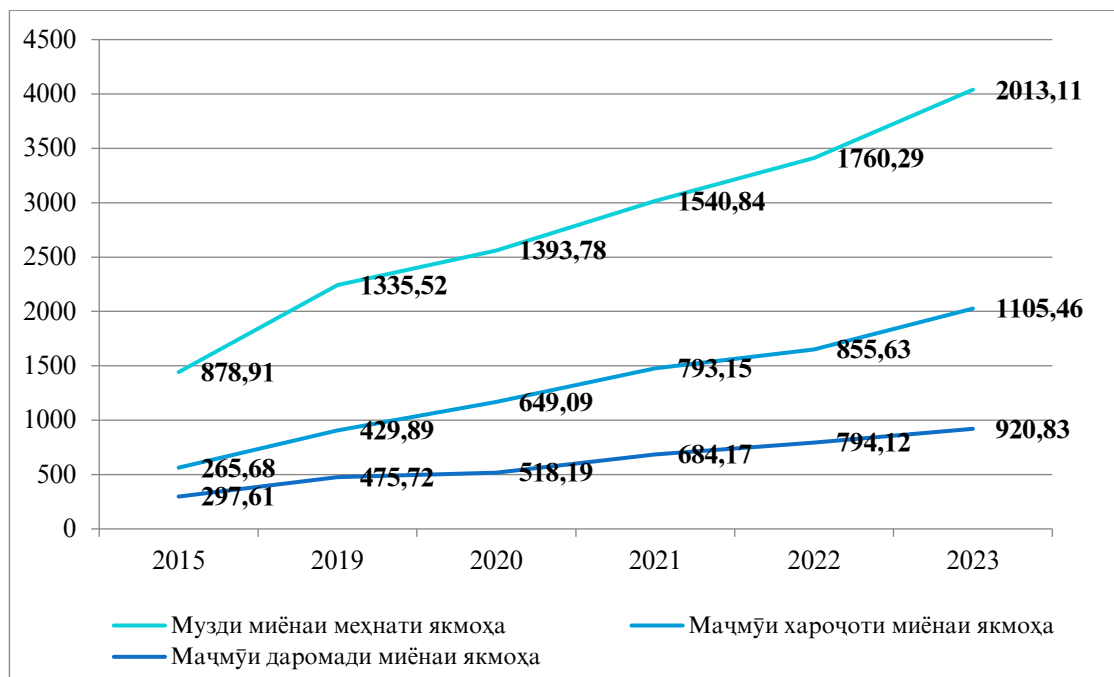
Чадвали 1. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. [6]

Чуноне, ки дар чадвали 1 оварда шудааст шумораи бекорон аз 51,1 ҳазор нафари соли 2015 ба 48,3 ҳазор нафари соли 2023 расидааст. Яъне шумораи бекорони расман муроҷиат карда дар ин солҳо 2,8 ҳазор нафар коҳиш ёфтааст (Диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Шумораи бекорони расмӣ ба қайд гирифташуда (дар охири сол ҳазор нафар) [6].

Маврид ба закр аст, ки ба нишондиҳандаҳои мусбӣ ноил гаштани як соҳа далели рушди соҳаҳои дигар ё ин ки таъсиррасонии мусбӣ ба дигар соҳаҳо мебошад. Аз ин ҷост, ки дар давраи таҳлилӣ дигар нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ рушд кардаанд (Диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Рушди нишондиҳандаҳои иқтимоӣ-иқтисодӣ дар дар солҳои 2015-2023 (бо сомонӣ). [6]

Аз нишондиҳандаҳои овардашуда маълум мегардад, ки дар давраи соҳи 2015 то 2023 ҳама нишондиҳандаҳо иқтимоӣю иқтисодӣ тамоюли болоравӣ дошта, вазъи онҳо мусбӣ арзёби мегардад. Яке аз омилҳои расидан ба ин натиҷаҳо амалигардии марҳила ба марҳилаи стратегия ва барномаҳо дар ҷумҳурӣ мебошад. Дар онҳо масоили таъмини ҷойҳои корӣ, тайёр намудани мутахассисони ба бозори меҳнати дохилию хориҷӣ ҷавобгӯ яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа арзёбӣ мегардад. Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ чунин нуқтаи муҳимро қайд намуданд, ки «Бо шӯғли пурмаҳсул таъмин намудани аҳоли яке аз ҳадафҳои стратегияи давлат муайян гардидааст.

Дар замони соҳибистиклолӣ дар соҳаҳои муҳталифи иқтисоди кишвар беш аз 4,1 миллион ҷойи корӣ таъсису барқарор карда шудааст.

Бо мақсади танзими самараноки бозори меҳнат зарурати таҳияи сиёсати фаъоли шӯғли аҳоли ва механизмҳои самарабахши ташкиливу иқтисодии бунёди ҷойҳои нави корӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ба миён омадааст.

Аз ин рӯ, бо шӯғли пурмаҳсул таъмин намудани аҳоли ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегӣ бояд зери таваҷҷуҳи доимии тамоми сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ қарор дода шавад» [1].

Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 «...андешидани тадбирҳо дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, коҳиш додани сарбории андоз, баланд бардоштани самаранокии маъмурикунонии андоз, рушди минбаъдаи шарикӣи давлат бо бахши хусусӣ ва муқовимат ба коррупсия дар муҳити соҳибкорӣ, инчунин, омода намудани мутахассисони соҳавӣ, таъмини ҳамгироии илм ва истеҳсолот ва тақвияти иқтисодии технологияи соҳаҳои иқтисоди миллӣ тавассути фаъолони ҷорӣ намудани ТИК зарур арзёбӣ мегардад» [3]. Инчунин дар барномаи мазкур шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ нишон дода шуда, қайд карда шудааст, ки такмили инфрасохтор ва ноил шудан ба эътимоднокии низоми таъминоти об ва беҳдоштро тавассути «...таҳвил додани иншооти хоҷагии об, шабакаҳои таъминоти оби нӯшокии моликияти давлатӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси шарикӣи давлат бо бахши хусусӣ, шартнома, консессия, иҷора ё дигар шаклҳои шарикӣ» [3]. мувофиқи мақсад ҳисобида шудааст.

Рушди ғаёлонаи механизми шарикии давлат бо баҳши хусусӣ барои ҳалли ин мушкилот ва нигоҳ доштани мувозинат мусоидат мекунад.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳамкории давлат бо баҳши хусусӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҳамчун «...ҳамкории шарикони давлати ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ»[2] арзёбӣ гаштааст.

Дар шароити муносири иқтисоди бозорӣ нақши баҳши хусусӣ дар амалигардонии барнома ва стратегияҳои давлатӣ назаррас арзёбӣ мегардад. Имрӯзҳо баҳши хусусӣ лоиҳаҳои гуногунро дар бахшҳои гуногун амалӣ гардонидани истодаанд. Аз ҷумла дар Паёми навбатии худ 28.12.2024 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақомотҳои дахлдорро вазифадор намуданд то дар ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ чиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти саноатӣ, ки ин ба таъсири ҷойҳои корӣ, зиёдшавии истеҳсолоти ватанӣ ва содироти он ва дар ин замина баландшавии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли таъсири мусбӣ мерасонанд тадбирҳои иловагӣ андешанд. Аз ҷумла ба қайд карда шуд, ки «Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад.

Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд.

Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсолӣ бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст.

Суръати миёнасолони рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 15 фоиз таъмин гардид, ки бо дарназардошти имконияту иқтидорҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар ҳанӯз нокифоя мебошад.

Ҳотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад.

Аз ин лиҳоз, ба Вазорати саноат ва технологияҳои нав, дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ супориш дода мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ чиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти саноатӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд»[1].

Албата фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсоли ватанӣ ва махсусан соҳаи саноат яке аз омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодии кишвар мебошад. Ин пеш аз ҳама ба устувории иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ мусоидат хоҳад кард. Ин раванд на танҳо манфиати иқтисодӣ, балки таъсири иҷтимоӣву технологиро низ доро мебошад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки шарикии давлат бо баҳши хусусӣ ин ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва аҳамияти иҷтимоӣ мебошад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» инфрасохтор ҳамчун «...маҷмуи иншооту биноҳо, системаҳо ва сохторҳо, ки барои ғаёлияти соҳаҳои истеҳсолоти модди, муҳайё кардан ва беҳтар сохтани шароити зисти ҷамъият зарур мебошанд, аз ҷумла низомии нақлиёт, таъминоти об ва барқ роҳҳо, пулҳо ва системаи коммуникатсионӣ» [2] муайян шудааст.

Дар ҳоле, ки давлат пул ё захира ҷудо мекунад, корхонаҳо бо саҳм гузоштани маблағ, таҷриба ва технологияи худ ҷиҳазро, ки барои ҷомеа ғоиданоканд, яқоя амалӣ мекунанд. Хусусияти асосии ин гуна шарикӣ дар он аст, ки давлат ҳама корро худаш иҷро намекунад, балки намоёндогони баҳши хусусиро ҷалб карда, имкон медиҳад, ки лоиҳа тезтар, самараноктар ва ё бо хароҷоти камтар анҷом ёбад. Илова бар ин, соҳибкорон метавонанд аз ин тавассути даромад аз иншооти сохташуда (роҳҳои пулакӣ ё ҷойҳои иҷора) ё дигар имтиёзҳо аз давлат баҳра баранд.

Бояд зикр намуд, ки дар доираи шарикии давлат бо бахши хусусӣ хавфҳо байни давлат ва шарикӣ хусусӣ тақсим карда мешаванд. Ин албатта бори гарони бучаро коҳиш дода, ҳавасмандии бахши хусусиро ҷиҳати босифат иҷро намудани ӯҳдадориҳои худ зиёд мегардонад. Дигар паҳлуи мусбӣи ҳамкориҳои бахши давлатию хусусӣ дар он аст, ки лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ одатан дарозмуддат мебошанд. Ин барои сармоягузориҳои хусусӣ шароити устувор ва бозғаймӣ фароҳам меорад. Бахши хусусӣ дар ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ ба истеҳсолот ва қабули қарорҳои идоракунии ғайриқарорӣ ва муҳлати иҷрои ин амалҳо кӯтоҳтар мебошад. Ин имконият медиҳад, ки сифати хизматрасониҳо ба аҳоли баланд ва босифат гарданд.

Паҳлуи дигари манфиатнок будани ин ҳамкорӣ дар он зоҳир мегардад, ки ширкатҳои хусусӣ аз соддагардонии равандро ва кам кардани хароҷот манфиатдоранд ва ин лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлатиро самараноктар мегардонад. Ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ба ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои ин ҳамкориро фароҳам меорад ва ба ин восита сарбории бучети давлатӣ коҳиш меёбад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонии истифодаи лоиҳаҳои муносири ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, баланд бардоштани шаффофият тавассути истифодаи платформаҳои рақамӣ, ба монанди веб-портالي ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусиро мусбӣ арзёбӣ мегардад. ки ин дар навбати худ эҳтимолияти ғайриқарорӣ коҳиш дода, эҳтимодро ба ин лоиҳаҳо афзоиш медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар таҷрибаи дохилию хориҷӣ яке аз бартариҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ ин имкони рушди инфрасохтори иҷтимоиро бидуни хароҷодҳои бучетии давлатӣ ва бештар намудани хизматрасониҳо ҳисобида шудааст, зеро ҳадафи лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ нигаронида шудаанд аз ҷумла:

- Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ як механизми муносири рушди бахши саноат буда, барои тақсими самараноки хавфҳо, ҷалби сармоягузориҳо ва суръат бахшидан ба татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ иқтисодӣ муҳим имкон фароҳам меоварад;

- Самаранокии ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мустақиман аз сифати заминаи меъёрӣ, шаффофияти расмӣ, қарорҳои барои сармоягузориҳо ва мавҷудияти механизмҳои возеҳи татбиқ ва назорати ин лоиҳаҳо вобастагӣ дорад;

- Тавсеаи дастрасӣ ба инноватсияҳои инфрасохторӣ;

- Барои баланд бардоштани самаранокии ва ҳавасмандии бахши хусусӣ ба иштирок дар рушди саноат бояд низоми ҳавасмандгардонии молиявӣ ва ғайримолиявӣ яъне имтиёзҳои андозӣ, маблағгузориҳои муштарак, дастрасӣ ба қарзҳои субсидиявӣ ва дастгириҳои имтиёзҳо дар марҳилаи оғози лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ;

- Тавсеаи имкониятҳои ҳавасмандгардонии сиёсати қушоди саноатӣ тавассути баланд бардоштани шаффофияти интиҳоби шарикон дар байни намоёндогони бахши хусусӣ;

Ҳамзамон, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, аз қабилӣ Фаронса, Олмон, Нидерландия, Белгия, Сербия, Ирландия, Австрия ва Испания низ дар истифодаи механизмҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ таҷрибаи самаранокро доро мебошанд.

Истифодаи васеи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, дар 135 кишвари ҷаҳон лоиҳаҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ амалӣ мешаванд[4].

Дар асоси таҷрибаи дохилию хориҷӣ метавон хулоса кард, ки самти татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат бо бахши хусусӣ гуногун аст. Он аз стратегия ва барномаҳои рушди давлат вобаста аст. Аммо, бештар аз ҳама, ҳамкорӣ байни давлат ва бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ва ба инфрасохтори он алоқаманд амали карда шуда самаранок арзёбӣ мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе- 28.12.2024.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ш. Душанбе 28.декабри соли 2012.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
4. Государственно-частное партнёрство в Евросоюзе: опыт и будущие тренды: монография/ И. Ю. Мерзлов; Пермский государственный национальный исследовательский университет.– Пермь, 2021. – 336 с.
5. И.В. Кузнецов. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства (США, Европа, Канада)// Мировая экономика и международные экономические отношения. Экономические науки 8(93)2012. С. 196-201
6. Тоҷикистон дар рақамҳо, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024
7. Инвестиции и инвестиционная деятельность : учебник / Л. И. Юзвович, [и др.] Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2021 – 498 с.
8. Кочеткова С. А. Государственно-частное и муниципально-частное партнерство : учебник / С. А. Кочеткова. - Москва : КноРус, 2019. - 174 с.
9. Мэнкью Н. Г. Микроэкономика : учебник / Н. Мэнкью, М. Тейлор ; [пер. с англ. А. Смольский]. - 2-е изд. - Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2016. - 537 с.
10. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. педвузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; под. ред. Е. С. Полат. М. : Академия, 2018. 272 с.
11. Полат Е. С. Теория и практика дистанционного обучения : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева / под ред. Е. С. Полат. М. : Академия, 2018. 416 с.
12. Территориальная конкуренция в экономическом пространстве : монография / С. Г. Важенкин [и др.] ; отв. ред. А. И. Татаркин] ; Рос. акад. наук, УрО, Ин-т экономики. - Екатеринбург : [Институт экономики УрО РАН], 2011. - 539 с.
13. <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1747657276&tld>].

Literature

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic. Dushanbe - 28.12.2024.
2. Law of the Republic of Tajikistan on Public-Private Partnership. Dushanbe, December 28, 2012.
3. Medium-Term Development Program of the Republic of Tajikistan for 2021-2025
4. Public-private partnership in the European Union: experience and future trends: monograph / I. Yu. Merzlov; Perm State National Research University. - Perm, 2021. - 336 p.
5. I.V. Kuznetsov. Foreign experience of public-private partnership (USA, Europe, Canada) // World economy and international economic relations. Economic sciences 8 (93) 2012. Pp. 196-201
6. Tojikiston dar rakamҳо, Agentii omori nazdi Presidenti komunirii Tojikiston 2024
7. Investments and investment activity: textbook / L. I. Yuzvovich, [and others] Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, Ural State University of Economics. - Ekaterinburg: Ural Publishing House. University, 2021 – 498 p.

8. Kochetkova S. A. Public-private and municipal-private partnership: textbook / S. A. Kochetkova. - Moscow: KnoRus, 2019. - 174 p.
9. Mankiw N. G. Microeconomics: textbook / N. Mankiw, M. Taylor; [translated from English by A. Smolsky]. - 2nd ed. - St. Petersburg [and others]: Piter, 2016. - 537 p.
10. Polat E. S. New pedagogical and information technologies in the education system: textbook for students of pedagogical universities and the system of advanced training of ped. personnel / E. S. Polat, M. Yu. Bukharkina, M. V. Moiseeva, A. E. Petrov; ed. by E. S. Polat. Moscow: Academy, 2018. 272 p.
11. Polat E. S. Theory and Practice of Distance Learning: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions / E. S. Polat, M. Yu. Bukharkina, M. V. Moiseeva / ed. by E. S. Polat. Moscow: Academy, 2018. 416 p.
12. Territorial Competition in the Economic Space: a monograph / S. G. Vazhenin [et al.]; ed. by A. I. Tatarkin; Rus. Academy of Sciences, Ural Branch, Institute of Economics. - Ekaterinburg: [Institute of Economics, Ural Branch of the Russian Academy of Sciences], 2011. - 539 p.

Расулов Сафомиддин Гозиевич

унвонҷӯи кафедраи технологияҳои иттилотии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734055, e-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Тел.: (+992) 933-13-59-09.

МАСОИЛИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛИ ИДОРАКУНИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР НИЗОМИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Аннотатсия. Дар мақолаи илмӣ ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии ташаккули рушди инноватсионии менеҷмент, махсусан низоми технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Бояд қайд кард, ки маҳаки асосӣ дар ин самт объект ва субъекти таҳқиқот ба ҳисоб меравад. интиҳоби усули арзёбии таъсири захираҳои информатсионӣ дар шакли интиҳоби соҳаи алоҳида (технологияҳои иттилоотию иртиботии электронӣ), ки он ҳамчун пешбарандаи рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти милли баромад менамояд. Чунки ҷаҳони имрузаро низоми техникаю технологи ва иттилоотоную иртиботии электронӣ ихота намуда аст. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими тағйирёбии ташаккули илмӣ инноватсионии менеҷмент ба сатҳи зиндагонии мардум, ки дар асри - XXI маъмул аст, ин низоми техникаю технологи ва иттилоотоную иртиботии электронӣ ба ҳисоб меравад, ки дар тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятии одамон иштирок мекунад.

Калидвожаҳо: Иттилооти электронӣ, илмӣ инноватсионии менеҷмент, низоми техникаю технологи, иттилоотоную иртиботии электронӣ, усули арзёбӣ, самаранокӣ, тиҷорати электронӣ, ташаккул, методология.

Расулов Сафомиддин Гозиевич

соискатель кафедры информационных технологий Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе, 734055, e-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Тел.: (+992) 933-13-59-09.

КОНСЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Аннотация. В научной статье рассматриваются различные теоретические и практические аспекты формирования инновационного развития управления, особенно системы информационно-коммуникационных технологий. Следует отметить, что основным критерием в этом направлении является объект и предмет исследования. Выбор метода оценки воздействия информационных ресурсов в виде выбора конкретной отрасли (электронные информационно-коммуникационные технологии), которая выступает драйвером развития всех отраслей национальной экономики. Потому что современный мир окружен технической, технологической и электронной информационно-коммуникационной системой. Одним из важных показателей трансформации научно-инновационного управленческого образования в общепринятый в XXI веке считается уровень жизни людей, которая предполагает техническую, технологическую и электронную информационно-коммуникационную систему, и она задействована во всех сферах общественной жизни людей.

Ключевые слова: Электронная информация, научно-инновационный менеджмент, технико-технологическая система, электронная информация и связь, метод оценки, эффективность, электронная коммерция, формирование, методология.

Rasulov Safomiddin Gozievich

applicant of the Department of Information Technologies of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 734055, E-mail: rasulov_85-85@mail.ru. Tel.: (+992) 933-13-59-09.

CONCEPTUAL ISSUES OF FORMING INNOVATIVE MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF ELECTRONIC COMMERCE

Abstract. The scientific article examines various theoretical and practical aspects of methods for the formation of innovative management development, especially the information and communication technology system. It should be noted that the main criterion in this area is the object and subject of the study. the choice of a method for assessing the impact of information resources in the form of choosing a specific industry (electronic information and communication technologies), which acts as a driver for the development of all sectors of the national economy. Because the modern world is surrounded by a technical, technological and electronic information and communication system. One of the important indicators of the transformation of scientific and innovative management education into the generally accepted standard of living in the 21st century is the technical, technological and electronic information and communication system, which is involved in all spheres of public life.

Key words: Electronic information, scientific and innovative management, technical and technological system, electronic information and communication, evaluation method, efficiency, electronic commerce, formation, methodology

Иттилооти электронӣ - ин намунаи маъмул ва равияи нави илмӣ-таҳқиқотие мебошад, ки дар ҳамбастагӣ бо як қатор илмҳои табиӣ ва техникӣ дар натиҷаи омилҳои таъсиррасон ба вучуд омада, барои ташаккули бунёди илмӣ инноватсионии менеҷмент замина мегузорад. Дар таҳқиқотҳои олимони соҳаи иттилоотӣ-иҷтимоӣ шарҳи пураи худро ёфта аст[1]. Дар қорҳои илмӣ ин олимони иқтисодӣ, ҷанбаҳои гуногуни ин назария ҳаллу фасли худро ёфтаанд. Маҳаки асосӣ дар ин самт объект ва субъекти тадқиқот ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки мавзӯи мазкур яке аз мавзӯҳои актуалӣ ба ҳисоб меравад. Чунки дунёи имрӯзаро низомии техникаю технологи ва иттилоотонӣ иртиботии электронӣ иҳота намуда аст. Тибқи ақидаи профессор Колин, К. К. «Ҷамъият бояд бо талаботҳои асри- XXI таёр бошад, яке аз ингуна талаботҳо ин тағиротҳои информатсионӣ ба ҳисоб меравад». Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими тағирёбии ташаккули илмӣ инноватсионии менеҷмент ба сатҳи зиндагонии мардум, ки дар асри - XXI маъмул аст, ин низомии техникаю технологи ва иттилоотонӣ иртиботии электронӣ ба ҳисоб меравад, ки дар тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятии одамон иштирок мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки аз истифодабарии технологияи дар боло қайдшуда дар қанор намонд ва дар тағирёбии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва компютерӣ саҳми худро гузорад. Барои ба ин мақсад ноил шудан ҳиссаи хароҷотҳои давлатӣ дар қорҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ зиёд карда шавад. Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки ҳиссаи хароҷотҳои давлатӣ дар ин самт дар таносуб нисбати ММД бояд то андозаи 3-4 ғоизро ташкил диҳад. Масалан ҳиссаи ингуна хароҷотҳо дар Ҷумҳурии мардумии Чин қариб 4- ғоизро ташкил медиҳад, ки ин ба 369- миллиард доллар баробар аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи ингуна хароҷотҳо ба 0,9 % рост меояд.

Объекти тадқиқот дар соҳаи иттилоотӣ умумӣ ҳамаи далелҳои воқеии иттилоотӣ ҷаҳон дар атрофи низомии техникаю технологи ва иттилоотонӣ иртиботии

электронӣ чомеа мебошад. Ба ибораи дигар, ин бахши илм ба ҷамъовариҳои тамоми намудҳои ва шаклҳои асосии нишондиҳандаҳои барои ташаккули рушди иноватсионии менеҷмент дар фалсафаи иттилоот ва пояҳои назариявии фанни технологияи иттилоотӣ, ки ҳоло дар Тоҷикистон ба сифати фанни асосӣ шуморида мешавад, аҳамияти бештари методологӣ ва фалсафиро соҳиб гардидааст. Ҳамчунин методологияи илмӣ рушди иноватсионии менеҷмент, бояд инъикос карда шавад, ки дар айни замон он дар марҳилаи ташаккулёбист. Хусусияти муҳими ин методология истифодаи маҷмӯи намудҳои гуногуни равишҳои илмӣ ба мушкилоти таҳлил ва таркибии проблемаҳо ва равандро дар назар дошта шуда аст. Натиҷаи асосии рушди низомии техникаи технологи ва иттилоотонию иртиботии электронӣ ин муносибатҳои ҳамдигарӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Шарҳи мафҳуми рушди иноватсионии менеҷмент дар он аст, ки ҳангоми омӯختани як равандро, пеш аз ҳама ҷанбаҳои иттилоотии иноватсионии он муайян карда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бисёр вақт аз захираҳои ибтидоӣ ва маъмулӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иноватсионии менеҷмент, мушкилоти дастрасии иттилоот ба вуҷуд меояд. Иттилооти умумӣ, имконияти худро барои ташаккул ва истифодаи самарабахши захираҳои иттилоотӣ муайян мекунад. Ин бояд ҳамаи масъалаҳои марбут ба ташаккули инфрасохтори ва муҳити иттилоотиро фаро гирад. Дар таъсиси фаъолияти марказҳои компютерӣ, нигоҳдорӣ ва паҳн намудани захираҳои иттилоотӣ, инчунин воситаҳои рушди баланди таъмини фаъолсозӣ ва истифодаи самаранокии низомии техникаи технологи ва иттилоотонию иртиботии электронӣ ба ҳалли масъалаҳои дастрасии иттилоот равона кардан лозим аст. Ин ба масъалаҳои рушди иттилоотии иноватсионии менеҷмент ва мушкилоти тағирёбии бо суръати сохтори низомии техникаи технологи ва иттилоотонию иртиботии электронӣ дар чомеаи ҷаҳонӣ бемайлони шомил мешаванд. Бо рақам нишон додани маълумоти нав дар ин ҷо баррасӣ ва мушкилоти раванди демократикунонии чомеа, ки дар он нақши махсуси мебозад, бахши дастрасии низомии техникаи технологи ва иттилоотонию иртиботии электронӣ мебошад. Дар марҳалаҳои кунунӣ ташаккули чомеа асосҳои илмӣ рушди иттилоотии иноватсионии менеҷмент, оғози дарки аҳамияти стратегияи рушди фарҳанг, забон, шахс ва чомеа мебошад. Забон на танҳо воситаи коммуникатсия, балки як усули шинохтани "фаъолияти фикрӣ" барои моделсозӣ кардани ҷаҳони имрӯза дар зехни инсон мебошад. Дар айни замон, иттилоот ва технологияҳои нави иттилоотӣ танҳо асбобҳои таҷҳизоти фаъолият мекунад, ба мардум хизмат мерасонанд, то онҳо тавонанд иттилооти бештарро бо муваффақият бардоранд ва онро барои мақсадҳои пешрафти иҷтимоӣ истифода баранд. Яке аз аввалин нишондиҳандаҳо, ин моҳияти бунёдии рабобити башардӯстонаи раванди иттилоотии чомеа мебошад, ки бояд ба саҳлангорӣ роҳ надиханд, балки ҳамчун шахсият ва чомеа на танҳо имкониятҳои нав, балки таҳдидҳои навро аз сар гузаронанд. Дар навбати худ, онҳо ба хусусият ва суръати рушди ин равандро таъсир мегузоранд. Ҳамин тариқ, мушкилоти асосии иттилооти ҷамъиятӣ ҳамчун илм, муаммои ҳамбастагии чомеа дар раванди иттилоотии Тичоратӣ- электронӣ ҷаҳон аст.

Рушди низомҳои иттилоотии компютерӣ ва технологияи телекоммуникатсионӣ заминаи гузоштанд, ки намуди нави фаъолияти иқтисодӣ – соҳибкории электронӣ рӯи кор биёяд. Соҳибкории электронӣ гуфта фаъолияти кории дилхоҳро меноманд, ки бо истифодабарии имкониятҳои шабакаҳои иттилоотии саросарӣ, бахри барқароркунии иртиботи дохилӣ ва берунӣ бо мақсади бадастовардани фоида ба роҳ монда мешавад.

Тичоратӣ- электронӣ фаъолияти истеҳсоли ва фурӯши молу хизматрасониҳои электроние мебошад, ки дар бозори рақобатпазирӣ мақсади бадаст овардани фоида дорад.

Мафҳуми тичорати электронӣ дар якҷоягӣ ин зехнӣ, моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, захираҳои иттилоотӣ бо мақсади истеҳсол ва фурӯши молу хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ва ширкату ташкилотҳо мебошад.

Дар навбати худ тичорати электронӣ ҷузъи таркибии асосии соҳибкории

электронӣ мебошад. Таҳти мафҳуми тиҷорати электронӣ шаклҳои дилхоҳи харидуфурӯшро меноманд, ки муомилаи тарафҳо тариқи электронӣ ба амал омадааст ва дар натиҷаи он ҳуқуқи истифодабарии мол ё хизматрасониҳо аз як шахс ба шахси дигар мегузарад. Консепсияи тиҷорати электронӣ дар ИМА дар солҳои 80-уми асри - XX оғоз гардид. Натиҷаи рушди иттилооти иқтисоди ҷаҳонӣ, ки асоси ташкили шабакаҳои иттилоотии маҳаллӣ ва корпоративӣ дар якҷоягӣ бо истифодаи технологияи иттилоотӣ (ИТ) дар ширкатҳо буд. Дар айни замон, тиҷорати электронӣ гуфта, яъне амалиётҳои тиҷоратӣ байни шарикон (хариду / фурӯши мол ё хизматрасонӣ, амалиёт дар бозори саҳомӣ бо коғазҳои қиматнок, ҳулоса иҷрои шартномаҳо ва ғайра), ки тавассути мубодилаи ҳуҷҷатҳои электронӣ дар фазои иттилоотии мавзӯи рӯзмарақисми воқеӣ, ки ба шахс таваҷҷӯҳи махсус зоҳир месозад ва аз тасвири умумии воқеаи гирду атроф фарқ мекунад. Дар нақши нармафзор метавонад ҳамчун ширкат, корпоратсия, давлат ва ғайра амал кунад. Бахши иттилооти иқтисодӣ барои тағир додани шаклҳои анъанавии хоҷагидорӣ ба системаи иқтисодии навӣ истехсолоти асос мебошад. Хусусиятҳои хоси ҷомеаи иттилоотӣ инҳо мебошанд:

- афзалиятҳои захираҳои иттилоотӣ дар муқоиса бо дигар захираҳо;
- истехсоли автоматӣ, нигоҳдорӣ, коркард, истифодаи дониш ва иттилоот, дар асоси технологияҳои иттилооти, коммуникатсионӣ ва технологияи тиҷорати электронӣ;
- характери глобалии истифодаи технологияҳои шабакавӣ;
- дастрасии ройғони ҳар як шахс ба захираҳои иттилоотӣ.

Муштарии электронӣ ва намуди фаъолияти хоҷагидории ширкатҳо тавассути шабакаҳои компютерӣ, аз ҷумла интернет, бо мақсади ба даст овардани фоида мебошад.

Е-Commerce як ҷузъи тиҷорати электронӣ мебошад, ин яке аз роҳҳои амалӣ намудани он мебошад. Е-commerce ин шакли фаъолияти тиҷорати электронӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мебошад. Консепсияи тиҷорати электронӣ аз тиҷорати Интернетӣ васеътар аст, зеро ҳамаи намудҳои фаъолиятҳои тиҷоратӣ, ки электронӣ анҷом медиҳанд, дохил мешаванд.

Тиҷорати интернетӣ ин тиҷорати электронист, ки бо истифодаи танҳо шабакаи компютерӣ Интернет маҳдуд аст. Дар тиҷорати интернетӣ: амалигардонии хизматрасониҳои бонкӣ тавассути низомии «Client-Bank», фаъолияти тиҷоратӣ бо VAN, тиҷорати мобилӣ, системаи идоракунии захираҳои корхона.

Муштарии электронӣ аз хариди электронии оддӣ электронӣ ё фурӯштани молҳо иборат аст; истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ шабакавӣ барои анҷом додани фаъолият бо мақсади фоида, истехсол дар дохили корхона ва берун аз он бояд зарур бошад.

Рушди тиҷорати электронӣ ва гузариш ба фазои иттилоотии равандҳои асосии соҳибкорӣ ва каналҳои коммуникатсия ва ин ё дертар ба фаъолияти ҳамаи корхонаҳо таъсир мерасонад.

Тиҷорати электронӣ аз ҷаҳор марҳила иборат аст: маркетинг, истехсолот, фурӯш ва пардохт. Агар ду ё зиёда марҳилаҳои тиҷоратӣ бо истифодаи системаҳои электронӣ амалӣ карда шаванд, пас тиҷорати электронӣ ҳисобида мешавад.

Дар маъҳази маҳдудӣ, тиҷорати электронӣ табдил ёфтани равандҳои тиҷоратӣ бо технологияҳои интернетӣ, имкон медиҳад, ки ҳосилнокии баландтарро таъмин намояд.

Раванди тиҷоратӣ маҷмӯи амалиётҳо ва тартиботи ҳамохангест, ки барои амалӣ намудани ҳадафҳои мушаххаси тиҷоратӣ (соҳибкорӣ) фаъолияти ширкат дар доираи ташкилӣ сохтори, дар ҳоле, ки вазифаҳои гурӯҳбандии сохторӣ ва робитаҳои байни онҳо сараввал муайян карда шудаанд. Тиҷоратӣ электронӣ саноати хеле ҷолиб аст.

Ҳоло технологияи тиҷорати электронӣ яке аз воситаҳои муҳими рақобатпазирии муосир мебошад. Таъсири тиҷорати электронӣ ҳамаи шаклҳои фаъолияти корхонаҳои калон ва хурдро тағйир медиҳад - аз таҳияи маҳсулоти ба фурӯш даровардани молҳо

дар бозор. Сарчашмаи асосии кудрати бозор ин интеллект аст, ки дар сохторҳои таъшилии тадқиқотҳо ва корпоратсияҳои бозор, ки Технологияи нав ворид мекунад ва фаъолияти онҳо таъти назорат қарор медиҳанд.

Умуман идоракунии тиҷорати электронӣ се қисмро фаро мегирад:

- идоракунии электронии ҳуҷҷатҳо;
- низоми пардохти электронӣ;
- тиҷорати электронӣ.

Технологияи электронӣ ба чунин технологияҳои муҳим асос меёбад:

- технологияҳои шабакавӣ;
- корпоративӣ;
- технологияҳои Интернетӣ;
- Технологияи истеҳсолӣ;
- системаи дастгирии қарорҳо;
- технологияи зеҳни сунӣ.

Адабиёт

1. Колин, К. К. Социальная информатика [Текст]: Учебное пособие для вузов / К. К. Колин // . - М.: Акад. проект, 2003. - 432 с.
2. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ иборат аз 16 қисм. Душанбе «Ирфон»
3. Карпузова, В.И. Информационные технологии в менеджменте: Учебное пособие [Текст] / В.И. Карпузова // . - М.: Вузовский учебник, 2016. - 361 с.
4. Венделева, М. А. Информационные технологии управления [Текст]/ М.А. Венделева, Ю.В. Вертакова // . - М.: Юрайт, 2016. - 464 с.
5. Абдикеев Н.М. Информационный менеджмент [Текст]: Учебник / Под науч. ред. Н.М. Абдикеева // . М.: ИНФРА-М, 2010. 400 с.
6. Алешин Л.И. Информационные технологии [Текст]: учеб. пособие / Л.И. Алешин. М.: Литера, 2016.
7. Грибов В.Д. Менеджмент [Текст]: учеб. пособие / Москва: КноРус, 2015. 276 с.
8. Круглова О.В. Информационный менеджмент: учебное пособие. Дзержинск: изд-во «Конкорд», 2016. 130 с.
9. Черняков М.К. Информационный менеджмент. [Текст]: учеб. пособие / М.К. Черняков. ЧОУ ВО Центросоюза РФ «СибУПК». Новосибирск, 2016. 184 с.
10. Яковлева А.В. Информационные технологии в экономике. [Текст]: пособие для сдачи экзамена / А.В. Яковлева. М.: Юрайт, 2016. 224 с.
11. Энциклопедия Экономиста. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/informacionnyy-menedzhment.html/> (дата
12. Информационное пространство современной науки: материалы V Международной научнопрактической конференции. 10 февраля 2014 г. / науч. ред. М.В. Волков. Чебоксары: НИИ педагогики и психологии, 2014. 92 с.

Literature

1. Kolin, K. K. Social informatics [Text]: Textbook for universities / K. K. Kolin // . - M.: Acad. project, 2003. - 432 p.
2. Ghaniyev T. B. Management. Information technology in management: Textbook [Text] / V. I. Karpuzova // . - M.: University textbook, 2016. - 361 p.
4. Vendeleva, M. A. Information technology management [Text] / M. A. Vendeleva, Yu. V. Vertakova // . - M.: Yurait, 2016. - 464 p.
5. Abdikeev N.M. Information management [Text]: Textbook / Sub scientific. ed. N.M. Abdikeeva // . М.: INFRA-M, 2010. 400 p.
6. Aleshin L.I. Information technologies [Text]: textbook. allowance / L.I. Aleshin. М.: Litera, 2016.
7. Gribov V.D. Management [Text]: textbook. manual / Moscow: KnoRus, 2015. 276 p.

8. Kruglova O.V. Information management: textbook. Dzerzhinsk: Concord Publishing House, 2016. 130 p.
9. Chernyakov M.K. Information management. [Text]: textbook. allowance / M.K. Chernyakov. ChOU VO Tsentrosoyuz RF "SibUPK". Novosibirsk, 2016. 184 p.
10. Yakovleva AV Information technologies in economics. [Text]: manual for passing the exam / AV Yakovleva. Moscow: Yurait, 2016. 224 p.
11. Encyclopedia of the Economist. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/informacionnyy-menedzhment.html/> (date
12. Information space of modern science: materials of the V International scientific-practical conference. February 10, 2014 / scientific editor M.V. Volkov. Cheboksary: Research Institute of Pedagogy and Psychology, 2014. 92 p.

Рустамов Рахим Умаршохович

муаллими кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Адрес: 734055 Душанбе, кучаи Бобард 48/5. Тел: (+992)93-510-90-60. E-mail: rustamovtj@mail.ru

Исмоилзода Фируз Махмадали

номзади илм, дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Сурога: 734055, РСС Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Дехотӣ 1/2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел: (+992) 938854646

ОМОР ҲАМЧУН ОМИЛИ МУАЙЯНКУНИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Мақолаи мазкур ҷиҳатҳои омории нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли таъсиррасонандаро дар бар мегирад. Мақсади таҳқиқоти илмӣ омӯзиши нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳоли ва дар ин асос таҳияи омилҳои ба он таъсиррасон мебошад. Ҳангоми таҳқиқот низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагиро дар заминаи қабули он ҳамчун категорияи муҳими иқтисодӣ ва дар робитаи наздик бо сифати шароити зисти аҳоли баррасӣ намуда, пешниҳод кардааст. Дар мақолаи мазкур таснифоти назариявӣ оиди нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли пешниҳод гардидааст. Қобили қайд аст, ки сатҳи зиндагии аҳоли яке аз категорияи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: сатҳи зиндагӣ, омилҳои ба сатҳи зиндагӣ таъсиррасон, даромад ва хароҷоти аҳоли, идикаторҳои таркибӣ, сифати зиндагӣ.

Рустамов Рахим Умаршохович

преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055 Душанбе, улица Бобарда 48/5. Тел: (+992)93-510-90-60. E-mail: rustamovtj@mail.ru

Исмоилзода Фируз Махмадали

доктор PhD, доцент, кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел: (+992) 938854646

СТАТИСТИКА КАК ФАКТОР ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация: В данную статью включены статистические аспекты показателей, влияющих на уровень жизни населения. Целью научных исследований является изучение основных показателей уровня жизни населения и на этой основе разработка факторов, влияющих на него. В ходе исследования он обсудил и предложил систему показателей уровня жизни на основе признания его важной экономической категорией и в тесной связи с качеством бытовых условий населения. В данной статье представлена теоретическая классификация показателей уровня жизни населения. Стоит отметить, что уровень жизни населения является одной из важнейших социально-экономических категорий.

Ключевые слова: уровень жизни, факторы, влияющие на уровень жизни, доходы и расходы населения, сводные показатели, качество жизни.

Rustamov Rahim Umarshohovich

lecturer of the Department of Economic Analysis and Statistics of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 730455 Dushanbe, Bobard Street 48/5. Tel: (+992)93-510-90-60. E-mail. rustamovtj@mail.ru

Ismoilzoda Firuz Mahmadali,

PhD, Associate Professor, Department of Accounting and Audit of Tajik State University of Commerce. Address: 734055, Republic of Rajikistan, Dushanbe, Dekhoti Street 1/2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Tel: (+992) 938854646

**STATISTICS AS A FACTOR DETERMINING THE STANDARD OF LIVING
OF THE POPULATION**

This article includes statistical aspects of indicators that affect the standard of living of the population. The purpose of scientific research is to study the main indicators of the standard of living of the population and, on this basis, to develop factors influencing it. In the course of the study, he discussed and proposed a system of indicators of the standard of living based on its recognition as an important economic category and in close connection with the quality of the living conditions of the population. This article presents a theoretical classification of indicators of the standard of living of the population. It should be noted that the standard of living of the population is one of the most important socio-economic categories.

Keywords: standard of living, factors affecting the standard of living, incomes and expenses of the population, summary indicators, quality of life.

Сатҳи зиндагии аҳоли яке аз категорияи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор меравад. Намояндагони соҳаҳои гуногуни илмӣ амсоли иқтисодчиён, философҳо, ҷомеашиносон, табибон меқӯшиданд, ки ҷабҳаҳои гуногуни онро шарҳ диҳанд. Дар осори иқтисодӣ якҷанд услубҳоро барои баррасии сатҳи зиндагии аҳоли аз нуқтаи назари истеҳсолот, истеъмолот ва арзиши зиндагӣ фарқ мекунанд, лекин таҳқиқи омории ин масъала дар сатҳи зарурӣ амалӣ нашудааст.

Сатҳи зиндагӣ дар маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад – мутаносибан дар маънои маҳдуд ҳамчун «арзёбии арзиши даромад, хароҷот, истеъмол, пасандозҳо, амонатҳо» ва дар маънои васеъ ҳамчун «дарачаи қонеъ намудани талаботи моддӣ ва маънавий» [2, с.20]. Муҳаққиқон сатҳи зиндагиро дар маънои маҳдуд бо соҳаҳои истеъмоли алоқаманд намуда, онро ба воситаи нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодии неқӯаҳволии умумӣ, ки ба он даромад, истеъмол, шароити манзил, хизматрасониҳои маориф, ҳифзи саломатӣ ва ғайра дохил мешаванд, муайян мекунанд. Дар маънои васеъ, сатҳи зиндагӣ ҳамчунин бо шароити зиндагии аҳоли, аз он ҷумла муҳити экологии манзил, таъминоти иҷтимоӣ, фароғати рӯҳӣ, фазои сиёсӣ ва ғайра алоқаманд аст.

Фаҳмиши васеъ ва маҳдуди сатҳи зиндагиро метавон бо услубҳои методологии объективӣ ва субъективӣ алоқаманд намуд. Методологияи объективӣ (идеалӣ) аз он бармеояд, ки андозагирии сатҳи зиндагӣ бояд тавсифи объективиро дошта бошад ва аз андешаи субъективии шахсии мусоҳибашуда, ки сатҳи зиндагиро арзёбӣ мекунад, вобаста набошад. Ҳангоми арзёбии сатҳи зиндагӣ бояд мустақилияти баҳодихиро дар бораи он ки кадоме аз маҳсулот, шароит ва имкониятҳо зиндагиро беҳтар месозанд, дар бар гирад. Чунин мустақилиятро ба даст овардан мумкин аст, масалан, дар рафти бақайдгирии омӯрӣ танҳо сабт намудани нишондиҳандаҳои омӯрӣ дар асоси ҷанбаҳои сатҳи зиндагӣ. [16, с.19]

Усули объективии омӯрӣ дар арзёбии сатҳи зиндагӣ аксар вақт аз ҷониби ҷомеашиносон танқид мегардад, зеро нишондиҳандаҳои омӯрии таҳлилшуда барои минтақа ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба ҳисоби миёна пешниҳод мегарданд ва хусусиятҳои

хосси масъаларо фарогир намебошанд. Бештар тавсия дода мешавад, ки арзёбии сатҳи зиндагӣ дар асоси усули субъективӣ сурат гирад, зеро он фикру ақидаҳои шахсӣ ба мо имкон медиҳанд дар бораи қаноатмандии ҷанбаҳои гуногуни зиндагӣ ва дар маҷмӯъ ҳаёт, сатҳи суботи иҷтимоӣ сухан ронем. [6, с.33-42].

Усули субъективӣ дар арзёбии сатҳи зиндагӣ барои муайян кардани дараҷаи қаноатмандии инсон бо ҳаёти шахсӣ ё ҷанбаҳои гуногуни он самтнок гардидааст. Ин қаноатмандӣ мантиқан бо он ки чӣ гуна одамон ба шароитҳои муайяни зиндагӣ мутобиқ карда шудаанд: аз рӯи эҳсосоти онҳо, бо дараҷаи талабот (норозигӣ) ва сатҳи қаноатмандии ин талабҳо (норозигӣҳо).

Дар мавриди истифодаи усули субъективӣ суханро дар бораи андозагирии бевоситаи сатҳи зиндагӣ меронем ва ҳангоми усули объективӣ чунин имконият аксар вақт рад карда мешавад, зеро алоқамандии нишондиҳандаҳои оморӣ (даромад, истеъмолот, пасандозҳо ва ғайра) бо сатҳи зиндагӣ хусусияти миёнаравиро мегиранд ва далелҳои расмӣ барои муайян намудани аломатҳои сатҳи зиндагӣ бо нишондиҳандаҳои оморӣ додашуда пайдо мегардад.

Барои шарҳ додани сатҳи зиндагӣ дар маънои васеъ нишондиҳандаҳои объективии оморӣ кофӣ нестанд: баҳисобгирии чунин тавсифот ба монанди манзили зист, зиндагии бароҳат, ки ба шароитҳои зиндагӣ вобаста аст, арзёбии субъективии эҳтиёҷоти одамонро талаб мекунад. Бинобар ин, воситаи асосии арзёбии сатҳи зиндагӣ, ки дар асоси усули субъективии таҳқиқот муайян карда мешавад, таҳқиқотҳои ҷомеашиносӣ мебошанд, ки дар худ қарорҳои баҳодиҳиро барои муайян кардани муносибати мусоҳибон ба ҳаёт дар маҷмӯъ ё самтҳои алоҳидаи он аз рӯи ҷадвалҳои баҳодиҳӣ (ранговим шкалам) («ғам» – «хушбахтӣ», «бад» – «хуб» ва дигарҳо) сурат мегирад, доништа мешаванд. Дар ин замина муаллиф бо мақсади омӯзиши нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии хоҷагиҳои хонавода аз усули субъективии интиҳоб истифода намуд ва самарайи хуберо ба бор овард.

Истифодаи ҳама гуна нишондиҳандаҳои ҷамъбастии синтезшуда, ҳамеша иштибоҳхоро дар муайянсозии ҳақиқии сатҳи зиндагии воқеӣ ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, баҳодиҳии дараҷаи қонеъгардонии талаботи одамон бо неъматҳои моддӣ ва хизматҳои гуногун дар муқоиса бо меъёри оқилонаи истеъмоли онҳо ва дар ин асос коркарди нишондиҳандаҳои ҷамъбастии сатҳи зиндагӣ аҳамияти калон дорад.

Сарчашмаи маълумотҳо барои ҳалли масъаллаи мазкур, инҳо баромад мекунанд:

□ баҳисобгирии ҷорӣ, ҳисоботҳои корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо, ки ба аҳолии хизмат мекунанд;

□ маълумоти оморӣ оид ба меҳнат, шуғли аҳолии, бо кортаъминкунӣ ва пардохти музди меҳнат, буҷаи хоҷагии хонаводаҳо, барӯйхатгирии аҳолии, навъҳои гуногуни таҳқиқотҳои иҷтимоӣ ва дигар таҳқиқотҳои иҷтимоии шароити зиндагонӣ ва фаъолияти одамон.

Мавқеи махсусро дар таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии омили буҷаи хоҷагиҳои ҳонагӣ ташкил мекунад, ки ҳамагӯза ба қайд гирифта мешавад. Таҳқиқоти мазкурро Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баҳодиҳии сатҳ ва динамикаи таъминоти моддии хоҷагиҳо бо даромадҳои мухталиф мегузаронад.

Ин барнома қариб 3 ҳазор нишондиҳандаро фаро мегирад, ки тавсифкунандаи нишондиҳандаҳои зерин мебошанд:

- таркиби хоҷагиҳои ҳонагӣ аз рӯи ҷинс, синну сол, намуди машғулият;
- сарчашмаҳои даромади аҳолии;
- хароҷотҳо аз рӯи намуди харч;
- харид ва истеъмоли маҳсулоти озуқа (ғизоӣ);
- хароҷотҳо ба намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ;
- нишондиҳандаи шароити зист, хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва ғайраҳо.

Маълумотҳо дар минтақаҳои ҷудошуда аз рӯи гурӯҳҳои алоҳидаи хоҷагиҳои таҳқиқшуда, аз рӯи маҷмӯи даромади миёнаи сарикасӣ, аз рӯи андозаи хоҷагӣ,

мавҷудияти фарзандон ва ғайраҳо коркард мегардад. Ин маълумотҳо имконият медиҳанд, ки даромади аҳоли, таркиби даромади пулӣ ва хароҷоти онҳо, истеъмоли маҳсулоти озуқа, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматҳо, нишондиҳандаи тафовути даромад ва хароҷот, чандирии истеъмол ва ғайраро муайян созем.

Дар баробари ин як қатор мушкилиҳо дар алоқамандӣ ба мукамалгардони бучавии таҳқиқот мавҷуд аст. Пеш аз ҳама сухан дар бораи беҳтаргардии интиҳоби хоҷагиҳо меравад, ки аз онҳо ваколати мушаххасии маълумотҳо, вобастагӣ дорад. Интиҳоб бояд даромади хоҷагӣро, ки аз фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳам даромадҳо, ки хоҷагии донишҷӯён, маъҷубон, хоҷагии хонагӣ бо сардори оилаи бекор гирифтаанд, муаррифӣ намояд.

Ҳамчунин зарур аст, ки дар ин гуна хоҷагиҳо аз ҳамаи соҳаҳои фаъолият, аз он ҷумла савдо, фарҳанг, санъат, илм, сатҳҳои гуногуни идоракунӣ давлатӣ, мудофия ва ғайра намоёндогон мавҷуд бошанд.

Омӯзиши сатҳи зиндагӣ бо се роҳ сурат мегирад:

- мутобиқ ба шумораи умумии аҳоли;
- нисбати гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ – гурӯҳҳои демографии аҳоли;
- нисбати хоҷагиҳои хонагӣ аз рӯйи фарқияти дараҷаи даромаднокӣ. [17, с.346].

Ҳангоми омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли ба сифати объекти таҳқиқот хоҷагии хонагӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ – демографӣ ва тамоми аҳоли баромад мекунад, ки интиҳоби ин гурӯҳҳо аз мақсади таҳқиқот вобаста аст.

Омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли аз се унсур иборат аст, ки он сифати аҳолиро низ муайян мекунад: саломатӣ, маълумотнокӣ ва касбият.

Нишондиҳандаҳое, ки барои тавсифи сатҳи зиндагӣ истифода мешаванд, метавон ба се гурӯҳ тақсим намуд: [18, с.130].

Якум – нишондиҳандаҳои арзишии синтетикӣ (ММД, фонди истеъмол, ҷамъи даромадҳои аҳоли ва ғайраҳо);

Дуюм – нишондиҳандаҳои молӣ (воқеӣ), ки дараҷаи муайяни истеъмоли неъматҳои моддиро (истеъмоли маҳсулоти озуқа, шумораи мусофирони кашонидашуда ва ғайраҳо) чен мекунад.

Сеюм – нишондиҳандаҳое, ки таносуб ва сохтори тақсимои некӯаҳволӣ (тақсимои аҳоли аз рӯйи гурӯҳи даромаднокӣ, нишондиҳандаи ҷамъкардашудаи тафовути даромад, тафовути истеъмол ва ғайраҳо) –ро нишон медиҳанд.

То солҳои 1980-ум дар бештари давлатҳо, аз он ҷумла дар ИҶШС, ки Тоҷикистон узви таркибии он буд, ба сифати нишондиҳандаи арзёбикунандаи сатҳи зиндагӣ тақсимои сарикасии даромади миллӣ, ки хусусияти микдорӣ дорад, баромад мекард. Аммо ба ақидаи мо арзёбии сатҳи зиндагӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар заминаи нишондиҳандаҳои микдорӣ тавсифи пурраи ҳолати зисти аҳолиро таҷассум намекунад. Сатҳи зиндагӣ дар худ дараҷаи рушд ва қонеъгардони талаботҳои зисти аҳолиро дар ҷамъият нишон медиҳад.

Дар асоси муқаррароти Эълонияи умумии ҳуқуқи башар, ки Асамблеяи Генералии СММ 10 декабри соли 1948 (модаи 25) қабул кардааст, «Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад дорои чунин сатҳи зиндагӣ бошад, ки дар он дастрасӣ ба ҳӯрок, либос, манзил, хизматрасонии тиббӣ ва хизматрасониҳои зарурии иҷтимоӣ, ки барои ҳифзи саломатӣ ва некӯаҳволии худ ва оилаи ӯ зарур аст, таъмин бошад. Ҳамчунин ҳуқуқ ба амният, дар сурати бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесарубон ва дигар талафоти зиндагӣ, ки бо сабаби ҳолатҳои берунӣ ба вуқӯъ меоянд, барои инсонҳо таъмин карда шавад». [8].

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи сатҳи зиндагӣ танҳо бо ёрии низоми нишондиҳандаҳои омӯрӣ имконпазир мегардад.

Дар солҳои охир аз ҷониби иқтисодчиён якҷанд низоми нишондиҳандаҳои омӯрӣ пешниҳод шудааст, ки аз ҷиҳати сохтор ва қабули нишондиҳандаҳо фарқ мекунанд.

Рӯйхати нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ ва таснифоти онҳо дар кори олимони рус хуб таҷассум ёфтааст. Пешниҳоди олими рус В. Криченко дар кори худ

«Социальные проблемы в перспективном планировании» соли 1982, ки дар замони худ муваффақ гаштааст, мисол шуда метавонад. В. Криченко нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ ва таснифоти онҳоро чунин баррасӣ намудааст:

1. тавсифи иҷтимоӣ–демографӣ, синфӣ ва иҷтимоию–иқтисодии таркиби аҳоли;
2. рушди муносибатҳои моликиятдорӣ;
3. хусусият, ҳолат ва шароити меҳнат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ;
4. таъмини захиравии барномаҳои рушди иҷтимоӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум;
5. даромади аҳоли;
6. истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматҳо;
7. инфрасохтори иҷтимоӣ–маишӣ;
 - 7.1. таҳсилот;
 - 7.2. маданият ва санъат;
 - 7.3. хизматрасонии тиббӣ;
 - 7.4. фароғат;
 - 7.5. тарбияи бадан ва варзиш;
 - 7.6. манзил;
 - 7.7. хизматрасонии коммуналӣ;
 - 7.8. хизматрасонии маишӣ;
 - 7.9. хизматрасонии нақлиёт ва алоқа;
 - 7.10. савдо ва ҳӯроки умумӣ.
8. бучаи вақт;
9. ҳифзи муҳити атроф.

Тавре мушоҳида мегардад, дар сарлавҳаҳои аввали рӯйхати номбаршуда, бештарашон хусусияти иҷтимоӣ доранд ва дар сатрҳои поёни унсурҳои пешниҳод гаштаанд, ки фаҳмиши сатҳи зиндагиро васеъ намуда, ба тасвири сифати зиндагӣ (сатрҳои 8 ва 9) таъя мекунад.

Дар ин радиё дар асари Н.И. Бузляков «Методы планирования повышения уровня жизни» се гурӯҳи нишондиҳандаҳо тақсим шудаанд: [7, с.13-22].

1) нишондиҳандаҳои, ки ба даромади миллӣ, фонди истеъмолии даромади миллӣ, фонди умумии истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматҳо, даромади ҳақиқии аҳоли ва як қатор нишондиҳандаҳои дигар тааллуқ дорад;

2) нишондиҳандаи истеъмоли намуди муайяни неъматҳои моддӣ ва хизматҳои аҳоли, ки унсурҳои асосии даромадҳои воқеии аҳоли мебошанд;

3) нишондиҳандаи таъминоти аҳоли бо муассисаҳои кӯдакона, телевизионшунавоӣ, хизматрасонии тиббӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва дигарҳо.

Бо сабаби мавҷуд набудани нишондиҳандаҳои ҷамъбасти тавсифкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли, барои таҳлили он як қатор нишондиҳандаҳои омӯрӣ ҳисоб карда мешавад, ки тарафҳои гуногуни ин мафҳумро инъикос кунад ва аз қисмати асосии гурӯҳбандикардшудаи навбатӣ истифода бояд кард: [11, с.393].

- ☐ нишондиҳандаи даромадҳои аҳоли;
- ☐ нишондиҳандаи хароҷоти аҳоли, истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо;
- ☐ пасандоз;
- ☐ нишондиҳандаи ғункунии амвол ва таъминоти аҳоли бо манзил;
- ☐ нишондиҳандаи тафовути даромади аҳоли, дараҷа ва меъёри қашоқӣ;
- ☐ тавсифи иҷтимоӣ–демографӣ;
- ☐ баҳои ҷамъбасти сатҳи зиндагии аҳоли.

Н.Н. Абакумова ва Р.Я. Подовалова барои омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли, низомии нишондиҳандаҳои зеринро пешниҳод мекунад, ки дар ҷадвали 1.1 оварда шудааст. [1, с.19].

Ҷадвали 1.1

Низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, ки аз ҷониби Н.Н. Абакумова ва Р.Я. Подовалова пешниҳод гаштааст

№ Ҳаҷми (мутлақ) Қиёсӣ (миёна)

- 1 Ҳаҷми даромади милли Вазни қиёсии фонди истеъмол ба даромади милли
- 2 Даромади номиналии аҳоли Даромади ҳақиқӣ ба ҳар нафар аҳоли
- 3 Фонди музди меҳнат Ҳадди ақал ва музди миёнаи меҳнат
- 4 Даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ Даромади миёна аз фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳар нафар аҳоли
- 5 Ҳаҷми фонди нафақа Андозаи миёна ва ҳадди ақали нафақа
- 6 Ҳаҷми гардиши маҳсулот Гардиши маҳсулот ба ҳар нафар аҳоли
- 7 Ҳаҷми хизматҳои иҷрошуда Ҳаҷми хизматҳо ба ҳар нафар аҳоли
- 8 Ҳаҷми фонди манзил Таъминоти манзил ба як шахс (хучра, хона)
- 9 Шумораи аҳолии шуғлварзанда дар соҳаҳои иқтисодиёт Ҳиссаи бекорон дар шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ
- 10 Маблағи амонатҳои аҳоли дар бонки амонатгузорӣ Андозаи миёнаи амонатҳо
- 11 Афзоиши табиӣ аҳоли Давомнокии умр

В.Ф. Майер пешниҳод мекунад, ки нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ ба категорияҳо тақсим карда шаванд. Ў менависад: «зарур аст нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагиро, ки мазмуни сатҳ ва сифати онро муайян мекунанд, аз омилҳои шарҳдиҳанда дуруст фарқ намуд. Ба андешаи ӯ ба қисмати аввал бояд нишондиҳандаҳои дохил шаванд, ки инъикоскунандаи чараёни бевосита ё бавоситаи истеъмоли шахсии неъматҳои моддӣ ва маънавӣ бошанд, ба қисмати дувум сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолӣ, хусусияти рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, шароити меҳнат, шароити табиӣ, иқлим ва ғайра дохил мешаванд». [13, с.6].

И.И. Дмитричев дар асараш «Статистика уровня жизни населения» ҳамаи нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагии аҳолиро ба қисмҳо чунин ҷурӯҳбандӣ намуда, пешниҳод мекунад:

1. нишондиҳандаҳои ҷамъбастшуда (умумишуда);
2. даромади аҳоли;
3. хароҷот ва истеъмол;
4. боигарӣ ва манзил;
5. талаботи серҳаракатии аҳоли.

Илова бар ин, нишондиҳандаҳои ҷамъбастшуда ҳамчунин: ММД, индекси даромади пулии аҳоли, индекси нархҳои истеъмоли, муносибати индекси даромади пулӣ ва индекси нархҳои истеъмоли, сатҳи қашоқии аҳоли ва ҳиссаи аҳолие, ки даромадашон аз бузургии ҳадди ақали зиндагӣ пастар аст, сатҳи бекорӣ, давомнокии миёнаи умр, фавти кӯдакон ва сатҳи маълумотнокиро фаро мегирад.

Пеш аз ҳама нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ ба нишондиҳандаҳои умумӣ ва ҷузъӣ тақсим мешаванд. Ба нишондиҳандаҳои умумӣ, меъёри ба ҳар нафар аҳоли мувофиқ омадани нишондиҳандаҳои зерин дохил мешаванд:

- 1) даромади милли;
- 2) фонди истеъмол (маҳсулоти соҳаи иқтисодиёт, ки бевосита бо мақсади истеъмол равона мегардад);
- 3) фонди истеъмолии боигарии милли (андозаи андӯхташудаи амволи истеъмоли – манзил, биноҳои маданӣ-маишӣ, воситаҳои маданӣ-маишӣ сарфакорона таъиншуда).

Ин нишондиҳандаҳо тавсифкунандаи муваффақияти умумии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият мебошанд.

Аз нишондиҳандаҳои ҷузъӣ метавон инҳоро ҷудо кард:

- 1) дараҷа ва тарзи истеъмол;
- 2) шароити меҳнат;

- 3) таъминоти манзил ва чиҳозонидани хона;
- 4) сатҳи хизматрасонии иҷтимоӣ–маданӣ;
- 5) шароити инкишофи кӯдакон;
- 6) таъминоти иҷтимоӣ ва дигарҳо.

Нишондиҳандаҳои мазкур барои рушди ҷамъият равона шудаанд, аммо барои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли, кормандон, коркарди бештар ва муфассалро талаб мекунанд. Мавқеи асосиро дар низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ, нишондиҳандаҳои оморӣ ишғол мекунанд, ки дар асоси онҳо таҳқиқоти комплекси сатҳи зиндагии аҳоли гузаронида мешавад.

Сатҳи зиндагӣ яке аз категорияҳои мураккаб ба шумор меравад. Барои баҳодиҳии ҳамаҷаҳафаи сатҳи зиндагии аҳоли зарур аст, ки низоми нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқамандро истифода намоем. Барои баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳоли низоми нишондиҳандаҳои гуногунро пешниҳод намудаанд. Ба ин низом бояд нишондиҳандаҳое дохил шаванд, ки тавонанд дараҷа ва сохтори даромаду хароҷоти аҳоли, сатҳи истеъмоли маҳсулот, хизматрасониҳо, баҳодиҳии тафовути даромаду хароҷот ва аҳолии камтаъминро муайян сохта, онҳоро тавсиф намояд. [4, с.163].

Ба ақидаи И.И. Елисеева нишондиҳандаҳое, ки аз ҳама бештар ҷавобгӯи талаботҳои муосир мебошанд, ин низоми “Нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ” доништа мешавад, ки дар Маркази таҳқиқоти иқтисодӣ ва дурнамоии назди Вазорати рушди иқтисоди Федератсияи Русия, коркард шудааст. Дар он 7 фасл, ки фарогири 40 нишондиҳанда мебошад, пешниҳод шудааст: [9, с.72-82].

Чадвали 1.2

Нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ

I. Нишондиҳандаҳои ҷамъбаст-шуда

- ☐ меъёри сатҳи зиндагӣ;
- ☐ индекси арзиши зиндагӣ;
- ☐ маҷмӯи маҳсулоти миллӣ (фонди истеъмол, фонди истеъмоли шахсӣ) бо ҳисоби ба ҳар нафар аҳоли.

II. Даромадҳои аҳоли

- ☐ маҷмӯи даромадҳои ҳақиқии аҳоли;
- ☐ даромадҳои воқеии дарихтиёрбудаи аҳоли;
- ☐ даромадҳои муштараки аҳоли;
- ☐ даромадҳои шахсии аҳоли;
- ☐ даромадҳои дар ихтиёрбудаи шахсии аҳоли, даромадҳои пулии аҳоли;
- ☐ даромади миёна ва музди миёнаи меҳнати кормандон;
- ☐ андозаи миёнаи музди меҳнати ҳақиқӣ;
- ☐ андозаи миёнаи нафақа, идрорпулӣ.

III. Истеъмол ва хароҷоти аҳоли

- ☐ андозаи умумии истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматҳои аҳоли;
- ☐ хароҷоти пулии аҳоли;
- ☐ хароҷоти истеъмолии аҳоли;
- ☐ истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ;
- ☐ қобилияти харидории музди миёнаи меҳнат;
- ☐ қобилияти харидории нафақаи миёна.
- ☐ Пасандози пулии аҳоли

V. Ғункунии амвол ва манзил ☐ арзиши амволи ғункардашудаи хонавода (шахсӣ);

- ☐ мавҷудияти молҳои муҳлати истифодабариашон дароз ва тавсифи моликияти аҳоли;
- ☐ шароити манзили аҳоли.

VI. Тафовути иҷтимоии аҳоли

- ☐ тақсимои аҳоли аз рӯи андозаи маҷмӯи даромадҳои миёна ба ҳар нафар аҳоли (ба ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматҳо ба дараҷаҳои гуногуни маҷмӯи даромадҳои миёна ба ҳар нафар аҳоли (ба ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ сохтори хароҷотҳои истеъмолии аҳоли бо дараҷаҳои гуногуни даромад ба ҳар нафар аҳоли (ба ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ динамикаи арзиши ҳақиқӣ ва меъёрии сабади истеъмолии табақаҳои гуногуни аҳоли;
- ☐ индекси концентратсияшудаи даромадҳо (коэффициенти Джини);
- ☐ коэффициентҳои десили тафовути даромадҳо ва истеъмоли аҳоли;
- ☐ таносуби бузургии миёнаи даромад ва истеъмол дар ҳудуди болоӣ ва поёнии десилӣ;
- ☐ ҳиссаи квинтелии гурӯҳҳои аҳоли (хоҷагиҳои хонагӣ) бо мувофиқаи даромад ба ҳар нафар аҳоли (бо ҳисоби миёна ба ҳар хоҷагӣ) дар маҷмӯи даромадҳои ҷамъиятӣ;
- ☐ тақсимои аҳоли аз рӯи андозаи маҷмӯи даромадҳои миёна ба ҳар нафар аҳоли (бо ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматҳо бо дараҷаҳои гуногуни маҷмӯи даромадҳои миёна ба ҳар нафар аҳоли (бо ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ сохтори хароҷотҳои истеъмолии аҳоли бо дараҷаҳои гуногуни даромад ба ҳар нафар аҳоли (бо ҳисоби миёна ба хоҷагии хонагӣ);
- ☐ динамикаи арзиши ҳақиқӣ ва меъёрии сабади истеъмолии табақаҳои гуногуни аҳоли.

VII. Табақаи камтаъмини аҳоли

- ☐ қутти лоямут (ҳадди ақали зиндагӣ);
- ☐ ҳадди ақали бучаи истеъмоли;
- ☐ андозаи камтарини музди меҳнат;
- ☐ андозаи камтарини нафақа;
- ☐ қобилияти харидории музди ақали меҳнат;
- ☐ қобилияти харидории ҳадди ақали нафақа;
- ☐ коэффициентҳои (сатҳи) қашшоқӣ;
- ☐ дефисити даромад;
- ☐ доираи қашшоқӣ;
- ☐ акси иҷтимоии қашшоқӣ.

Омори байналмилалии сатҳи зиндагӣ танҳо 59 сол қабл рушд ёфт. Яъне дар соли 1960 гурӯҳи кории СММ гузоришро оид ба усулҳои муайянсозӣ ва андозагирии сатҳи зиндагии аҳоли дар миқёси байналмилалӣ омода намуд. Ин аввалин кӯшиши ташкили нишондиҳандаҳо ба шумор меравад. Қаблан сатҳи зиндагӣ аз рӯи индекси воқеии музди меҳнат (индекси номиналии музди меҳнат, тақсими индекси нархҳо) баҳо дода мешуд, баъдан ба воситаи индекси ҳадди ақали зиндагӣ ва арзиши зиндагӣ (индекси нархҳои истеъмолии молҳо ва хизматҳои мушаххас) арзёбӣ гардид. Ҳар як нишондиҳандаи мазкур назаррас аст, аммо истифодаи онҳо ҷанбаҳои гуногуни сатҳи зиндагиро тавсиф намекунад. Илова бар ин, индекси ҳақиқии музди меҳнат ва арзиши зиндагӣ танҳо ба кормандони кироӣ тааллуқ дорад, аз ин рӯ ҳангоми баҳодиҳии сатҳи зиндагии қишрҳои гуногуни аҳоли (масалан деҳқонон) ин нишондиҳандаҳо истифода намешавад.

Нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ бояд фарогирандаи тавсифи иҷтимоиву иқтисодӣ ва демографию экологӣ бошад.

Низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ дар омери байналмилалӣ Созмони Миллали Мутаҳид аз 12 қисм иборат мебошад:

1. таваллуд, ғавт ва дигар нишондиҳандаҳои демографии тавсифкунандаи аҳоли;
2. шароити санитарии гигиени зиндагӣ;
3. истеъмоли маҳсулоти озукаворӣ;
4. шароити манзил;
5. маълумотноки ва маданият;
6. шароити меҳнат ва машғулият;
7. даромад ва хароҷоти аҳоли;
8. арзиши зиндагӣ ва нархҳои истеъмоли;
9. воситаи нақлиёт;
10. ташкили истироҳат;
11. таъминоти иҷтимоӣ;
12. озодии инсон. [3, с.90].

Комиссияи омери СММ ба ғайр аз гурӯҳҳои номбаргардида як қатор нишондиҳандаҳои умумии иттилоотиро барои баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ ҷудо кардааст. Ба ақидаи муҳаққиқони СММ ин нишондиҳандаҳо ба сатҳи зиндагӣ таъсири ғайримустақим мерасонанд. Ба ин гурӯҳи нишондиҳандаҳо дохил мешаванд: даромади миллӣ, ММД ба ҳар нафар аҳоли ва коэффитсиенти афзоиши миёнасолони он; ҳаҷм ва намуди хизматрасониҳои иҷтимоӣ; хароҷот ба истеъмоли шахсии аҳоли, сохтор ва коэффитсиенти афзоиши миёнасолони он, зичии аҳоли; хизматрасонии нақлиёт ба аҳоли ва дигарҳо.

Низоми нишондиҳандаҳои ИМА ба 13 қисмат ҷудо мешавад. [12, с.33-34].

1. муҳити атроф;
2. вазъи демографӣ;
3. машғулият;
4. шароити меҳнат;
5. сатҳи зиндагӣ;
6. таъминоти иҷтимоӣ;
7. тандурустӣ;
8. маориф;
9. шароити манзил;
10. маданият, истироҳат, фароғат;
11. таъминоти нақлиётӣ;
12. мудофияи миллӣ;
13. ҳимояи ҳуқуқи шаҳрванд.

Низоми нишондиҳандаҳои омери иҷтимоии Фаронса, ки аз ҷониби институти миллии омор ва таҳқиқоти иқтисодӣ коркард шудааст, нисбатан возеҳтар ва мукаммал буда, тафовут дорад. Он аз 4 гурӯҳи нишондиҳандаҳо таркиб ёфтааст, ки қисмати бештари нишондиҳандаҳо ба баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ муносибати мустақим ва ғайри мустақим доранд. [12, с.33-34].

Дар гурӯҳи якум – «Шумора ва таркиби аҳоли, захираҳои меҳнатӣ ва шароити меҳнат», нишондиҳандаҳои демографӣ, ҳамчунин шумора ва сохтори аҳолии ғайри иқтисодӣ, нишондиҳандаи шуғл ва бекорӣ, давомноки ва тартиби кор, корпартоӣ дохил мешавад.

Дар гурӯҳи дуюм – «Тақсимкунӣ, азнавтасимкунӣ ва истифодаи даромад» гуншавии нишондиҳандаҳои даромад: даромадҳои аввалия, даромад аз моликият, музди меҳнат, ҳадди ақали музди меҳнат, ҳадди ақали нафақа, ҳадди баланди таъминоти иҷтимоӣ, қобилияти харидории франк, даромади пулӣ ва дигар муҳолилаҳо (барои таъминоти иҷтимоӣ, барои беморӣ, хизматҳои ройғони тиббӣ, даромад аз рентаҳо, кӯмакҳои хайротӣ) дохил мешаванд.

Дар гурӯҳи сеюм – «Шароити рӯзгузаронӣ» нишондиҳандаҳои истеъмоли чудо карда шудааст (ҳаҷм – ҳамагӣ ва ба ҳар нафар аҳоли, шумораи воҳидҳои истеъмоли), шароити манзил, вақти холи ва фарҳангӣ, вақтхушӣ, ғункунии амвол ва чизҳои қиматбаҳо.

Дар гурӯҳи чорум – «Ҷанбаҳои иҷтимоии сатҳи зиндагии аҳоли» нишондиҳандаҳои иштирок мекунанд, ки маърифатнокӣ ва таҳсилоти аҳоли, тандурустӣ, ташаккули хоҷагиҳои хонагӣ, «зудҳаракатии иҷтимоӣ», ҳамчунин ҳукукбайронкунӣ ва ҳифзи тартиботро дар бар мегиранд.

Дар замони муосир таҷрибаи такмилёфта барои таҳияи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ мавҷуд аст, ки дар сатҳҳои гуногун ва бо мақсадҳои гуногун истифода бурда мешавад. Мисоли равшани он таҳқиқоти гузарониданидашуда, ки дар доираи барномаҳои СММ: «10-солагии зан», «10-солагии аҳолии ғайри қобили меҳнат» ё барномаи Созмони байналмилалӣ меҳнат «Саломатии омма» ва ғайраҳо ҳисобида мешавад, ки то соли 2000 гузаронида шудаанд.

Аз соли 1973 сар карда ташаббускор ва сарпарастӣ таҳқиқотҳои бештари сатҳи байналмилалӣ ва миллий оид ба истифодаи низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ вуҷуд дорад, аз он ҷумла сатҳи зиндагӣ аз рӯйи нақшагирӣ ва дурнамо, ЮНЕСКО доништа мешавад. Коркарди маълумоти сатҳи миллий оид ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ дар нашрияҳои махсуси омӯрӣ инъикос меёбад, ки ҳамасола дар бештари мамлакатҳои Аврупо нашр мегарданд (ниг., масалан, маҷаллаи "Social Trends", ки дар Британияи Кабир нашр мешавад; "Donnes Sociales" – дар Фаронса дар як сол ду маротиба нашр мешавад; нашрияи "Social Utveckling", ки дар як сол чанд маротиба дар Шведсия чоп мешавад ва ғайра).

Тавсифи омории сатҳи зиндагии аҳоли ба низоми нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманд ва бисёрҷабҳа асос меёбад, ки таъминкунандаи баҳои маҷмӯии он мебошад. Ин низом дар худ қисми (блоки) нишондиҳандаҳои интегралӣ ва нишондиҳандаҳои тафовутиро фаро мегирад, ки дастрасӣ ва қобилияти харидории даромадҳо, нобаробарӣ дар тақсими онҳо, қанолати давлат дар сатҳи камтарини таъминоти захираҳои меҳнатӣ, ки бо мақсади қонеъгардонии талаботҳои маҷмӯи аҳоли ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ-иқтисодии он мусоидат мекунанд. [5, с.23].

Нишондиҳандаҳои демографии дар низом дохилшаванда барои таҳлили таъсири сатҳи зиндагӣ ба бозтавлиди аҳоли равона шудаанд.

Низоми нишондиҳандаҳои банизомовардашуда ҷавобгӯи стандарти байналмилалӣ мебошанд.

Соли 1997 аз ҷониби комиссияи омили СММ маҷмӯи ҳадди ақали индикаторҳои иҷтимоӣ тасдиқ карда шуд ва барои гузаронидани мушоҳидаҳои омории мамлакатҳо тавсия гардид. Дар маҷмӯаи мазкур нишондиҳандаҳои демографӣ ба монанди шумораи аҳоли, давомнокии миёнаи умр ҳангоми таваллуд, сатҳи фавти модару кӯдак, сатҳи маълумотнокии аҳоли, нишондиҳандаҳои макроиқтисодии неқӯаҳолии моддӣ, (даромади ҳақиқии дарихтиёрбуда ва хароҷотҳо ба истеъмоли охири ҳақиқии хоҷагиҳои хонагӣ, дигар намудҳои даромадҳо), нишондиҳандаи аҳолии фаъоли иқтисодӣ ва таъминоти моддии хоҷагиҳои хонагӣ, сатҳ ва сохтори истеъмоли шахсии аҳоли, сатҳи ҷинойткорӣ ва ғайра муайян карда шудааст. [15, с.349].

Дар нашрияҳои омили муосир, чунин низоми индикаторҳои сатҳи зиндагии аҳоли истифода мегардад. [14, с.135].

Ҷадвали 1.3

Низоми индикаторҳои сатҳи зиндагии аҳоли

1. Даромади аҳоли.

1.1. Вазни қиёсии сохтори даромадҳои пулӣ ва хароҷот

1.2. Қобилияти харидории даромади миёнаи сарикасии аҳоли

1.3. Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

1.4. Таносуби музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандони корхона ва ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоби миёна дар сатҳи минтақаҳо

1.5. Қарздории муҳлаташ гузашта аз музди меҳнати пардохтшудаи кормандони корхона ва ташкилотҳои намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ

1.6. Инкишофи кори амонатгузорӣ

2. Тақсимои даромад ва тафовути иҷтимоӣ–иқтисодии аҳоли

2.1. Тақсимои аҳоли аз рӯи андозаи даромадҳои пулӣ – сарикасӣ

2.2. Тақсимои ҳаҷми умумии даромадҳои пулии аҳоли

2.3. Шумораи аҳоли, ки даромадҳои пулиашон аз бузургии ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ва даромадҳои пулӣ кам аст

3. Сохтори хароҷоти истеъмоли

3.1. Сохтори захираҳои дарихтиёрбудаи хоҷагиҳои хонагии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ

3.2. Сохтори хароҷотҳо ба истеъмоли охирони хоҷагиҳои хонагии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ

3.3. Сохтори хароҷотҳои истеъмолии хоҷагиҳои хонагӣ

3.4. Мавҷудияти молҳои муҳлати истифодабарияшон тӯлонӣ дар хоҷагиҳои хонагӣ

3.5. Истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ дар хоҷагиҳои хонагӣ

3.6. Истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ дар хоҷагиҳои хонагии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ

3.7. Таркиби ғизогии моддаҳо ва калориянокии маҳсулоти хуруквории истеъмолкардашуда дар хоҷагиҳои хонагӣ

3.8. Истеъмоли маҳсулоти аввалияи хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли, дар як сол

4. Таъминоти иҷтимоӣ ва кӯмакҳои иҷтимоӣ

4.1. Кафолатҳои асосии иҷтимоӣ, ки давлат ба аҳоли додааст

4.2. Хароҷотҳо ба пардохти идрорпулӣ ва кӯмакҳои иҷтимоӣ

4.3. Нишондиҳандаҳои асосии таъминоти нафақа

4.4. Андозаи миёнаи муқарраршудаи нафақаи нафақахӯроне, ки дар қайди шӯбаи фонди нафақаи давлат, аз рӯи намудаи таъминоти нафақа ба қайд гирифта шудааст

5. Шароити манзили аҳоли

5.1. Фонди манзил

5.2. Ободонии фонди манзил

5.3. Нишондиҳандаҳои асосии шароити манзили аҳоли

5.4. Шумораи оилаҳои бо манзил таъминшуда ва дар навбатбуда

Аз баррасии нишондиҳандаҳои тавсияшуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои ба сатҳи зиндагӣ таъсиррасон метавонанд таъсири бавосита ва бевосита дошта бошанд. Ҳиссаи даромаднокӣ, хароҷоти истеъмолию ғайриистеъмоли, таъминоти иҷтимоӣ, шароити манзил, интиқоли маблағи муҳочирони меҳнатӣ ва дигарҳо ба сатҳи зиндагӣ таъсири бевосита ва дастрасии аҳоли, соҳаи саноат, кишоварзӣ ба об ва истифодаи самараноки он ҳамчун нишондиҳандаҳои бавосита доништа мешаванд, зеро об ба сифати омили асосии ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ доништа мешавад.

Ба ақидаи олимони рус В.М. Жеребин ва А.Н. Романова низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли ба ду қисмат чудо карда мешавад. [10, с.592].

Чадвали 1.4

Низоми интегралӣ ва ҷамъбасти индикаторҳои омории сатҳи зиндагии аҳоли

Нишондиҳандаҳои интегралӣ

Нишондиҳандаҳои ҷамъбастӣ

Индикаторҳои

Таркибӣ

Индикаторҳои иҷтимоиву иқтисодӣ

(аз гурӯҳи компонентҳо) Индикаторҳои

иҷтимоӣ

1. Саломатӣ
2. Ғизо
3. Манзил
4. Хизматрасонии аҳоли
5. Сатҳи маърифатнокӣ
6. Шароити меҳнат
7. Шароити истироҳат
8. Таъминоти иҷтимоӣ
9. Шароити иҷтимоӣ-маишӣ 1. Истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматҳо
2. Таъминоти ҷории сатҳи зиндагӣ
3. Фонди қонеъгардонии талаботи шахсӣ
4. Индекси рушди инсонӣ
 1. Индекси тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳоли
 2. Индекси муқоисавии сатҳи зиндагии аҳоли
(ҳангоми муқоисакунии байналмилалӣ)
 3. Индекси сатҳи некӯ-аҳолии халқ

Адабиёт

1. Абакумова Н.Н., Подовалов Р.Я. Политика доходов и заработной платы. Учебное пособие. М.: Инфра – М, 1999. – Стр. 19.
2. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. - Душанбе: «Нашриёти ДМТ», 2021. С-20. ISBN 978-99975-13-87-8 БИ №8173
3. Аҳмадов Ф.М. Ашуров Ф.М. Исозода А.З Омӯзиши омории омилҳои ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсиррасонанда / Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров, А.З. Исозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – №3 (42). – 2022. С-90. УДК 338.2(575.3) ISSN 2308-054X
4. Аҳмадов Ф.М. Таҳлили омории нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон /Ф.М. Аҳмадов, Н.Шоасалов // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – №3 (32). – 2022. С-163. УДК: 311.332.1
5. Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли / Ф.М. Аҳмадов, М.А. Одинаев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. №10-1. С-23.
6. Беляева Л.А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации // Социологические исследования. – 2009. – №1. – С. 33 – 42.
7. Бузляков Н.И. Методы планирования повышения уровня жизни. М: Экономика, 1969. - 208с. – Стр. 13 – 22.
8. Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций в Париже 10 декабря 1948 года.
9. Елисеева И. И. Социальная статистика: учебник. – М: Финансы и статистика, 2003. – Стр. 77 – 82.
10. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения / В. М. Жеребин, А.Н. Романов. – М: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 592с.
11. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. Учебник М – ИНФРА – М, 2002. – С. 393.
12. Ким Л.Н. Уровень жизни населения: теория, оценка и перспективы: дис. ... д-ра философии PhD: 6D050600 / Людмила Николаевна Ким. – Алматы, 2012. – С.33-34
13. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР / – М– Мысль, 1977. – Стр. 6.
14. Минякова, Т.Е. Уровень жизни населения: перспективы и тенденции развития (на примере России и Китая) /. – Ульяновск : УлГТУ, 2012 – 135 с.

15. Назаров. М.Г. Курс социально – экономической статистики: Учебник для вузов /— М: Финстатинформ, ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – 771 с. С. 349.
16. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳот. Монография. - Душанбе: «Шарқи озода», 2021.С-19. ISBN 978-99985-57-51-2
17. Харченко Л.П., Ионин В.Г., Глинский В. В и др. Статистика: учебник / – М:ИНФРА – М. 2010. – стр. 346.
18. Чернова Т. В. Экономическая статистика: Учебное пособие. – Таганрог: Изд – во ТРТУ, 1999. – 140с. – С. 130.

Literature

1. Abakumova N.N., Podovalov R.Ya. Policy of incomes and wages. Textbook. M.: Infra – M, 1999. – Pp. 19.
2. Statistical assessment of the standard of living of the population of the Republic of Tajikistan. Monograph. - Dushanbe: "DMT Publishing House", 2021.S-20. ISBN 978-99975-13-87-8 BI №8173
3. Akhmadov F.M. Ashurov F.M. Isozoda A.Z. Statistical study of factors affecting the standard of living of the population / F.M. Akhmadov, F.M. Ashurov, A.Z. Isozoda // Message of the Tajik State University of Commerce.– No. 3 (42). – 2022. S-90. UDC 338.2(575.3) ISSN 2308-054X
4. Akhmadov F.M. Statistical analysis of the main indicators of the standard of living of the population of the Republic of Tajikistan / F.M. Akhmadov, N. Shoasalov // Bulletin of Finance and Economics (scientific and practical journal). – No. 3 (32). – 2022. S-163. UDC: 311.332.1
5. Akhmadov F.M., Odinaev M.A. Theoretical aspects of statistical research of the standard of living of the population / F.M. Akhmadov, M.A. Odinaev // Bulletin of the National University of Tajikistan. Department of Socio-Economic and Social Sciences. 2020. No. 10-1.S-23.
6. Belyaeva L.A. Level and quality of life. Problems of measurement and interpretation // Sociological studies. – 2009. – No. 1. – P. 33 – 42.
7. Buzlyakov N.I. Methods of planning for improving the standard of living. M: Economy, 1969. - 208p. - Str. 13-22.
8. The General Assembly of the Organization of the United Nations in Paris on December 10, 1948.
9. Yeliseeva I. I. Social statistics: textbook. - M: Finance and statistics, 2003. - Str. 77-82.
10. Jerebin V.M., Romanov A.N. Level of life of the population / V. M. Jerebin, A.N. Romanov. - M: UNITY - DANA, 2002. - 592p.
11. Ivanov Y.N. Economic statistics. Textbook M - INFRA - M, 2002. - S. 393.
12. Kim L.N. Level of life of the population: theory, assessment and perspective: dissertation. ... Doctor of Philosophy PhD: 6D050600 / Lyudmila Nikolaevna Kim. - Almaty, 2012. - P. 33-34
13. Mayer V.F. Level of life of the population of the USSR / - M- Mysl, 1977. - Str. 6.
14. Minyakova, T.E. Level of life of the population: perspectives and tendencies of development (not an example of Russia and China). - Ulyanovsk: UIGTU, 2012 - 135 p.
15. Nazarov. M.G. Course of social and economic statistics: Uchebnik dlya uzov / — M: Finstatinform, UNITI - DANA, 2005. - 771 p. S. 349.
16. Standard of living of rural population. Monograph. - Dushanbe: "Free East", 2021. P-19. ISBN 978-99985-57-51-2
17. Kharchenko L.P., Ionin V.G., Glinsky V. V and others Statistics: textbook / – M:INFRA – M. 2010. – str. 346.
18. Chernova T. V. Economic statistics: textbook. - Taganrog: Izd - vo TRTU, 1999. - 140 p. - S. 130.

Садиков Маъруфжон Обидович

д.ф. PhD, Международный институт Худжанд. Телефон: (+992) 92-894-8721 E-mail: sodikov-8686@list.ru

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МАТЕМАТИКИ В ЭКОНОМИКЕ

Аннотация: Математика хорошо известна как дисциплина, изучающая пространственные модели, численные измерения, структуры и изменения. В статье описывается значение математики в других науках, ее особенности. В современном мире усиливается роль фундаментальных наук по причине того, что развитие прикладных экономических дисциплин связано с высоким уровнем их формализации. Математика лежит в основе экономического образования и является языком финансовых исследований. Эти факторы объясняют необходимость связи преподавания математики с потребностями в экономических профессиях.

Ключевые слова: наука, математические подходы, математический аппарат, современная математика, экономика, экономические задачи.

Содиков Маъруфжон Обидович

д.ф. PhD, Донишкадаи байналмилали Хучанд. Телефон: (+992) 92-894-87-21. E-mail: sodikov-8686@list.ru

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ МАТЕМАТИКАИ МУОСИР ДАР ИҚТИСОДИЁТ

Аннотатсия: Математика ҳамчун фанест, ки намунаҳои фазой, андозаҳои ададӣ, сохторҳо ва тағиротро меомӯзад. Дар мақола аҳамияти математика дар дигар илмҳо ва хусусиятҳои он тавсиф карда шудааст. Дар ҷаҳони ҳозира роли илмҳои фундаменталӣ аз он сабаб меафзояд, ки инкишофи фанҳои амалии иқтисоди бо дараҷаи баланди ба расмият даровардани онҳо алоқаманд аст. Математика маркази таълими иқтисодӣ буда, забони тадқиқоти молиявӣ мебошад. Ин омилҳо зарурати алокаи таълими математикаро бо эҳтиёҷоти касбҳои иқтисодӣ мефаҳмонанд.

Калидвожаҳо: илм, усулҳои математики, аппарати математики, математикаи муосир, иқтисодиёт, масъалаҳои иқтисодӣ.

Sadikov Marufjon Obidovich

PhD, International Institute Khujand. Phone: (+992) 92-894-8721 E-mail: sodikov-8686@list.ru

THE ROLE AND IMPORTANCE OF MODERN MATHEMATICS IN ECONOMICS

Annotation: Mathematics is well known as a discipline that studies spatial patterns, numerical measurements, structures and changes. The article describes the importance of mathematics in other sciences, its features. In the modern world, the role of fundamental sciences is increasing due to the fact that the development of applied economic disciplines is associated with a high level of their formalization. Mathematics is the foundation of economic education and the language of financial research. These factors explain the need to link the teaching of mathematics to the needs of economic professions.

Keywords: science, mathematical approaches, mathematical apparatus, modern mathematics, economics, economic problems.

Математика все время своего существования была и будет одной из самых важных наук. Ей находится применение практически во всех сферах деятельности. На свете существуют науки, которые просто не могут существовать без математических моделей и формул. В их число входит такая наука как экономика [1].

Известный американский ученый Н. Винер утверждал, что роль математики заключается в том, чтобы находить невидимый порядок в хаосе вокруг нас. С этим трудно спорить, ведь это можно назвать задачей математики, но если выразаться научным языком, то можно сказать, что основная задача математики - исследование количественных форм изображения абстрактных связей, которые имеют место в окружающем нас мире.

Исходя из этого, можно утверждать, что математика как наука создает многофункциональные аналитические подходы исследования связей, которые помогают нам получить наибольшее количество информации об интересующем нас процессе или явлении и как раз это делает математику универсальным инструментом для решения многих задач, помогает в изучении огромного количества областей знаний: химии, физике, экономике и прочих. Ведь успеха достигают именно те области знаний, которые активно используют в своих исследованиях математический аппарат [2, 3].

На первый взгляд может показаться, что математика оперирует такими понятиями, которые не связаны с реальной жизнью: интегралы, пределы, уравнения, векторы и многие другие. Но это мнение ошибочно, потому что каждое из этих понятий тесно связано с множеством вещей, которые мы делаем каждый день, не говоря уже об изучении каких-либо явлений и процессов. Много из того, что нам доступно в современном мире, было бы невозможно без математики. Приведу пример, давайте возьмем открытие планеты Нептун путем математических вычислений – «на кончике пера». Сначала такие учёные как Леверье и Адамс при помощи математических расчетов вычислили орбиту планеты, ее массу, ее место, а уже после этого с помощью телескопа она была найдена на указанном месте. Таким же образом была открыта планета Плутон.

В 17 веке возникло незаменимое открытие математики - теория вероятности, которая имеет большое значение практически во всех сферах деятельности: в коммерции, технике, военном деле, механике, физике и даже в азартных играх. А ведь на анализе азартных игр эта теория и возникла, но долгое время игнорировалась, потому что считалась чем-то вроде математического развлечения. Но после первой мировой войны игнорировать теорию вероятности стало просто невозможно [1-4].

На сегодняшний день можно сказать, что современная математика объединяет ряд таких дисциплин как: алгебру, геометрию, математический анализ, теорию вероятностей, математическую статистику и еще десятки крупных направлений. Математика – это незаменимый инструмент изучения абсолютно любой отрасли человеческой деятельности. Роль математика имеет в экономике, как в самой науке, так и в принципе в сфере деятельности. Давайте рассмотрим эту роль поподробнее. Но сначала разберемся в особенностях математики, которые делают эту науку неповторимой и незаменимой.

Первая особенность состоит в том, что это строгое, не допускающее никаких отклонений определение правил создания отношений, то есть математических формул. Вторая, что все математические формулы составляются на основе строгих условий, исходя из ряда аксиом. И третья особенность заключается в том, что есть возможность владеть какими-либо понятиями, не раскрывая их смысла. Применение математических методов в экономике имеет богатую историю. С появлением товарно-денежных отношений возникла острая необходимость количественной оценки всех коммерческих операций и анализа их эффективности. В XIX веке появилась «коммерческая арифметика», которая включала в себя вычисления процентов по вкладам, ссудам и операциям с ценными бумагами [5]. В XX веке использование математических методов для решения экономических задач приобрело еще большие масштабы. Это связано с двумя важными факторами: развитием математической

теории и появлением персональных компьютеров, которые позволяли применять теорию для исследования экономических процессов [6-9].

Некоторые аспекты математики произошли из-за необходимости применения их для решения каких-либо экономических задач. Уже не раз вышеупомянутая теория вероятностей возникла из решения практических задач, в том числе и коммерческих. Статистические подходы появились из-за необходимости количественной оценки результатов коммерческой деятельности.

Большое значение математические расчеты имеют для прогнозирования результатов той или иной деятельности и расчета наиболее эффективного использования ресурсов, оптимального набора факторов производства.

Стоит упомянуть и математические подходы, используемые в экономике. К примеру, академик Немчинов выделял пять основных методов исследования при планировании: балансовый метод, метод математического моделирования, метод экономико-математических множителей оптимальных общественных оценок, метод последовательного приближения, векторно-матричный метод [3].

Современная экономика — это сложная система, основанная на множестве взаимосвязей между производством, потреблением, финансами, рынками и государственным регулированием. Для анализа и управления этими процессами требуются точные инструменты, и одним из важнейших таких инструментов является математика.

Значение математики в экономике:

Математическое моделирование

Экономические процессы часто описываются с помощью моделей, отражающих реальные явления. Это могут быть модели спроса и предложения, экономического роста, инфляции, занятости и др. Благодаря математике можно формализовать эти модели и анализировать последствия различных решений.

Эконометрика и статистика

Современная экономика опирается на обработку больших объемов данных. С помощью математической статистики и эконометрики можно выявлять закономерности, строить прогнозы и оценивать эффективность экономических мер.

Оптимизация и принятие решений

Математические методы позволяют находить наилучшие решения в условиях ограниченности ресурсов. Например, линейное и нелинейное программирование широко применяются в задачах планирования и управления производством.

Финансовая математика

Развитие финансовых рынков требует точных расчетов: от оценки риска до построения инвестиционных стратегий. Здесь активно применяются дифференциальные уравнения, теория вероятностей, математический анализ.

Теория игр и моделирование поведения агентов

В рыночной экономике участники взаимодействуют, принимая решения, зависящие от действий других. Теория игр позволяет анализировать такие ситуации и находить устойчивые стратегии.

В процессе развития математики основными характеристиками современной математики являются взаимопроникновение ее внутренних частей, взаимопроникновение между ней и другими дисциплинами, а также появление электронных вычислительных машин. Математика наблюдает за формой и функционированием объектов, вычисляет и измеряет их, а также абстрагирует для обработки и логических рассуждений. Она глубоко и широко проникла во все области социальных наук, а роль математики в экономике еще более необычна. Математика расширила масштабы и глубину экономической науки и обеспечила научную методологию для ее прорывного развития. Исследовательские вопросы, рассматриваемые в этой статье, в основном касаются важности применения математики

в экономике, того, как сделать экономические исследования более рациональными, а также положения и роли математических методов в экономике. С помощью математического мышления мы можем сделать соответствующие исследовательские задачи в области экономики и фактическую взаимосвязь между экономическими переменными более ясными, а затем повысить стандартизацию и точность реализации логических рассуждений, чтобы результирующая теория была более ясной и эксплицитной, чтобы умеренно снизить вероятность сбоев, возникновения неопределенных факторов и удовлетворение реальных потребностей развития экономики. Например, в экономике широко используются эластичный анализ, кластерный анализ, модель экономического роста, маргинальный анализ, регрессионный анализ и другие элементы знаний, которые используются для объяснения и решения экономических проблем с помощью математических методов. Математические методы внесли большой вклад в преодоление существующих теоретических барьеров в экономике. Это может не только способствовать проведению экономических исследований, но и продемонстрировать научную методологию их проведения. Являясь одним из важных инструментов экономического анализа, математические методы играют чрезвычайно важную роль в обновлении экономических теорий. В качестве методологии или инструмента математические методы незаменимы, будь то в простых операционных алгебраических выражениях, во многих приложениях высшей математики в математической экономике, или в связи с эконометрикой, или даже в тесной взаимосвязи между современными экономическими теориями и современной математикой. Применяя математические методы, мы можем получить экономические теории, которые невозможно описать конкретными словами и языком, тем самым преодолев существующие экономические теории. Прежде всего, благодаря применению математических методов расширились масштабы и глубина экономической дисциплины, а процесс ее анализа и обоснования стал более строгим. Математика стала широко использоваться. Однако, благодаря применению математики в экономике, появляются новые дисциплины, такие как теория вероятностей и математическая статистика, эконометрика, стохастические процессы, анализ временных рядов, численный анализ и теория оптимизации. Таким образом, математические методы могут значительно расширить экономические дисциплины. Кроме того, как правило, словесное выражение часто бывает неопределенным и нечетким, в то время как математическое выражение является более определенным и точным. При анализе экономических проблем сочетание экономических и математических моделей делает процесс логического анализа и рассуждения более точным. Во-вторых, качественный экономический анализ проводится с помощью математических методов. Появление и развитие нелинейной экономики открыло новую область применения методов качественного анализа в экономических исследованиях, что указывает на то, что нестабильность рыночной экономики и сложность экономического поведения являются существенными проявлениями экономической науки. Применение нечеткой математики привело к созданию математического метода принятия нечетких решений, который может сочетать в себе человеческие знания и опыт. Он может компьютеризировать сложные проблемы с помощью математического моделирования и стать мощным инструментом экономических исследований. Таким образом, суть экономических явлений может быть раскрыта и понята людьми с помощью количественного математического анализа. Наконец, благодаря применению математических методов для придания экономической политике научного характера, а экономической теории - практического характера, поскольку математика логически строга, выводы экономики в целом ясны. Например, взаимосвязь между различными экономическими факторами может быть четко и интуитивно выражена с помощью простой формулы, так что количественная взаимосвязь между экономическими переменными может быть проанализирована и использована в качестве эффективной

основы для разработки новой экономической политики. Экономика – это практическая наука, которая служит для объяснения практических проблем и прогнозирования будущего. Если экономика оторвана от основ реальности, это нарушит основные принципы экономики. Как дисциплина, изучающая пространственные модели, цифровые измерения, структуры и изменения, математика обеспечивает прочную основу для преодоления существующих экономических теорий. В процессе продвижения экономики к науке математические методы станут важным средством. В то же время это также может сделать экономическую политику научной, а теорию – практической и обеспечить прочную теоретическую поддержку экономическому развитию [3-9, 14].

Применив все эти знания к нашему педагогическому делу, в котором сегодня желательно учить не для школы, а для жизни, где сегодняшнему ученику, а завтра, возможно бизнесмену или наемному работнику, важны не только знания, но в неменьшей степени, формирование его как личности, обладающей известным мировоззрением, живущей в обществе и способной творить и действовать, то есть пользоваться своими знаниями, я осознала, что школьное преподавание в целом и, экономики в частности, должно быть поставлено так, чтобы в нем проводилась такая же тесная связь абстрактного с конкретным, какая характеризует экономику и математику. Научный поиск в этом направлении убедил меня в том, что только связь абстрактного с конкретным, их взаимное проникновение в состоянии первому придать практичную приложимость, а второму – смысл и значение [8-11].

Конечно, математика представляет собой ту особенность сравнительно с другими науками, в силу которой ее содержание наиболее отвлеченно и наиболее далеко от конкретного мира: она одна теория, и, находясь, таким образом, в полной, по-видимому, независимости от других наук, как в отношении своего материала, так и своих обобщений, а потому склонной принять характер самоцели, самодовлеющей науки, особенно в школьном преподавании, превращаясь, как бы в бесполезную игрушку. Именно этот стереотип и заставил меня по-иному посмотреть на преподаваемый мною предмет. Ведь математика отличается и с другой стороны от остальных наук: она изучает измеряемую сторону всех явлений мира, и, поэтому, если ее конкретное содержание ничтожно, то приложение ее к изучению конкретного, в нашем случае, экономического мира беспредельно. В этом, как я поняла, ее сила и значение. Замыкаясь в собственную область математических символов, она может быть и удивительной по тонкости своего анализа наукой, которая в своих приложениях делает ее еще более значительной, распространяющей свое главенство на все остальное. Но школьная математика, до его времени носящая в себе ясный отпечаток схоластицизма, то есть удаленности от жизни и полной бесполезности, что в более широком смысле указывает на рутину в области мысли, глубоко уязвила меня, заставила по-новому посмотреть на эту сторону. Мое видение сущности проблемы убедило, что если наука и жизнь опередили движение мысли, то непременно наступает разрыв между содержанием науки и потребностями жизни, в том числе и жизненными потребностями самой науки.

В заключение хочу сказать, что математика имеет огромное значение для всех наук, в особенности для экономики. Использование математических методов позволяет находить порядок в хаосе и добиваться точности вычислений, нахождения необходимой информации и многое другое [5, 12].

Источники

1. Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации». Утверждена протоколом заседания президиума Совета при Президенте Российской Федерации по стратегическому развитию и национальным проектам от 4 июня 2019 г.

2. Приказ Минобрнауки России от 17 мая 2012 г. № 413 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования» (зарегистрирован 07. 06. 2012 г. N 24480)
3. Федеральная рабочая программа по учебному предмету «Математика» (углубленный уровень). – М., 2023. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://edsoo.ru/rabochie-programmy/> (дата обращения: 24.09.2023).
4. Айзек М.П., Финков М.В., Прожди Р.Г. Вычисления и анализ данных в Excel 2013. Самоучитель / М.П. Айзек, М.В. Финков, Р.Г. Прожди. – С.-П.: Наука и техника, 2015.
5. Алимов Ш.А., Колягин Ю.М., Ткачева М.В. и др. Математика. Алгебра и начала математического анализа. 10-11 класс. Учебник. Базовый и углубленный уровни. – М.: Просвещение, 2023.
6. Брехова Ю.В., Алмосов А.П., Завьялов Д.Ю. Финансовая грамотность. 10-11 классы общеобразовательных организаций / Ю.В. Брехова, А.П. Алмосов, Д.Ю. Завьялов. – М.: Вако, 2023.
7. Мерзляк А.Г., Номировский Д.А., Поляков В.М./ Под ред. Подольского В.Е. Математика. Алгебра и начала математического анализа. 10 класс. Учебник. Углубленный уровень. – М.: Просвещение, 2023.
8. Мерзляк А.Г., Номировский Д.А., Поляков В.М./ Под ред. Подольского В.Е. Математика. Алгебра и начала математического анализа. 11 класс. Учебник. Углубленный уровень. – М.: Просвещение, 2023.
9. Королева Г.Э., Бурмистрова Т.В. Экономика. 10-11 класс. Учебник. Базовый уровень. – М.: Просвещение, 2023.
10. Пучков Н.П., Денисова А.Л., Щербакова А.В. Математика в экономике / Н.П. Пучков, А.Л. Денисова, А.В. Щербакова. – Тамбов: ТГТУ, 2002.
11. Рослова Л.О., Алексеева Е.Е., Буцко Е.В., Карамова И.И. Математика (углубленный уровень). Реализация требований ФГОС среднего общего образования: методическое пособие для учителя / Л.О. Рослова, Е.Е. Алексеева, Е.В. Буцко и др.; под ред. Л.О. Рословой. – М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования», 2023. – 92 с. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://edsoo.ru/mr-matematika/> (дата обращения: 24.09.2023).
12. Засько В.Н., Саськов В.А., Грундел Л.П., Школьная Т.Б., Арабян К.К. Общественные науки. Основы налоговой грамотности. 10-11 кл. Базовый и углубленный уровни. Учебник. – М.: Просвещение, 2023.
13. Хасбулатов Р.И. Экономика. 10-11 класс. Учебник. Базовый уровень. – М.: Просвещение, 2023.
18. Чумаченко В.В., Горяев А.П. Основы финансовой грамотности. 8-9 класс. Учебник. – М.: Просвещение, 2023.
14. Чумаченко В.В., Горяев А.П. Основы финансовой грамотности. 8-9 класс. Учебник. – М.: Просвещение, 2023.

Sources:

1. National program "Digital Economy of the Russian Federation". Approved by the minutes of the meeting of the Presidium of the Council under the President of the Russian Federation for Strategic Development and National Projects dated June 4, 2019.
2. Order of the Ministry of Education and Science of Russia dated May 17, 2012 No. 413 "On approval of the federal state educational standard of secondary general education" (registered on June 7, 2012 No. 24480)
3. Federal work program for the subject "Mathematics" (advanced level). - М., 2023. - [Electronic resource]. - URL: <https://edsoo.ru/rabochie-programmy/> (date of access: 09.24.2023).
4. Isaac M.P., Finkov M.V., Prozhdi R.G. Calculations and data analysis in Excel 2013. Self-study / M.P. Isaac, M.V. Finkov, R.G. Prozhdi. - St. Petersburg: Science and Technology, 2015.

5. Alimov Sh.A., Kolyagin Yu.M., Tkacheva M.V. et al. Mathematics. Algebra and principles of mathematical analysis. Grades 10-11. Textbook. Basic and advanced levels. - Moscow: Education, 2023.
6. Brekhova Yu.V., Almosov A.P., Zavyalov D.Yu. Financial literacy. Grades 10-11 of general education organizations / Yu.V. Brekhova, A.P. Almosov, D.Yu. Zavyalov. - M.: Vako, 2023.
7. Merzlyak A.G., Nomirovsky D.A., Polyakov V.M. / Ed. Podolsky V.E. Mathematics. Algebra and principles of mathematical analysis. Grade 10. Textbook. Advanced level. - M.: Education, 2023.
8. Merzlyak A.G., Nomirovsky D.A., Polyakov V.M. / Ed. Podolsky V.E. Mathematics. Algebra and Principles of Mathematical Analysis. Grade 11. Textbook. Advanced Level. - M.: Education, 2023.
9. Koroleva G.E., Burmistrova T.V. Economics. Grades 10-11. Textbook. Basic Level. - M.: Education, 2023.
10. Puchkov N.P., Denisova A.L., Shcherbakova A.V. Mathematics in Economics / N.P. Puchkov, A.L. Denisova, A.V. Shcherbakova. - Tambov: TSTU, 2002.
11. Roslova L.O., Alekseeva E.E., Butsko E.V., Karamova I.I. Mathematics (advanced level). Implementation of the requirements of the Federal State Educational Standard of Secondary General Education: a methodological manual for a teacher / L.O. Roslova, E.E. Alekseeva, E.V. Butsko et al.; edited by L.O. Roslova. - M.: FGBNU "Institute for Education Development Strategy", 2023. -- 92 p. - [Electronic resource]. - URL: <https://edsoo.ru/mr-matematika/> (date of access: 09.24.2023).
12. Zas'ko V.N., Sas'kov V.A., Grundel L.P., Shkolnaya T.B., Arabyan K.K. Social Sciences. Fundamentals of Tax Literacy. Grades 10-11. Basic and Advanced Levels. Textbook. - M.: Education, 2023.
13. Khasbulatov R.I. Economics. Grades 10-11. Textbook. Basic Level. - M.: Education, 2023.
18. Chumachenko V.V., Goryaev A.P. Fundamentals of Financial Literacy. Grades 8-9. Textbook. - M.: Education, 2023.
14. Chumachenko V.V., Goryaev A.P. Fundamentals of financial literacy. Grades 8-9. Textbook. - M.: Education, 2023.

Умарзода Завкиддин Мухиддин

омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон. Телефон (+992) 93-506-67-00. E-mail: zumarzoda61gmail.com

ҚАРЗИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола яке аз намудҳои хизматрасонии маъмултарини ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – қарзи истеъмоли баррасӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, муаллиф дар мақола масъалаҳои мубрами дар соҳаи қарздиҳии истеъмоли ҷойдошта, инчунин таъсири онҳоро ба шартҳои қарздиҳӣ мавриди омӯзиш қарор додааст. Хусусияти истеъмоли доштани қарзҳо аз рӯи мақсади истифодабарии қарз муайян карда мешавад. Қарзҳои истеъмолии аз ҷониби бонкҳо ба аҳоли пешниҳодшаванда ба ду мақсад, яъне хусусияти истеҳсоли ва истеъмоли-дошта истифода бурда мешаванд. Ба қарзҳои истеъмолии хусусияти истеҳсолидошта истифодаи қарз барои сохтмони манзили истиқоматӣ, харидани хона, таъмиру тармими хонаи истиқоматӣ, беҳтар намудани шароити зист ва пешбурди хоҷагӣ дохил мешаванд.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаби бонкҳо дар шароити кунунӣ тибқи дастурामалҳои мавҷудаи бонкдорӣ ин баргардонидани қарҳои батаъхирафтада мебошад. Бояд ташкилотҳои қарзӣ дар ҳолатҳои ба таъхирафтодани қарзҳои ба мушатриён пешниҳодгардида дорои барномаҳои муосири баҳодиҳии гарав дошта бошанд. Дар асоси таҳлили масъалаҳои мубрами ин намуди қарз дар мақола роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, қарз, қарзи истеъмоли, меъёри фоиз, таърихи қарз, эътимоднокии қарзгир, бозори қарз.

Умарзода Завкиддин Мухиддин

преподаватель кафедры банковской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Телефон (+992) 93-506-67-00. E-mail: zumarzoda61gmail.com

ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ КРЕДИТ И ЕГО ПРОБЛЕМЫ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается одна из широко распространенных услуг, которая предоставляется кредитными организациями в Республике Таджикистан – потребительский кредит. Так, в рамках статьи автором изучены основные проблемы, существующие сегодня в сфере потребительского кредитования, а также влияние этих проблем на условия кредитования. Потребительский характер кредитов определяется целью использования кредита. Потребительские кредиты, предлагаемые банками населению, используются в двух целях: производство и потребление. Потребительские кредиты производственного характера включают использование кредита на строительство жилого жилья, покупку дома, ремонт и реконструкцию жилого дома, улучшение жилищных условий, ведение домашнего хозяйства. Согласно действующим банковским рекомендациям, одной из проблем, которую банкам необходимо решить в текущих условиях, является погашение просроченных кредитов. Кредитным организациям следует внедрить современные программы оценки залогового обеспечения на случай невозврата кредитов, предоставленных клиентам. Исходя из анализа проблем данного вида кредита, в статье приводятся пути решения данных проблем.

Ключевые слова: банковская система, кредит, потребительский кредит, процентная ставка, кредитная история, кредитная надежность заемщика, рынок кредитования.

Umarzoda Zavqiddin Muhiddin

Lecturer of the Department of Banking at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: 734055, Republic of Tajikistan, Monday.

Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. Телефон (+992) 93-506-67-00. E-mail:

zumarzoda61gmail.com

CONSUMER CREDIT AND ITS ISSUES IN THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers one of the services provided by credit organizations in the Republic of Tajikistan - consumer credit. Thus, within the framework of the article the author studied the main problems existing today in the sphere of consumer crediting, as well as the impact of these problems on crediting conditions. The consumer nature of loans is determined by the purpose of using the loan. Consumer loans offered by banks to the public are used for two purposes: production and consumption. Consumer loans of a productive nature include the use of credit for the construction of residential housing, the purchase of a house, the repair and renovation of a residential building, the improvement of living conditions, and the running of a household. One of the issues that banks need to address in the current environment, according to existing banking guidelines, is the repayment of overdue loans. Credit institutions should have modern collateral assessment programs in place in cases of overdue loans to customers. Based on the analysis of the problems of this type of credit, the article provides ways to solve these problems.

Keywords: banking system, credit, consumer credit, interest rate, credit history, credit reliability of the borrower, credit market.

Қарз як шакли ҳаракати маблағи қарзӣ мебошад, яъне. сармояи пулие, ки бо шартҳои муҳлатнокӣ, таъминнокӣ (ва ё бетаъминнокӣ), пардохти фоиз ва баргардонидан дода мешавад. Қарз таъдбили маблағи пулиро ба маблағи қарзӣ таъмин намуда, муносибати байни қарздиҳандагон ва қарзгирандагонро ифода мекунад. Бо ёрии он захираҳои пулии озоди корхонаҳо, аҳоли ва давлат чамъ шуда, ба сармояи қарзӣ таъдил меёбанд, ки барои истифодаи муваққатӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дода мешаванд.

Дар таҷрибаи бонкдорӣ уҳдадорихои зерин низ ба сифати қарз эътироф карда мешаванд:

- кафолатҳо ва ҳамаи дигар намуди уҳдадорихои ғайритавазунӣ ба онҳо монанд, ки бонк ба шахсони дигар содир кардаанд;
- овердрафтҳо, новобаста аз сабаби пайдоиши онҳо;
- ҳамагуна аккредитивҳо;
- аз ҷониби бонк дарёфт кардани ҳар гуна ҳуҷҷати қарзии шахсе, ки аз рӯи он ӯ ба сифати векселдиҳанда, трассант ё кафил (ҷавобгарӣ бар дӯш дорад) баромад кардааст;
- амалиёти факторингӣ;
- лизинг (амалиёти иҷораи молиявӣ);
- форфейтинг, маблағгузории аҳдҳои тичорат;
- қарзҳои истеъмоли, ипотекаӣ;
- қортҳои қарзии бонкӣ;
- ҳама гуна уҳдадории қонунӣ оид ба додани қарз.

Қарзҳои истеъмоли дар низоми бонкӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, қарзҳоеро дар бар мегиранд, ки аксаран барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсони воқеӣ, танҳо аҳоли дода мешаванд. [1]

Бояд тазакурр дод, ки вазифаи муҳимтарини бонк фароҳам овардани шароит барои қонё гардонидани талаботи муштариён – шахсони воқеӣ ҳангоми пешниҳоди қарз мебошад. Хусусияти истеъмоли доштани қарзҳо аз рӯи мақсади истифодабарии қарз муайян карда мешавад. Қарзҳои истеъмолии аз ҷониби бонкҳо ба аҳоли пешниҳодшаванда ба ду мақсад, яъне хусусияти истеҳсоли ва истеъмоли-дошта истифода бурда мешаванд. Ба қарзҳои истеъмолии хусусияти истеҳсолидошта истифодаи қарз барои сохтмони манзили истиқоматӣ, харидани хона, таъмиру тармими хонаи истиқоматӣ, беҳтар намудани шароити зист ва пешбурди хоҷагӣ дохил мешаванд. Ба қарзҳои хусусияти истеъмолидошта истифодаи қарз барои харидорӣ намудани таҷҳизотҳои қиматбаҳо, воситаҳои нақдиёт, асбобҳои маишӣ барои рӯзгор ва дигар асбобу лавозимоти оиладорӣ дохил мешаванд.

Дар низоми бонкии ҷумҳурӣ таснифоти қарзҳои истеъмолиро аз рӯи як қатор аломатҳо фарқ кардан мумкин аст: яъне аз рӯи субъектҳои амалиёти қарзӣ, раванди мақсаднок истифодабарии қарз; намудҳои таъминнокии қарз, усулҳои пешниҳоди қарз, шартҳо ва усулҳои баргардонидани қарз.

Дар ҷумҳурӣ тавассути ташкилотҳои савдо додани қарз ба аҳоли солҳои охир бемайлон рушд ёфта истодааст[2]. Аҳолии кишвар аксар вақт молҳои гаронбаҳо (яхдон, машинаҳои ҷомашӯй, компютер ва дигар молҳои истифодашаванда) -ро бо роҳи гирифтани қарз ва қисм ба қисм баргардонидани он дар муҳлати муайян харидорӣ менамоянд.

Қарздиҳии мустақими бонкӣ аз қарздиҳии ғайримустақим дар низоми бонкӣ дар содда ва осон будани ташкили раванди қарздиҳӣ фарқ намуда, имкон медиҳад, ки ҳадафнокии иқтисодии додани қарз муайян карда, назорати самаранок истифодарӣ ва саривақт баргардонидани он зери назорат гирифта шавад. Бояд тазакурр дод, ки қарздиҳии мустақими бонкӣ як қатор омилҳои манфири доро мебошад, ки одатан сатҳи баланди хавфро нисбат ба қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ дар бар мегирад.

Қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ барои эҳтиёҷоти истеъмолии аҳоли ба бонк имкон медиҳад, ки таъсири хавфҳои ногузир ба андозаи муайян коҳиш дода шавад. Масалан, қарзҳои, ки ба шахсони воқеӣ (қарзгирандагон, ки дар ташкилотҳои савдо ва корхонаҳо қору фаъолият мекунанд) дода мешаванд, имкон медиҳад, ки қобилияти қарзадокунии шахси воқеӣ, эҳтимолияти саривақт ва пурра баргардонидани қарз зери назорати самаранок гирифта шавад.

Қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ барои мизочон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар лаҳзаи ба миён омадани эҳтиёҷот ба қарз дар ташкилоти савдо ҳангоми харидорӣ намудани молҳо ба муҳлати дароз мизоч аз корти қарзӣ истифода намуда, бо дархост барои қарз ба бонк муроҷиат намекунад.

Бояд тазакурр дод, ки қарзҳои истеъмолие, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба муштариён – шахсони воқеӣ дода мешаванд, аз манбаъҳои зерин ташаккул дода мешаванд.:

- воситаҳои худӣ (аз ҳисоби сармояи оинномавии пардохташуда, фондҳои аз ҳисоби ғоидаи соли гузашта ва ҷорӣ ташаккулдодашуда ва маблағҳои ба захираҳои бонкӣ сафарбаршуда);
- захираҳои марказонидашудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- захираҳои марказонидашудаи Бонки миллии Тоҷикистон;
- амонатҳои корхонаву ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқию воқеӣ;
- пасандози шаҳрвандон, ки ба муҳлати муайян ва то дархостӣ ҷалб карда шудаанд;
- ҷойгиркунӣ ва қарзҳои бонкҳои дигар;
- маблағҳо аз рӯи ҳисоббаробаркунии низоми дохилибонкӣ;
- сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ).

Яке аз амалиётҳои муҳимтарини бонк ин сафарбар намудани маблағҳо, инчунин ҷо ба ҷо кардани онҳо махсуб мегардад. Аз ин лиҳоз, раванди муваққатан бо маблағ таъмин намудани корхонаю ташкилотҳо ва аҳоли барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти онҳо ба маблағҳои пулӣ вазифаи аввалиндараҷаи бонк ба шумор меравад.[3] Ҳамин тарик, корхонаю ташкилотҳо ва аҳоли бо маблағҳои зарурии муомилот ва захираҳои маблағгузорӣ таъмин карда мешаванд.

Аз ҳисоби маблағҳои болозикр намудҳои зерини қарзҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони воқеӣ дода мешаванд, аз он ҷумла:

а) барои харидани ашёҳои гуногун, бунёди сохтмон ва таҷдиди амволи ғайриманқул, ки вобаста ба арзиши хароҷоти (сметавии) онҳо ва бо назардошти сармоягузори ҳатмӣ аз ҷониби қарзгир, аз ҳисоби маблағҳои шахсии ҳуди қарзгир, ки маблағи онро бонк муайян мекунад, дода мешавад;

б) барои эҳтиёҷоти рӯзмарраи аҳоли (харидани мошинҳо, асбобу анҷоми гаронбаҳои рӯзгор, хизмати пулакии тиббӣ, харидани роҳхатҳои сайёҳӣ ва роҳхатҳо барои санаторияҳо ва дигар мақсадҳои истеъмоли).

Дар таҷрибаи бонкдории кишвар аз ҷониби бонкҳо ба муштариён як қатор талаботҳо пешниҳод карда мешаванд, ки асоситарини онҳо ба таври зайл мебошанд:

- шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад;
- дорои шиносномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад;
- синну сол аз 18 то 65-70 сола бошад (барои муштариёни нафақахӯр вобаста ба синну сол зомин ҳатмӣ мебошад, инчунин дар бонкҳои ҷумҳурӣ синну соли онҳо гуногун муайян карда шудааст);

- дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат намуда, дар қайди ШВҚД бошад
- дорои даромади муайян буда, собиқаи кории на кам аз 6 моҳ дошта бошад (кормандони давлатӣ ва ё ғайридавлатӣ, соҳибкор, ронандаи таксӣ, усто, дӯзанда, деҳқон ва ё ба дигар намуди фаъолиятҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, машғул бошад);

- барои қарзҳои, ки ҷиҳати амалӣ намудани тичорати муайян (зиёд намудани воситаҳои гардон ва воситаҳои асосӣ) дархост пешниҳод мегардад, бақайдгирии фаъолияти тичоратӣ (патент, шаҳодатнома, иҷозатнома ва ғайра.) ҳатмӣ мебошад;

- барои қарзҳои, ки ҷиҳати қонеъ намудани талаботҳои истеъмоли дархост пешниҳод мегардад, бақайдгирии фаъолияти тичоратӣ (патент, шаҳодатнома, иҷозатнома ва ғ.) ҳатмӣ намебошад.

- таърихи хуби қарзӣ дошта бошад ва дар рӯйхати сиёҳ ва ё шахсони шубҳанок дохил набошад (руйхати шахсони шубҳанок дар барномаи корӣ оварда шудааст).

Бояд тазаққур дод, ки кор оид ба додани қарз аз лаҳзаи қабул кардани дархости муштарӣ оғоз мегардад.

Номгуи ҳуҷҷатҳои аз тарафи шахсони воқеӣ барои таъминнокии гарав пешниҳодшавандаро ба таври мушаххас меорем:

- нусхаи шиносномаи гаравдеҳ бо қайди РМА;
- нусхаи шиносномаи ҳамсари гаравдеҳ бо қайди РМА;
- розигии ҳамсари гаравдеҳ;
- нусхаи шиносномаи муассисон (агар гаравдеҳ шахси ҳуқуқӣ бошад)
- суратчаласа саҳмдорон оид ба розигии пешниҳоди гарав;
- маълумотнома аз ҷойи истиқомати гаравдеҳ;
- маълумотнома аз мақомоти андоз оид ба қарздор набуни амволи гарав аз андоз аз амволи ғайриманқул;

- маълумотнома аз КФД «Бақайдгирии молу мулки ғайриманқул», ҷиҳати дар ҳабс қарор надоштани амволи гарав;

- ҳуҷҷатҳои ҳуқуқмуайянкунандаи амволи ғайриманқуле, ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст;

- шиносномаи техникий нақлиёти автомобилӣ, ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст;

- ҳуҷҷатҳои амволи манкуле (дар ҳолати мавҷуд будани онҳо), ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст.

Дар бонкҳои ҷумҳурӣ таҷрибаи додани қарзҳо ба шахсони воқеӣ бо роҳи ба сифати гарав гузоштани таҷҳизоти гаронбаҳо, мебелҳо, мошинҳо ва дигар асбобҳои харидоришаванда амалӣ гардида истодаанд, ки дар соҳаҳои мухталифи муассисаҳои савдо фурӯши чаканаи онҳо маблағи калонро ташкил медиҳанд. [4] Муҳлати истифодабарии ҷунин қарзҳо аз ҷониби бонк вобаста ба асбобу анҷоми харидоришаванда ба таври зайл муқаррар карда мешавад:

- ҳангоми додани қарз барои харидани воситаҳои нақлиёт ба муҳлати на бештар аз се сол;

- ҳангоми додани қарз барои харидани таҷҳизоти гаронбаҳо ва мебел дар муҳлати кафолати барои мол муқарраршуда, вале на бештар аз се сол.

Инчунин дар солҳои охир яке аз намудҳои нави қарз ба шахсони воқеӣ барои пардохти ҳаққи таҳсил дар муассисаҳои таълимии ба қайд гирифташуда, роиҷ гардид, ки дар сохтори низоми қарздиҳии ҷумҳурӣ ҳиссаи муайяно ташкил медиҳад.

Ҷунин қарз бо пули милли-сомонӣ дар асоси шартнома бо роҳи кушодани ҳатти қарзии барқароршаванда дар доираи лимити муқарраргардидаи қарзӣ ба таври ғайринақдӣ дода мешавад.

Муҳлати пешниҳоди ҳатти қарзӣ на бештар аз 3 сол аст. Ба сифати гарав аз рӯи ҳатти қарзӣ (вобаста ба андозаи лимити муқарраршуда) инҳо қабул карда мешаванд:

- кафолатҳо аз шахсони воқеии дорои даромади доимӣ;
- кафолатҳои шахсони ҳуқуқӣ - корхонаҳо ва ташкилотҳои пардохтпазир мизочони бонкҳо, ки корфармои намояндаи қонунии донишҷӯ мебошанд;
- гарави молу мулки пардохтпазир.

Яке аз намудҳои дигари қарзҳои истеъмолий ба аҳоли тавассути қортҳои кредитии бонкӣ мебошанд.

Тавассути қортҳои пластикӣ амалӣ намудани шартҳои қарздиҳӣ яке аз тамоюлҳои асосиест, ки рушди бозори қортҳои пластикиро дар ҷумҳурӣ дар ояндаи наздик муайян хоҳад кард. Афзоиши назарраси ин ҷузъи бозори қарздиҳӣ дар ҷумҳурӣ инро тасдиқ мекунад.

Қортҳои кредитии бонкӣ иштироки бевоситаи се тарафро дар бар мегиранд:

- бонке, ки қорти кредитиро медиҳад;
- соҳиби қорт;
- ташкилоти савдо, ки қортҳои қарзиро ҳамчун воситаи пардохти мол ва хизматрасонӣ қабул мекунад.

Барои гирифтани қорти қарзӣ муштарӣ бояд нахуст маблағи пулии муқарраркардаи бонкро ба бонк пардохт намояд. Дар ҳолати мавҷуд набудани маблағи зарурӣ дар суратҳисоби муштарӣ, ӯ метавонад пардохти молҳо ва хизматҳоро тавассути қорти кредитӣ, бо истифода аз қарзи овердрафт амалӣ намояд. Бонк ба ивази ҳар як маблағи аз ҷониби муштарӣ истифодабарии қарзи овердрафти фоизи муайян меситонад. [5]

Айни замон бонкҳои тижоратӣ, ба кормандони соҳаи буҷет ва нафақахӯроне, ки дар давраи байни пардохти музди меҳнат ва нафақа мушкilotи молӣ доранд, инчунин барои харидорӣ намудани молҳои дарозмуддат бо пардохти қисм ба қисм қарзҳои кӯтоҳмуддат медиҳанд.

Ҳаҷми қарзҳои истеъмолий дар низоми бонкии кишвар хеле назаррас мебошад ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

**Ҷадвали 1. Ҳаҷми қарзҳои истеъмолий дар низоми бонкӣ
млрд.сомонӣ**

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023
Қарзҳои истеъмоӣ	2,8	3,0	4,9	5,6	8,2
<i>Ҳиссаи қарзҳои истеъмоӣ дар таркиби қарзҳо, фоиз</i>	29,1	29,7	35,5	39,0	43,2
Дигар қарзҳо	6,8	7,0	8,8	8,8	10,8
Ҳамагӣ қарзҳои додашуда	9,6	10,0	13,7	14,4	19,0

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2019, 2020, 2021, 2022, 2023

Ҳаҷми маблағҳои додашудаи қарзҳои истеъмоӣ ба табақаҳои гуногуни аҳолии дар шароити кунунӣ беш аз 43,2 ҷисди сандуки қарзии ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад. Раванди додани қарзҳои истеъмоӣ рӯз аз рӯз нисбат ба дигар намуди қарзҳо авлавиат пайдо карда истодааст, ки ҷанбаҳои бартарият доштани онро ибтидо менамояд.

1. Сабаби ба қарзҳои истеъмоӣ рӯй овардани аҳолии кишвар нахуст ин талаботи рӯзмарраи онҳо ба молҳои ниёзи мардум мебошад, ки ба мақсадҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешаванд.

2. Дастрасӣ ба қарзҳои истеъмоӣ нисбат ба дигар намуди қарзҳо вобаста ба дараҷаи маърифати молиявии табақаҳои гуногуни аҳолии мувофиқтар мебошад.

3. Маблағи қарзҳои истеъмоӣ ба таври яқдафъаина пурра ба аҳолии ба муҳлати нисбатан кӯтоҳ дода мешавад, ки зарурати баргардонидани онҳо аз шахрвандон масъулияти баландро тақозо менамояд.

4. Қарзҳои истеъмоӣ барои дар муддати кӯтоҳ барои қисман бо ҷои кор таъмин кардани табақаҳои бекори аҳолии мусоидат менамояд.

Пардохт кардани маблағҳои қарзи додашуда аз тарафи қарзгир тибқи талаботи шартномаи қарзӣ аз рӯи ҷадвали пардохт сурат мегирад.

Андозаи пардохти фоизи ҳармоҳаи қарзҳо бо роҳи зарбкунии маблағи якрӯзаи фоизи қарз ба шумораи рӯзҳои давраи истифодабарии он, муайян карда мешавад.

Қарзгир ҳуқуқ дорад, ки бо хоҳиши худ маблағи қарзи гирифтаашро пеш аз муҳлати шартномаи қарзӣ пардохт намояд. Дар ин ҳолат фоизи он танҳо барои муҳлати ҳақиқии истифодашудаи қарз ҳисоб карда мешавад.

Пардохти маблағи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он бо хоҳиши қарздор ба таври нақдӣ ва ё ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад.

Агар маблағи муайяншудаи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он аз тарафи қарздор сари вақт ба бонк пардохт карда нашаванд, он гоҳ ин қарз ва ё фоизи он ба гурӯҳи қарзҳои таъхирёфта дохил шуда, барои ҳар як рӯзи ба таъхир гузоштани пардохти он, тибқи муқаррароти шартномаи қарзӣ, аз қарздор ҷарима ситонида мешавад.

Таҳлили масъалаҳои қарзи истеъмоӣ нишон медиҳад, ки масъалаи баҳссталаби асосии он ин ҳеле гарон (баланд) будани арзиши қарзи пешниҳодшаванда мебошад. Меъёри фоизи солонаи он аз 18% то 36% ва фоизи миёнасолонаи он 25%-ро ташкил медиҳад.

Дар шароити муосир, қарзҳои истеъмоӣ аз ҷониби ҳамаи ташкилотҳои қарзии дар низомии бонкии Тоҷикистон амалкунанда ба шахсони воқеӣ дар ҳолати мавҷуд будани таъминокии гарав ба мақсадҳои гуногун дода мешаванд, ки дар ҷадвали 2 ба таври мухтасар нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. Номгуи ташкилотҳои қарзие, ки ба аҳолиқарзҳои истеъмоӣ пешниҳод менамоянд

Номгуи бонкҳо	Маблағи қарз, бо сомонӣ	Муҳлати қарз	Меъёри фоиз		
			Сомонӣ	Доллар	Рубл
КВД БА ҚТ “Амонатбонк”	Тибқи дархост	36 моҳ	24%	12%	26%
Арванд	100000	36 моҳ	26%	26%	18%

Банк Таджикистана	развития	20000	12 моҳ	24%	-	-
Душанбе сити		100000	60 моҳ	26%	-	-
Имон Интернешнл		1000-100000	2-48 моҳ	25-32%	-	-
ООО МДО МАТИН		20000	24 моҳ	30%	-	-
Бонки байналмилалии Тоҷикистон		100000	1-48 моҳ	26%	14%	-
ФҚХ Имон		50000	36 моҳ	24%	-	-
ОКСУС		500-100000	6-24 моҳ		-	-
ООО МДО Зудамал		50000	12-24 моҳ	30%	-	-
ООО Пайванд групп		2000-50000	24 моҳ	26%	18%	-
Ориёнбонк		100-10000	12 моҳ	26%	-	-
Спитамен		70000	36 моҳ	25%	-	-
Финка		18000	24 моҳ	-	-	-
Хумо		800-50000	3-36	31-36%	-	-
Эсхата		30000	36 моҳ	30%	-	-

Сарчашма: сайтҳои расмӣ таъкилотҳои қарзӣ дар Интернет-ресурс

Чӣ хеле аз ҷадвали боло маълум гардид, яке аз масъалаҳои асосии муҳрами қарзҳои истеъмоли ин муҳлати пешниҳоди онҳо мебошад, ки ба ду гурӯҳ - қутоҳмуддат ва миёнамуддат ҷудо карда мешавад. Қарзҳои истеъмоли аз ҷониби таъкилотҳои қарзии кишвар ба муҳлати аз 1 то 3 сол дода мешаванд. Дар ҷумҳурии мо асосан қарзҳои дарозмуддат барои харидорӣ қардани хонаҳои истиқоматӣ дар шакли қарзҳои ипотекаӣ дода мешаванд, ки ҳиссаи хеле камро таъкилот мекунад ва сабаби асосиаш баланд будани меъёри фоизи солони онҳо мебошад. Барои мисол, дар ИМА фоизи миёнаи солони қарзи ипотекаӣ дар соли 2019-ум 3,6% ва дар ҷумҳурии мо аз 14 то 24%-ро таъкилот намуд. [6]

Инчунин раванди баргардонидани маблағ ва фоизи қарз аз ҷониби муштариёни таъкилотҳои қарзӣ дар муҳлати қутоҳ душвории зиёдеро ба миён меорад. Дар натиҷаи аз ҷониби муштариён саривақт пардохт накардани маблағ ва фоизи қарз дар ҷумҳурӣ 4 бонк Содиротбонк, Агро бонк, Тоҷпромбонк ва Фононбонк аввалан муфлис эълон гардида, баъдан барҳам дода шуданд.

Масъалаи дигари ҳалталаби қарзи истеъмоли ин шартҳои пешниҳоди он, яъне масъалаи ҳисоби фоизи қарз ва пардохти маблағи он мебошад. Аксарияти қарзҳои истеъмоли бо мақсади беҳтар намудани шароити зиндагӣ, гузаронидани тӯю маърақаҳо, таъмиру таҷдиди хонаҳои истиқоматӣ ва харидорӣ намудани таҷҳизоти техникӣ ва майиш гирифта мешаванд. Дар шароити имрӯза тартиби ҳисоб қардани фоизи қарзҳои истеъмоли ва маблағи он қариб дар ҳамаи бонкҳо ба таври аннуитет чорӣ қарда шудааст. Барои мисол, агар барои як сол маблағи қарз 200 ҳазор сомонӣ ва меъёри фоизи солони он 24%-ро таъкилот намояд, бояд муштарӣ аз моҳи якум то моҳи охири ба андозаи якхела 5991 сомонӣ маблағи қарз ва фоизи онро пардохт намояд. Дар ҳолати пардохт намудани маблағи 5991 сомонӣ дар моҳи якум 4190 сомонии он ҳамчун фоизи қарз ва 1800 сомонӣ маблағи қарзи пардохтшуда ҳисоб қарда мешавад. Дар чунин тарзи тартиб додани ҷадвали пардохти қарз, маблағи фоизи пардохтшаванда аз маблағи қарз ба маротиб зиёд мебошад ва ба муштарӣ имконият намерасад, ки уҳдадорӣ хешро дар сатҳи зарурӣ ва сари вақт иҷро намояд.

Аз ин лиҳоз, вазъияти дар бозори қарзии ҷумҳурӣ ба амаломадаро бо роҳҳои зерин ҳаллу фасл намудан лозим аст:

Барои омода ва пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои дар боло зикргардида хароҷоти иловагӣ, ба монанди пардохти маблағи муайян барои баҳогузорӣ намудани арзиши амволи ғайриманқул аз ҷониби шӯъбаи баҳогузори давлатӣ ва барои ба қайдгирӣ дар

идораи нотариалии давлатӣ ба миён меояд[7]. Аз ин лиҳоз, пешниҳод менамоем, ки Ҳангоми додани қарзи тақрибӣ барои муштариёни таърихи хуби мусбидошта танҳо дархост барои муайян кардани маблағ ва муҳлати он ба таври фосилавӣ талаб карда шавад.

Ба сифати механизми тақмилдиҳии раванди додани қарз бояд аз низоми соддакардашудаи додани қарз истифода бурда шавад. Низоми мазкур ҷалби шуъбаи бехатарии бонк ва дигар шуъбаҳоро талаб намекунад, танҳо иштироки менечери департаменти қарздиҳӣ кифоя мебошад. Ташкили кор оид ба фаъолияти қарзгир танҳо тавассути барномаи компютерӣ барои санҷидан ва мушаххас кардани ҷойи қори доимӣ ва ҳаҷми музди меҳнат ва бастанӣ шартномаи қарзӣ бе иштироки зомин раванди додани қарзро осон месозад ва ҳавфи ҳаёт кардани бонк ҳангоми қарздиҳӣ ба муштарии ғайриқобили пардохтпазирро аз байн мебарад.

Чӣ ҳеле дар боло қайд намудем арзиши баланди қарзҳо боиси баланд шудани меъёри фоизи солони пешниҳоди қарз ба муштарӣ мегардад. Барои меъёри баланди фоизи қарз омилҳои зерин таъсир мерасонанд: ҳарҷоти бонк, маблағҳои озодаи ҷалбкардашудаи аҳоли, ҳавфи фоизи қарзӣ ва эҳтимолияти барнагаштани қарз ва ғайраҳо [10].

Барои кам кардани ҳавфи барнагаштани маблағ ва фоизи қарз нахуст бояд маълумот аз Бюрои таърихи қарзҳо оид ба қарзгирандагон дастрас карда шавад.

Дар ҳолати барнагаштани маблағи қарз ва фоизи он Бонки миллии Тоҷикистон метавонад меъёри захираҳои ҳатмиро барои ташкилотҳои қарзӣ оид ба пешниҳоди қарз ба муштариёне, ки саривақт маблағи қарзро пардохт намеkunанд, баланд бардорад.

Ҳамзамон, барои ҳал намудани масъалаи дастрасии қарзҳои истеъмоли ба муштариён аз суғуртакунии ҳавфи барнагаштани қарзҳо бояд истифода бурд. Хизматрасонии мазкур дар мамлакатҳои ғарб – Британияи Кабир, Франция ва Олмон роиҷ мебошанд. Бо ёрии суғуртакунии қарз бонкҳо ҳавфи барнагаштани қарзҳо қохӣш медиҳанд ва дар ҳолати пурра барнагаштани он маблағи муайяно аз ширкатҳои суғуртавӣ ба даст меоранд.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаби бонкҳо дар шароити кунунӣ тибқи дастурамалҳои мавҷудаи бонкдорӣ ин баргардонидани қарҳои батаъҳиравтода мебошад. Бояд ташкилотҳои қарзӣ дар ҳолатҳои ба таъҳиравтодани қарзҳои ба муштарӣ пешниҳодгардида дорои барномаҳои муосири баҳодиҳии гарав дошта бошанд. Муайян намудани арзиши молу мулки ба гарав гузошташудаи муштарӣ бояд арзиши воқеии фурӯши онро бо назардошти шароитҳои мавҷудаи бозор, инчунин ҳарҷотҳои вобаста ба фурӯши молу мулки ба гарав гузошташударо ба таври мушаххас инъикос намояд.

Барномаи автоматикунонидаи бонкӣ бояд тарзе ташкил карда шавад, ки мутобиқи талаботи Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо”, маблағи барои ташкили Фонди пӯшонидани талафоти имконпазирро аз рӯи ҳар як қарзи ба таъҳиравтода ва уҳдадорӣ ба муштарӣ вобастаро ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, мавҷудият ва муносиб будани таъминоткии қарз бо гаравро баҳо диҳад.

Бонкҳо муваззафанд, ки сандуқи қарзии худро ба гурӯҳҳо ҳар моҳ ҷудо намуда, вобаста ба гурӯҳи ҳавфҳои қарзӣ Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир ташкил намоянд. Инчунин, вобаста ба фаъолияти ҳоси худ тартиб ва қоидаҳои мониторинги дохилии дороиҳои худро бояд дошта бошанд. [8]

Дар ҳолати тағйирёбии вазъи молиявии муштарӣ ва ҷой доштани маълумот оид ба ҳавфҳо дар фаъолияти онҳо, дар асоси таҳлили ҳисоботи тавозунӣ, ҳисоботи фоида ва зарар, ҳисоботи гардиши воситаҳои пулии он, бо назардошти соҳа ва баҳши фаъолияти муштарӣ бо таҳлил гузаронида, роҳҳои қохӣш додани ҳавфи барнагаштани онҳо тарҳрезӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда дар соҳаи қарздиҳии истеъмолий, дар маҷмӯъ дурнамои рушди он хеле баланд арзёбӣ мегардад.

Барои барқарор кардани сатҳи зарурии эътимоднокии байни ташкилотҳои қарзӣ ва қарзгирандагон бояд як давраи муайян муқаррар карда шавад, ки дар натиҷа ташкилотҳои қарзӣ ба пешниҳоди шартҳои дастрасии қарздиҳии истеъмолий ва истифодаи имкониятҳои технологияи муосир ба шумораи бештари қарзгирандагон шароитҳои хуб фароҳам созанд, ки дар оянда дурнамои мавҷудаи қарздиҳӣ ба воқеият табдил ёбад.[11] Дар баробари ин, ҳар як бонк бояд стратегияи рафъи мушкилотро таҳия кунад, ки барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳои мусбии бозори қарзи истеъмолий мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Болвачев А.И. Деньги, кредит, банки / А.И. Болвачев. - М.: ИНФРА-М, 2018. - 176 с.
2. Деньги, кредит, банки : учебник / под общ. ред. М. С. Марамыгина, Е. Н. Прокофьевой. - Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. - 384 с. ISBN 978-5-7996 388 с.
3. Дворецкая, А. Е. Деньги, кредит, банки : учебник для вузов / А. Е. Дворецкая. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 555 с.
4. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Н.П. Белотелова, Ж.С. Белотелова. — 6-е изд., перераб. — Москва: «Дашков и Ко» - 2020 – 380 с. 2. Деньги, кредит, банки. 112 с.
5. Звонова, Е. А. Деньги, кредит, банки : учебник и практикум для среднего профессионального образования / Е. А. Звонова, В. Д. Топчий ; под общей редакцией Е. А. Звоновой. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 456 с.
6. Деньги, кредит, банки : Учебник для бакалавров / под ред. В.Ю. Катасонова, В.П. Биткова. - М. : Юрайт, 2014. 575 с
7. Тавасиев, А. М. Банковское дело : учебник для вузов / М. Тавасиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 546 с.
8. Варламова М.А. Деньги, кредит, банки: Учебное пособие / М.А. Варламова. - М.: ИЦ РИОР, 2017. - 128 с.
9. Даниленко С. А. Банковское потребительское кредитование / С.А. Даниленко, М.В. Комиссарова. - М.: Юстицинформ, 2016. - 384 с.
10. Дворецкая А.Е. Деньги, кредит, банки: Учебник для академического бакалавриата / А.Е. Дворецкая. - Люберцы: Юрайт, 2019. - 480 с.
11. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Учебное пособие / О.И. Лаврушин. - М.: КноРус, 2017. - 360 с.

Literature

1. Bolvachev A.I. Money, credit, bank / A.I. Bolvachev. - M.: INFRA-M, 2018. -176 c.
2. Money, credit, bank: textbook / pod obsch. ed. M. S. Maramygina. E. N. Prokofiev. - Ekaterinburg: Izd-vo Ural. University, 2019. - 384 p. ISBN 978-5-7996 388 p.
3. Dvoretzkaya, A. E. Money, credit, bank: textbook for universities / A. E. Dvoretzkaya. - 4 izd., pererab. and dop. - Moscow: Izdatelstvo Jurayt, 2024. - 555 p.
4. Money. Credit. Bank: Textbook / N.P. Belotelova, J.S. Belotelova. - 6th edition, pererab. - Moscow: "Dashkov and Co" - 2020 - 380 p. 2. Money, credit, bank. 112 p.
5. Zvonova, E. A. Money, credit, bank: textbook and practice for middle school professional education / E. A. Zvonova, V. D. Cannon; Under the general editor E. A. Zvonovoy. - Moscow: Izdatelstvo Jurayt, 2023. - 456 p.
6. Money, credit, bank: Uchebnik dlya bachelorov / pod ed. V. Yu. Katasonova, V.P. Bitkova. - M. : Jurayt, 2014. 575 p.
7. Tavasiev, A. M. Banking business: textbook for universities / M. Tavasiev. - 4 izd., pererab. and dop. - Moscow: Izdatelstvo Jurayt, 2024. - 546 p.

8. Varlamova M.A. Money, credit, bank: Educational lesson / M.A. Varlamova. - M.: IC RIOR, 2017. - 128 c.
9. Danilenko S. A. Banking consumer credit / S.A. Danilenko, M.V. Komissarova. - M.: Justicinform, 2016. - 384 c.
10. Dvoretskaya A.E. Money, credit, bank: Uchebnik dlya akademicheskogo bacheloriata / A.E. Dvoretskaya. - Lyubertsy: Jurayt, 2019. - 480 c.
11. Lavrushin O.I. Banking business: the modern system of credit: a tutorial / O.I. Lavrushin. - M.: KnoRus, 2017. - 360 c.

Хасанов Фарух Алишерович

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры учёта и информационных технологий ГУ “Худжандский международный институт” МУТПТ.
E-mail: farruhjon@list.ru. Телефон: (+992) 92 707-34-50.

СОПОСТАВЛЕНИЕ ИДЕАЛОВ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА С ПРАКТИКАМИ РЕГУЛИРУЕМОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу расхождений между теоретическими установками неолиберализма и реальной экономической политикой государств, практикующих элементы регулируемой экономики. В рамках исследования рассматриваются историко-теоретические основы неолиберальной доктрины, ее ключевые постулаты, а также эмпирические последствия реализации данной модели в различных странах. Особое внимание уделено анализу уровня государственного вмешательства, социальной политики, индекса неравенства, структуры госрасходов и способности экономических систем противостоять кризисам. На основании сравнительного анализа макроэкономических показателей делается вывод о том, что абсолютное следование неолиберальным идеалам не обеспечивает устойчивого развития и социальной справедливости. В современных условиях глобальной нестабильности, экономических потрясений и нарастающего неравенства усиливается необходимость формирования смешанных моделей, где регулирующая функция государства сочетается с рыночными механизмами. Статья аргументирует важность переосмысления экономических парадигм и подчеркивает, что государственное регулирование, вопреки неолиберальным тезисам, не является тормозом, а может стать катализатором устойчивого и инклюзивного роста.

Ключевые слова: неолиберализм, регулируемая экономика, государственное вмешательство, экономическое неравенство, социальная политика, макроэкономическое регулирование.

Хасанов Фарух Алишерович

муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияҳои рақамии МД Донишгоҳи байналмилалӣи Хучанди Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисод. E-mail: farruhjon@list.ru. Телефон: (+992) 92 707-34-50.

МУҚОИСАИ ИДЕАЛҲОИ НЕОЛИБЕРАЛИЗМ БО АМАЛИЯТИ ИҚТИСОДИЁТИ ТАНЗИМШАВАНДА

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии тафовутҳои байни усулҳои назариявии неолиберализм ва сиёсати воқеии иқтисодии давлатҳои, ки унсурҳои иқтисоди танзимшавандаро амалӣ мекунанд, бахшида шудааст. Дар ҷаҳорчӯби тадқиқот асосҳои таърихӣ назариявии модели неолибералӣ, принсипҳои асосии он ва натиҷаҳои амалӣ дар кишварҳои гуногун баррасӣ мегарданд. Таҷҳизоти асосӣ ба таҳлили сатҳи даҳолати давлат ба иқтисод, сиёсати иҷтимоӣ, индекси нобаробарӣ, сохтори хароҷоти буҷа ва қобилияти муқовимат ба бӯҳронҳои равона карда шудааст. Дар асоси таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ҳулоса бароварда мешавад, ки пайравии комил ба принсипҳои неолибералӣ рушди устувор ва адолати иҷтимоиро таъмин намекунад. Дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ ва афзоиши нобаробарӣ зарурати ташаккули моделҳои омехта, ки дар он функсияи танзимкунандаи давлат бо механизмҳои бозорӣ якҷоя мегардад, афзун мегардад. Муаллифони мақола бар зарурати бознигариҳои парадигмаҳои иқтисодӣ таъкид мекунанд.

ва нишон медиҳанд, ки танзими давлатӣ на монеа, балки омили рушди устувору фарогир буда метавонад.

Калидвожаҳо: Неолиберализм, иқтисоди танзимшаванда, даҳолати давлатӣ, нобаробарии иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, танзими макроиқтисодӣ.

Khasanov Farukh Alisherovich

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department accounting and digital technologies of GI "Khujand International Institute", "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan". E-mail: farruhjon@list.ru. Phone: (+992) 92 707-34-50.

COMPARISON OF THE IDEALS OF NEOLIBERALISM WITH THE PRACTICES OF A REGULATED ECONOMY

Abstract. This article provides a comprehensive comparative analysis of the divergence between the theoretical foundations of neoliberalism and the actual economic policies implemented by states that practice elements of a regulated economy. The study explores the historical and theoretical roots of neoliberal doctrine, its core principles, and the real-world consequences of its application across various countries. Particular attention is given to examining levels of government intervention, social policy, inequality indices, public expenditure structure, and the resilience of economic systems in times of crisis. Based on comparative analysis of macroeconomic indicators, the paper concludes that strict adherence to neoliberal ideals does not guarantee sustainable development or social justice. In an era of global instability, economic shocks, and rising inequality, there is a growing need for hybrid models in which the regulatory role of the state is harmonized with market mechanisms. The article argues for a critical reassessment of dominant economic paradigms and emphasizes that state regulation, contrary to neoliberal claims, is not an obstacle but can serve as a catalyst for inclusive and sustainable growth.

Keywords: Neoliberalism, regulated economy, government intervention, economic inequality, social policy, macroeconomic regulation.

Неолиберализм представляет собой экономическую и политическую доктрину, основанную на приоритете свободного рынка, индивидуальной ответственности, дерегуляции и сокращении государственного вмешательства в экономику. Идеологические истоки неолиберализма восходят к трудам Людвига фон Мизеса, Фридриха фон Хайека и Милтона Фридмана[1], которые рассматривали государство как источник рыночных искажений, коррупции и неэффективности.

Основные принципы неолиберализма можно свести к следующим положениям:

- свобода торговли и капитала;
- приватизация государственных активов;
- снижение налогов на бизнес;
- дерегуляция рынков труда и капитала;
- минимизация социальной политики.

Однако в реальных условиях, особенно в развивающихся странах, эти принципы сталкиваются с институциональной и социальной нестабильностью. Практика показывает, что без определённого уровня государственного вмешательства рынок не способен обеспечить ни справедливое распределение ресурсов, ни устойчивый экономический рост[2]. Более того, чрезмерная рыночная свобода часто приводит к росту олигархии, монополизации и социальному расслоению[3].

В противоположность неолиберализму, регулируемая экономика предполагает активное участие государства в управлении социально-экономическими процессами. Это проявляется в бюджетной политике, прогрессивном налогообложении, ценовом

контроле, социальной защите, а также в государственном контроле над стратегически важными отраслями.

В современных условиях многие развитые страны реализуют элементы регулируемой экономики. Особенно ярко это выражено в странах северной Европы — так называемой "скандинавской модели", где государственное вмешательство сочетается с высоким уровнем инноваций и конкуренции[4].

Например, в Швеции государственные расходы составляют около 48% ВВП, а доля социальных трансфертов — более 30%. Эти страны обеспечивают бесплатное образование, здравоохранение и щедрую систему пособий, что приводит к высокому уровню человеческого капитала и социальной стабильности[5]. Также Япония и Южная Корея демонстрируют активную промышленную политику при сохранении рыночных механизмов, что позволяет эффективно сочетать рост и социальную защиту.

Таким образом, регулирование оказывается не синонимом неэффективности, а механизмом компенсации рыночных провалов.

В таблице ниже представлено сопоставление ключевых макроэкономических показателей стран, ориентированных на неолиберальную модель и стран с регулируемой экономикой:

Таблица 1. Сравнительный анализ: идеалы против реальности[6]

Показатель	Неолиберальные страны (США, Великобритания)	Регулируемые экономики (Швеция, Норвегия)
Государственные расходы (% ВВП)	30–35%	45–55%
Индекс Джини (уровень неравенства)	0.41–0.49	0.25–0.30
Безработица в кризисные периоды	8–15%	3–6%
Уровень бедности (%)	12–15%	5–7%
Доступность медицины и образования	Частично платные	Бесплатные/субсидируемые

Источник: составлено автором по данным МВФ, Всемирного банка, Eurostat и OECD

Как видно из таблицы, регулируемые экономики обеспечивают не только более равное распределение доходов, но и высокую устойчивость к экономическим потрясениям. Это позволяет утверждать, что высокая степень государственного участия в экономике не мешает росту, а напротив, способствует его стабильности и социальной устойчивости.

Несмотря на последовательное провозглашение принципов невмешательства, в условиях кризисов правительства неолиберальных стран неизбежно прибегают к активным мерам государственного регулирования. Примером служит глобальный финансовый кризис 2008 года, когда США потратили более \$700 млрд на спасение банков и страховых компаний (программа TARP), а затем ввели масштабные программы стимулирования[7].

В 2020–2021 гг. в условиях пандемии COVID-19 государства снова вернулись к фискальному интервенционизму: прямые выплаты населению, субсидии бизнесу, налоговые каникулы, государственные гарантии по кредитам. Иными словами, в критические моменты сама логика неолиберализма деформируется.

Этот парадокс отражает внутреннюю противоречивость модели: в теории — отказ от государства, а на практике — его ключевая роль в поддержании устойчивости системы.

Неолиберализм с момента своего становления провозглашал отказ от чрезмерного государственного регулирования и доверие «невидимой руке рынка». Тем не менее на практике эта модель порождает ряд внутренних противоречий, которые проявляются особенно остро в периоды экономических и социальных потрясений. Ниже представлены ключевые парадоксы, иллюстрирующие, как неолиберальные идеи сталкиваются с реальной необходимостью коррекции.

1. Парадокс «невмешательства» в кризисные периоды

В классической версии неолиберальной теории государство должно выполнять лишь две функции: обеспечивать соблюдение контрактных обязательств и защищать частную собственность. Любое иное вмешательство считается искажением «чистого» рынка[11]. Однако уже при первом серьёзном кризисе логика «невмешательства» терпит крах.

- **Финансовый кризис 2008 г.:** В США и большинстве европейских стран власти инвестировали сотни миллиардов долларов в «спасение» крупных банков посредством программ Buyout Equity and Asset Relief Program, гарантий по кредитам и покупки «токсичных» активов. В Великобритании правительство Р. Блэра и Г. Брауна участвовало в национализации ряда банков (например, Northern Rock), несмотря на то, что ещё несколько лет ранее эти же самые политики осуждали любые инициативы по масштабному финансовому вмешательству[7].

- **Пандемия COVID-19 (2020–2021 гг.):** Массовые карантинные меры привели к мгновенной остановке многих секторов экономики. Неолиберальные страны вынуждены были вводить программы прямых выплат населению, субсидировать предприятия, предоставлять налоговые каникулы и расширять социальные выплаты. США активировали программу CARES Act на сумму более \$2 трлн; в ЕС был запущен фонд восстановления в размере 750 млрд евро[13]. Все эти меры по сути повторяют кейнсианские инструменты — контрастирующие с «чистой» неолиберальной доктриной.

Таким образом, когда рынок «ломается», «невидимая рука» оказывается не в состоянии обеспечить минимальную социальную стабильность, и государство вынуждено выполнять функции экономического «стропора».

2. Парадокс приватизации и формирования олигархических структур

Одним из столпов неолиберализма является идея приватизации государственных предприятий с целью повышения эффективности и конкурентоспособности. Однако в условиях низкой прозрачности органов власти и слабых институтов это зачастую приводит к концентрации собственности в руках небольшого круга лиц.

- **Пример России (1990-е гг.):** Массированная распродажа госсобственности привела к возникновению олигархических кланов, получивших в свои руки крупнейшие промышленные активы. Вместо конкуренции и рыночного стимулирования эта «приватизация» усилила коррупционные связи между элитами и властями, подрывая доверие к экономическим реформам[14].

- **Пример Латинской Америки:** В ряде стран (например, Аргентина, Перу) приватизация энергетических и транспортных компаний сопровождалась значительным ростом тарифов, при этом контроль над ключевыми отраслями оказался в руках иностранных корпораций, что вызвало недовольство населения и политическую стагнацию[15].

Идея того, что «рынок сам себя очистит» через ликвидацию госсектора, сталкивается с институциональной реальностью: без сильных антимонопольных и

антикоррупционных механизмов приватизация порождает новые рыночные барьеры и усиливает социальную напряжённость.

3. Парадокс социальной ответственности корпораций

Неолиберальная модель призывает к минимизации социальных обязательств бизнеса, возлагая основную ответственность за социальную защиту на частный сектор. Однако практика показывает, что в отсутствие обязательных «социальных норм» компании часто сводят расходы на персонал «до минимума» — увольняют рабочих, снижают заработную плату и отказываются от социальных гарантий.

- **Пример Великобритании (2000-е гг.):** Компании в секторе розничной торговли массово используют формат «нулевых контрактов» (zero-hour contracts), когда работник не имеет стабильного графика и не гарантирован в постоянном трудоустройстве. Это позволяет фирмам гибко «регулировать» численность персонала, но приводит к нестабильности доходов большого сегмента населения[16].

- **Пример США (сектор развлечений и IT):** Широко распространена практика найма на «контракты» или «фриланс», что снимает с компаний обязательства по предоставлению медицинской страховки, пенсионных накоплений и оплачиваемых отпусков. В результате социальная защита работников оказывается далеко ниже, чем в странах с развитой регулируемой экономикой.

Попытка переложить всю социальную ответственность на «добровольные» инициативы или филантропию предпринимателей иллюстрирует «разрыв» между неолиберальным идеалом корпоративного гражданства и фактическими практиками организации труда.

4. Парадокс свободной торговли и национальной безопасности

Неолиберализм обосновывает выгоды свободной торговли и глобальной интеграции, однако критика показывает, что бесконтрольный импорт товаров и капиталов может угрожать ключевым отраслям национальной экономики.

- **Пример Китая (1990–2000-е гг.):** После вступления ВТО Китай получил доступ к мировому рынку и заметно укрепил позиции в производстве электроники и текстиля. Однако это привело к быстрому вытеснению местных производителей в смежных странах (например, в Латинской Америке и Юго-Восточной Азии), создавая дисбалансы в региональном развитии[17].

- **Пример США (2020 г.):** В период пандемии было выявлено, что зависимость от иностранных поставщиков медицинских масок и лекарств представляет угрозу национальной безопасности. Вследствие этого власти ужесточили контроль над стратегическим производством и инвестировали в «reshoring» (возвращение производств на территорию страны)[18].

Парадокс заключается в том, что экономическая эффективность от свободной торговли может оказаться уязвимой с точки зрения стратегических рисков. В итоге многие «неолиберальные» государства вводят защитные меры (пошлины, квоты, субсидии «национальному чемпиону»), тем самым отходя от первоначальных принципов.

5. Парадокс эффективности против социальной справедливости

Идея «эффективного рынка» подразумевает, что любая экономическая активность принесёт наибольшую пользу тем, кто способен наиболее эффективно использовать ресурс. Однако это приводит к обесцениванию «неэффективных» с точки зрения рынка секторов (образование, здравоохранение, социальная сфера).

- **Пример Великобритании (1980–1990-е гг.):** Сокращение финансирования NHS (Национальной службы здравоохранения) и сокращение доступа к бесплатной медицине привело к росту частных страховок, но при этом многие слои населения оказались «выброшенными» из системы доступного здравоохранения, что усугубило социальные неравенства[19].

• **Пример Индии (1990–2000-е гг.):** Либерализация экономики способствовала росту IT-отрасли, однако сельское хозяйство и регионы с низкой урбанизацией остались без должной поддержки. Это вызвало массовую миграцию внутрь страны и рост городского бедного населения.

Таким образом, экономическая эффективность зачастую оказывается несовместимой с задачей обеспечения социальной справедливости: акты ради роста ВВП могут приводить к росту неравенства и маргинализации групп населения.

Все перечисленные парадоксы неолиберальной теории демонстрируют, что отказ от государственной роли приводит не к «саморегулируемому» рынку, а к необходимости экстренной корректирующей интервенции. В ситуации, когда государство оказывается «пассивным» в обычные периоды и «гиперактивным» в кризис, создаётся нестабильная экономическая среда, неподходящая для долгосрочного развития. Такие практики свидетельствуют о необходимости не просто «минимизации» вмешательства, а выстраивания сбалансированных институтов, способных гибко адаптироваться к внешним шокам и поддерживать социальную солидарность.

Сравнительный анализ показывает, что несмотря на популярность неолиберальных лозунгов, практика функционирования современных экономик требует активного государственного участия. Регулируемые модели, основанные на социальной ответственности и перераспределении, обеспечивают большую устойчивость, снижают уровень бедности и неравенства, а также способствуют долгосрочному росту человеческого капитала.

Таким образом, идеалы неолиберализма нуждаются в корректировке. Реальность XXI века требует гибридного подхода, при котором государство и рынок взаимодействуют не в оппозиции, а в синергии. Это особенно актуально для развивающихся стран, где слабость институтов и высокая уязвимость требуют активной регулирующей роли государства.

Адабиёт

1. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. Издательство Чикагского университета, 1944.
2. Фридман М. Капитализм и свобода. Издательство Чикагского университета, 1962.
3. Стиглиц Дж. Цена неравенства. W.W. Norton & Company, 2012.
4. Эспинг-Андерсен Г. Три мира капиталистического государства всеобщего благосостояния. Издательство Принстонского университета, 1990.
5. ОЭСР. База данных по социальным расходам (SOCX), 2023.
6. База данных Всемирного банка; Фискальный монитор МВФ; Eurostat Statistics Explained, 2023.
7. Министерство финансов США. Отчет по Программе помощи проблемным активам (TARP), 2010.
8. Фридман М. Капитализм и свобода. Издательство Чикагского университета, 1962.
9. Стиглиц Дж. Цена неравенства. W.W. Norton & Company, 2012.
10. Эспинг-Андерсен Г. Три мира капиталистического государства всеобщего благосостояния. Издательство Принстонского университета, 1990.
11. Хайек Ф. А. Конституция свободы. Издательство Чикагского университета, 1960.
12. Министерство финансов США. Программа помощи проблемным активам (TARP), 2010 г.; Управление по финансовому регулированию и надзору Великобритании. Northern Rock и финансовый кризис, 2009 г.
13. МВФ. Финансовый вестник: Политика восстановления, апрель 2021 г.; Европейская комиссия. План восстановления NextGenerationEU, 2021 г.

14. Аслунд А. Как Россия стала рыночной экономикой. Издательство Brookings Institution Press, 2007 г.
15. Стиглиц Дж. Глобализация и её недовольство. Издательство W. W. Norton & Company, 2002 г.
16. Правительство Великобритании. Доклад о контрактах с нулевым рабочим временем, 2015 г.; Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс. Bloomsbury Academic, 2011.
17. Всемирная торговая организация. Китай и ВТО: вступление, реформа политики и сокращение бедности, 2006.
18. Счётная палата США. Цепочки поставок медицинских товаров: выявленные ограничения, связанные с COVID-19, 2020.
19. Кляйн Р. Новая политика Национальной службы здравоохранения: от создания к переосмыслению. Radcliffe Publishing, 2013.

Literature

1. Hayek F.A. The Road to Serfdom. University of Chicago Press, 1944.
2. Friedman M. Capitalism and Freedom. University of Chicago Press, 1962.
3. Stiglitz J. The Price of Inequality. W.W. Norton & Company, 2012.
4. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press, 1990.
5. OECD. Social Expenditure Database (SOCX). 2023.
6. World Bank DataBank; IMF Fiscal Monitor; Eurostat Statistics Explained, 2023.
7. U.S. Department of the Treasury. Troubled Asset Relief Program (TARP) Report, 2010.
8. Friedman M. Capitalism and Freedom. University of Chicago Press, 1962.
9. Stiglitz J. The Price of Inequality. W.W. Norton & Company, 2012.
10. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press, 1990.
11. Hayek F.A. The Constitution of Liberty. University of Chicago Press, 1960.
12. U.S. Department of the Treasury. Troubled Asset Relief Program (TARP) Report, 2010; Financial Services Authority (UK). Northern Rock and the Financial Crisis, 2009.
13. IMF. Fiscal Monitor: Policies for the Recovery, April 2021; European Commission. NextGenerationEU Recovery Plan, 2021.
14. Aslund A. How Russia Became a Market Economy. Brookings Institution Press, 2007.
15. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company, 2002.
16. UK Government. Report on Zero-Hour Contracts, 2015; Standing G. The Precariat: The New Dangerous Class. Bloomsbury Academic, 2011.
17. World Trade Organization. China and the WTO: Accession, Policy Reform, and Poverty Reduction, 2006.
18. U.S. Government Accountability Office. Medical Supply Chains: COVID-19 Exposed Limitations, 2020.
19. Klein R. The New Politics of the NHS: From Creation to Reinvention. Radcliffe Publishing, 2013.

Худойкулова Ёқутхон Комиловна

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДБССТ. Телефон:
+992933444931, E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru.

САРМОЯГУЗОРИИ ҶАЪОЛИЯТИ САӢӢӢӢ ДАР ӢУМӢУРИИ ТӢЧИКИСТОН

Аннотатсия. Сармоягузори ҷаъолияти сайӢӢ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар ӢумӢурии ТӢчикистон ҷе аз мавзӯҳои муҳим ва стратегӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва тақвияти соҳаи сайӢӢ ба ҳисоб меравад. Дар ба роҳ мондани сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ барои рушди ҷаъолияти сайӢӢ дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва ташаккули зиёди муассисаҳои соҳаи сайӢӢ ва зиёд шудани ҷои кори холи барои мутахассисони соҳаи сайӢӢ оварда мерасонад.

Калидвоҷоҳо; сайӢӢ, сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ, технологияи рақамикунонӣ, иқтисодиёти миллӣ.

Худойкулова Ёқутхон Комиловна

ассистент кафедри ҳоударатвенногo и местногo упрaвления Междунaродногo унверситетa туризмa и предпримательствa Тaджикистaнa. Телефон: +992933444931,
E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru.

ИНВЕСТИЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ОБЛАСТИ ЦИФРОВОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. Инвестиции в туристическую деятельность и привлечение иностранных инвесторов в Республике Таджикистан являются одной из важных и стратегических тем в развитии национальной экономики и укреплении туристической отрасли. Организация внутреннего и внешнего инвестирования для развития туристической деятельности способствует развитию национальной экономики, созданию множества учреждений туристической отрасли и увеличению числа рабочих мест для специалистов в области туризма.

Ключевые слова: туризм, внутренние и внешние инвестиции, цифровые технологии, национальная экономика.

Khudoykulova Yoquthon Komilovna

Assistant of the Department of Public and Local Administration of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: +992933444931, E-mail:
khudoyqulova_y@mail.ru.

INVESTMENT IN DIGITAL TOURISM ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation. Investments in tourism activities and attracting foreign investors in the Republic of Tajikistan are one of the important and strategic topics in the development of the national economy and strengthening the tourism sector. Organizing domestic and foreign investments for the development of tourism activities contributes to the growth of the national economy, the establishment of numerous tourism industry institutions, and the increase in job opportunities for tourism specialists.

Keywords: tourism, domestic and foreign investments, digital technologies, national economy.

ӢумӢурии ТӢчикистон дорои иқтидори бузурги сайӢӢ мебошад, ки бо табиати зебо, кӯҳҳои баланд, захираҳои табиӣ таърихӣ ва фарҳанги ғанӣ шинохта мешавад. Бо вучуди ин, барои рушди устувори сайӢӢ ва ворид кардани он ба иқтисоди миллӣ, зарур аст, ки сармоягузори дохилӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ тақвият ёбад.

Сармоягузори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки якҷанд масъалаҳои, ки барои рушди иқтисодиёти миллии кишвар таъсири мусбӣи худро расонад. Сармоягузори соҳаи сайёҳӣ ин зиёд гардидани инфрасохтори сайёҳӣ (меҳмонхонаҳо, роҳҳо, марказҳои истироҳатӣ, хостелҳо марказҳо табобатӣ ва ғайра) метонад рушд ёбад ва дар қатори ин ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шавад, воридоти асъори хориҷӣ зиёд гардад ва имичи байналмиллалӣи Тоҷикистон беҳтар гардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 2000 ёдгории таърихӣ фарҳангӣ, аз ҷумла шаҳри Панҷакент қадим, Ҳисори таърихӣ, Саразм ва дигар мавзеъҳои бостонӣ мавҷуд аст. Табиати зебо ва экотуризм – кӯҳҳо, чашмаҳои шифобахш, кӯлҳои зебо (Искандаркӯл, Сарез). Сафари кӯҳӣ ва алпинизм – қуллаи Исмоили Сомонӣ, Фон-Кӯлҳо ва ғайра мавҷуд мебошад, ки барои ҷалби туристон имкониятҳои зиёд мавҷуд аст.

Мувофиқи маълумотҳои кумитаи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали рушди инфрасохтори сайёҳӣ қарор дорад. Афзоиши босуръати шумораи сайёҳон ва рушди соҳа шумораи бештари меҳмонхонаву озоишгоҳ, тарабхонаву ошхонаҳо, фурудгоҳу роҳҳо, мағозаву дуконҳои фуруши маҳсулоти армуғонӣ ва дигар инфрасохтори лозимӣ, инчунин хизматрасониҳои гуногунро дар ин самти муҳим талаб менамояд.

Вобаста ба ин, ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ҷолиб дониста шуда, сармоягузoron метавонанд дар самтҳои зерин саҳмгузорӣ намоянд:

- азнавсозии инфрасохтори нақлиётӣ: ҷалби сармоягузорӣ барои таъмир ва сохтмони роҳҳо, навсозии фурудгоҳҳо ва гузаргоҳҳои сарҳадӣ;
- таъсиси системаи автоматикунонидашудаи бақайдгирии сайёҳон (e-guest): ҷалби сармоягузорӣ барои татбиқи технологияҳои муосир барои содда кардани раванди бақайдгирӣ ва гирифтани маълумот дар бораи сайёҳон;
- рушди инфрасохтори будубош: ҷалби сармоягузорӣ барои бунёди меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва муассисаҳои фарҳангии ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ;
- таъсиси кластерҳо дар минтақаҳои асосии сайёҳӣ: ҷалби сармоягузорӣ барои таъсиси кластерҳои лижаронӣ, фароғатӣ ва фарҳангӣ, ки ба рушди соҳибкорӣ маҳаллӣ мусоидат мекунанд;
- ташкили чорабиниҳо: баргузори форумҳо, симпозиумҳо ва мусобиқаҳои варзишӣ барои ҷалби таваҷҷӯҳ ба Тоҷикистон ҳамчун як макони сайёҳӣ;
- ташаккули лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои кластерҳои соҳавӣ: рушди кластерҳои махсус оид ба сайёҳии экологӣ, солимгардонӣ, таърихӣ фарҳангӣ ва кӯҳнавардӣ, шикор ва моҳидорӣ.[3].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд иқдомҳоро роҳандозӣ намудааст:

- Барномаи давлатии рушди сайёҳӣ барои солҳои 2022–2026;
- эълони солҳои 2018–2028 "Даҳсолаи рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ";
- имтиёзҳои андозии гумрукӣ барои сармоягузорӣ дар соҳа;
- ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ;
- иштироки Тоҷикистон дар намоёндагиҳои байналмилалӣ ва ярмаркаҳои сайёҳӣ.

Технологияҳои рақамӣ ба бахши хизматрасонии сайёҳӣ ва тичорати меҳмонхона ба таври қатъӣ ворид шуданд. Аммо, мутаассифона, субъектҳои бахши сайёҳии иқтисодиёт на ҳама вақт ба қабули технологияҳои нав ва тағйироти бунёдии сайёҳӣ омодаанд.

Азбаски хизматрасонии сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо аз сифати кори кормандони ин соҳа вобастагии зиёд дорад, табдили рақамии меҳнат ба оқибатҳои ҷиддӣ дар бозори сайёҳӣ оварда мерасонад. Табдилдиҳии рақамии меҳнат тағйир додани муносибатҳоро ба ташкили меҳнати корманд, марҳилаҳои раванди меҳнат, вазифаҳои корманд, инчунин ба системаи муносибатҳои меҳнатӣ дар маҷмӯъ дар асоси истифодаи

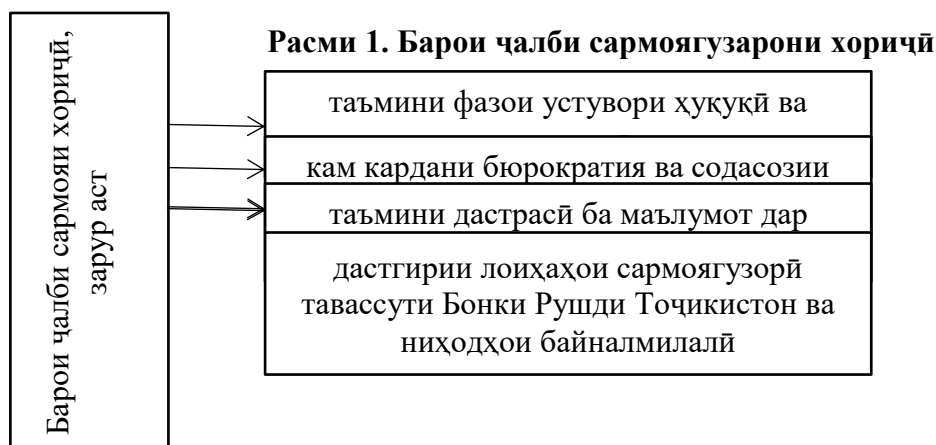
технологияҳои рақамӣ.

Дар паёми президенти кишвар нисбат ба соҳаи сайёҳӣ чунин пешниҳодҳо гуфта шудааст, ки бинобар ин, ба вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, рушди иқтисод ва савдо, Кумитаи занон ва оила, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо бори дигар супориш дода мешавад, ки доир ба тақвияти низоми ягонаи омӯзиши касбии шаҳрвандони бекор, бахусус муҳоҷирони меҳнатӣ ва аҳолии калонсол, инчунин ташкили кори хонагӣ, хунаҳои дастӣ ва дигар намудҳои касбӣ барои занону духтарони хонашин ва бо Ҳамин роҳ паст намудани шиддати бекорӣ чораҳои зарурӣ андешанд.[1].

Пешгӯиҳо дар пажӯҳишҳои гурӯҳи машваратии McKinsey нишон медиҳанд, ки то соли 2036 аз 2 то 50 фоизи корхона, ки дар соатҳои корӣ ифода мешаванд, автоматӣ карда мешаванд ва то соли 2066 ин ҳиссаи он метавонад аз 46 то 99 фоизро ташкил диҳад. Масалан, бозори меҳнат, ки рақамикунонӣ мешавад, дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо ба кормандони оқил, шӯҳратпараст, масъулиятшинос, ба осонӣ омодашуда, қобилиятнок ва эҷодкор эҳтиёҷ пайдо мекунад. Рақамикунонии васеъ дар сайёҳӣ ба он оварда мерасонад, ки дар оянда чунин касбҳо ба монанди агенти сайёҳӣ, машваратчӣ, ҳисобчӣ ва ғайра эҳтимол аз байн рафтанишон мумкин аст, зеро ин корро роботҳо ё барномаҳои муахсуси иттилоотии компютерӣ ва ғайра иҷро карда метавонанд. Ҳамзамон зикр намудан ба маврид аст, ки то ҳанӯз роботҳо қобилияти эҷодӣ, ихтироъ, лоиҳакашӣ, барномарезӣ ва нигоҳдории худ, ташкил ва танзими истеҳсолотро иваз карда наметавонанд. Илова бар ин, ба зехни сунъӣ то ҳол қабули қарорҳои ахлоқӣ бо назардошти меъёрҳои гуногуни ахлоқӣ ва фарҳангӣ омӯхта нашудааст. Аз ин ру, ташкилотҳои саноатӣ коргарони эҷодкор ва ихтироъкорро ҷустуҷӯ мекунанд, ки қодиранд зуд ба муҳит пайравӣ карда, ба шароити вазифаҳои нав мутобиқ шаванд.

Самти навбатии рушди табдили рақамии меҳнат ба сифати меҳнати кормандони соҳаи сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо таъсир мерасонад. Дар давраи табдили рақамии меҳнат, «маҳоратҳои нарм» ё малақаҳои чандирии корманд, ки бо он метавонад ба осонӣ омӯхта ва ба технологияҳои нав ва шароити корӣ мутобиқ шавад, баҳои баланд дода мешавад. Илова бар ин, бо пайдоиши технологияҳои рақамӣ, бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат, инчунин сохтани мансаб дар дохили ташкилот, кормандон бояд пайваста омӯзанд, дониш, усули равишҳо ва малақаҳои нав гиранд ва пайдоиши технологияҳои навро назорат кунанд.

Вебсайтҳо дар иқтисодиёти рақамӣ яке аз муҳимтарин воситаҳо барои пешбурди маҳсулоти туристӣ мебошанд. Онҳо ба сайёҳон имкон медиҳанд, ки бевосита тавассути интернет маълумоти муфасссал оиди маконҳои туристӣ, хидматрасониҳо, ва имконоти дастрасиро ёбанд. Барномаҳои мобилӣ ва вебсайтҳо, ки дар соҳаи туризм мавҷуданд, тарзи нави ҷалби муштарӣ ва таблиғи маҳсулотро фароҳам овардаанд.[4].

Дар солҳои охир Тоҷикистон дар сегонаи аввали феҳристи кишварҳои амтанини дунё, ки ҳамасола аз ҷониби Пажӯҳишгоҳи амрикоӣ Gallup Institute интишор мешавад, қарор дорад ин рушди иқтисодиёти миллии кишвар албатта таъсири мусбии худро мерасонад.

Аз лиҳози бозори сайёҳӣ низ кишвар бисер ҷолиб дониста мешавад, чун кишвар дар масири “Роҳи Абрешим” қарор дошта, бо Чин, Афғонистон, Қирғизистон ва Ёзбекистон ҳамсарҳадӣ ва аз дигар кишварҳои минтақа – Ҳиндустон, Русия, Қазоқистон, Туркменистон, Эрон, Покистон ва Туркия дар масофаи на он қадар дур ҷойгир аст. Аҳолии ҳамаи ин кишварҳо зиёда аз 3 млрд. нафар ё зиёда аз 35% аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи сайёҳон аз ин кишварҳо сол то сол зиёд шуда, Тоҷикистон бо назардошти зарфиятҳои сайёҳӣ ва дастрас будани арзиши сафар метавонад барои онҳо макони хуби боздид гардад.

Нишондиҳандаҳои воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон низ шаҳодати он аст, ки кишвар сол то сол миёни сайёҳони хориҷӣ маҳбубият пайдо карда истодааст. Дар панҷ соли охир шумораи сайёҳони хориҷӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 1100,94-ро ташкил дода, суръати рушд солона 17,8%-ро ташкил менамояд.

Расми 2. Намудҳои хизматрасониҳои рақамӣ дар соҳаи меҳмондорӣ ва сайёҳӣ Сарчашма: аз ҷониби муаллифон дар асоси натиҷаҳои тадқиқот тартиб дода шудааст

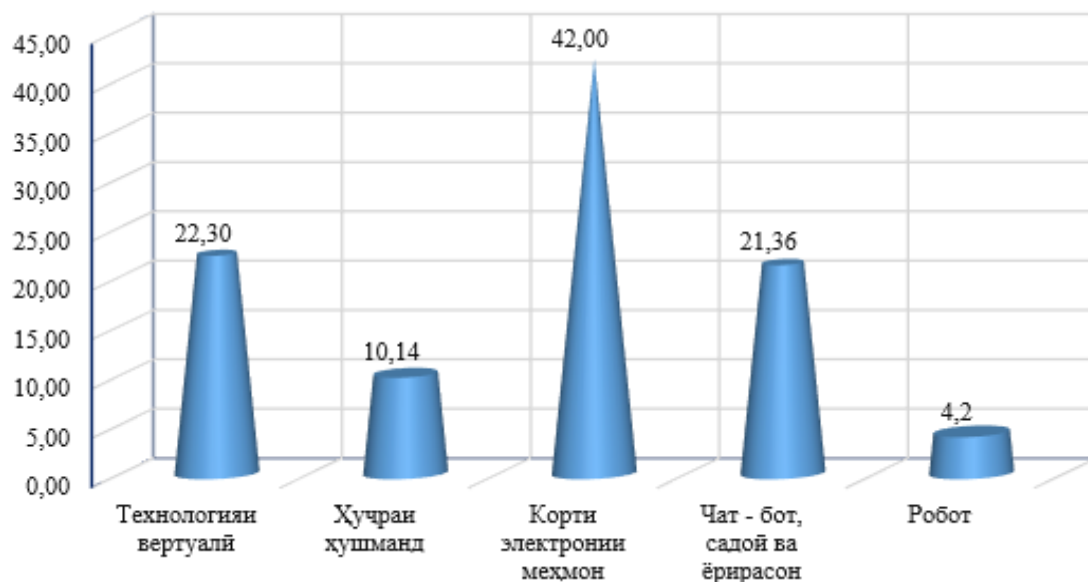
Шакли хизматрасонии рақамӣ	Намунаҳои хизматрасонии рақамӣ	Функсияҳо
Хизматрасонии ҷустуҷӯи меҳмонхонаҳо ва бронкунии онлайн	One TwoTrip, Яндекс. Сайёҳат	Оид ба дастрасии утукҳо, нарх ва шароти меҳмонхона иттилоот медиҳад ва инчунин дар асоси тақризи муштариён вариантҳои гуногунро интихоб мекунад
Хизматрасонии ҷустуҷӯи бронкунии чиптаҳо	Авиасейлс. Туту.ру	Барои сайёҳон оид ба рейсҳои дастрас, нарх, ҷадвали ҳаракат ва шароити парвоз маълумот медиҳад
Платформаҳо барои ҷустуҷӯ ва брон кардани турҳо	Level travel	Доир ба турҳои навбатӣ, нарх, маршрут ва шароити буди бош ва бронкуни иттилоот медиҳад
Барномаҳои мобилӣ барои сайёҳат	Izi.Travel	Барои сайёҳон оид ба ҷойҳои таърихӣ, тарабхона, мағозоҳо ва ғайра иттилоот медиҳад.
Ҳадамоти онлайн-роҳнамо	Trip.Advizer	Тавзеҳҳо нисбати мавзӯҳои тамошобоб, таърихӣ, машварат бо сайёҳон, тавсияҳо ва ғ.
Ҳадамоти онлайн-корт ва навгониҳо	Яндекс. Кортҳо	Оид ба воситаҳои нақлиётӣ, хатсайрҳо ва наовариҳо

Дар айни замон, аксари субъектҳои саноати меҳмондорӣ ва сайёҳӣ дар идоракунии меҳмонхонаҳо ва агентҳои сайёҳӣ аз ёрдамчиёни рақамӣ ва технологияҳои зеҳни сунъӣ истифода мебаранд, ки дар натиҷа сифати хизматрасонӣ ва қаноатмандии муштариён беҳтар мешавад, гардиши мол ва сарфаи вақт мегардад. Ҳамзамон, пешбурди бомуваффақият ва афзоиши фурӯши маҳсулоти туристӣ бештар аз рафтори сайёҳоне муайян карда мешавад, ки барои онҳо истифодаи

коммуникатсияҳои рақамии муосир меъёри ҳаёт мебошад, ки онҳоро бевосита иштирокчиёни равандҳои бизнес дар туризм месозад.

Ҳангоми кор дар ин тадқиқот, дар моҳи октябри соли 2023, муаллифони мақола дар байни сокинони Ҷумҳурии Адыгея бо мақсади муайян кардани намудҳои технологияҳои рақамӣ ҳангоми сафар (ҳаҷми интиҳоб 500 нафар) пурсиш гузарониданд.

Расми 2. - Технологияҳои рақамие, ки сайёҳон ҳангоми сафар истифода мебаранд Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси натиҷаҳои тадқиқот тартиб дода шудааст

Баланд бардоштани сатҳи сифати ҳамаи намудҳои хизматрасонӣ ва тараққиёти соҳаи сайёҳӣ самти дигари пешрафти ояндаи иқтисодиёту иҷтимоиёти кишвар мебошад.

Рушди бахши сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои кори наф ва инкишофи истеҳсолот мусоидат мекунад, зеро бахши сайёҳӣ имконияти хуби фаъолияти соҳибдорӣ барои ҳар як шахси ташаббускор мебошад.

Маҷмӯи пешниҳодҳои муаллифӣ оид ба тарҳрезии системаи пешбурди онлайнӣ макони сайёҳӣ ва таъмини иттилоотии он дар заминаи табилии рақамӣ метавонад ҳамчун асос барои таҳияи мушаххасоти техникӣ ҳангоми таъсис ё оптимизатсияи вебсайти макони сайёҳӣ ва таблиғи он дар бозорҳои мақсадноки сайёҳӣ, инчунин барои арзёбии самаранокии маъракаи таблиғотӣ ва маркетингӣ истифода шавад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.04.2014
2. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://investcom.tj/investment/opportunities/sectors/72-saje.html>
3. Таҳлили системаи пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ Худойкулова Ё.К.
4. Азимова М.А., Қодирова М.И., Азимова М.З. Ташкили хизматрасонӣ Душанбе-2014 саҳ/53.
5. А.А. Мирзоалиев, Ё.К. Худойкулова Омодагии кадрҳо дар шароити рақамизатсияи саноати сайёҳӣ
6. Абдуалимов А., Қодирова М.И. Иқтисодиёти туризм Душанбе 2012 ҶДММ “Комрон+П 174саҳ. Саҳ121.

7. Сангинов Дониёр Шамаҳмадович/ Ҳуқуқи сайёҳӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон)-
/Душанбе 2012

Literature

1. Address of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, to the Supreme Assembly (Majlisi Oli) of the Republic of Tajikistan – 23.04.2014
2. Address of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, to the Supreme Assembly (Majlisi Oli) of the Republic of Tajikistan – 23.04.2014 (*duplicate*)
3. State Committee on Investment and State Property Management of the Republic of Tajikistan <https://investcom.tj/investment/opportunities/sectors/72-saje.html>
4. Azimova M.A., Qodirova M.I., Azizova M.Z. – *Organization of services* Dushanbe, 2014, p. 53
5. A.A. Mirzoaliev, Yo.K. Khudoyqulova – *Staff training in the context of digitalization of the tourism industry*
6. Abdualimov A., Qodirova M.I. – *Tourism Economy* Dushanbe, 2012, LLC "Komron+P", 174 pages, p. 121
7. Sanginov Doniyor Shamakhmadovich – *Tourism Law (Republic of Tajikistan)* Dushanbe, 2012.

Чамшедов М.Ч.

д.и.и., профессораи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДБССТ

**СОЗМОНИ УМУИЧАҲОНИИ САВДО: НАТИЧАҲОИ ФАЪОЛИЯТ ВА
ҲАЛЛИ МАСОИЛИ ТАЪМИНИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР БОЗОРҲОИ ҶАҲОН**

Аннотатсия. Дар мақола натиҷаи фаъолияти Созмони Умумиҷаҳонии Савдо дар соли 2024-2025 ва масъалаҳои ҳаллу фасл намудаи форуми ташкилот дар Конференсияи 13-уми вазирон (МК-13) дар пойтахти давлати Қатар шаҳри Абу-Даби оид ба таъмини маводи озуқаворӣ, субсидияҳои моҳидорӣ, рушди савдо, ислоҳоти баҳсу мунозираҳоро дар соҳаи савдои хориҷӣ, рушди устувори тиҷорати электронӣ, ҷалби сармоягузориҳои мустақим ва ҷанде масъалаҳои дигар, қабули аъзоёни нав ва омодагии кишварҳои мақоми нозирӣ дошта, ба даврҳои гуфтушуниди воридшавӣ ба СУС, инчунин дар ҷаласаи МК-14, ки аз 26-29 марти соли 2026 дар давлати Комерун барпо мегардад, масоили таъмини маводи озуқавориро дар бозорҳои ҷаҳонӣ тавассути иттилооти коршиносони соҳа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС), савдои хориҷӣ, савдои байналмилалӣ, Конференсияи вазирон (МК), бочҳои гумрукӣ, квотаҳо, квотаҳои содиротӣ, воридотӣ, ҳалли баҳсу мунозираҳо, таъмини маводи озуқаворӣ, сармоягузорӣ, амнияти озуқаворӣ.

Джамшедов М.Дж.

д.и.и., профессор кафедраи ҷаҳонӣи иқтисодиёти МУТПТ

**ВСЕМИРНАЯ ТОРГОВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ: РЕЗУЛЬТАТЫ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПОСТАВОК ПРОДОВОЛЬСТВИЯ
НА МИРОВЫХ РЫНКАХ**

Аннотация. В статье рассматриваются итоги деятельности Всемирной торговой организации в 2024-2025 годах и вопросы, решенные форумом организации на 13-й Министерской конференции (МК-13) в столице Государства Катар Абу-Даби по вопросам продовольственной безопасности, субсидирования рыболовства, развития торговли, реформирования споров в сфере внешней торговли, устойчивого развития электронной торговли, привлечения прямых инвестиций и ряд других вопросов, приема новых членов и подготовки стран-наблюдателей к переговорам по вступлению в ВТО, а также вопросы продовольственной безопасности на мировых рынках, которые будут изучаться и исследоваться на заседании МК-14, которое пройдет в Камеруне с 26 по 29 марта 2026 года, с использованием информации отраслевых экспертов.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, внешняя торговля, международная торговля, Министерская конференция (МК), таможенные пошлины, квоты, экспортные и импортные квоты, разрешение споров, продовольственное снабжение, инвестиции, продовольственная безопасность.

Jamshedov M.J.

d.e.s., a professor of the department of world economy IUTET

**WORLD TRADE ORGANIZATION: RESULTS OF ACTIVITIES AND
SOLUTIONS TO FOOD SUPPLY PROBLEMS IN GLOBAL MARKETS**

Abstract. The article examines the results of the World Trade Organization's activities in 2024-2025 and the issues resolved by the organization's forum at the 13th Ministerial

Conference (MC-13) in the capital of the State of Qatar, Abu Dhabi, on food security, fisheries subsidies, trade development, reforming disputes in the field of foreign trade, sustainable development of e-commerce, attracting direct investment and a number of other issues, admission of new members and preparation of observer countries for negotiations on accession to the WTO, as well as issues of food security in world markets, which will be studied and researched at the MC-14 meeting, which will be held in Cameroon from March 26 to 29, 2026, using information from industry experts.

Key words: World Trade Organization, foreign trade, international trade, Ministerial Conference (MC), customs duties, quotas, export and import quotas, dispute resolution, food supply, investment, food security.

Санаи 2 март соли 2024 Конференсияи 13-уми вазирони Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) (МК-13) дар пойтахти давлати Қатар шаҳри Абу-Даби шуда гузашт ва кори он боз як рӯзи дигар тамдид карда шуд. Рӯзномаи форум масъалаҳои кишоварзӣ, субсидияҳои моҳидорӣ, рушди савдо, ислоҳоти ҳалли баҳсу мунозираҳоро дар соҳаи савдои хориҷии кишварҳо, ислоҳоти фаъолияти рӯзмарраи ҳуди СУС, рушди устувори тичорати электронӣ, мусоидат ба ҷалби фаъолияти сармоягузори мустақими хориҷӣ ва ҷанде масъалаҳои дигарро дар бар гирифт¹.

Дар шакли имзои ягон созишномаи нави пешрафта ба назар нарасид ва дар маҷмӯъ, бо дарназардошти коҳиш ёфтани фаъолияти маъмули СУС дар солҳои охир, ихтилофҳо, монеа ва маҳдудиятҳои мавҷуда дар байни аъзои ин созмон ва як қатор омилҳои манфӣ, аз қабили хатарҳои геополитикӣ, ки имрӯз ба савдои байналмилалӣ таъсир мерасонанд, касе ба ин умед надошт. Дар ин шароит, ҳатто қабули Эъломияи ниҳонии конференсияи вазирон (дар МК-11 соли 2017 мувофиқа ба даст наомада буд) ва қарорҳои мусбат аз рӯи баъзе масъалаҳои рӯзнома бояд қайҳо натиҷаи қобили қабул доништа мешуданд.

Яке аз мушкилоти амиқ ва мураккабтарин ба андешаи инчониб ин ислоҳоти СУС мебошад, ки зарурати он ба зудӣ пас аз оғози фаъолияти созмон дар ибтидои садсолаҳои 20-21 баррасӣ шуд. Бунбасти музокироти даврӣ дар Доҳа (Қатар), имконнопазирии ҳалли низои савдои хориҷиро дар байни мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон ИМА ва Хитой бо истифода аз абзорҳои мавҷудаи СУС, соҳа ва зерсоҳаҳои нави савдои байналмилалӣ, ки дар тӯли се даҳсолаи охир мавҷудияти ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқии СУС дар радифи созишномаҳои гуфтушуниди Уругвай ба вучуд омаданд, аз ҷумла созишномаи гуфтушуниди Уругвай, ба мувофиқа расидани ин ҳама қоидаҳои нави бисёрҷонибаи савдои байналмилалиро дар иқтисоди ҷаҳон талаб мекунад. Аммо кишварҳои гуногун афзалиятҳои иқтисодӣ ва бархӯрдҳои ҳалли ин мушкилотро доранд. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи созишҳо дар музокироти СУС воқеан вақти зиёдро мегирад.

Дар мавриди ислоҳоти ҳаллу фасли баҳсҳо, баҳусус монеаи маълум аз охири соли 2019 баста шудани мақомоти апеллятсионӣ (МА-АО) дар низоми ҳалли баҳсу муноқишаҳо аз ҷониби ИМА мебошад. Тавре муовини вазири Вазорати рушди иқтисоди ФР Владимир Ильичев дар ҳошияи конференсияи Абу-Даби дар мусоҳиба бо “Интерфакс” ибрози ақида кард - гуфтан ҷоиз нест, ки танқиди мақомоти шикоятӣ аз ҷониби ИМА комилан беасос аст. Баъзе далелҳои америкоӣҳо одилонаанд: аксар вақт дар марҳилаи шикоят ҳулосаҳои додрасҳои сегона (яъне ҳуди ҳайати судяҳо) ба осонӣ рад карда мешуданд; баъзан тафсири қоидаҳои СУС дода мешуд, ки аз маънои аслии дар онҳо мавҷудбуда хеле дур буданд. Ва ҳуди ин марҳила аз ҷониби мағлубшудагон

¹ В Абу-Даби открывается 13-я Министерская конференция ВТО (imemo.ru, 26.02.2024) // <https://www.imemo.ru/publications/policy-briefs/text/the-13th-wto-ministerial-conference-opens-in-abu-dhabi>).

аксар вақт танҳо ҳамчун имконияти ба таъхир андохтани мурофия ва нигоҳ доштани чораҳои амалкунанда истифода мешуд, ки ҳангоми баҳс оид ба стандартҳои СУС мувофиқат намекард. Аммо тактикае, ки ИМА интиҳоб кардааст — «боздоштан» таъин намудани ҳакамҳо дар МА ва бо ҳамин «таваккуф гузоштан»-и кори он - ҳамаи иштирокчиёни дигари созмонро гаравгони орзуҳои худ гардонид.

Интиқоди дастаҷамъона аз ИМА ҳангоми омода кардани форуми МК-12 қаблӣ натиҷа дод: амеркиҳо розӣ шуданд, ки корро дар ислоҳоти низоми ҳалли баҳсу мунозираҳо бо ҳадафи анҷоми он дар соли 2024 оғоз кунанд. Тайи моҳҳои охир дар СУС муҳокимаҳои ҷиддие сураат гирифта, лоиҳаҳои қарорҳои таҳия шуданд, ки ба муосирсозӣ ва боқимондаи ин низом мусоидат мекунанд. Дар кори он экспертҳои рус Ҷаёлона ширкат варзиданд.

Дар натиҷа Ҷаёлияти кори МК-13 қарор қабул карда шуданд, ки Ҷаёлияти пешрафтаҳо дар самти таъсиси низоми ҳалли баҳсу мунозираҳо дар соли 2024 ба ҳамаи аъзои комитет Ҷаёл ва дастраси эътироф мекунанд. Вазирон ба ҳайатиҳои қарорҳои доимии худ дар Ҷенева дастур доданд, ки муҳокимаи ин мавзӯро сурият бахшанд.

Тичорати электронӣ дар тӯли даҳсолаҳои охир як масъалаи муҳими рӯзмарраи СУС боқӣ мондааст. Музокирот оид ба таҳияи созишномаи мувофиқ дар шакли маҳдуд (яъне на ҳама аъзои СУС дар онҳо иштирок мекунанд) ҷараён дорад. Тайи солҳои охир раванди таҳияи ҳуҷҷат нисбатан суи пеш рафта истодааст, зеро суҳан дар бораи як соҳаи комитет нави СУС меравад. Дар баробари ин, дар бисёре аз юрисдиксияҳо (ИМА, ИА, Хитой) дар ин самт кайҳо стандартҳои миллии танзимкунанда ташаккул ёфтанд ва онҳо аксар вақт дар сатҳи концептуалӣ ба ҳамдигар муҳолифат мекунанд. Дар охири соли 2023 - ибтидои соли 2024, музокирот ба таври назаррас сурият гирифт ва шояд то охири соли ҷорӣ анҷом пазирад.

Федератсияи Россия мисли бисёре аз аъзои дигари ин созмон, пешниҳод кард, ки ё мораторияи боҷи гумрукӣ барои интиқоли савдои электронӣ доимӣ шавад ва ё ҳадди ақал тамдиди эътибори он, тавре ки дар чанд конференсияҳои қаблӣи вазирон пай дар пай сураат гирифта буд, пешниҳод кард. Бо вуҷуди ин, баъзе мамлакатҳои бузурги рӯ ба инкишоф, аз қабилӣ Ҳиндустон, то ҳол ба ҷунин тасмимҳо монеъ мешавад. Далели намоёндагонӣ Ҳиндустон аз он иборат аст, ки аз байн бардоштани моратория барои зиёд кардани даромади молиявии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф имконият ба вуҷуд меорад, ки ин даромадҳо барои индустрикунонии иқтисоди ҳеш истифода баранд. Аммо мушқилот дар он аст, ки кишварҳои узв тариқи ягонаи интиқоли электронӣ - мавзӯи воқеии ситонидани боҷро надоранд. Аз ин рӯ, нигарониҳо вуҷуд доранд, ки ҷунин тариқиҳо метавонанд ҳамчун воситаи рақобати беинсофона истифода шавад. Дар натиҷаи муҳокимаҳо дар форуми МК-13 тасмим гирифта шуд, ки мораторияи боҷи гумрукӣ барои таҳвили молҳои электронӣ бори дигар то конференсияи навабатӣ тамдид дода шавад. Ҷунон ки В.Иличев дар ин бобат шарҳ дод, ин моратория дар айни ҳол ягона созишномаи «махсус»-и СУС дар соҳаи савдои электронӣ мебошад.

Масъалаи дигари муҳими рӯзнома тартиб додани созишнома дар бораи содагардонии маблағгузорӣ мебошад, ки тайёр кардани он дар форуми МК-11 дар шаҳри Буэнос-Айрес (Аргентина) оғоз ёфта буд. Ҳуҷҷати таҳияшаванда бояд бастаи ҳукукии СУС-ро дар шакли созишномаи бисёрҷониба пурра намоёнд. Он, тавре ки ҳайати ФР иттилоъ доданд, бояд дастрасии сармоягузори русро ба бозорҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф тавассути коҳиши бори қарони монеаҳои маъмурии нодаркорро осон кунанд. Ҳамзамон ширкати ФР дар ин созишнома ба афзоиши эътимод ба бозори Россия аз ҷониби сармоягузори мамлакатҳои дӯст мусоидат хоҳад кард. Бо вуҷуди ин, дар айни замон, баъзе аз шарикони стратегии Россия дар созмони БРИКС (Ҳиндустон, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ) дар бораи ғояи созишнома эҳтиёткоранд. Қорҳо оид ба созиш ва мусоидати сармоягузорӣ дар Ҷенева идома хоҳанд ёфт.

Барои ба эътибор гирифтани созишномаи дахлдор оид ба кишоварзӣ ба пешрави

пешбинишуда тибки субсидияҳои моҳидорӣ ноил шудан мумкин набуд. Гуфтушунид аз рӯи ин ва дигар масъалаҳо низ дар Женева давом мекунад.

Тавре интизор мерафт, тибки натиҷаҳои форуми МК-13 шомил шудани ду узви нав ба ҳайати СУС – Ҷазираҳои Комор ва Тимори Шарқӣ тасдиқи худро ёфт. Аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ бошад мамлакатҳои Озарбойҷон, Белоруссия, Туркменистон ва Ўзбекистон дар марҳилаи давра ба давра воридшавӣ ба ҳайати СУС ҳастанд.

Ўзбекистон ва Эфиопия яке аз номзадҳои асосии шомил шудан ба СУС дар соли 2026 ба ҳисоб мераванд

Масъалаи ба СУС шомил шудани кишварҳои нав муддати тӯлонӣ баррасӣ нашудааст. Дар ҳамин ҳол, қор дар ин самт босуръат идома дорад. Айни замон раванди гуфтушуниди ҳам Ҷумҳурии Ўзбекистон ва ҳам Ҷумҳурии Демократии Федеративии Эфиопия дар марҳилаи фаъол идома дорад. Ҳарду кишвар дар назди худ мақсад гузоштанд, ки то Конференсияи 14-уми вазирони СУС (МС-14), ки моҳи марти соли 2026 дар давлати Камерун баргузор мегардад, раванди бебозгашти шомилшавиро ба итмом мерасонанд.

Ҳам Ўзбекистон ва ҳам Эфиопия хануз қорҳои зиёдеро дар пеш доранд. Ҳама масъалаҳои боқимондаи низомии воридшавии мамлакатҳоро ба СУС дар роҳи бисёрҷониба ҳал карда, гуфтушунидҳои дучонибаро оид ба дастрасӣ ба бозорҳои молу хизматрасониҳоро бояд анҷом расониданашон зарур мебошад. Илова бар ин, бояд ки қонунгузориҳои миллии ба талаботи қоидаҳои Созмон мутобиқ карда шаванд. Ўзбекистон, ки пас аз танаффуси 15-сола дар соли 2020 раванди пайваст шуданро ба СУС аз сари нав ҷоннок намуд, қайҳо ба пешрафтҳои назаррас низ ноил гардид: ин кишвар музокироти дучониба бо 22 кишварҳои аъзои қомилҳуқуқи СУС, аз он ҷумла бо ИМА ва Хитойро ба итмом расонида, музокиротро бо як қатор мамлики дигар, аз қабيلي Россия ва Иттиҳоди Аврупо бо роҳи гуфтушуниди судманд идома дорад. Илова бар ин, тибки иттилооти қоршиносони Созмон, то кунун 29 дарсади қонунгузориҳои миллии ба тақозои СУС мутобиқ карда шудаанд, аз 2500 стандартҳои миллии зиёда аз 2000-тояш ба низому қоидаҳои СУС мутобиқ карда шуданд.

Дар навбати худ, ҳукумати Эфиопия низ ислоҳоти миқёсан васеъи иқтисодӣ ва ворид кардани тағйироту иловаҳои қонунгузорию барои мувофиқат кардан ба талаботи СУС анҷом медиҳад. Ба ҷаласаи дарпешистодаи Гурӯҳи қорӣ оид ба ҳамроҳшавӣ ба СУС (ГК-РГ), ки аввалин ҷаласа дар панҷ соли охир хоҳад буд (охирин ҷаласаи ГК дар соли 2020) омодагии фаъол идома дорад.

Музокирот барои Россия чӣ аҳамият дорад?

Иштироки Россия дар музокирот оид ба шомилшавии Ўзбекистон ва Эфиопия ба СУС хусусияти стратегӣ дошта, барои таҳкими муносибатҳои тичоративу иқтисодии дучониба имкониятҳои назаррасро боз мекунад. Масалан, дар Ўзбекистон зиёда аз 3000 қорхона бо сармояи Россия фаъолият мекунанд, ки ин 22 дарсади ҳамаи ширкатҳо бо иштироки қоричиро ташкил медиҳад [1]. Дар соли 2024 ҳаҷми сармоягузориҳои Россия ба иқтисоди ин мамлакат беш аз 13,5 миллиард доллари ИМА-ро ташкил дода, 115 лоиҳаи муштарак ба маблағи 3,2 триллион рубро амалӣ кардааст. Дар як соли охир сармоягузориҳои Россия ба иқтисоди Ўзбекистон 17 дарсад афзоиш ёфт [2] ва ҳаҷми умумии қардиши моли савдои қоричии дучониба дар шаш сол тақрибан ду баробар афзоиш ёфта, дар соли 2024 аз 10 миллиард доллари ИМА гузашт [3].

Дар мавриди Эфиопия бошад, рушди ҳамқорӣ бо ин мамлакат дар заминаи ҳамқорихи густурдаи Россия бо кишварҳои Африқой аҳамияти хосса дорад. Дар вазъияти кунунии геополитикӣ таҳкими мавқеи операторони иқтисодии Россия дар қитъаи Африка хеле муҳим мебошад. Узвияти Эфиопия ба созмони БРИКС дар моҳи январӣ соли 2024 барои амиқтар кардани ҳамқорихи дучониба ва ҳамоҳангсозии мавқеъҳо дар платформаи савдои байналмилалӣ имкониятҳои иловагӣ фароҳам овард.

Иштироки муҳими – Россия дар гуфтушунидҳои шомилшавии Ўзбекистон ва Эфиопия ба ҳайати СУС барои ба амал баровардани манфиатҳои содиқунандагон ва

сармоягузори русӣ имконияти васеъ пайдо мегардад. Муҳимтарин ҷанбаи ин музокирот фароҳам овардани шароити мусоид барои дастрасии молу хизматрасонии Россия ба бозорҳои ин кишварҳост. Масалан, ба кам кардани мизони боҷи воридотӣ ва аз байн бардоштани тадбирҳои таъбири нисбати маҳсулоти ватанӣ татбиқшаванда, талаботу маҳдудиятҳои зиёдатӣ ноил шудан мумкин аст, ки барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Оё Ёзбекистон ва Эфиопия гуфтушуниди дар пешистодаи МК-14-ро бомуваффақият анҷом дода метавонанд? Ин савол боз боқӣ мемонад, аммо як чиз мусаллам аст: Россия бояд дар ташаккули шароити дастрасӣ ба бозорҳои ин давлатҳо ва ҳадалимкон манфиатҳои ҳадди ниҳонии соҳибкорони ватаниро бевосита таъмин кунад.

Оё дар Камерун роҳи ҳалли савдои маводи кишоварзӣ вуҷуд дорад?

То Конференсияи 14-уми вазирони СУС (МК-14), ки қарор аст аз 26 то 29 марти соли 2026 дар давлати Камерун баргузор мешавад, як сол боқӣ мондааст. Сарфи назар аз ихтилофҳо дар доираи васеи масъалаҳо, бисёре аз аъзои СУС зарурати қабули қарорҳо дар соҳаи савдои маҳсулоти зерсоҳаҳои растанипарварию чорводории соҳаи кишоварзиро эҳсос мекунанд. Ин на камтар аз аҳаммияти таъмини амнияти озукаворӣ ва нақши баҳши савдои кишоварзӣ дар рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакатҳо, хусусан дар китъаи Африка мебошад. Дар ин бора [4] муншаи кулли СУС Нгози Оқонҷо-Ивеала дар моҳи декабри соли 2024 изҳор карда, таъкид намуд, ки савдои молу маҳсулотҳои кишоварзӣ бояд яке аз унсурҳои муҳими рӯзномаи МК-14 бошад.

Дар баробари ин, кор дар роҳи гуфтушунид дар моҳҳои охир ба сабаби набудани ризоият дар бораи раиси нави ҷаласаи гуфтушунид душвор буд. Қаблан ин мақомро ҷанд сол муқаддам Намояндаи доимии сафорати Туркия дар СУС сафир Акарсой бар дӯш дошт. Сафири Туркия дар музокирот нақши беназир дошт, аммо таҳти роҳбарии ӯ дар конференсияи 13-уми вазирони СУС муваффақ шудан дар барномаи баҳши савдои молҳои кишоварзӣ имкон надошт. Раиси нав бояд, аз як тараф, барои ба даст овардани натиҷаҳои мушаххас ва самарабахш дар гуфтушунид (бо дарназардошти воқеияти гуфтушунид) ба қадри кофӣ маҳдуд бошад, аз тарафи дигар, барои ба даст овардани натиҷаҳои аъзои СУС ба қадри кофӣ суботкор бошад.

Номзатии раиси нав бояд дар ҷаласаи навбатии иҷлосияи вижаи кишоварзӣ рӯзи 1 апрели соли 2025 маълум шавад. Интизор меравад, ки ӯ сафири Покистон дар СУС Алӣ Сарфраз Ҳусайн бошад. Сафир Акарсой дар ҳисоботи ахири худ дар бораи корҳои, ки таҳти роҳбарии ӯ анҷом дода шудаанд, ба масъалаҳо ва ташаббусҳои зерин чунин таъкид кардааст: [5]

1) Қарори кишварҳои рӯ ба инкишоф дар бораи таъсиси захираҳои ҷамъиятӣ барои таъмини амнияти озукаворӣ як омили анъанавии баҳс дар музокирот аст. Сарфи назар аз ҳадафҳои асосноки онҳо, хариди маводи озукаворӣ бо нархҳои идорашаванда одатан таъсири таҳрифкунандаи савдиро дорад (ин гуна дастгирӣ тибқи қоидаҳои СУС маҳдуд аст). Илова бар ин, озукавории захиравӣ метавонад содирот шавад, ки ба рақобати содиротӣ ва нархҳои ҷаҳонӣ таъсири амиқ мерасонад. Одатан, Ҳиндустон (ва баъзе дигар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф) баҳрабардори ҳалли имконпазир ҳисобида мешаванд. Соли 2025 Хитой бучети худро барои эҷоди захираи ғалла афзоиш дод. Дар робита ба ин, мавзуи таҳияи қарор дар бораи захираҳои давлатии ғизо метавонад дар сатҳи СУС тақони ҷиддӣ пайдо кунад.

2) тақлифҳои гурӯҳи кишварҳои африқоӣ ва баъзе аъзои гурӯҳи Керн [6] дар бораи минбаъд маҳдуд намудани дастгирии дохилӣ (дотатсияҳои ҳукуматӣ) ба баҳши кишоварзӣ. Субсидияҳои калонҳаҷм дар соҳаи кишоварзӣ, ки аз ҷониби ҳам мамлакатҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳон (ИМА, ИА, Япония, Швейтсария) ва ҳам мамлакатҳои рӯ ба инкишоф (Хитой, Ҳиндустон) татбиқ мешаванд, ба таври зарурӣ шароити мусоиди савдо ва рақобатро коҳиш медиҳанд, аз он ҷумла. дар бозорҳои

мамлакати сеюм.

3) махдудиятҳои содирот. Мо дар ин ҷо ҳам дар бораи баланд бардоштани шаффофият дар қорӣ ва татбиқи махдудиятҳои содиротӣ, аз қабилӣ махдудият ва монетаҳои муваққатӣ, квотаҳо (масалан, пешниҳоди Япония) ва ҳам дар бораи тағйироти қиддитар, мушаххас кардани қоидаҳо дар соҳаи махдудиятҳои содиротӣ, таҳияи қарори аъзои СҶС оид ба тафсир ва тавзеҳи муқаррароти моддаи ХІ-и ГАТТ ва моддаи 12-и Созишнома оид ба кишоварзӣ (мисол, пешниҳоди Британияи Кабир).

4) дигар масъалаҳо, аз ҷумла механизми чораҳои махсуси муҳофизатӣ (ЧММ-СЗМ) барои кишварҳои рӯ ба инкишоф, инчунин гуфтушунидҳо оид ба масъалаи нахи пахта. Аммо дар ин соҳаҳо пешравии қиддӣ мушоҳида намешавад. ЧММ имкони дар кишварҳои рӯ ба инкишоф қори намудани чораҳои махсуси муҳофизатӣ тибқи нақшаи содакардашуда (бе далели зарар) ва барои доираи васеи молҳо пешбинӣ шудааст. Чунин вазъ боиси ғайриҷамъшавии қиддӣ дар бозорҳои кишоварзӣ ва махдудиятҳо барои содиркунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мегардад ва аз ин рӯ бисёре аз кишварҳои узви СҶС аз қорӣ намудни чунин механизм қониқдорӣ намеkunанд. Савдои нахи пахта соҳаест, ки дар он манфиатҳои номбурдари ба назар гирифтаи зарур мебошад. Кишварҳои қоргонаи қурӯшандаи асосии нахи пахта давлатҳои қурди қитъаи Африка мебошанд, ки дар онҳо пахта асосан дастӣ қамъоварӣ қарда мешавад ва онҳо наметавонанд субсидияҳои азимро барои дастгирии саноат таъмин кунанд (чунон ки дар ИМА ё Хитой рӯх медиҳад). Ин масъала бо гуфтушунид оид ба дастгирии дохилӣ алоқаманд аст.

5) таҳияи усулҳо барои ҳама самтҳои гуфтушуниди рӯзномаи кишоварзӣ. Қурӯҳи Керн ва Қурӯҳи Африқой қорқоро дар таҳияи чунин усулҳо идома медиҳанд, то натиҷақоро ба дигар аъзои СҶС пешниҳод кунанд. Россия низ қамоне дар бораи қарурати “қарғаштан ба асли ҳеш” ва таъсиси қақорқубаи муқокирот бо мақсади истиқодаи оқилонаи ин раванд қарф қарда буд.

Ақар аъзои СҶС дар давомии як сол миқдори ихтилофотро оид ба унсурҳои асосии рӯзномаи гуфтушунид (аз қабилӣ захираҳои ҳуқумат ё дастгирии давлатӣ) қоҳиш диҳанд, он қоҳ қарорҳо дар соҳаи кишоварзӣ метавонанд дар МК-14 қабул қарда шаванд, тавре ки мунашаи қулли СҶС даъват мекунад. Бо вучуди ин, сенарияи воқеъбиниона ба назар мерасади, ки дар он чунин қарорҳо барои қумак ба кишварҳои сустрараққикарда, кишварҳои рӯ ба инкишоф ва/ё иқтисоди қурду осебқазир равона қарда шудаанд. Тайёрӣ ба ислоқоти қатъии қоидаҳои савдои маводи кишоварзӣ қануз мушоҳида қарда нашудааст, қарқанде қарурат ба ин торафт бештар ҳис қарда мешавад (масалан, қомеаи қоршиносон дар бораи аз нав дида баромадани Созишнома дар бораи савдои маводи кишоварзӣ бештар суҳан меронанд). Чунин ба назар мерасади, ки ҳама қуна тағйироти қиддӣ ба қоидаҳои бақши кишоварзӣ тавозуни амнияи озуқаворӣ, устуворӣ ва ислоқоти соҳаи савдои қоричиро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Промышленный бизнес в Узбекистане: перспективы и особенности рынка, 23.12.2024, Промышленные страницы.

2. Инвестиции России в Узбекистан выросли на 17%, 11.12.2024, Ритм Евразии.

3. Товарооборот России и Узбекистана в 2024 году превысил \$10 млрд, 14.02.2025, РЭЦ.

4. COASS, Oral Report by the Chairperson, Ambassador Alparslan Acarsoy, JOB/AG/265, 6 Feb 2025. Para 49.

5. Список можно рассматривать как перечень тем, которые находятся на столе переговоров (с разной степенью «готовности» к достижению по ним договоренностей). Перечень не следует рассматривать как исчерпывающий, однако он дает индикацию относительно актуальных вопросов переговорной повестки.

6. Кернская группа — переговорная коалиция членов ВТО, крупных

сельхозэкспортеров, заинтересованных в либерализации торговли с/х товарами. Члены коалиции: Аргентина, Австралия, Бразилия, Венгрия, Индонезия, Канада, Колумбия, Малайзия, Новая Зеландия, Парагвай, Таиланд, Уругвай, Фиджи, Филиппины, Чили и ЮАР.

Literature

1. Industrial Business in Uzbekistan: Prospects and Features of the Market, 23.12.2024, Industrial Pages.
2. Russian Investments in Uzbekistan Increased by 17%, 11.12.2024, Rhythm of Eurasia.
3. Trade Turnover between Russia and Uzbekistan Exceeded \$10 Billion in 2024, 14.02.2025, REC.
4. COASS, Oral Report by the Chairman, Ambassador Alparslan Acarsoy, JOB/AG/265, 6 Feb 2025. Para 49.
5. The list can be considered as a list of topics that are on the negotiating table (with varying degrees of “readiness” to reach agreements on them). The list should not be considered exhaustive, but it provides an indication of the current issues on the negotiating agenda.
6. The Cairns Group is a negotiating coalition of WTO members, major agricultural exporters, interested in liberalizing trade in agricultural goods. Coalition members: Argentina, Australia, Brazil, Hungary, Indonesia, Canada, Colombia, Malaysia, New Zealand, Paraguay, Thailand, Uruguay, Fiji, the Philippines, Chile and South Africa.

Шарипов Асадулло Камолович

муаллими калони кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон. E-mail: imomov_m_88@mail.ru

УСУЛҲОИ ИЛМИИ ДАРККУНИИ ҲОДИСАҲОИ ТАБИАТ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили усулҳои асосии илмӣ дарки ҳодисаҳо ва равандҳои табиӣ муҳити атроф дар замони муосир равона шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки аз замонҳои қадим инсон барои фаҳмидани табиат ва ҳодисаҳои он кӯшиш кардааст ва бо рушди тақомули тафаккури илмӣ усулҳои гуногуни маърифат ба вуҷуд омадаанд, ки имрӯз ҳамчун воситаҳои боэътимоди омӯзиши илмӣ пазируфта шудаанд. Мақола дар навбати аввал усулҳои фундаменталии илмиро шарҳ медиҳад, ки барои дарки ҳодисаҳои табиат истифода мешаванд. Ин усулҳо аз мушоҳидаи бевосита, ки муҳаққиқ бе даҳлат ба муҳити зист равандҳоро назорат мекунад, то таҷриба, ки дар шароити идорашаванда ва контролшаванда санҷиш гузаронида мешавад, фарқ мекунад. Муаллиф инчунин ба фарзия ва назария ҳамчун пояҳои асосии илми муосир аҳамияти калон медиҳад. Ӯ қайд менамояд, ки фарзия ҳамчун ақидаи муваққатӣ буда, маҷмӯи донишҳои мебошад, ки пас аз тасдиқи такрорӣ шакл мегиранд. Барои омӯзиши равандҳои мураккаб ва пешгӯии натиҷаҳои эҳтимолӣ, мақола истифодаи моделсозӣ ва таҳлили мантиқӣ ва математикӣ, инчунин усули тақлид (аналогия)-ро тавсия мекунад. Муаллиф зикр мекунад, ки ин усулҳо дар илми муосир нақши муҳим доранд ва тавассути онҳо илм тавонистааст, ки ҷаҳонро бо дақиқӣ ва систематикӣ омӯхта, фаҳмад.

Калидвожаҳо: Мушоҳида, таҷриба, фарзия, назария, моделсозӣ, таҳлили мантиқӣ ва математикӣ, тақлид, табиатшиносӣ, ҷамъиятшиносӣ, гуманитарӣ.

Шарипов Асадулло Камолович

старший преподаватель кафедры экономической географии и экологии
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: imomov_m_88@mail.ru

НАУЧНЫЕ МЕТОДЫ ПОНИМАНИЯ ПРИРОДНЫХ ЯВЛЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Аннотация. Статья направлена на анализ основных научных методов понимания природных явлений и процессов в окружающей среде в современное время. Автор подчеркивает, что с древнейших времен человек пытался понять природу и ее явления, и с развитием и совершенствованием научного мышления появились различные методы познания, которые в настоящее время принимаются как надежные средства научного изучения. В статье прежде всего объясняются основные научные методы, используемые для понимания природных явлений. Эти методы варьируются от непосредственного наблюдения, при котором исследователь отслеживает процессы, не вмешиваясь в окружающую среду, до экспериментов, которые проверяются в контролируемых и управляемых условиях. Автор также придает большое значение гипотезе и теории как основным основам современной науки. Он отмечает, что гипотеза это временная идея, набор знаний, который формируется после многократного подтверждения. Для изучения сложных процессов и прогнозирования возможных результатов в статье рекомендуется использовать логическое и математическое моделирование и анализ, а также метод имитации (аналогии). Автор отмечает, что эти методы играют важную роль в современной науке, и благодаря им наука смогла точно и системно изучать и понимать мир.

Ключевые слова: Наблюдение, эксперимент, гипотеза, теория, моделирование, логический и математический анализ, имитация, естественные науки, общественные науки, гуманитарные науки.

Sharipov Asadullo Kamolovich

senior lecturer at the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: imomov_m_88@mail.ru

SCIENTIFIC METHODS OF UNDERSTANDING NATURAL PHENOMENA IN MODERN TIMES

Annotation. The article is aimed at analyzing the main scientific methods of understanding natural phenomena and processes in the environment in modern times. The author emphasizes that since ancient times, man has tried to understand nature and its phenomena, and with the development and perfection of scientific thinking, various methods of cognition have emerged, which are now accepted as reliable means of scientific study. The article first of all explains the fundamental scientific methods used to understand natural phenomena. These methods range from direct observation, in which the researcher monitors processes without interfering with the environment, to experiments, which are tested under controlled and controlled conditions. The author also attaches great importance to the hypothesis and theory as the main foundations of modern science: He notes that a hypothesis is a temporary idea, a set of knowledge that takes shape after repeated confirmation. To study complex processes and predict possible outcomes, the article recommends the use of logical and mathematical modeling and analysis, as well as the method of imitation (analogy). The author notes that these methods play an important role in modern science, and through them science has been able to study and understand the world with precision and systematically.

Keywords: Observation, experiment, hypothesis, theory, modeling, logical and mathematical analysis, simulation, natural science, social science, humanitarian.

Аз замонҳои қадим, инсон кӯшиш менамуд, то ҳодисаҳо ва равандҳои табиӣ гирду атрофашро дарк намояд. Бо гузашти вақт ва рушди нумӯи тафаккури инсон, барои омӯзиш ва фаҳмиши амиқи табиат роҳу усулҳои гуногун ба вуҷуд омаданд. Имрӯз мо ин роҳҳоро ҳамчун усулҳои илмӣ дарккунӣ табиат мешиносем. Маҳз тавассути ин усулҳо илм ба як манбаи бозғайимии дониш табдил ёфтааст.

1. Мушоҳида (Наблюдение). Мушоҳида яке аз усулҳои ибтидоӣ ва муҳимтарини илмӣ мебошад. Дар ин раванд, муҳаққиқ бидуни дахлат ба муҳити зист, ҳодисаҳо ва тағйиротҳоро бодикқат назорат мекунад. Барои намуна, мушоҳидаи ҳаракати абрҳо, рафтори ҳайвонот ё нашъунамои рустаниҳо метавонанд иттилооти гаронбаҳое фароҳам оваранд. Мушоҳида ҳамчун асос барои фарзия ва таҷриба хизмат мекунад.

2. Таҷриба (Эксперимент). Таҷриба усуле мебошад, ки тавассути он муҳаққиқ ҳодисаро дар шароити идорашаванда меомӯзад. Таҷриба имкон медиҳад, ки равандҳо таҳти назорат қарор гиранд ва таъсири омилҳои гуногун ба натиҷаҳо арзёбӣ гардад. Барои мисол, олимон метавонанд таҳти таъсири нур ба суръати афзоиши рустанӣ таҷриба гузаронанд ва натиҷаҳоро таҳлил намоянд. Таҷриба тақияҳои асосии санҷиши фарзияҳо ба шумор меравад.

3. Фарзия (Гипотеза). Фарзия ақида ё андешаи муваққатиест, ки барои шарҳи мушоҳида ё масъалаи илмӣ пешниҳод мешавад. Ин ақида бояд асоснок ва санҷишпазир бошад. Пас аз гузаронидани таҷрибаҳо ва таҳлили натиҷаҳо, фарзия ё тасдиқ мешавад ва ба назария мубаддал мегардад, ё рад мегардад ва иваз карда мешавад.

4. Назария (Теория). Назария маҷмӯи донишҳо ва принципҳост, ки пас аз санҷиш ва тасдиқи тақрорӣ ба вуҷуд меояд. Онҳо ҳамчун ҷаҳорҷӯби илмӣ барои шарҳи равандҳои мураккаби табиат хизмат мекунанд. Масалан, назарияи нисбият, назарияи эволютсия ва назарияи атомӣ намунаҳои назарияҳои муътамади илмӣ мебошанд.

5. Моделсозӣ (Модел ва симулятсия). Барои омӯхтани равандҳои мураккаб, олимони аз моделҳои истифода мебаранд. Моделҳои метавонанд ҷисмҳои воқеӣ, диаграммаҳои барномаҳои компютерӣ бошанд, ки ҳодисаро ифода мекунанд. Моделсозӣ барои пешгӯӣ кардани натиҷаҳои ва арзёбии оқибатҳои эҳтимолии қўмак мерасонад. Масалан, моделсозии ҳавошиносӣ ва модели сохтори атомӣ васеъ истифода мешаванд.

6. Таҳлили мантиқӣ ва математикӣ. Дар илм, ҳисобу таҳлилҳои мантиқӣ ва математикӣ барои таҳқиқ ва асоснок кардани натиҷаҳои нақши калидӣ мебошанд. Бо ёрии формулаҳои, графикҳои ва методҳои таҳлили маълумот, муҳаққиқ метавонад хулосаҳои дақиқ ва исботшаванда пешниҳод кунад.

7. Тақлид (Аналогия). Тақлид ё аналогия усуле мебошад, ки дар он як ҳодисаи номаълум бо ҳодисаи шинос қиёс карда мешавад. Ин метод дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши ҳодисаҳои самаранок аст ва метавонад барои таҳияи фарзияҳои нав замина гузорад.

Истифодаи усулҳои илмӣ барои дарк ва фаҳмидани табиат имконият медиҳад, ки илм доираи донишҳои худро васеъ кунад ва масъалаҳои мураккаби замонавиро ҳал намояд. Комбинатсияи мушоҳида, таҷриба, фарзия ва таҳлили илмӣ роҳи бозғайтимод ба сӯи ҳақиқат мебошад. Дар ҷаҳони муосир, ки илм ва технология бо суръати баланд рушд мекунанд, аҳамияти ин усулҳо боз ҳам бештар мегардад [8, с. 127].

Муҳити зисти инсон як низоми мураккаб ва ҳамбастаи унсурҳои, ки метавонад шартан ба се бахши асосӣ ҷудо карда шавад: табиат, ҷамъият ва инсон ҳамчун шахсияти бошӯр. Ин ҷудосозӣ на танҳо барои фаҳмиши муҳити атроф аҳамият дорад, балки заминаи асосии тақсимбандии илмҳои низ махсуб мешавад. Аз ин рӯ, илм низ ба се бахши калидӣ ҷудо мегардад: табиатшиносӣ, ҷамъиятшиносӣ ва илмҳои гуманитарӣ, ки ҳар яке онҳо ба омӯзиши паҳлуи муайяни воқеият равона гардидаанд [9, с. 69].

1. Табиатшиносӣ – Илм дар бораи табиат. Табиатшиносӣ маҷмӯи илмҳои, ки табиати моддӣ ва равандҳои дар он ҷараёндоштаро таҳқиқ мекунанд. Ин бахши илм асосан бо ёрии мушоҳида, таҷриба ва таҳлили мантиқӣ муносибатҳои ва қонунҳои табииро меомӯзад. Мавзӯи асосии табиатшиносӣ табиати ягона мебошад – яъне оламе, ки инсонро иҳота мекунад ва берун аз иродаи ӯ амал мекунад. Ба ин гурӯҳ илмҳои зерин дохил мешаванд:

- Физика – таҳқиқи қонуниятҳои ҳаракат, нерӯ ва модда;
- Химия – омӯзиши таркиб, сохтор ва тағйирёбии моддаҳо;
- Биология – таҳлил ва омӯзиши зиндагии организмҳои зинда;
- Астрономия – омӯзиши коинот, ситораҳо ва сайёраҳо;
- Геология, экология, океанология ва дигар илмҳои марбут ба табиат.

Ин илмҳои барои фаҳмидани ҷаҳони табиӣ, пешгӯии ҳодисаҳои ва офаридани технологияҳои нав замина мегузоранд.

2. Ҷамъиятшиносӣ – Илм дар бораи ҷамъият ва муносибатҳои иҷтимоӣ

Ҷамъиятшиносӣ маҷмӯи илмҳои, ки равандҳои ва сохторҳои иҷтимоиро, ки инсон ҳамчун мавҷуди иҷтимоӣ дар онҳо фаъолият мекунад, меомӯзанд. Мавзӯи омӯзиши ин илмҳои ҷамъият аст – яъне муносибатҳои байни одамон, қонуниятҳои ҳамзистии иҷтимоӣ, рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Ба ин соҳа илмҳои зерин дохил мешаванд:

- Иқтисодиёт – таҳлили истеҳсол, тақсим ва истеъмоли сарватҳои моддӣ;
- Ҳуқуқшиносӣ – омӯзиши қонун, адолат ва муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа;
- Илми сиёсӣ – таҳқиқи ҳокимият, сохторҳои давлатдорӣ ва равандҳои сиёсӣ;
- Илми иҷтимоӣ (социология) – таҳлили рафтор, сохтор ва тағйироти ҷомеа;
- Таърих, этнография, ва дигар фанҳои, ки ҷомеаи инсонӣ ва гузаштаи онро таҳқиқ мекунанд.

Ҳар яке аз ин илмҳои дарки бештар ва идоракунии оқилонаи ҷомеаро таъмин мекунад.

3. Илмҳои гуманитарӣ – Илм дар бораи инсон ҳамчун шахси бошуур. Илмҳои гуманитарӣ бештар ба омӯзиши инсон ҳамчун мавҷуди дорои шуур, ҳис, тафаккур ва маънавият равона шудаанд. Онҳо ба паҳлуҳои маънавий, фарҳангӣ, ахлоқӣ ва зеҳнии инсон таваҷҷуҳ зоҳир мекунад ва дар фаҳмиши арзишҳо, ҷаҳонбинӣ ва тамаддуни инсон мусоидат менамоянд. Ба ин гурӯҳ чунин илмҳо дохил мешаванд:

- Равоншиносӣ (психология) – таҳқиқи равандҳои равонӣ ва рафтори инсон;
- Мантиқ – омӯзиши қонуниятҳои тафаккури дуруст ва ақлгарой;
- Забоншиносӣ – омӯзиши забон, сохт, таърих ва нақши он дар ҳаёти инсон;
- Фалсафа – таҳқиқи масоили ҳастӣ, шуур, маърифату ахлоқ;
- Адабиётшиносӣ, санъатшиносӣ, ва дигар илмҳои, ки арзишҳои маънавии башарро таҳлил мекунад.

Ин илмҳо барои рушди маънавий, фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеа ва инсон нақши муҳим доранд.

4. Нақши махсуси математика дар илм. Дар баробари ин се бахши асосии илм, математика мавқеи махсус ва беназирро ишғол мекунад. Математика чун илми умумӣ ва байнисоҳавӣ шинохта шудааст, ки аз он тамоми шохаҳои илм – ҳоҳ табиатшиносӣ, ҳоҳ ҷамъиятшиносӣ ва ҳоҳ гуманитарӣ – васеъ истифода мебаранд. Сабаби ин дар он аст, ки математика бо қонуният ва забони дақиқи худ, тавоноии баён кардани муносибатҳои миқдорӣ ва сохтори воқеиятро доро мебошад.

Аз ин рӯ, математикаро аксар вақт «забони универсалии илм» меноманд. Он ҳамчун воситаи таҳлил, моделсозӣ, ҳисоб ва пешгӯӣ дар ҳама соҳаҳои илм истифода мешавад:

- Дар физика ва астрономия – бо ёрии формулаҳо ва дифференциалҳо қонуни ҳаракат ва ҷозиба ифода мешавад;
- Дар иқтисодиёт – моделҳои оморӣ ва алгебравӣ барои таҳлили бозор ва буҷет истифода мегарданд;
- Дар психология ва забоншиносӣ – методҳои оморӣ барои таҳлили рафтор ва сохтори забон истифода мешаванд;
- Дар таърих – истифодаи хронология ва маълумоти рақамӣ барои таҳлили воқеаҳои гузаштаи инсон.

Дар асл, математика на танҳо илм дар бораи рақамҳо, балки илм дар бораи муносибатҳои миқдорӣ ва сохтори воқеият аст, ки ба инсон имкон медиҳад дунёро на танҳо фаҳмад, балки онро пешгӯӣ ва идора низ кунад.

Илм – ин системаи муназзами донишҷоест, ки кӯмак мекунад, то инсон муҳити зисти худро – ҳоҳ табиӣ, ҳоҳ иҷтимоӣ ва ҳоҳ маънавиро – беҳтар фаҳмад. Тақсим шудани илм ба табиатшиносӣ, ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ аз зарурати шинохти ҷамаҷонибаи дунёи воқеӣ сарчашма мегирад. Дар ин миён, математика чун як абзори муҳим, нақши пули робитавиро миёни ҷамаи соҳаҳои илм бозӣ мекунад. Бо ёрии он инсон метавонад фаҳмиши амиқ ва дақиқ аз олам ба даст орад ва дар рушди илм, технология ва фарҳанг саҳми муассир гузорад [1, с. 33].

Илм яке аз олитарин шаклҳои фаъолияти маърифатии инсон ба шумор меравад, ки бо ҳадафи омӯзиши воқеият, таҳқиқи равандҳо ва қонуниятҳои амалкунандаи олам ба роҳ монда шудааст. Илм на танҳо шакли назариявии дарки олам, балки шакли махсуси фаъолияти амалии инсон дар равандҳои табиатомӯзӣ мебошад. Яъне, илм воситаест, ки бо кӯмаки он инсон талош мекунад, то воқеияти гирду атрофро фаҳмад, шарҳ диҳад ва назорат кунад.

Дар мафҳуми васеъ, илм ҳамчун шакли умумии фаъолияти иҷтимоии инсон низ баромад мекунад, ки вазифаи асосии он таҳия ва тартиб додани назарияҳо, қонунҳо ва усулҳои маърифати олам аст. Ба ибораи дигар, илм ба тартиб ва низом даровардани донишҳо дар бораи муҳити зист ва олами моро ихотакунанда мебошад. Илм кӯшиш мекунад, ки ҳодисаҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва равонии оламо бо роҳи объективӣ, мантиқӣ ва методологӣ шарҳ диҳад [3, с. 61].

Ҳадафи илм: ҷустуҷӯи ҳақиқати объективӣ

Ҳадафи ниҳони ҳар як ҷустуҷӯи илмӣ дастбӣ ба ҳақиқати объективии воқеият аст. Ҳақиқати илмӣ танҳо он вақт қобили эътимод шумурда мешавад, ки он беғаразона, мустақил аз хоҳишу иродаи инсон вучуд дошта, бо мушоҳида ва таҷриба тасдиқ ёфта бошад.

Тамоми олам бо вучуди гуногунрангӣ ва печидагиаш, воқеияти ягона ва мутлақ мебошад. Аммо донишҳои инсонӣ дар бораи он нисбӣ ва маҳдуданд. Дониши инсон дар ҳар давра танҳо як марҳилаи рушдро таҷассум мекунад, ки вобаста ба имкониятҳои техникӣ, мантиқӣ таҳлил ва сатҳи тафаккур метавонад тағйир ёбад ва тақмил шавад.

Ҳақиқати нисбӣ ва ҳақиқати мутлақ

Дар илми фалсафӣ, ҳақиқати мутлақ маъноӣ дониши пурра ва комили воқеиятро дорад, ки дигар нисбӣ ба таҳрир ва тақмил надорад. Аммо ба чунин дониши комил даст ёфтан кори осон нест. Баръакс, донишҳои инсоният, ки мо имрӯз дорем, танҳо ҳақиқати нисбӣ ҳастанд — яъне онҳо танҳо то ҳудуди муайян воқеиятро таҷассум мекунад. Аммо ҳамин донишҳои нисбӣ низ, вобаста ба дараҷаи пешрафти илму техника ва рушди усулҳои маърифат, тадриҷан инсонро ба ҳақиқати мутлақ наздик месозанд.

Усулҳои маърифати илмӣ: таҷриба ва тафаккур

Таърихан, ҳама гуна донишҳои илмӣ тавассути ду равиши асосӣ ба даст оварда мешаванд:

1. Таҷрибагарой (эмпирикӣ)

2. Ақлгарой (ратсионалӣ)

1. Таҷрибагарой (Эмпиризм). Равиши эмпирикӣ маърифати воқеиятро асосан тавассути мушоҳида, таҷриба ва таҳлили натиҷаҳои амалӣ ба роҳ меонад. Асосгузори барҷастаи ин равиш Френсис Бэкон (1561–1626), файласуфи маъруфи англис ба ҳисоб меравад. Ӯ бар ин назар буд, ки фалсафа бояд ба эҷоди усули нави маърифати илмӣ мусоидат кунад. Ба ақидаи Бэкон, дониш фақат вақте арзиш дорад, ки самарани амалӣ оварад. Ӯ чунин мешуморид, ки илм бояд бо амал пайванд дошта бошад ва ҳар як маълумоти илмӣ бояд бо таҷриба исбот гардад.

2. Ақлгарой (Ратсионализм). Аз тарафи дигар, равиши ратсионалӣ бар асоси тафаккур, мантиқ ва хирад устувор аст. Асосгузори ин равиш Рене Декарт (1596–1650), файласуф ва риёзидони фаронсавӣ мебошад. Ба андешаи Декарт, бунёди маърифати илмӣ бояд аз шубҳа оғоз ёбад ва дар асоси худшиносӣ ва тафаккури мантиқии инсон рушд ёбад. Ӯ тасаввуроти механикии оламро ба таври амиқ таҳлил карда, барои он асоси мустаҳками фалсафӣ фароҳам овард. Маҳз ҳамин асос баъдан заминаи фалсафаи илмӣ асри Нав гардид.

Ҷаҳони моро ихотакунанда – табиат, ҷамъият ва шуури инсон як низоми ягона, муназзам ва ҳамбастаи воҳид мебошад. Ҳамаи ашё ва ҳодисаҳо дар он дар ҳолати пайвастаи таъсири мутақобил ва тағйирот қарор доранд. Яке аз хосиятҳои асосии мавҷудияти материя – ҳаракат ва тағйирёбӣ аст. Ҳама гуна тағйирот ва инкишоф, ки ба ашё, раванд ва падидаҳо дар табиат рух медиҳад, ҳамчун ҳодиса қабул карда мешавад.

Омӯзиши чунин ҳодисаҳо ва равандҳо тавассути ду усули асосӣ амалӣ мегардад:

- Мушоҳида – дарки ҳодисаҳо бидуни даҳолати мустақим, яъне бо роҳи назаркунӣ ба табиат;

- Таҷриба – ташкили шартҳои махсус барои санҷиш, таҳлил ва фаҳмиши амиқи ҳодисаи омӯхташаванда.

Илм ҳамчун шакли олӣ ва фаъоли маърифати инсонӣ, кӯшиш мекунад дарк ва фаҳмиши воқеиятро бо роҳҳои мантиқӣ, таҷрибавӣ ва усулҳои таҳқиқ таъмин намояд. Гарчанде ки донишҳои инсон дар бораи олам ҳамеша нисбӣ, тағйирёбанда ва маҳдуданд, вале ҳамин донишҳо марҳилаи муҳим ва зарурии расидан ба ҳақиқати мутлақро ташкил медиҳанд. Бо истифода аз равишҳои эмпирикӣ ва ратсионалӣ, илм пайваста сайқал меёбад ва инсонро ба фаҳмиши амиқтар ва асосноктари табиат ва ҳастӣ наздик мекунад.

Дар раванди маърифати илмӣ, барои омӯхтани ҳодисаҳо ва падидаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ аз усулҳои махсуси таҳқиқи истифода бурда мешавад. Ду усули бунёдии маърифати илмӣ мушоҳида ва таҷриба (эксперимент) – ба сифати василаҳои муҳими дарки воқеият эътироф шудаанд.

Мушоҳида: омӯзиши ҳодисаҳо дар муҳити табиӣ. Мушоҳида усули омӯхтани ҳодисаҳост, ки дар ҷараёни он муҳаққиқ бидуни даҳлати бевосита ё тағйир додани шартҳо, равандҳоро дар муҳити табиӣ ё муҳити табиӣ-анъанавӣ таҳлил мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки маълумоти ибтидоӣ ва воқеӣ дар бораи ҳодисаҳо ҷамъоварӣ карда шавад, ки баъдан асоси таҳлил ва хулосабарорӣ мегардад [6, с. 52].

Таҷриба: омӯзиши ҳодисот дар шароити идорашаванда. Бар хилофи мушоҳида, таҷриба (ё озмоиш) усули таҳқиқест, ки дар шароити сунъӣ ва идорашаванда, яъне дар лаборатория ё муҳити махсус ташкилёфта анҷом дода мешавад. Дар раванди таҷриба муҳаққиқ имконият дорад, ки омилҳои гуногунро назорат ва тағйир диҳад, то таъсири онҳо ба раванд ё ҳодисаи муайян муайян гардад. Таҷриба ҳамчун василаи асосии санҷиш ва тасдиқи гипотезаҳо хизмат мекунад.

Факт (далел) ва нақши он дар илм. Маълумот ё натиҷаҳое, ки дар натиҷаи мушоҳида ё таҷриба ба даст оварда мешаванд, дар илм бо мафҳуми далел ё факт ифода мегарданд. Далелҳо – ин маълумоти санҷишшуда ва исботшуда мебошанд, ки ба сифати пояи ҳар гуна хулосабарорӣ, таҳлили мантиқӣ ва таҳияи назарияҳо хизмат мекунанд. Онҳо ҷузъи асосии сохтори донишҳои илмӣ ба шумор мераванд.

Қонуният ва пайдоиши қонунҳо дар илм. Бо таҳлили далелҳо ва муқаррар намудани алоқамандии устувор ва такроршавандаи байни онҳо, муҳаққиқон метавонанд ба қонуниятҳо роҳ ёбанд. Қонуният – ин ифодаи мантиқии робитаҳои сабабиву натиҷавӣ ва мизонҳои тағйирёбии ҳодисаҳо мебошад. Аммо на ҳар як робита ва алоқа қонуниятро ташкил медиҳад. Барои он ки як раванд ё робита ба сифати қонун шинохта шавад, он бояд:

- муҳим, яъне дар ҷараёни асосии ҳодисаҳо нақши калидӣ бозад;
- устувор ва такроршаванда бошад;
- дорои муносибати моҳиятӣ байни падидаҳо бошад.

Мафҳуми фалсафии қонун. Дар фалсафа, мафҳуми қонун дорои маънии амиқтар аст. Қонун ҳамчун робитаи дохилӣ, аён, зарурӣ ва такроршавандаи байни ашё ва ҳодисаҳои табиат, ҷамъият ва тафаккур муайян карда мешавад. Он қонуниятҳое, ки дар зери сатҳи зоҳирии падидаҳо амал мекунанд ва решаи онҳоро нишон медиҳанд, қонунҳои фалсафӣ номида мешаванд.

Қонунҳои объективӣ ва субъективӣ

Қонунҳо метавонанд ба ду шакл зоҳир шаванд:

- Қонунҳои объективӣ ин қонунҳо хосияти универсалӣ ва табиӣ доранд. Онҳо новобаста ба шуур ва иродаи инсон амал мекунанд ва аз ҷониби инсон танҳо кашф, на ихтироъ ё тағйир дода мешаванд. Масалан, қонуни ҷозиба ё қонуни инкишофи иҷтимоӣ.

- Қонунҳои субъективӣ қонунҳое ҳастанд, ки аз ҷониби инсон, бахусус дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, тарҳрезӣ ва қабул мешаванд. Ин гуна қонунҳо метавонанд тағйир ёбанд, такмил дода шаванд ва ба эҳтиёҷоти ҷомеа мутобиқ гарданд (масалан, қонунҳои ҳуқуқӣ, қонунҳои сиёсӣ).

Дар фалсафа, хусусан дар доираи диалектика, қонунҳои объективӣ ба сифати қонунҳои умумии тараққиёти табиат ва ҷомеа маънидод мешаванд. Ин қонунҳо, аз ҷумла қонуни ягонагии зиддиятҳо, қонуни гузариш аз тағйироти сифатӣ ба сифатӣ ва қонуни негация (инкор) ба ин равиш мансубанд.

Бо тақия ба мушоҳида ва таҷриба, илм ба ҷамъоварии далелҳо ва таҳлили робитаҳои байни онҳо мепардозад. Ин равандҳо дар ниҳоят ба кашфи қонуниятҳои амаликунандаи табиат ва ҷомеа мусоидат мекунанд. Қонунҳо ҳамчун зоҳиршавии робитаҳои зарурии дохилӣ ва такроршавандаи ашёву ҳодисаҳо, пояи устувори ҳар гуна

системаи илмӣ ба ҳисоб мераванд. Фаҳмишу дарки қонунҳои объективӣ ва субъективӣ барои сохтани ҷаҳони илмӣ ва иҷтимоии муназзаму мутараққӣ нақши калидӣ мебозад.

Дар раванди омӯзиши ҳодисаҳо ва объектҳои гуногун, ки табиат ва ҷаҳонро ташкил медиҳанд, асосан ду марҳилаи муҳим вучуд доранд. Аввалин марҳила пешниҳод кардани фарзияҳо ва таҳминҳо мебошад, ки кӯшиши шарҳ додани мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳои бадастомада мебошад. Ҳангоми дидани ҳодисаҳо ё объектҳои нав, олимон ва муҳаққиқон наметавонанд фавран сабабу таъсирҳои онҳоро комилан фаҳманд, бинобар ин аввалин тасаввурот ва таҳлилҳо дар шакли фарзия ё гипотеза ба миён меоянд. Ин фарзияҳо ҳамчун нуқтаи ибтидоии таҳқиқот хизмат мекунанд.

Дар марҳилаи дуюм, бо ҷамъовариҳои маълумоти иловагӣ ва гузаронидани таҷрибаҳои мушаххас, ин фарзияҳо таҳлил ва арзёбӣ мешаванд. Баъзе аз онҳо бо далелҳои таҷрибавӣ ва мантиқӣ мувофиқ набуда, рад мегарданд, дар ҳоле ки дигар фарзияҳо қадами аввалро бо муваффақият мегузаронанд ва ба шакли гипотезаҳои илмӣ табдил меёбанд. Ҳамин тариқ, гипотезаҳо воқеан таҷриба ва мушоҳидаҳоро фаҳмидан ва ташреҳ доданро имкон медиҳанд.

Фарзияҳо на танҳо барои шарҳи ҳодисаҳои истифода мешаванд, ки аллакай мушоҳида шудаанд, балки метавонанд дар фаҳмидани ҳодисаҳои мушоҳиданашуда ё нодида гирифташуда низ кӯмак расонанд. Яъне, онҳо имкон медиҳанд, ки ояндабинӣ ва пешгӯии илмӣ сурат гирад.

Барои муайян кардани дурустии фарзияҳо ва тасдиқ кардани онҳо, зарур аст, ки бевосита ба таҷриба муроҷиат шавад. Таҳқиқоти таҷрибавӣ ва санҷишҳо имконият медиҳанд, ки фарзияҳои нодуруст ва ғалат қанорагирӣ шаванд ва фарзияҳое, ки бо далелҳои воқеӣ мувофиқат мекунанд, тасдиқ шаванд. Фарзияҳои тасдиқшуда дар натиҷа ба назарияҳои илмӣ табдил меёбанд, ки инҳо маҷмӯи донишҳо ва қоидаҳое ҳастанд, ки барои фаҳмидани табиат ва равандҳои он истифода мешаванд.

Аз ин рӯ, назарияҳо асосан дар натиҷаи таҷрибаҳои такрорӣ ва санҷишҳои мушаххас пайдо мешаванд ва барои он ки назария қавӣ ва бозғамимод бошад, бояд ҳамеша дар шароити таҷрибавӣ тасдиқ шавад. Омили асосии таҷриба, ки илми муосирро бунёд мекунад, ин санҷиш мебошад. Санҷиш худ маънои муқоиса кардани натиҷаҳои мушоҳидашуда бо воҳиди ченшаванда, ки ҳамчун меъёр ё стандарт интихоб шудааст, дорад. Ин амал имкон медиҳад, ки миқдори ҳодисаҳо ва алоқаҳои байни онҳо ба таври дақиқ ва миқдорӣ муайян карда шаванд.

Дар илмҳои таҷрибавӣ (практикӣ), чунин ченакҳо ва алоқаҳо байни бузургҳои алоҳида ба равшанӣ бароварда мешаванд ва ба воситаи онҳо дониши илмӣ васеъ мегардад. Яъне, дар ин навъи илмҳо асосан маълумоти воқеӣ ва ченшаванда таъин мешавад.

Аз тарафи дигар, дар илмҳои назариявӣ диққати асосӣ ба моҳияти аслии ҳодисаҳо ва ягонагии онҳо дода мешавад. Ин илмҳо кӯшиш мекунанд, ки бо истифода аз принципҳо ва концепсияҳои умумӣ, ки метавонанд хеле абстрактӣ бошанд, ба фаҳмиши амиқтар ва умумии воқеият бирасанд. Дар ин раванд, аломатҳои тафаккури илмӣ ки маънои ҷиддӣ ва амиқ донишро доранд бештар ва чуқуртар намоён мегарданд.

Аз ҷумла, дар илмҳои табиатшиносӣ, ки таҳқиқи табиат ва қонунҳои он аст, асоси аввалини назария таҷриба мебошад. Ҳамзамон, дар мантиқи таҳлил ва баррасии илмӣ, усули риёзӣ ё математикӣ нақши асосӣ мебозад. Табиати олам ба забони математикӣ ҳарф мезанад ва ин маънои онро дорад, ки барои дарки пурраи он, олимон бояд донишҳои риёзӣ ва математикӣ дошта бошанд. Ибораи машҳури Галилей, ки «забони табиат забони математика аст», ин равиш ва муҳими омӯختани табиатро ба таври возеҳ баён мекунад.

Фаҳмиши назарӣ як раванди мураккаб ва амиқ мебошад, ки асосан ба маънидодкунӣ ва шарҳ додани далелҳо, воқеаҳо ва равандҳои гуногун асос ёфтааст. Дар соҳаҳои гуманитарӣ маънидодкунӣ ба кушодани мақсад, мақом ва маънои таъсир

ва рафтори инсон равона мешавад. Яъне, маънидодкунӣ кӯшиши шарҳи сабабҳо ва ҳадафҳои рафтори одамон ва таъсири он ба муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Бо вучуди ин, фаҳмиш нисбат ба маънидодкунӣ раванDEST мураккабтар, ки хусусияти зиддиятнок ва чигил дорад. Агар маънидодкунӣ бештар ба хулосагирӣ ва тасдиқи мантиқӣ тамаркуз кунад, пас фаҳмиш ба шарҳу эзоҳ, тавзеҳ ва дарки амиқтар равона мешавад. Барои мисол, хулосаҳое, ки аз маънидод гирифта мешаванд, дар илмҳо ҳамчун асоси пешгӯӣ низ истифода мешаванд. Пешгӯӣ дар асл ба хулосае асос ёфтааст, ки аз тасдиқи умумӣ – яъне қонунҳо ва назарияҳо – гирифта шудааст. Вале дар пешгӯӣ ҳамаи фактҳо маълум нестанд ва бояд боз таҳқиқ ва кашф шаванд, бинобар ин он хусусияти эҳтимолӣ дошта, на ҳамеша қомилан дақиқ мебошад.

Аз ин ҷиҳат, пешгӯӣҳо дар илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ аз лиҳози дақиқӣ нисбат ба пешгӯӣҳои илмҳои табиатшиносӣ қамтар эътимодноқанд. Масалан, астрономҳо ҳаракати Офтоб ва Моҳтобро бо дақиқии баланд пешгӯӣ карда метавонанд; физикҳо ҷараёнҳои дохили атом ва ядро, кимиёшиносон реаксияҳои химиявиро бо дақиқӣ таҳлил мекунанд; геологҳо ҳаракатҳои тектоникӣ ва биологҳо афзоиш ва эволюсияи намудҳоро бо дақиқии назаррас пешбинӣ мекунанд. Ин намунаҳо нишон медиҳанд, ки илмҳои табиатшиносӣ одатан имконияти пешгӯии бештар ва дақиқтар доранд, ки ин асосан ба хусусиятҳои табиат ва усулҳои тадқиқотии онҳо вобаста аст.

Имрӯз илми муосир беш аз 15 ҳазор шоҳаи илмиро дар бар мегирад ва теъдоди олимони касбӣ беш аз 5 миллион нафарро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, илм ҳамчун системаи мураккаб ва ташкилоти фароҳ ва гуногунҷабҳа амал мекунанд. Ба унсурҳои асосии системаи илмӣ дохил мешаванд: илмҳои табиатшиносӣ, илмҳои ҷамъиятшиносӣ, илмҳои гуманитарӣ ва илмҳои техникӣ.

Аз лиҳози татбиқ, донишҳои илмӣ ба ду гурӯҳи қалони илмҳо тақсим мешаванд:

1. Илмҳои бунёдӣ (фундаменталӣ) ин гурӯҳи илмҳо системаи донишҳоро дар бораи хусусиятҳои асосии воқеиятҳои объективӣ пешниҳод мекунанд. Ин илмҳо тамоюли амалӣ надоранд ва бештар ба таҳияи назарияҳо, моделҳо ва принципҳои умумӣ машғуланд, ки мафҳум ва асоси донишҳои баъдӣ ва илмҳои амалӣ мешаванд. Кашфиёту дастовардҳои илмҳои бунёдӣ ба мо манзараи умумии табиати оламро нишон медиҳанд ва дарки амиқтареро дар бораи мавқеи инсон дар олам фароҳам меоранд.

2. Илмҳои амалӣ ин бахш донишҳоро дарбар мегирад, ки ба ҳалли масъалаҳои ҳаёти инсон равона шудаанд. Масалан, илмҳои техникӣ, агрономия, тиб, педагогика ва дигар соҳаҳо ба илмҳои амалӣ шомил мешаванд. Онҳо бештар ба татбиқи амалии донишҳои илмӣ машғуланд ва таъсири мустақим ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисод доранд.

Дар ибтидо фикр мекарданд, ки рушди илм раванди ҷамъшавии тадриҷии донишҳои нав аст, ки онро «кумулятивизм» меноманд. Ин нуқтаи назар бештар ба давраҳои муайяни рушди илм дахл дошта, ҷараёни пурраи инкишофи илмро пурра инъикос намекард.

Вале дар асл рушди илм одатан раванди содда ва якхелаи ҷамъшавии дониш нест. Масалан, дар табиатшиносӣ аввал маънидодҳои сабабӣ (қабудишаванда) истифода мешуданд, ки асосан ба қонунҳои эмпирикии оддӣ таъяс мекарданд. Мо ин равишро «усули механикии ҳодисаҳои табиат» меномем. Барои мисол, мегӯянд, ки сабаби шитобнокии ҷисм ин қувваест, ки ба он таъсир мерасонад.

Бо гузашти вақт, фаҳмиши масъалаҳо ба сатҳи назариявӣ ва дониши амиқтар расид ва илм бо усулҳои дурусттар ва мураккабтар, аз ҷумла усулҳои математикӣ ва мантиқӣ қор мекард. Ҳамин тариқ, дар илмҳои табиатшиносӣ донишҳо бо ду усул ба даст оварда мешаванд: эмпирикӣ (таҷрибавӣ) ва назариявӣ (мантиқӣ ва риёзӣ).

Дар замони муосир усулҳои илмӣ дарки ҳодисаҳои табиат ба як низоми мураккаб ва муқаммал табдил ёфтаанд, ки бо истифода аз мушоҳида, таҷриба, моделсозӣ, таҳлили математики ва логикӣ ва назарияҳои илмӣ равона шудаанд. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои табиӣ бо дақиқӣ ва систематикӣ таҳқиқ ва фаҳмида шаванд. Илм бо ҳамгироии равишҳои эмпирикӣ ва ратсионалӣ тавонистааст, ки маълумотҳои

объективӣ ва боэътимодно барои ташаккули дониш ва пешгӯии ҳодисаҳои табиат ба даст оварад. Аз ин рӯ, усулҳои илмӣ заминаи асосии рушди илмҳои табиатшиносӣ ва дигар соҳаҳои илмӣ мебошанд, ки ба рушди технологӣ, ҳифзи муҳити зист ва идораи захираҳои табиӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамзамон, таъкид мешавад, ки ин усулҳо пайваста такмил меёбанд ва ба талаботи замони мутобиқ мешаванд, ки ин барои нигоҳ доштани дақиқӣ ва боварнокии маълумотҳои илмӣ аҳамияти махсус дорад.

Пешниҳодҳои илмӣ:

1. Таҳкими ҳамкориҳои байнифанӣ. Барои беҳтар фаҳмидани ҳодисаҳои мураккаби табиат, зарур аст, ки равишҳои гуногуни илмӣ (табиатшиносӣ, ҷамъиятшиносӣ, информатика ва ғайра) ҳамроҳ ва ҳамгиро карда шаванд. Ин омодагии илмҳои барои таҳқиқи мушкилот бо ҷиҳатҳои мухталиф ва фарогир бештар мекунад.

2. Истифодаи васеи моделсозӣ ва симулятсияҳои компютерӣ. Барои пешгӯии аниқ ва таҳлили равандҳои мураккаб, истифодаи моделҳои математикӣ ва симулятсияҳои компютерӣ бояд тақвият дода шавад. Ин усулҳо имконияти таҷриба гузаронидани вазъиятҳои гуногунро бидуни зарар ба муҳити табиӣ медиҳанд.

3. Рушди технологияҳои мушоҳидавии муосир. Истифодаи таҷҳизоти пешрафтаи мушоҳидавӣ, ба мисли сенсорҳои дурдаст, спутникҳо ва системаҳои автоматӣ барои ҷамъовари маълумот бояд васеъ гардад, то маълумоти аниқ ва оммавӣ барои таҳқиқоти илмӣ дастрас бошад.

4. Пайваستшавии донишҳои илмӣ бо технологияҳои иттилоотӣ ва сунъии зеҳн. Барои коркарди миқдори калони маълумоти табиӣ ва кашфи алоқамандӣ истифодаи технологияҳои сунъии зеҳн (AI) ва омили пешрафта тавсия карда мешавад.

5. Идоракунии илмӣ ва ҳифзи муҳити зист бо асоси донишҳои илмӣ. Маълумотҳои бадастомада бояд дар таҳияи стратегияҳои ҳифз ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ татбиқ шаванд, то рушди устувор таъмин гардад ва зарар ба табиат коҳиш ёбад.

Адабиёт

1. Алешкевич, В.А. Электромагнетизм. Университетский курс общей физики / В.А. Алешкевич. - М.: Физматлит, 2014. - 404 с.
2. Бармасов, А.В. Курс общей физики для природопользователей. Колебания и волны / А.В. Бармасов. - СПб.: ВHV, 2012. - 256 с.
3. Башлачев, Ю.А. Фундаментальные эксперименты физики: Курс лекций / Ю.А. Башлачев, Д.Л. Богданов. - М.: Ленанд, 2012. - 240 с.
4. Бондарев, Б.В. Курс общей физики. В 3-х т. Т. 3. Термодинамика. Статистическая физика. Строение вещества: Учебник для бакалавров / Б.В. Бондарев. - М.: Юрайт, 2013. - 369 с.
5. Брунер, Ж. Process of Education / Ж. Брунер. - Кембридж, 1960. - 128 с.
6. Грабовский, Р.И. Курс физики: Учебное пособие / Р.И. Грабовский. - СПб.: Лань, 2012. - 608 с.
7. Жаров, А.В. Курс математической физики с использованием пакета Maple: Учебник / А.В. Жаров. - СПб.: Лань, 2015. - 576 с.
8. Ковалев, С.В. Курс общей физики. Т. 2. Электричество и магнетизм. Волны. Оптика В 4-х тт Т:2 / С.В. Ковалев. - М.: КноРус, 2012. - 576 с.
9. Кудин, Л.С. Курс общей физики в вопросах и задачах: Учебное пособие / Л.С. Кудин, Г.Г. Бурдуковская. - СПб.: Лань, 2013. - 320 с.
10. Қурбонов, С., Ҳалимов А. Модули таълими курси омӯзгорони фанни математика оид ба таълими салоҳиятнокӣ / С. Қурбонов, А. Ҳалимов. - Душанбе, 2017. - 89 с.
11. Пиаже, Ж. La naissance de l'intelligence chez l'enfant / Ж. Пиаже. - Нью-Йорк, 1952. - 419 с.

12. Сауров, Ю.А. Теория и методика обучения физике: Курс лекций. Часть I. / Ю.А Сауров. - Киров. - Из-во Вятского ГПУ, 1998. - 48 с.
13. Умаров, С. Физика ва чомеаи муосир / С. Умаров. - Душанбе, 1998. -210с.
14. Фальковский, О.И. Курс общей физики: Учебник / О.И. Фальковский. - СПб.: Лань П, 2016. - 480 с.
15. Фейнман, Р. Feynman, R. The Pleasure of Finding Things Out / Р. Фейнман, - Кембридж, 1999. - 270 с.
16. Эйнштейн, А. Einstein, A. Ideas and Opinions / А. Эйнштейн. - Нью-Йорк, 1954. - 388 с.

Literature

1. Aleshkevich, V.A. Electromagnetism. University course of general physics / V.A. Aleshkevich. - M.: Fizmatlit, 2014. - 404 p.
2. Barmasov, A.V. General physics course for nature managers. Oscillations and waves / A.V. Barmasov. - St. Petersburg: BHV, 2012. - 256 p.
3. Bashlachev, Yu.A. Fundamental experiments in physics: Lecture course / Yu.A. Bashlachev, D.L. Bogdanov. - M.: Lenand, 2012. - 240 p.
4. Bondarev, B.V. General physics course. In 3 vols. Vol. 3. Thermodynamics. Statistical physics. The structure of matter: A textbook for bachelors / B.V. Bondarev. - Moscow: Yurait, 2013. - 369 p.
5. Bruner, J. Process of Education / J. Bruner. - Cambric, 1960. - 128 p.
6. Grabovsky, R.I. Physics course: A tutorial / R.I. Grabovsky. - St. Petersburg: Lan, 2012. - 608 p.
7. Zharov, A.V. Mathematical physics course using the Maple package: A textbook / A.V. Zharov. - St. Petersburg: Lan, 2015. - 576 p.
8. Kovalev, S.V. General physics course. T. 2. Electricity and magnetism. Waves. Optics in 4 volumes T: 2 / S.V. Kovalev. - M.: KnoRus, 2012. - 576 p.
9. Kudin, L.S. General Physics Course in Questions and Problems: Tutorial / L.S. Kudin, G.G. Burdukovskaya. - St. Petersburg: Lan, 2013. - 320 p.
10. Kurbonov, S., Khalimov A. Modules for the development of mathematical models / S. Kurbonov, A. Khalimov. - Dushanbe, 2017. - 89 p.
11. Piaget, J. La naissance de l'intelligence chez l'enfant / J. Piaget. - New York, 1952. - 419 p.
12. Saurov, Yu.A. Theory and methods of teaching physics: A course of lectures. Part I. / Yu.A Saurov. - Kirov. - From the Vyatka GPU, 1998. - 48 p.
13. Umarov, S. Physics va homeai muosir / S. Umarov. - Dushanbe, 1998. -210 p.
14. Falkovsky, O.I. General physics course: Textbook / O.I. Falkovsky. - St. Petersburg: Lan P, 2016. - 480 p.
15. Feynman, R. Feynman, R. The Pleasure of Finding Things Out / R. Feynman, - Cambridge, 1999. - 270 p.
16. Einstein, A. Einstein, A. Ideas and Opinions / A. Einstein. - New York, 1954. - 388 p.

Шарипов Бузургмехр Рахмиддинович

ассистент кафедры банковского дела Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел. (+992 907-45-59-51), E-mail: buzurgmehr.300596@gmail.com

АНАЛИЗ БАНКРОТСТВА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА 2014-2024 ГГ.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ причин и последствий банкротства коммерческих банков в Республике Таджикистан за период с 2014 по 2024 годы. Исследование охватывает макроэкономические и институциональные факторы, влияющие на устойчивость банковской системы, включая нестабильность валютного рынка, недостаточный уровень капитализации банков, неэффективное управление активами, а также слабость системы банковского регулирования и надзора. Особое внимание уделяется анализу конкретных случаев банкротства крупных коммерческих банков, выявлению общих тенденций и ошибок в банковской политике.

Ключевые слова: банкротства коммерческих банков РТ, Фононбанк, Агроинвестбанк, Содиротбанк, экономический суд.

Шарипов Бузургмехр Рахмиддинович

ассистенты кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел. (+992 907-45-59-51), E-mail: buzurgmehr.300596@gmail.com

ТАҲЛИЛИ МУФЛИСШАВИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ СОЛҲОИ 2014-2024"

Дар ин мақола таҳлили ҳамаҷонибаи сабабҳо ва оқибатҳои муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аз соли 2014 то соли 2024 оварда шудааст. Тадқиқот омилҳои макроиқтисодӣ ва институционалиро, ки ба суботи низоми бонкӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла ноустувории бозори асъор, капитализатсияи нокифояи бонкҳо, бесамар будани низоми назорат ва назорати бонкӣ дар бар мегирад. Ба таҳлили ҳолатҳои мушаххаси муфлисшавии бонкҳои калони тиҷоратӣ, муайян намудани тамоюли умумӣ ва хатоҳои сиёсати бонкӣ диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: муфлисшавии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тотористон, Фононбанк, Агроинвестбанк, Содиротбанк, суди иқтисодӣ.

Sharipov Buzurgmehr Rakhmiddinovich

Assistant of the Department of Banking of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel. (+992 907-45-59-51), E-mail: buzurgmehr.300596@gmail.com

ANALYSIS OF BANKRUPTCY OF COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR 2014-2024

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the causes and consequences of bankruptcy of commercial banks in the Republic of Tajikistan for the period from 2014 to 2024. The study covers macroeconomic and institutional factors affecting the stability of the banking system, including instability of the foreign exchange market, insufficient capitalization of banks, ineffective asset management, as well as weaknesses in the system of banking regulation and supervision. Particular attention is paid to the analysis of specific cases of bankruptcy of large commercial banks, identifying general trends and errors in banking policy.

Keywords: bankruptcy of commercial banks of the Republic of Tajikistan, Fononbank, Agroinvestbank, Sodirobank, economic court.

Процесс ликвидации коммерческих банков в Республике Таджикистан представляет собой один из ключевых элементов, влияющих на устойчивость финансовой системы и эффективность регулирования банковской деятельности. Под ликвидацией коммерческого банка подразумевается полное прекращение его функционирования, аннулирование лицензии на ведение банковских операций, а также распределение активов и обязательств.

В Таджикистане, как и в других государствах, прекращение деятельности банков может быть обусловлено различными факторами: финансовыми трудностями, нарушением норм законодательства, неэффективным управлением или острой нехваткой ликвидности.

По текущим данным, в банковском секторе Таджикистана насчитывается порядка 32 кредитных организаций, находящихся в процессе ликвидации. Из них:

- 13 кредитных организаций ликвидируются в связи с признанием их банкротами;
- 6 организаций находятся в процессе ликвидации по иным основаниям, не связанным с банкротством;
- 13 кредитных организаций добровольно прекращают свою деятельность.

Одним из ключевых факторов, приводящих к ликвидации коммерческих банков, является неспособность данных финансовых организаций соответствовать установленным Национальным банком Таджикистана (НБТ) нормативным требованиям. К числу таких нарушений относятся недостаточный объем собственного капитала, нехватка ликвидных средств, высокий уровень кредитных рисков, а также иные финансовые трудности. В отдельных случаях причиной закрытия банков может стать фальсификация финансовой отчетности или допущенные серьезные нарушения действующего законодательства.

Одним из наиболее резонансных случаев банкротства среди коммерческих банков Таджикистана стало прекращение деятельности Агроинвестбанка. Особое внимание к данному событию было связано с тем, что значительная часть клиентов банка состояла из государственных служащих и бюджетных организаций.

Агроинвестбанк начал свою работу в 1992 году, изначально ориентируясь на предоставление кредитов и других финансовых услуг предприятиям аграрного сектора. Со временем банк стал одним из крупнейших финансовых учреждений страны по объему активов и количеству обслуживаемых клиентов, а также обладал разветвлённой сетью филиалов.

Однако начиная с 2010-х годов, банк начал испытывать серьезные финансовые трудности. Эти проблемы были обусловлены значительным объемом проблемных кредитов, нарушением финансовых нормативов, а также злоупотреблениями при выдаче кредитов. Всё это в совокупности привело к потере устойчивости и последующему банкротству.

По оценке Национального банка Таджикистана, к основным причинам банкротства Агроинвестбанка относятся:

- ухудшение финансовой стабильности и нехватка ликвидных средств;
- высокий процент невозвращённых кредитов;
- недостаточный контроль за действиями персонала и неэффективное руководство;
- нерациональное использование активов;
- влияние неблагоприятной внешнеэкономической среды.

Правительство предпринимало попытки стабилизировать ситуацию, в том числе через предоставление финансовой поддержки, однако выделенных средств оказалось недостаточно для восстановления устойчивой деятельности банка.

Открытое акционерное общество «Точиксодиротбанк» долгое время занимало одно из ведущих мест среди коммерческих банков Таджикистана, играя значимую роль в финансовой системе страны до момента своего банкротства.

Банк был основан в 1992 году, в период становления независимости Республики Таджикистан, и первоначально специализировался на финансировании внешнеэкономической деятельности. Уже в 2000-х годах он приобрел статус одного из системообразующих банков страны наряду с Агроинвестбанком. Учреждение активно сотрудничало с крупными предприятиями, особенно в таких отраслях, как энергетика, промышленность и сельское хозяйство, а также привлекало инвестиции из-за рубежа и взаимодействовало с международными финансовыми организациями. В 2010-х годах банк занимал второе место в стране по объему активов и привлечённых вкладов.

Однако после экономического кризиса 2015 года в деятельности банка стали проявляться первые признаки финансовой нестабильности. Одним из факторов, ускоривших крах банка, стала слабая финансовая осведомлённость населения. Массовое снятие средств клиентами через банкоматы вызвало перебои в выдаче наличных, что породило слухи о банкротстве и усилило панику среди вкладчиков. Хотя банк имел средства, технические ограничения банкоматов создавали впечатление отсутствия наличности.

Среди дополнительных факторов, повлиявших на ухудшение финансового положения банка, можно выделить:

- обесценивание национальной валюты по отношению к доллару США и российскому рублю;
- высокий уровень невозвратных кредитов.

Несмотря на предпринятые банком антикризисные меры, стабилизировать ситуацию не удалось. Среди таких шагов были участие в системе страхования вкладов через Фонд страхования сбережений физических лиц при Правительстве РТ, а также попытки привлечения капитала за счёт продажи собственных ценных бумаг на внешних рынках, в том числе в Китайской Народной Республике.

Открытое акционерное общество «Фононбанк» являлось одним из участников банковской системы Таджикистана до 2017 года, когда Национальный банк Таджикистана (НБТ) отозвал у него лицензию, официально признав банкротом.

Согласно мнению ряда экономических аналитиков, решение о ликвидации банка имело не только экономические, но и политические причины. Указывается, что экс-глава банка — Самихон Курбонов — находился в родственных связях с Саидумаром Хусайни, заместителем председателя запрещённой в Республике Таджикистан Партии исламского возрождения (ПИВТ), осуждённым за участие в террористической деятельности.

В октябре 2015 года Курбонов был задержан Генеральной прокуратурой на основании обращения со стороны НБТ, связанного с выявленными нарушениями в работе банка. Вскоре после этого в «Фононбанк» была назначена временная администрация сроком на три месяца. В феврале 2016 года Курбонов вернулся к исполнению обязанностей, однако спустя всего несколько месяцев временная администрация была вновь введена — на этот раз до конца 2016 года. В феврале 2017 года банк окончательно лишился лицензии.

На протяжении процедуры ликвидации серьезных претензий со стороны клиентов к банку не поступало — ни в НБТ, ни в правоохранительные органы. Возврат вкладов осуществлялся организованно, преимущественно частями по 5000 сомони (около \$442). Несмотря на потери, вызванные инфляцией, вкладчики, в целом, не выражали недовольства, избегая излишнего внимания со стороны государственных структур.

Примечательно, что «Фононбанк» стал единственным банком, завершившим процесс ликвидации в предусмотренные законом сроки, без значительного общественного резонанса. Тем временем, три других крупных банка страны

продолжают оставаться в затруднительном положении, не имея ясной перспективы выхода из кризиса.

По состоянию на февраль 2017 года сумма вкладов, возвращённых клиентам, составила 71,5 млн сомони (примерно \$8,5 млн). При этом двум крупным компаниям, которым банк не смог вернуть средства в денежной форме, была предложена компенсация в виде передачи недвижимого имущества.

Закрытое акционерное общество «ТАК ПБРР Таджпромбанк» на протяжении многих лет входило в число ведущих коммерческих банков Таджикистана. Однако в 2017 году он утратил лицензию на осуществление банковской деятельности, в результате чего был признан банкротом. Причины финансового краха банка, по мнению специалистов, связаны прежде всего с неэффективным управлением, внутренними экономическими проблемами и последствиями общего финансового кризиса.

Экономический суд города Душанбе официально признал ЗАО «ТАК ПБРР Таджпромбанк» неплатёжеспособным. Согласно данным, представленным временной администрацией и назначенным ликвидатором, на момент банкротства 169 вкладчиков всё ещё не получили своих денежных средств на общую сумму около 26,6 млн сомони (эквивалентно приблизительно \$2,37 млн). Всего претензии к банку заявили 246 человек, а совокупный размер долговых обязательств кредитного учреждения составил 37 млн сомони (примерно \$3,38 млн). При этом банку было предписано завершить расчёты с клиентами до июня 2023 года.

На основании анализа ситуаций с банкротством крупнейших банков Таджикистана можно выделить ряд ключевых факторов, приведших к кризису в банковской системе:

1. Массовое банкротство коммерческих банков, включая «Точиксодиротбанк», «Агроинвестбанк», «Таджпромбанк» и «Фононбанк», стало следствием слабой финансовой дисциплины и нестабильной макроэкономической среды.

2. Ключевым источником кризиса послужило накопление проблемных (невозвращённых) кредитов, обусловленных тяжёлым положением заёмщиков.

3. Девальвация таджикского сомони в 2015–2016 годах значительно увеличила долговую нагрузку клиентов, что негативно отразилось на платёжеспособности банков.

4. Острая нехватка ликвидности привела к массовому снятию вкладов, что усугубило нестабильность финансового сектора.

5. Попытки государства оказать помощь через рекапитализацию банков не дали ожидаемого эффекта из-за значительного объёма накопленных долгов.

6. Недостаточный надзор со стороны регулирующих органов, включая Национальный банк Таджикистана, позволил банкам долго скрывать реальные масштабы финансовых проблем.

7. Во многих случаях руководство банков использовало непрозрачные и рискованные схемы кредитования, что способствовало падению доверия среди клиентов.

8. Банкротство крупнейших банков привело к значительным потерям для населения и бизнеса, а также оказало тормозящее воздействие на экономическое развитие страны.

9. Во избежание повторения подобных ситуаций необходимо усилить банковское регулирование и повысить прозрачность деятельности финансовых учреждений.

10. Сложившаяся ситуация продемонстрировала острую необходимость проведения структурных реформ в банковской сфере Таджикистана, включая ужесточение требований к капиталу банков, усиление надзора и поддержку диверсификации экономики.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон РТ ««О несостоятельности (банкротстве)»»
2. Закон РТ «О ликвидации кредитных организаций»

3. Отчет экономических судьи о банкротстве коммерческих банков;
4. Официальный сайт Национальный банк Таджикистан: www.nbt.tj;
5. Социальный сайт «Радио Озоди»
6. «Доклад МВФ по стране № 11/130», МВФ, 2011г.
7. Антикризисное управление: учебное пособие / М. В. Рыбкина; Ульян. гос. техн. ун-т. – Ульяновск: УлГТУ, 2020. – 182 с.

REFERENCES

1. Law of the Republic of Tajikistan "On Insolvency (Bankruptcy)"
2. Law of the Republic of Tajikistan "On Liquidation of Credit Institutions"
3. Report of the Economic Judge on the Bankruptcy of Commercial Banks;
4. Official website of the National Bank of Tajikistan: www.nbt.tj;
5. Social site "Radio Ozodi"
6. "IMF Country Report No. 11/130", IMF, 2011
7. Anti-crisis management: a textbook / M. V. Rybkina; Ulyanovsk. state tech. univ. - Ulyanovsk: UlSTU, 2020. - 182 p.

Шарипова Фарангис Нуруловна

ассистенти кафедраи “Иқтисодиётти ҷаҳони”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail: farangiska1990@mail.ru

**НАРХГУЗОРИИ ИЛМАН АСОСНОКШУДА ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТИ
БИЗНЕСИ ТАРАБХОНА**

Аннотатсия. Таҷрибаи тарабхонаҳо нишон медиҳад, ки нархгузорӣ одатан ҳамчун ҷузъи муҳими интихоби стратегияи рушд нисбат ба ворид намудани навъҳои нави таомҳо ба бозори хизматрасонии бизнеси тарабхона, сегментатсияи бозор, омӯзиши талаботи воқеии истеъмолкунандагон ба хизматрасонии тарабхонаҳо, хароҷот, сатҳи тақсимот баррасӣ мешавад.

Вожаҳои калидӣ: бозори хизматрасонии бизнеси ресторан, сегментатсияи бозор, таъминкунандагони хизматрасонӣ.

Шарипова Фарангис Нуруловна

ассистент кафедры «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: sayohat97@mail.ru

**НАУЧНООБОСНОВАННОЕ ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ НА РЫНКЕ УСЛУГ
РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА**

Аннотация. Опыт ресторанов показывает, что ценообразование обычно рассматривается как важная часть выбора стратегии развития, внедрения новых видов продуктов питания на рынке услуг ресторанного бизнеса, сегментации рынка, изучения реального потребительского спроса на ресторанные услуги, затрат, уровня распределения.

Ключевые слова: рынок услуг ресторанного бизнеса, сегментация рынка, поставщики услуг.

Sharipova Farangis Nurulloevna

assistant professor of the department “World Economy” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: farangiska1990@mail.ru

**SCIENTIFICALLY BASED PRICING IN THE SERVICES MARKET
RESTAURANT BUSINESS**

Abstract. The Experience restaurant shows that pricing is usually considered as important part of choice to strategies of the development, introduction new type products of the feeding on the market of the services restaurant business, segmentings market, studies real consumer demand for restaurant facilities, expenses, level of the distribution.

Keywords: the market of the services restaurant to trade, segmenting market, suppliers of the services.

Вобаста ба шартҳои зарурии ғаёлияти пурсамари тарабхонаҳо дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ, дар шароити таваккал қардан, методологияи муқаррар қардани тарифҳо, сиёсати оқилонаи нархгузорӣ ва пайвастагии татбиқи он ҳангоми расонидани хизматрасонии тарабхонаҳо ба меҳмонон мебошад.

Дар асоси муқоисаи назарияҳои гуногуни «бозор» ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бозор мафҳуми бисёрфункционалӣ, мураккаб, мафҳуми муттаҳид, шакли алоқамандии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад [1]. Аммо дар таҳлили ин масъала ба

бозори хизматрасонӣ, яъне бозори хизматрасонии бизнеси тарабхонаҳо чандон эътибор дода намешавад.

Солҳои охир тавсеаи иқтисодии бозори бизнеси тарабхонаҳо мушоҳида мешавад ва ин аз фароҳам овардани шароит барои рушди ин навъи тиҷорат шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд кард, ки маҳсулоти бизнеси тарабхона дорои хусусиятҳои асосии зерин мебошад:

- хусусияти бисёрфункционалӣ ва мураккаб дорад, ки бо мавҷудияти навъҳои гуногуни корхонаҳои серсоҳа, махсусгардонӣ, ҳаҷми фаъолияти истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ, татбиқи стратегияҳои гуногуни маркетинг бо назардошти пешниҳоди хизматҳои ғайриасосӣ алоқаманд аст; [8].

- барои истифодаи самараноки вақти мизоч дар давраи тайёр кардани хӯрок дар дохили тарабхона шароити заруриро фароҳам меорад;

- барои тасҳеҳи сохтори хароҷоти мизоч дар асоси муайян намудани меъёрҳои истеъмоли оқилонаи тарабхона шароити заруриро фароҳам меорад;

- байни ассортимент ва сифати таомҳо аз ашъи хоми дахлдор робитаи қатъӣ дорад;

- вобастагии доираи васеи маҳсулоти тарабхонаҳо аз мавсимии истеҳсолот ва таъмини ашъи хом ва ғ.

Хусусиятҳои муайяншударо ҳангоми ташаккули нархҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ хизмати ресторанҳо ба назар гирифта лозим аст.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар шароити амиқтар шудани муносибатҳои бозаргонӣ дар бозори хизматрасонӣ усулҳои муайяни нархгузорӣ вучуд доранд. Ҳангоми нархгузори хизматҳо, одатан ҳадафҳои зеринро фарқ мекунам:

а) таъмини мавқеи устувори таъминкунандаи хизматрасон дар бозор;

б) баланд бардоштани иқтисоди бозор;

в) афзоиши даромад;

г) баланд бардоштани бренди корхонаҳои хизматрасонии элита.

Дар асоси омӯзиши кор [7] маълум шуд, ки равишҳои зерин вучуд доранд:

1. Гарон.

2. Бозор.

3. Параметрӣ.

Муносибати камхарҷ. Бо ин муносибат, фурушанда хароҷоти миёнаеро, ки ҳангоми хизматрасонӣ ба миён меояд, ҳисоб карда, ба онҳо меъёри муайяни фоида илова мекунад.

Муносибати бозор. Ҳангоми муайян кардани нарх фурушанда нархи миёнаи бозори хизматрасониҳои шабеҳро ба ҳисоб мегирад.

Усули параметрӣ ба арзёбии қоршиносии арзиши хизматгор, дар асоси аҳамияти параметрҳои он асос ёфтааст. Одатан онҳо усули нархи воҳидро ҳамчун яке аз параметрҳои асосӣ ва усули ҳоли, усули регрессияро ҳамчун маҷмӯи параметрҳои нархгузорӣ дар бозор истифода мебаранд[5].

Усули тақсими нарх ба он асос ёфтааст, ки фурушанда нишондиҳандаи асосии хизматрасониро муайян мекунад, ки барои истеъмолкунандагон аҳамияти калон дорад. Сипас, ҳангоми интихоби хизмати асосӣ, нарх низ асосӣ ҳисобида мешавад. Дар ин ҳолат, шумо метавонед хизмати худӣ фурушанда ва рақибро таъкид кунед. Нархи воҳиди хизматрасонии асосӣ ба таври зерин муайян карда мешавад:

$$Ц_{п} = \frac{Ц_0}{П_0}$$

$Ц_{п}$ - арзиши воҳиди хизмати асосӣ;

$Ц_0$ - нархи хизматрасонии асосӣ;

$П_0$ - параметри асосии хизмати асосӣ.

Нархи хизматрасонӣ бо назардошти арзиши воҳиди хизмати асосӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Ц_1 = Ц_п \cdot П_1 = \frac{Ц_0 \cdot П_1}{П_0},$$

$Ц_1$ - нархи хизмат;

$П_1$ - нишондиҳандаи асосии хизматрасонӣ.

Усули нуқта бо маҷмӯи нишондиҳандаҳое тавсиф мешавад, ки арзиши хизматро баҳо медиҳанд. Бояд қайд кард, ки ягон хусусияти умумие вучуд надорад, ки фаъолиятро дар соҳаи хизматрасонӣ муттаҳид кунад, аммо шумо метавонед кӯшиш кунед, ки хизматҳоро тавассути хусусиятҳои ғайримоддӣ муайян кунед, ки баръакси моддии молҳост, ки дар он таҳаввулоти иқтисоди иттилоотӣ ба вучуд омадааст [3]. Масалан, барои интернет ин нишондиҳанда метавонад суръати интиқоли иттилоот, ҳаҷми сервери ройгон дар шабака, эътимоднокӣ ва осонии пардохт бошад. Ҳамаи ин нишондодҳо барои истеъмолкунандагон аҳамияти беназире доранд, ки аз рӯи шкалаи панҷ, даҳ ва садбалӣ бо усули баҳодихии экспертӣ барои хизматрасониҳои асосӣ ва нав баҳо дода мешаванд. Сипас, тавассути арзёбии коршиносон ба ҳар як нишондиҳанда вазни муайян дода мешавад, ки саҳми ин нишондиҳандаро ба вазни умумии хизматрасонӣ равшан мекунад. Ҷамъи вазнҳои ҳамаи нишондиҳандаҳо бояд ба 100% баробар бошад.

Аммо нархи хизматрасонӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$Ц_1 = \sum_{i=1}^n \left(\frac{П_{1i}}{П_{0i}} \cdot К_1 \right),$$

$Ц_1$ - нархи хизмат;

$Ц_0$ - нархи хизматрасонии асосӣ;

$П_{1i}$ - арзиши параметри i -ум барои хизматрасонии нав;

$П_{0i}$ - арзишҳои параметри i барои хизматрасонии асосӣ;

$К_1$ - коэффисиенти нави параметри i .

Усули регрессия вазни ҳар як нишондиҳандаро дар асоси маълумоти таҷрибавӣ ҳисоб мекунад. Барои баҳодихии коэффисиентҳои вазн дар асоси интиҳоби хизматҳои мувофиқ муодилаи регрессионӣ таҳия карда мешавад, ки чунин шакл дорад:

$$Ц = \alpha_0 + К_1 \cdot П_1 + К_2 \cdot П_2 + \dots + К_n \cdot П_n,$$

$Ц$ - нархи хизматрасонӣ;

$Ц_0$ - нархи хизматрасонии асосӣ;

α_0 - арзиши параметри регрессионии i (бо нархи ҳадди ақалл ифода шудааст...);

$К_n$ - коэффисиенти нави параметри i ;

$П_n$ - арзишҳои параметри i .

Пас аз муайян кардани усули нархгузорӣ, истеҳсолкунанда нархи ниҳии хизматро муайян мекунад. Ба нархи ниҳӣ омилҳои иловагӣ ба монанди амали рақибон ва афзоиши мавсимии талабот ба хизмат таъсир мерасонанд. Инчунин, нархҳо барои ҳама сегментҳои харид фарқ намекунанд.

Бо истифода аз усулҳои дар боло зикршуда ва бо назардошти воқеияти вазъи бозор нархҳо барои намудҳои гуногуни хизматрасонии ҳуруқворӣ муқаррар карда мешаванд[4].

Дар шароити кунунии рушди хизматрасонии бизнеси тарабхонаҳо нархгузорӣ дар ин намуди хизматрасонӣ дар пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматрасонӣ, ки барои истеҳсоли ҳуруқҳо, маҳсулоти қаннодӣ ва нонпазӣ, фурӯши онҳо ва ташкили истеъмол заруранд, мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Корхонҳои хӯроки умумӣ як намуди корхонаҳое мебошанд, ки хусусиятҳои хоси хизматрасонӣ ва доираи хизматрасонии тарабхонагиро доранд. Панҷ намуди онҳо мавҷуданд: қаҳвахона, ошхона, тарабхона, бар, snack-бар.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми муайян кардани намуди корхона омилҳои зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

- навъҳои маҳсулоти фурӯхташуда ва мураккабии истеҳсоли онҳо;
- таъминоти техникии корхона - базаи моддию техники, иншоотҳои инженерии техникӣ, нақшаҳои меъморию сохтмон, нақшаҳои генералӣ;
- усулҳои хизматрасонии босифат;
- таҳассуси коргарон;
- сифати хизматрасонӣ - роҳат, муоширати корӣ, эстетика;
- рӯйхати хизматрасонӣ.

Синфи муассисаи хуроки умумӣ низ ба назар гирифта мешавад. Ба андешаи мо, синфи корхонаи хуроки умумӣ маҷмӯи тавсияҳои ба худ хоси корхона мебошад, ки сифат, сатҳ ва шароити хизматрасониро баҳо медиҳад.

Бояд гуфт, ки тарабхонаҳо ва барҳо аз рӯи сатҳи хизматрасонӣ ва доираи хизматрасонӣ ба 3 синф тақсим мешаванд: - люкс, олий ва якум.

Дар баробари ин корхонаҳо вобаста ба намуд, синф ва ихтисос метавонанд намудҳои зерини хизматрасониро пешкаш намоянд:

- хизматрасонии озуқаворӣ;
- хизматрасонӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти кулинарӣ ва қаннодӣ;
- хизматрасонии ташкили хизматрасони;
- хизматрасонӣ оид ба фурӯши маҳсулоти кулинарӣ;
- хизматрасонӣ оид ба ташкили фароғат;
- хизматрасониҳои машваратӣ;
- дигар хизматрасониҳои хӯрокворӣ[2]..

Дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ муайян кардан мумкин аст, ки ба нархи таомҳо хароҷотҳои зерин дохил мешаванд:

- хароҷоти тайёр кардани таом (арзиши ашёи хом);
- хароҷоти тақсимот (иҷора, маоши кормандон, пардохтҳои коммуналӣ, андозҳо ва ғ.);
- кӯмакпулии тиҷоратӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда (ААИ).

Одатан нархҳо дар асоси ҳисобҳои хароҷот ҳисоб карда мешаванд, ки нархгузори воҳидро барои як хизмат ё нисфи хизмат дар бар мегирад.

Дар баробари ин нархи таом дар қорт ҳисоб карда мешавад. Дар ин маврид ҳаритаҳои технологӣ, ки дар онҳо стандартҳои ашёи хоми озуқаворӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ мавҷуданд, ҳатмӣ мебошанд. Дар айнаи замон барои муқаррар намудани нархи фурӯши таомҳо қорти ҳисоббарорӣ истифода бурда мешаванд. Дар ҳолати зарурӣ муҳосиб метавонад ба шакли онҳо тағйирот ворид кунад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар қорти ҳисоббарорӣ маҷмуи маҳсулоте, ки барои тайёр кардани таом заруранд, нишон дода мешавад. Дар баробари ин агар нархи баробар будани хуроки умумӣ нархи фурӯш ба ҳисоб гирифта шавад, он гоҳ ҳар як номгуӣ маҳсулот бо нархи фурӯш фурухта мешавад ва арзиши умумии онҳо арзиши фуруши таомро ташкил медиҳад. Агар захираҳо аз руи арзиши асли ба ҳисоб гирифта шаванд, он гоҳ ба нархномаи арзиши асли сатри иловагӣ менависанд, ки ба он баҳои тиҷоратии таомҳо дохил карда мешавад. Асосан ҳисоб барои як таом аст.

Қайд кардан зарур аст, ки барои муассисаҳои хуроки умумӣ нархи фурӯш барои як порси хӯрок ҳисоб карда мешавад. Дар корхонаҳои калони давлатӣ барои муайян кардани нархи як таом ба қорти калкотинг ҳисоби арзиши ашёи хоми 100 порсияи ин таом ё 1 килограмм маҳсулот дохил карда шуда, дар як нусха тартиб дода мешавад.

Ҳангоми тартиб додани сметаҳо ва ҳисоб кардани нархи фурӯши таом, шумо бояд ба назар гиред:

- сохтори меъёри ашёи хом, ки аз он хурук тайёр карда мешавад;
- нархи ашёи хоми тайёр кардани таом;
- андозаи тамғаи ба таом гузошташуда. Нархи ҳисобшудаи таом то иваз шудани маҷмӯи ашёи хоми таом бетағйир мемонад;
- мунтазам тадқиқ намудани талаботи истеъмолкунандагон (2).

Бояд таъзакур дод, ки дар ҳӯроки умумӣ принципи ҳисоби стандартӣ татбиқ карда мешавад, яъне. хароҷоти ашёи хом баробар карда мешавад. Онҳо барои корхонаҳои ҳамаи шаклҳои моликият якхела буда, маҷмуи ашёи хом аз рӯи коллексияҳои ресептҳои, ки барои тарабхонаҳо тартиб дода шудаанд, муайян карда мешаванд.

Маҷмӯаи ресептҳо барои ҳӯрокҳои истеҳсоли ҳӯрокҳои тайёр, хароҷоти ашёи хом, инчунин технологияи истеҳсоли онҳоро дар бар мегирад. Дар ин таомнома меъёрҳои ҳосили маҳсулоти тайёр, меъёрҳои ворид кардани ашёи хом бо вазн, бо грамм ва меъёрҳои массаи таом дар маҷмӯъ мавҷуданд. Нормҳои ҳосилнокии маҳсулоти тайёр бояд қатъиян риоя карда шаванд ва онҳо аз тарафи органҳои дахлдори назорат тафтиш карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки барои дуруст тартиб додани арзиши асли ва ҳисоб кардани нархи фурӯши таом, инчунин ба назар гирифтани нархи озӯқавории истифодашаванда зарур аст.

Мувофиқи корҳои ҳисоббарор арзиши зарфҳои фурухташуда дар бухгалтерия аз ҳисоб бароварда мешавад. Одатан аз ҳисоб баровардани зарфҳои фурухташуда аз рӯи нархҳои баҳисобгирӣ ба амал меояд, ки онҳо аз қортҳои арзиши асли гирифта мешаванд ва аз ҳисоб баровардани арзиши ашёи хоми истеъмолшударо бо ҳамон нархҳои, ки онҳо ба истеҳсолот бароварда шудаанд, таъмин менамояд.

Бояд гуфт, ки ду усули муқаррар намудани арзиши баробар ё ба даст овардани арзиши аслии маҳсулот ва ҳисоб кардани нарх мавҷуд аст.

Усули баҳисобгирии бевосита ба ҳисоб гирифтани андозаи маркаи савдои ашёи хом ва мол мувофиқи фармони сардори тарабхонаҳо ба миқдори муайяно дарбар мегирад. Дар ин сурат ба арзиши умумии ашёи хом як арзиши иловагӣ ҳамроҳ карда мешавад. Чунин тарзи ба вучуд овардани арзиши баробар самара мебахшад, ки агар корхона ашёи хомро бо нархҳои муътадил харад.

Усули баҳисобгирии баръакс дар қорти ҳисоббарорӣ арзиши фурӯши як воҳиди ашёи хом, ҳисоб кардашударо дарбар мегирад, ки андозаи он барои навъҳои алоҳидаи ашёи хом гуногун буда метавонад.

Бартариҳои ин усулҳои нархгузорӣ аз ҳисоби ашёи хом барои истеҳсоли маҳсулот сарфшуда мебошад. Камбудӣ ин мураккабии ҳисобҳо мебошад. Ҳамин ки параметрҳои маҷмӯи ашёи хом, нархҳои ашёи хом ва андозаи маркаи тиҷоратӣ тағйир меёбанд, бояд аввал ҳисоб таҳия кшуда, ва нарх ҳисоб карда шавад.

Хусусияти муҳими фаъолияти тарабхонаҳо хатарҳои марбут ба тайёр, харид ва фурӯши таомҳо мебошад. Ин хатарҳо ба таври миқдорӣ тавассути нишондиҳандаҳои эҳтимолияти рух додани ҳодисаҳои қайдшуда баҳо дода мешаванд.

Корхонаҳои тарабхонаҳо бояд методологияи сохториро барои муқаррар кардани нархи истино ба маҳсулоти худ дошта бошанд. Истифодаи ин усулҳо ба татбиқи сиёсати самараноки нархгузорӣ ва фаъолияти механизми идоракунии хавфҳо, баланд бардоштани самаранокии тарабхонаҳо ва таъмини рақобатпазирии онҳо дар RRB мусоидат мекунад.

Диққати махсус ба асосноккунии стратегияи рушди тарабхонаҳо дар асоси пешгӯии эҳтиёҷоти захираҳо (меҳнатӣ, моддӣ, техникаӣ, молиявӣ) барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ, инчунин манбаъҳои ин захираҳо дода мешавад. Ҳисобҳои пешгӯӣ

имкон медиханд, ки ҳадафҳои стратегӣ дар асоси истифодаи самараноки сармоягузориҳои имконпазир ва ҷудошуда воқеӣ ва амалӣ гарданд.

Қайд кардан зарур аст, ки барои қабули қарор дар бораи структураи нархгузорӣ модели иқтисодӣ математикӣ тартиб додан лозим аст. Барои таҳияи модели иқтисодӣ ва математикӣ параметрҳои зеринро ҷорӣ кардан мумкин аст:

P_i – нархи фурӯши таоми i -ум (сомонӣ);

S_i – арзиши таоми i -ум (сомонӣ);

F – хароҷоти доимӣ (сомонӣ);

N_i – ҳаҷми тайёр кардани таоми i -ум (шумораи таомҳо);

V_i – ҳаҷми пешбинишудаи фурӯши табақаи i -ум дар давраи муайян (миқдори хӯрокҳо);

L_i – нархи имконпазирӣи фурӯши таоми i -ум дар давраи баррасишаванда (сомонӣ).

Пас пешгӯии миқёси талабот ба таом i -ое шакли зерин дорад:

P_i	L_{1i}	L_{2i}	
N_i	V_{1i}	V_{2i}	

Бояд қайд кард, ки вобастагии ҳаҷми фурӯш аз нархи фурӯш функсияи хатӣ мебошад:

$$N_i = y_i * P_i + a_i \quad (1.1)$$

Ин ҷо

$$y_i = (V_{2i} - V_{1i}) / (L_{2i} - L_{1i}); \quad a_i = V_{1i} - y_i * L_{1i} \quad (1.2.)$$

Нишондиҳандаҳои дохилшударо ба назар гирифта, нишондиҳандаҳои зеринро муайян мекунем: Даромади умумӣ (B):

$$B = \sum (P_i + N_i) = (y_i * P_i + a_i * P_i) \quad (1.3.)$$

Сипас, хароҷоти умумӣ (Z) бо формулаи зерин муайян карда мешаванд:

$$Z = S_i * N_i + F_{\text{пост}} = (S_i * y_i * P_i + S_i * a_i) + F_{\text{пост}} \quad (1.4.)$$

Ҷоидаи умумӣ (Q) бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Q = B - Z = (y_i * P_i + P_i * a_i) = (S_i * y_i * P_i + S_i * a_i) - F_{\text{пост}} \quad (1.5.)$$

Бо истифода аз нишондиҳандаҳои ҳосилшуда, моделҳои зерини иқтисодӣ ва математикӣ ба даст меоянд:

Моделҳои якум. Нархро (P) ҳисоб мекунем, ки дар он арзиши умумии i ҷоида (1.4) дар зери маҳдудиятҳои зерин бештар хоҳад буд:

1. Қимати нишондиҳандаи талабот ба ҳама гуна хӯрок бояд арзиши мусбат бошад:

$$y_i * P_i + a_i > 0 \quad (1.6.)$$

2. Нархи фурӯши таомҳои i -ум низ мусбат аст:

$$P_i \geq 0 \quad (1.7.)$$

Модели дуҷум. Арзиши тағирёбандаро (P_i) ҳисоб мекунем, ки дар он арзиши даромади умумӣ (1.2) дар доираи маҳдудиятҳои зерин ҳадди аксар хоҳад буд:

1. Ҷоиданокӣ аз рӯи формула муайян карда мешавад:

$$Q/F * 100\% = R \quad (1.8.)$$

2. Миқдори талабот барои ҳар як таом миқдори ғайриманфӣ аст:

$$y_i * P_i + a_i \geq 0 \quad (1.9.)$$

3. Нархи фуруши таоми ғайриманфӣ аст

$$P_i \geq 0 \quad (1.10.)$$

Барои ҳалли ин мушкилот усулҳои барномасозии ғайрихаттӣ метавонанд истифода шаванд. Бо ин мақсад аз имкониятҳои техникаи ҳисоббарор истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Бояд қайд кард, ки агар P_i ҳалли яке аз вазифаҳои додашуда бошад, пас ҳаҷми оптималии истеҳсоли ҳама гуна таом хоҳад буд:

$$N_i = y_i * P_i + a_i \quad (1.11.)$$

Дар асоси таҳлили моделҳои иқтисодӣ ва математикии пешниҳодшуда методологияи муайян кардани менюи оптималии корхонаро дар бозори хизматрасонии тичоратӣ пешниҳод кардан мумкин аст.

Инҳоро метавон ҳамчун маълумот ҷудо кард:

S_i – арзиши тахминии таоми i -ум;

L_{1i}, L_{2i} – нархҳои имконпазири фуруши таоми i -ум;

V_{1i}, V_{2i} – ҳаҷми тахминии фуруши таоми i -ум;

F_{post} – арзиши пешбинишавандаи хароҷоти доимӣ дар давраи банақшагирӣ.

Марҳилаҳои зерини ҳисобҳоро қайд кардан мумкин аст:

1. Хатти қачи талабот бо функсияи хаттӣ наздик шуда, бо формулаи 1.3 муайян карда мешавад.
2. Муайян кардани ҷоидаи умумӣ (1.8) ва даромадноқӣ (1.11).
3. Ҳалли P_i бо усулҳои ғайрихаттӣ барномасозӣ муайян карда мешавад.
4. Ҳаҷми оптималии истеҳсоли ҳар як таом ҳисоб карда мешавад.
5. Нишондиҳандаҳои дахлдори иқтисодӣ бо формулаҳои пешниҳодшуда ҳисоб карда мешаванд.

Методологияи пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки технологияи компютерӣ барои муайян кардани ҳаҷми оптималии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, нархҳо, инчунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян карда шаванд.

Ҳамин тариқ, усулҳо ва моделҳои дуруст интихобшуда имкон медиҳанд, ки фаъолият ва рушди тичорати тарабхона дар шароити номуайян арзёбӣ карда шаванд. Илова бар ин, онҳо ба тарабхонаҳо имкон медиҳанд, ки стратегияи рушди худро барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ таҳия кунанд, то ҷоида ба ҳадди аксар расонанд.

Адабиёт

1. Кастелье М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура/Пер. с англ., под науч. ред. О.И. Шкратана. - М.: ГУВШЭ, 2000. - С.202.
2. Кутковская И., Окуличева С. Класс ресторана: государственные нормы или общественное мнение?/И.Кутковская, С.Окуличева // Империя вкуса. – 2004. - № 5. - С. 9-21.
3. Климова Н.В., Ларина Н.В. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе// Фундаментальные исследования.-2014, -№6-7.-С. 1442-1446

4. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М.Нурмахмадов, М.Х.Саидова. - Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.; Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. / Х.Н.Факеров. – Душанбе: «Ирфон». 2002. - С. 25
5. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова.- Душанбе: Дониш, 2007.-544с.
6. Рауфи А. Механизмы государственного регулирования рыночной экономики. // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 3-4. - С.7.
7. Торопова Н.Д. Организация производства на предприятиях общественного питания/ Н.Д. Торопова – Ростов на Дону: Феникс, 2010.- 409 с.
8. Ценовая политика ресторана. Как заставить клиента заплатить вашу цену. - 2-е изд. - М.: ООО «Современные розничные и ресторанные технологии», 2001. - 138 с.

Literature

1. Kastellier M. Information Age: Economy, Society and Culture/Translated from English, edited by O.I. Shkaratan. - M.: GUVShE, 2000. - P.202.
2. Kutkovskaya I., Okulicheva S. Restaurant Class: State Norms or Public Opinion?/I.Kutovskaya, S.Okulicheva // Empire of Taste. - 2004. - No. 5. - P. 9-21.
3. Klimova N.V., Larina N.V. Foreign Experience in Stimulating Innovation in the Industrial Sector// Fundamental Research.-2014, -No. 6-7.-P. 1442-1446
4. Radjabov R.K., Fakerov H.N., Nurmahmadov M., Saidova M.Kh. Services: Problems and Prospects of Development. / R.K. Radjabov, H.N. Fakerov, M.Nurmakhmadov, M.Kh. Saidova. - Dushanbe: Donish, 2007. - 544 p.; Fakerov H.N. Theory and Practice of Formation of Consumer Market Infrastructure. / H.N. Fakerov. - Dushanbe: "Irfon". 2002. - P. 25
5. Radjabov R.K., Fakerov H.N., Nurmahmadov M., Saidova M.Kh. Services: Problems and Prospects of Development. / R.K. Radjabov, H.N. Fakerov, M.Nurmakhmadov, M.Kh. Saidova.- Dushanbe: Donish, 2007.-544s.
6. Raufi A. Mechanisms of state regulation of market economy. // Bulletin of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan. Series Economy. - 2004. - No. 3-4. - P.7.
7. Toropova N.D. Organization of production at public catering establishments / N.D. Toropova - Rostov-on-Don: Phoenix, 2010.- 409 p.
8. Restaurant pricing policy. How to make a client pay your price. - 2nd ed. - M.: ООО "Modern retail and restaurant technologies", 2001. - 138 p.

Шоимардонов Мухаммадовуд Джумаевич

ассистент кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Телефон: (+992 98) 5292323; Mukhammaddovud@mail.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ АНТИИНФЛЯЦИОННОГО МЕХАНИЗМА ФИСКАЛЬНОЙ И МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. В статье рассмотрены антиинфляционный механизм фискальной и монетарной политики в экономике Республики Таджикистан в современных условиях. Сегодня одним из главных направлений рыночного реформирования и экономическое преобразование является снижения инфляции и его темпов. Несмотря на имеющиеся положительные тенденции в этом вопросе, следует отметить ряд предпосылок, создающих неблагоприятные условия для экономики страны. Реализованные в стране приоритеты по реформированию экономики, рост инвестиций, осуществление фискально-монетарных преобразований позволили и позволяют в перспективе достичь макроэкономической стабильности, которое создает реальные условия для дальнейшего экономического роста и улучшения уровня жизни населения. Структурная изменение основы воспроизводственного механизма и осуществления монетарного курса экономической политики, дерегулирования внешнеэкономических, внутрифинансовых и валютных отношений в Республики Таджикистан оказалась нарушенной логика сбалансированного управления экономикой и денежного обращения.

Ключевые слова: инфляция и антиинфляционная политика, фискальная и монетарная политика, курс национальной валюты, либерализация цен, сбережения.

Шоимардонов Мухаммадовуд Чумаевич

ассистенты кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва оморӣ Донишгоҳи байналмилалӣ саёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Телефон: (+992 98) 5292323; Mukhammaddovud@mail.ru

АСОСҲОИ НИҲОДИИ МЕХАНИЗИМИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ВА МОНЕТАРИИ ЗИДДИТАВАРРУМИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур механизми фискалӣ ва монетарии сиёсати зиддитаваррумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир таҳти тадқиқот қарор дода шудааст. Имрӯз самти асосии эҳёи гаштани бозор, аз нав таъсисдиҳии иқтисодиёт ин паст кардани сатҳи таваррум ва суръати он ба шумор меравад. Самтҳои афзалиятнок дар кишвар ба ислоҳоти иқтисодиёт, афзоиши сармоягузорӣ, татбиқи ислоҳоти молиявӣ пулиро қарз дода шудаанд ва имкон медиҳанд, ки барои суботи макроиқтисодӣ шароитҳои мусоид фароҳам оранд, ки шароитҳои воқеӣ барои рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардумро фароҳам меоранд. Тағйирёбии сохтори заминаи механизми тақрорӣ ва татбиқи сиёсати пулиро қарзи сиёсати иқтисодӣ, аз байн рафтани муносибатҳои хориҷӣ, молиявӣ ва асъори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мантиқи самараноки идоракунии иқтисодиёт ва гардиши пулро бозмедорад.

Вожаҳои калидӣ: таваррум ва сиёсати зиддитаваррумӣ, сиёсати фискалӣ ва монетарӣ, қурби асъори миллӣ, нархи либералӣ, андӯхт.

Shoimardonov Muhammaddovud Dzhumaevich

assistant at the Department of Economic Analysis and Statistics at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Phone: (+992 98) 5292323;

Mukhammaddovud@mail.ru

INSTITUTIONAL ASPECTS OF ANTI-INFLATION MECHANISM OF FISCAL AND MONETARY POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER THE CONDITIONS OF THE TRANSITION PROCESS

Annotation

The article discusses the anti-inflationary mechanism of fiscal and monetary policy in the economy of the Republic of Tajikistan in modern conditions. Today, one of the main directions of market reform and economic transformation is to reduce inflation and its rate. Despite the existing positive trends in this matter, a number of prerequisites should be noted that create unfavorable conditions for the country's economy.

Key words: inflation and anti-inflation policy, fiscal and monetary policy, national currency exchange rate, price liberalization, savings.

Феномен денежного обесценения национальной валюты базируется на свойствах денег, эволюционирует вместе с ними, проявляет себя в разных обликах и функциях, вносит существенные и труднопреодолимые коррективы в социально-экономическое развитие страны. Инфляция и деньги неотделимы не только друг от друга, но и от всего многообразия связей воспроизводственного процесса. Поэтому уровень инфляции неправомерно ставить в зависимость только от объема находящейся в обращении денежной массы.

Основные причины инфляции заключены в эволюции национальной валюты. Именно полнота реализации потенциала национальной валюты - функций денег в их единстве и неоднородности (наличных и безналичных, в обращении и сбережениях, электронных денег и других) - составляет базовый фон регулируемой инфляции, введения ее в русло позитивного влияния на экономику. В силу своей денежной основы инфляция имманентна воспроизводственному процессу независимо от того, находится ли экономика в режиме планово-директивного управления или в процессе становления рынка. В первом случае мы наблюдали скрытую, подавленную на время инфляцию. Она проявлялась в объемах неудовлетворенного (отложенного) денежного спроса, не обеспеченного предложением товаров и услуг, и в денежных накоплениях, как бы не востребованных экономикой. Во втором случае имеет место открытая инфляция, выражающаяся в росте цен и обесценении денег. Формы проявления скрытой инфляции зависят от социально-экономических условий и режимов функционирования хозяйства.

В современном Таджикистане развитие получили обе формы инфляции: открытая дополняется скрытой. При этом скрытая инфляция проявляется у нас не в форме неудовлетворенного спроса населения, а в виде денежных накоплений государства, осуществляемых в целях ограничения спроса населения на внутреннем рынке. При такой инфляции также происходит отъем средств у массового потребителя, возникает угроза дестабилизации финансовой ситуации.

Для понимания инфляции важно знать о ее сопряженности с уровнем развития институтов финансового, денежного и кредитного рынка. Последний во многом предопределяет характер процесса регулирования инфляции, её воздействие на социально-экономическое развитие страны.

На фоне спонтанного разрушения структурной основы воспроизводственного механизма и осуществления монетарного курса экономической политики, дерегулирования внешнеэкономических, внутрифинансовых и валютных отношений в

Республики Таджикистан оказалась нарушенной логика сбалансированного управления экономикой и денежного обращения. Политика укрепления национальной валюты - основы реализации рыночных реформ и обеспечения условий экономического роста - в реальности трансформировалась в политику ее обесценения.

Главное в понимании инфляционной составляющей воспроизводства национальной экономики – это то, что с начала 1990-х и в последующие годы денежно-кредитная система под воздействием проводимых реформационных акций, во многом несовместимых с реальными возможностями экономики переходного периода, была введена в полосу труднопреодолимой нестабильности, усиливающейся на фоне системного социально-экономического кризиса. [1].

В целом, государство под видом либерализации цен, по существу, инициировало процесс их повышения до уровня полного обесценения потенциала платежеспособного спроса и сбережений (накоплений населения и объемов оборотных средств предприятий). Всё это происходило при отсутствии в Таджикистане элементарных основ рыночной экономики.

Процессы высокой обесценения советского рубля, далее, и национальных денег, т.е. таджикского рубля, и накоплений, следовавшие за ними (с 90-х годов). Массированные заимствования государства на внутреннем финансовом рынке, и ее индексация были органично встроены в политику концентрации денежных накоплений в руках государства на основе выведения денег из реального сектора экономики. На этом фоне была реализована стратегия замены личных накоплений государственными с последующей передачей их во владение частных компаний и других участников ускоренной приватизации государственной собственности с использованием схем аукционов по передаче природных месторождений в частное владение.

Изменения основных элементов организационной и функциональной структуры денежной системы, опережавшие перемены в сопряженных с этой системой экономических сферах, привели к разрыву органичных связей ряда элементов воспроизводственного механизма экономики, в целом. В значительной степени это было обусловлено тем, что макроэкономические ориентиры реформирования кредитной системы и денежно кредитной политики не были связаны с изменениями денежной системы. В результате возник парадокс отторжения экономикой предложения денег или неэффективного их поглощения. Такая ситуация не могла не привести к дестабилизации денежной системы, к ее мутации в части приобретения национальной валютой новых свойств. К примеру, возник феномен цены денег - более высокая цена наличных денег относительно безналичных.

Сложность преодоления инфляции в Таджикистане связана с тем, что этот процесс «встроен» в систему воспроизводства моноотраслевой, экспортно-сырьевой экономики, в систему развивающихся рыночных отношений. В странах же с развитыми институтами рынка инфляция органично встроена в сбалансированную по основным элементам экономику, в развивающихся странах - в систему воспроизводства моноотраслевой экономики. Доминирование экспортно-сырьевого сектора в экономике и экономической политике Таджикистана с начала 90-х годов не усиливает зависимость внутреннего рынка, финансовой и денежно-кредитной сферы, а также проводимой фискальной и монетарной политики, в целом перспективного социально-экономического развития страны от конъюнктуры мирового рынка.

Отметим, что используемые правительством инструменты и способы реализации антиинфляционной политики эффективны в развитых рыночных экономиках, имеющих современные институты рынка. На фоне углубления структурных диспропорций национальной экономики и неразвитости институтов рынка антиинфляционный курс в Таджикистане инициирует нестабильность финансовой и денежно-кредитной сфер, создает условия для активизации перераспределения собственности и капитала в интересах узкой группы лиц в ущерб национальным

интересам. При этом инфляция трансформируется в инфляционную составляющую бюджетной и денежно-кредитной политики, инструменты «антиинфляционного» курса денежно-кредитной политики замещаются инструментами бюджетной политики. Одновременно происходит существенное смещение инфляции от открытых форм ее проявления - обесценение национальной валюты в пределах 10-12%-го ежегодного прироста цен - к скрытым формам, неявному обесценению или, вернее, к снижению платежеспособного спроса и возможности сбережений важных ресурсов развития экономики.

Период повышения цен на нефть на мировом рынке стал переломным в «антиинфляционной» политике государства. Оно, в лице финансовой и денежной власти, в дополнение к действующему способу формирования инфляционного дохода за счёт обесценения сомони и сужения спроса, ввело инструменты «прямого действия» - непосредственное ограничение роста текущих доходов на стадии распределения общественного продукта путем отчисления доходов в бюджет и формирования стабилизационного фонда.

Сохранению этих тенденций способствуют следующие механизмы и схемы бюджетной и денежно кредитной политики.

1. Игнорирование при осуществлении реформ и проведении финансово-денежной политики огромного потенциала национальной валюты.

Упрощенный подход к оценке инфляции приводит к на рушению одного из ключевых принципов воспроизводства экономики - непрерывности движения финансовых и денежных потоков, к образованию «тромбов» в этой системе.

2. Реализация с начала 1990-х годов «антиинфляционного» курса денежно-кредитной политики с помощью инструментов, удерживающих инфляцию на заданном целевыми ориентирами на предстоящий период уровне. Преодоление тенденции воспроизводства базовых факторов инфляции - углубления структурно-отраслевых деформаций экономики и диспропорций в социальной сфере - оставалось и до сих пор остается за пределами не только денежно-кредитной и бюджетной, но и экономической политики правительства Республики Таджикистан

Ежегодное составление бюджета Республики Таджикистан в сочетании с основными направлениями денежно-кредитной политики изначально ориентировано на занижение целевых ориентиров темпов роста ВВП и инфляции. Это дает основание для ограничения законодательно закрепляемых расходов бюджета и получения как бы дополнительных доходов при его исполнении и для активного использования инструментов денежно-кредитной политики с целью стерилизации денежной массы и ограничения кредитного потенциала коммерческих банков. [3]

С начала 2000-х годов основные направления денежно-кредитной политики ежегодно вырабатываются с исходным занижением целевого уровня инфляции - индекса потребительских цен, с установлением соответствующего набора критериев и нормативов развития банковского сектора. В целом, занижение составляло в среднем за год примерно 2-3% и более (см. таблицу 1).

Таблица 1. [3;4]

**Динамика отклонений целевых ориентиров от фактического индекса
потребительских цен (ИПЦ), %**

Показатель	2005	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Целевой уровень инфляции	112,0	110,0	108,5	107,5	106,5	107,3	108,5	107,8
Фактический индекс потребительских цен	112,0	111,7	110,9	111,0	114,0	113,0	114,5	115,0

Фактический индекс покупательской способности денег	0,892	0,895	0,901	0,900	0,877	0,896	0,912	0,906
---	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Как видно из таблицы среднее значение фактического индекса покупательской способности денег в последние годы составили 0,875 п.п. А, фактический индекс потребительских цен в среднем составил 114,25%.

Ориентация бюджетной политики на риски, связанные со снижением цен на нефть на мировом рынке, обуславливает масштабное выведение текущих доходов государства из сферы активного их использования и скрывает (или не учитывает) связанное с этим повышение социально-экономических рисков на перспективу.

В-третьих, получение «сверхдоходов» от нефтяного сектора породило феномен принятия государством на себя функции «интегрированного хранителя доходов». Для пресечения использования денежных средств в отечественной экономике и их выгодного вложения в ликвидные ценные бумаги был привлечен помощь НБТ и ряда коммерческих банков страны. Используя его в качестве кассового центра, финансовая власть фактически берет на себя не свойственную ей роль «стерилизатора» денежной массы.

Наряду с помещением денежных ресурсов в стабилизационном фонде используется другой, не менее агрессивный инструментарий бюджетной политики - профицит. При явной нестабильности темпов развития экономики и катастрофическом дефиците инвестиционных ресурсов объем извлеченных из реального оборота средств превосходит размер финансирования государственных расходов. Если в 2000 г. дефицит бюджета составлял 12,9 млн. сомони (около 9,0 % доходов) [2], то в 2011 г. - 265,0 млн. сомони. (более 16,0 %), в 2016 году величина дефицита составила уже около четверти доходов бюджета. Доходная часть бюджета Таджикистана в 2023 году предусмотрена в размере 37,1 млрд сомони. А это на 4,1 млрд, или на 12,3% больше, чем в 2022-м. расходов государственного бюджета 2024 года составил 45,5 миллиарда сомони. Финансирование осуществлялось в рамках утверждённого плана и фактических доходов, поступивших в бюджет. Средства направлены на развитие ключевых экономических сфер страны, в том числе на социальные программы, инфраструктурные проекты и поддержку предпринимательства. Эксперты отмечают, что стабильный рост бюджетных поступлений способствует финансированию государственных программ и снижению дефицита бюджета. Однако дальнейшее развитие экономики страны требует эффективного налогового администрирования и стимулирования инвестиционной активности. Общий объем расходов бюджета на 2025 год составит около 51 млрд сомони, что на 7,1 млрд сомони (16,1%) больше, чем в 2024 году. Это составит 30,8% ВВП страны. Основными приоритетами станут оборона, правоохранительная деятельность, а также социальная и образовательная сферы.

Принятая бюджетная стратегия заведомого ограничения расходов бюджета путем установления, заниженных относительно реальной ситуации объемов доходов и профицита обеспечивает «дополнительные» доходы государства за счет скрытого ограничения доходов бюджетополучателей. При этом Правительство страны в лице Министерства финансов Республики Таджикистан использует свои властные полномочия в формировании не распределяемой (скрытой) части доходов бюджета. Увязывая введение в инвестиционную сферу «сверхдоходов» с угрозой роста цен на внутреннем рынке, финансовая структура Республики Таджикистан упускает из виду очевидное: закрепление тенденции структурной деформации воспроизводственного механизма экономики порождает неизмеримо большую угрозу - обострение системного финансового кризиса.

В-четвертых, «антиинфляционный» курс финансовой политики государства четко проявился в резком изменении политики заимствований: смещении государственных заимствований к корпоративным и снижению размера государственного долга с опережением сроков его оплаты. В условиях понижающегося у нас уровня фондовооруженности труда, сокращения инноваций и снижения производительности труда такая политика правительства Республики Таджикистан контрпродуктивна.

Перенесение акцентов в бюджетной политике 2005-2006 гг. с исполнения обязательств по внутреннему долгу государства на обслуживание внешнего долга создает явно не равные условия для внешних и внутренних инвесторов и на перспективу. Очевидно, что решение проблем, связанных с обслуживанием внутреннего государственного долга, имеет для роста инвестиционного спроса и развития экономики большее значение, чем досрочное выполнение обязательств по внешнему долгу. [2]

В-пятых, одним из самых актуальных направлений ограничения инфляции является обеспечение условий для активизации сбережений населения и их трансформации в инвестиции. Однако финансовая нестабильность в сочетании с труднопреодолимым недоверием к государственной финансово-денежной политике и коммерческими банками подавляют стимулы капитализации доходов домашними хозяйствами и мотивацию делать сбережения.

Формирование сбережений населения - ключевой процесс создания инвестиций и развития экономики страны - практически выведено из бюджетной и денежно-кредитной, а тем более экономической политики страны. Проводимая государством под знаком либерализации валютного рынка монетарная (по существу антinationальная) экономическая политика неотвратимо вела к валютизации сбережений граждан и накоплений хозяйствующих субъектов. Из сферы денежного обращения ежегодно выводили в среднем не менее 15-20% денежных доходов населения в наличной инвалюте. При этом не декларируется, что это позволяет сдерживать темпы роста находящейся в обращении денежной массы и в отсутствие инструментов активизации национального производства ослабляет давление спроса на цены.

Очевидно, что высокая доля наличных денег в денежном обороте страны не только снижает способность органов власти к регулированию состояния денежной сферы, но и обслуживает развитие теневого сектора экономики, ограничивает кредитные ресурсы банков и объемы инвестиций. Реакция на эту ситуацию явно неадекватна разрушительному воздействию последней на формирование цивилизованного денежного рынка.

Конвертируемость сбережений в наличную инвалюту в сочетании с распространенностью оборота наличных денег (до 20% M2), с одной стороны, и централизацией денежных ресурсов на счетах НБТ во владении Министерства финансов Республики Таджикистан с другой, определили тенденцию неуклонного сужения сферы формирования банковских ресурсов и кредитования реального сектора. Следует заметить, что укрепление сомони в 2022 и 2023 гг. влияло на торможение процесса конвертируемости сомони в иностранную валюту, но было далеко не достаточно для изменения положения дел и направления денежных сбережений населения в инвестиции. В то же время обесценение сбережений населения в долларах США инициировало снижение склонности населения к сбережениям, повысило напряженность спроса и рост цен на потребительском рынке на товары длительного пользования и недвижимость.

Говоря о возможности трансформации сбережений населения в инвестиционные ресурсы, следует отметить преобладание в накопленной сумме наличных денег (как в национальной, так и иностранной валюте). Наличные деньги, по существу, лишь

потенциально представляют собой сбережения и инвестиционный ресурс, а фактически это деньги в обращении, отражающие отложенный спрос и, соответственно, являющиеся инфляционной компонентой. Однако регулирование наличной денежной массы (МО), составляющей в денежной массе М2 в среднем за последние годы не менее 15-20% (без учета иностранной валюты), не входит в пределы ответственности ни НБТ, ни бюджетной политики.

Политика либерализации валютного регулирования не явно, но фактически ориентирована на ограничение внутренних финансовых ресурсов и денежной массы в обороте. В неё четко встраивается создание благоприятных условий по выведению валютных средств, в том числе сбережений и накоплений, за пределы экономического пространства страны или не введению экспортных доходов в экономический оборот государства и вложению их в иностранные активы. Эта и другие подобные коллизии, ставшие следствием «антиинфляционного» курса, дают повод говорить об экономико-правовом парадоксе, когда цель экономической политики и способы ее реализации, воплощаемые в законах, расходятся настолько, что выполнение таких законов приводит к достижению целей, противоположных поставленным.

Преодолению «синдрома дефицита инвестиций» препятствует состояние национальной кредитной системы, вернее, последовательное подавление возможностей её использования для развития экономики. Реализация антиинфляционного курса поставила труднопреодолимый заслон инвестиционной активности национальных банков.

В условиях мощной финансовой глобализации «антиинфляционный» курс со всей очевидностью закрепляет на перспективу траекторию контрпродуктивных изменений национальной финансовой и денежно-кредитной сферы, в целом экономики страны. Сложнейшие проблемы формирования рыночной экономики, достижения сбалансированности с использованием современного арсенала средств и инструментов бюджетной и денежно-кредитной политики остаются за пределами этих усилий. Финансовые власти сконцентрировались на спасении национальной экономики от сверхдоходов текущего периода.

В заключение отметим, что в условиях ускоряющейся финансовой глобализации для преодоления инфляционного синдрома финансовой и денежно-кредитной политики, последствий его проявления в виде дефицита инвестиций необходима существенная корректировка проводимого курса, целей и инструментов его реализации.

НБТ должен выработать и проводить политику, направленную на улучшение положения дел в национальной кредитной системе, повышение инвестиционной активности национальных банков. Надо ввести институт ответственности финансовой и денежной власти за обеспечение условий формирования инвестиционной среды (кредитной активности банковского сектора) и насыщение потребности делового сообщества субъектов страны в инвестициях.

Литература:

1. Кравцов, М.К. Экономический анализ временных рядов основных макроэкономических показателей/М.К. Кравцов, А.В. Пашкевич, Н.М. Бурдыко//Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование – 2005. – №3. – С. 3-22.
2. Ризокулов Т.Р. Проблема инфляции в экономике Республике Таджикистан. – Душанбе, Ирфон. 2006. – С. 232.
3. Статистический сборник: Таджикистан в цифрах/Главное агентства статистики при Президенте РТ. – Душанбе, 2023. – С. 122; 435.
4. Банковский статистический бюллетень. – Душанбе, 2021. - №4 (238). – С. 15; 116.

5. Ашуоров Н., Ашуоров А.Н. «Денги, кредит и банки» / Ашуоров Н., Ашуоров А.Н.; Душанбе-сино, 2003. – 250 с.
6. Ашуоров М.Н. Развитие финансово кредитной инфраструктуры приграничных районов РТ// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. № 11 (58). С. 1107-1110.
7. Хайров Ш.К. Некоторые вопросы формирования исламского банкинга в республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2-8. С. 179-184.
8. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu.
9. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php
10. Статистический банковский бюллетень, 2022 г.
11. Статистический банковский бюллетень, 2023 г.
12. Статистический банковский бюллетень, 2024 г.

References

1. Kravtsov, M.K. Economic analysis of time series of the main macroeconomic indicators / M.K. Kravtsov, A.V. Pashkevich, N.M. Burdyko // Belarusian economy: analysis, forecast, regulation - 2005. - No. 3. - P. 3-22.
2. Rizokulov T.R. The problem of inflation in the economy of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, Irfon. 2006. - P. 232.
3. Statistical digest: Tajikistan in figures / Main Statistics Agency under the President of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, 2023. - P. 122; 435.
4. Banking statistical bulletin. - Dushanbe, 2021. - No. 4 (238). - P. 15; 116.
5. Ashurov N., Ashurov A.N. "Money, credit and banks" / Ashurov N., Ashurov A.N.; Dushanbe-sino, 2003. - 250 p.
6. Ashurov M.N. Development of financial and credit infrastructure of border regions of the Republic of Tatarstan // Competitiveness in the global world: economics, science, technology. 2017. No. 11 (58). P. 1107-1110.
7. Khairov Sh.K. Some issues of formation of Islamic banking in the Republic of Tajikistan // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. 2017. No. 2-8. P. 179-184.
8. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu.
9. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php
10. Statistical Banking Bulletin, 2022
11. Statistical Banking Bulletin, 2023
12. Statistical Banking Bulletin, 2024

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Телефон: (+992) 97-234-66-88. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ИҶРОИШИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАҶОИ ИҚТИСОДӢ

Аннотатсия. Дар мақола таҳлили хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: тамоюл, сохтор ва дурнамои барраси гардидааст. Қайд меградад, ки буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи мутамаркази молиявии давлат барои соли муайяни молияви (одатан соли тақвимӣ) мебошад. Муайян гардид, ки буҷет пеш аз ҳама воситаи асосии сиёсати молиявии давлат буда, дар танзими иқтисодиёти кишвар, қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди кишвар нақши асосиро мебозад. Ҳамзамон дар шароити ҳозираи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлати аҳамияти махсус пайдо мекунад. Буҷети давлатӣ воситаи асосии молиявии давлат буда, афзалиятҳои онро дар соҳаҳои таъмини иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва рушди инфрасохтор инъикос менамояд. Дуруст банақшагирӣ ва харҷ кардани маблағҳои буҷет ба дараҷаи зиндагонии аҳоли, ба тараққиёти минтақаҳо ва вазъияти умумии иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад. Дар баробари ин таҳлили ҳамаҷонибаи хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иқтисоди ва иҷтимоӣ гузаронида шудааст.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, хароҷоти давлатӣ, соҳаҳои иҷтимоӣ, соҳаҳои иқтисодӣ, ММД, рушди устувор.

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад

кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана,
Телефон: (+992) 7-234-66-88. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА ПО СЕКТОРАМ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье анализируются расходы государственного бюджета Республики Таджикистан: тенденции, структура и перспективы. Отмечается, что государственный бюджет Республики Таджикистан представляет собой централизованный финансовый план государства на определенный финансовый год (обычно календарный год). Отмечено, что, бюджет является, прежде всего, основным инструментом финансовой политики государства, играющим ключевую роль в регулировании экономики страны, удовлетворении социальных потребностей населения, реализации государственных программ развития страны. Вместе с тем, в современных условиях социально-экономического развития Республики Таджикистан вопрос эффективного распределения и использования средств государственного бюджета приобретает особое значение. Государственный бюджет является основным финансовым инструментом государства и отражает его приоритеты в сферах социального обеспечения, экономического роста и развития инфраструктуры. Выявлено, что правильное планирование и расходование бюджетных средств напрямую влияет на уровень жизни населения, развитие регионов и общее состояние экономики. Одновременно был проведен комплексный анализ расходов государственного бюджета в экономической и социальной сферах.

Ключевые слова: государственный бюджет, государственные расходы, социальные секторы, секторы экономики, ВВП, устойчивое развитие.

Shomakhmadzoda Firdavs Shomakhmad

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 48/5. Phone: (+992) 97-234-66-88. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru

ANALYSIS OF STATE BUDGET EXPENDITURE PERFORMANCE IN ECONOMIC SECTORS

Annotation. The article analyzes the expenditures of the state budget of the Republic of Tajikistan: trends, structure and prospects. It is noted that the state budget of the Republic of Tajikistan is a centralized financial plan of the state for a certain financial year (usually a calendar year). It is noted that the budget is, first of all, the main instrument of the state's financial policy, playing a key role in regulating the country's economy, meeting the social needs of the population, and implementing state development programs for the country. At the same time, in the current conditions of socio-economic development of the Republic of Tajikistan, the issue of effective distribution and use of state budget funds is of particular importance. The state budget is the main financial instrument of the state and reflects its priorities in the areas of social security, economic growth and infrastructure development. It was revealed that proper planning and spending of budget funds directly affects the standard of living of the population, regional development and the general state of the economy. At the same time, a comprehensive analysis of state budget expenditures in the economic and social spheres was carried out.

Key words: state budget, state expenditure, social sectors, economic sectors, GDP, sustainable development.

Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи мутамаркази молиявии давлат барои соли муайяни молияви (одатан соли тақвимӣ) мебошад. Он даромаду харочоти ба нақша гирифташудаи давлатро, ки ба категорияҳо ва соҳаҳои гуногун сохторбандӣ шудааст, инъикос менамояд. Бюджет пеш аз ҳама воситаи асосии сиёсати молиявии давлат буда, дар танзими иқтисодиёти кишвар, қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди кишвар нақши асосиро мебозад.

Ҳамзамон дар шароити ҳозираи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои бучети давлати аҳамияти махсус пайдо мекунад. Бучети давлатӣ воситаи асосии молиявии давлат буда, афзалиятҳои онро дар соҳаҳои таъмини иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва рушди инфрасохтор инъикос менамояд. [1] Дуруст банақшагирӣ ва харҷ кардани маблағҳои бучет ба дараҷаи зиндагонии аҳоли, ба тараққиёти минтақаҳо ва вазъияти умумии иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад.

Бояд қайд кард, ки дар заминаи ислоҳоти қоришаванда дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ, инчунин дар шароити ҷолишҳои иқтисодии ҳориҷӣ, ноустуворӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва талаботи дохилӣ барои баланд бардоштани самаранокии харочоти давлатӣ муҳим аст. Таҳлили сохтор ва динамикаи харочоти бучети давлатӣ ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои мушкилиҳо муайян карда, дараҷаи мувофиқати сиёсати бучети ҷорӣ ба ҳадафҳои стратегияи кишвар муайян карда шуда, роҳҳои оптимизатсияи истифодаи захираҳои молиявӣ пешниҳод карда шавад.

Дар шароити маҳдуд будани захираҳо, таъмини маблағгузори афзалиятноки соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ, аз қабili тандурустӣ, маориф, энергетика ва дастгирии кишоварзӣ махсусан муҳим аст. Ҳамин тариқ, омӯзиши харочоти бучети давлатии Тоҷикистон вазифаи муҳим ва саривақтӣ мебошад, ки ҳам аҳамияти илмӣ ва ҳам амалӣ дорад.

Аз ин лиҳоз таҳлили харочоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як қатор омилҳои асосие, ки барои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар аҳамияти аввалиндараҷа доранд, ниҳоят муҳим арзёби мегардад. [2] Чуноне, ки қайд кардем дар

шароити ба таври динамики тағйирёбандаи муҳити ҷаҳонию минтақавӣ, вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии дохили ва нақшаҳои азими рушд дарки амиқи сохтор, динамика ва самаранокии хароҷоти давлати барои қабули қарорҳои асосноки идоракуни ва ноил шудан ба мақсадҳои умумидавлати муҳим мегардад.

Пеш аз ҳама хароҷоти буҷет ба суръат ва сифати рушди иқтисодӣ, сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди сармояи инсонӣ (маориф, тандурустӣ), вазъи инфрасохтор бевосита таъсир мерасонад. Дар заминаи Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 ва дигар барномаҳои соҳавӣ таҳлили то чӣ андоза самаранок равона шудани маблағҳои буҷетӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда барои арзёбии пешрафт ва ислоҳи амалҳои минбаъда асосӣ мебошад.

Дар ин замина ба андешаи мо истифодаи оқилона ва самараноки маблағҳои буҷетӣ омили асосии таъмини суботи макроиқтисодӣ ва устувории молиявии кишвар мебошад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ ин масъала аҳамияти ҳаётӣ пайдо мекунад. Таҳлил ба мо имкон медиҳад, ки ҷузъҳои хароҷоти бесамар, такрори вазифаҳо, захираҳои эҳтимолии пасандозҳо ва имкониятҳои зиёд кардани даромади ҳар як сомонӣ буҷетро муайян кунем. Ин махсусан дар шароити афзоиши қарзи давлатӣ ва зарурати хизматрасонии устувори он муҳим аст.

Бояд ба назар гирифт, ки омилҳои беруна, аз қабili бӯҳронҳои иқтисодӣ, пандемия ва тағйирёбии иқлим ба буҷети давлатӣ таъсири назаррас доранд. Аз ин рӯ таҳлили хароҷоти буҷети давлатӣ ба мо имкон медиҳад, ки қобилияти системаи буҷетӣ барои мутобик шудан ба ин зарбаҳо, ошкор намудани осебпазирӣ ва таҳияи тадбирҳои оид ба баланд бардоштани устувории молияи давлатӣ баҳо диҳем. Масалан, пандемияи COVID-19 хароҷоти назарраси иловагиро барои соҳаи тандурустӣ ва дастгирии иҷтимоӣ тақозо кардааст, ки зарурати чандирӣ ва зуд тақсимои маблағҳои буҷетиро таъкид мекунад. Мавриди зикр аст, ки барои таҳлили ҳамаҷонибаи хароҷотҳои буҷети давлати ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиву иҷтимоӣ мамлакат сохтори буҷети давлатиро таҳлил намудан лозим аст. [3] Дар ин замина қобили зикр аст, ки буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳ иборат аст:

1. **Буҷети ҷумҳуриявӣ** - ин сатҳи асосии буҷети давлатӣ буда, даромадҳои бевосита ба марказ ва хароҷоти вазорату идораҳо ва дигар муассисаҳои давлатии аҳамияти ҷумҳуриявӣ доштаро дар бар мегирад.

2. **Буҷетҳои маҳаллӣ** - инҳо буҷетҳои воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ (вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо) мебошанд. [5] Онҳо аз ҳисоби даромадҳои худ онҳо (андозҳои маҳаллӣ, пардохтҳо, даромад аз моликияти коммуналӣ ва ғайра) ва трансфертҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ ташаккул меёбанд. Буҷетҳои маҳаллӣ барои маблағгузории масъалаҳои дорой аҳамияти маҳаллӣ пешбинӣ шудаанд. (ниг ба расми 1).

Расми 1. Низомии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон[6]

Мавриди зикр аст, ки давлат тавассути буҷет сиёсати фискалиро амалӣ менамояд, ки ба танзими талаботи умумӣ, таваррум, шуғл ва рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст. Тағйирот дар хароҷоти давлатӣ ва сатҳи андоз метавонад фаъолияти иқтисодиро ҳавасманд ё боздорад. Давлат аз ҳисоби буҷет сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори нақлиёт, энергетика, коммуникатсия ва инфрасохтори иҷтимоиро маблағгузорӣ мекунад, ки ин шартӣ зарурии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мебошад. Маблағҳои буҷети метавонад барои додани субсидияҳо, имтиёзҳо ва дигар шаклҳои дастгирӣ ба соҳаҳои аз лиҳози стратегӣ муҳими иқтисодиёт, ҳавасмандгардонии инноватсия ва ҷалби сармоягузорӣ истифода шавад. [6] Инчунин маблағгузори барномаҳои иҷтимоӣ, пардохти нафақа ва кӯмакпулиҳо ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ, шиддати иҷтимоӣ ва таъмини суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад. Дар баробари ин буҷет хароҷоти хизматрасонӣ ва пардохти қарзи давлатиро инъикос мекунад, ки ҷанбаи муҳими устувории молиявии кишвар мебошад. Идоракунии самараноки қарз барои пешгирӣ кардани бӯҳрони қарз ва сарфай захираҳо барои дигар соҳаҳои афзалиятнок кӯмак мекунад.

Ба андешаи мо буҷети давлатӣ асоси молиявии татбиқи стратегияҳои рушди миллӣ, барномаҳои давлатӣ дар самтҳои гуногун (масалан, мубориза бо камбизоатӣ, рушди энергетика, таъмини амнияти озуқаворӣ) мебошад. Аз ин рӯ таъмини шаффофияти раванди буҷет ба баланд бардоштани самараноки ва масъулияти мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад. Идоракунии самараноки хароҷотҳои буҷети давлатӣ, таъмини шаффофият ва истифодаи мақсадноки маблағҳо шартӣ муҳимтарини рушди устувори иҷтимоӣю иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар солҳои 2019-2023 дар ҷадвалҳои 1 ва 2 ба таври возеҳ оварда шудаанд.

Ҷадвали №1. Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иқтисодӣ дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2019
Хароҷот- ҳамагӣ	23806644,0	24812543,1	29342724,5	35338892,0	43034816,0	1,8
Аз ҷумла ба						
Комплекси сӯзишворӣ – энергетикӣ	4674283,1	4976520,0	4647921,9	6511232,0	7270291,2	1,5
Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, моҳидорӣ ва шикор	632417,4	612900,9	662434,4	1027544,6	1634970,6	2,5
Саноат ва сохтмон	192972,8	171493,9	239405,1	287186,1	465881,6	2,4
Нақлиёт ва коммуникатсия	1195998,7	1025651,4	1714487,5	2396942,9	3973449,8	3,3
фаъолияти дигари қорҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ	71075,0	224112,7	47615,6	200013,6	120984,7	1,7

Сарчашма: Молияи Тоҷикистон/ Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали № 1 бар меояд хароҷоти буҷети давлати дар солҳои таҳлили 2019-2023 рӯ ба афзоиш овардаанд. Яъне агар дар соли 2019 хароҷотҳои буҷети давлатӣ дар маҷмӯъ 23806644,0 млн. сомони ро ташкил дода бошанд

пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 43034816,0 млн. сомони омада расидааст ё ин ки 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст.

Маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ дар солҳои охир ба соҳаҳои иқтисоди сол аз сол афзоиш ёфта истодааст. Масалан агар дар соли 2019 маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаи Комплекси сӯзишворӣ – энергетикӣ 4674283,1 млн. сомони ро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 7270291,2 млн. сомони омада расид ва ё 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Маблағгузори ба соҳаи кишоварзӣ, ҳоҷагии ҷангал, моҳидорӣ ва шикор бошад дар давраи таҳлил мутаносибан 2,5 маротиба, соҳаи саноат ва сохтмон бошад 2,4 маротиба, нақлиёт ва коммуникатсия бошад 3,3 маротиба, фаъолияти дигари корҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ бошад 1,7 маротиба афзоиш ёфтаанд. Дар маҷмӯъ бояд қайд кард, ки дар асоси таҳлил маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаҳои муҳими иқтисоди зиёд гардидааст, ки ин метавонад ба рушди устувори иқтисоди милли оварда расонад. [7]

Ба андешаи мо хароҷоти буҷети давлатӣ ба бахшҳои иқтисодӣ муҳимтарин воситаи таъсиррасонӣ ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мебошад. Дар шароити кунунӣ ноустувории афзояндаи иқтисоди ҷаҳонӣ, фишори таҳримӣ ва зарурати рушди босуръати технологӣ, тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ барои дастгирии соҳаҳои асосии саноат аҳамияти хоса дорад.

Давлат дар иқтисодиёт нақши фаъол дошта, барои рушди устувор ва навсозӣ шароит фароҳам меорад. Тавассути низомӣ хароҷоти буҷет маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ, саноат, нақлиёт, энергетика ва дигар соҳаҳо таъмин карда мешавад, ки ба таҳкими амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Ин махсусан дар шароити зарурати ивазкунии воридот, рақамикунонӣ ва гузариш ба парадигмаи нави технологӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Хамин тавр, омузиши хароҷоти буҷет ба соҳаҳои иқтисодиёт аҳамияти баланди илмӣ амалӣ дорад. Устуворӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти милли, инчунин баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли бештар аз сиёсати оқилонаи буҷет вобаста аст.

Ҷадвали № 2. Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳанда	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019
Хароҷот-ҳамагӣ	23806644,0	24812543,1	29342724,5	35338892,0	43034816,0	1,8
Аз ҷумла ба						
бахши ҳоқимияти давлатӣ ва идорақунӣ	1423235,7	1380043,1	1947715,6	1941340,1	2284709,4	1,6
маориф	4338559,1	4311391,6	5259873,8	6240815,2	7108508,8	1,6
тандурустӣ	1793374,6	2583090,3	2850088,8	2618046,1	3277426,8	1,8
суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	3515001,5	3865931,3	4193545,2	4582005,1	4625305,0	1,3
ҳоҷагии манзилию	1255184,9	1419144,5	1669698,6	1758314,6	2242477,8	1,7

коммуналь, муҳити зист ва хоҷагии ҷангал						
фарҳанг ва варзиш	945915,6	987082,0	1162371, 5	1078132, 2	1471684, 9	1,5

Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали № 2 бар меояд, хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ низ дар давраи таҳлили (2019-2023) рӯ ба зиёдшавӣ овардаанд. Агар дар соли 2019 хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба баҳши ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ 1423235,7 млн. сомони ро ташкил дода бошад вале ин рақам дар соли 2023 ба 2284709,4 млн. сомонӣ ё ин ки 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. [8] Яке аз муҳимтарин соҳаи иҷтимоӣ ин маориф ба шумор меравад, ки маблағгузори ба ин соҳаи муҳим низ аз буҷети давлатӣ дар солҳои таҳлили рӯ ба афзоиш овардааст. Яъне аз 4338559,1 млн. сомонӣ дар соли 2019 то ба 7108508,8 млн. сомонӣ дар соли 2023 расидааст ё ин ки 1,6 маротиба дар давраи таҳлили афзоиш ёфтааст, ки ин хеле хуб аст. Дар ин замина бояд қайд кард, ки ба соҳаҳои дигари иҷтимоӣ аз қабилӣ тандурусти 1,8 маротиба, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, 1,3 маротиба хоҷагии манзилию коммуналь, муҳити зист ва хоҷагии ҷангал бошад 1,7 маротиба ва фарҳанг ва варзиш бошад 1,5 маротиба маблағгузори афзоиш ёфтааст. [13] Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ – тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг ва варзиш барои рушди устувори ҷомеа ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Хароҷотҳои буҷети давлатӣ барои соҳаҳои иқтисодӣ дар соли 2023 бо % нисбати ҳаҷми умумӣ

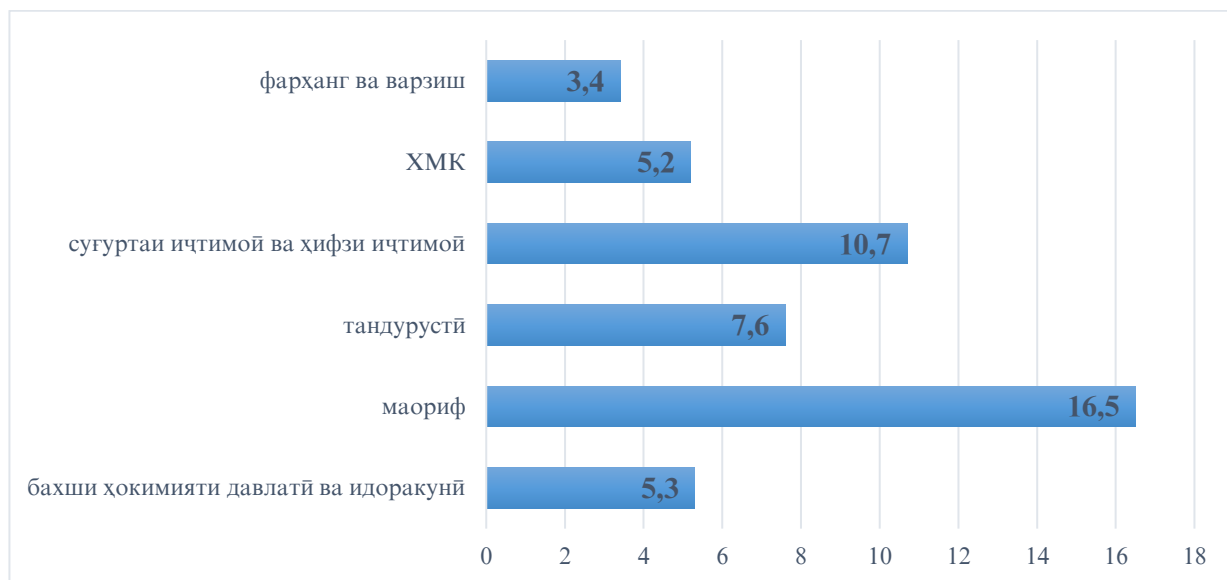
Сарчашма: Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Аз диаграммаи зерин маълум гардид, ки хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ аз ҳама зиёд ба соҳаи комплекси сузишворӣ энергетикӣ маблағгузори гардидааст, ки 16,9 фоизро нисбати ҳаҷми умумӣ ташкил додааст. Мутаносибан ба соҳаи нақлиёт ва комуникация 9,2 фоиз аз ҳаҷми умумӣ, саноат ва сохтмон 1,1 фоиз, кишоварзӣ бошад 3,8 фоизро ташкил додааст.

Дар шароити муосир маблағгузории соҳаи иҷтимоӣ махсусан муҳим мегардад. Хароҷоти иҷтимоӣ ба сармояи инсонӣ, асоси рушди дарозмуддати иқтисодӣ таъсири мустақим дорад. [9] Сармоягузориҳо ба соҳаи маориф қувваи қорӣ соҳибхитисосро ба вучуд меоранд, соҳаи тандурустӣ давомнокии умр ва сифати зиндагиро зиёд мекунад.

Илова бар ин, тақсимои оқилонаи маблағҳои буҷетӣ дар соҳаи иҷтимоӣ таҳлили доимии самаранокии харҷ, мониторинги натиҷаҳо ва арзёбии таъсири онҳо ба сатҳи зиндагии мардумро тақозо мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзиши хароҷоти давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ ба мо имкон медиҳад, ки механизмҳои сиёсати иҷтимоиро беҳтар фаҳмем ва роҳҳои муносибгардонии онро пайдо кунем.

**Хароҷотҳои буҷети давлатӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2023 бо %
нисбати ҳаҷми умумӣ**

Сарчашма: Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024.
С. 14-22.

Аз диаграммаи зерин мушоҳида намудан мумкин аст, ки хароҷотҳои буҷети давлатӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2023 аз ҳама зиёд нисбати ҳаҷми умумӣ ба соҳаи маориф 16,5 фоиз маблағгузори гардидааст. Ба соҳаи тандурустӣ бошад 7,6 фоиз, ба соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 10,7, ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, 5,2 фоиз ва ба фарҳанг ва варзиш бошад 3,4 фоиз аз ҳаҷми умумии буҷет маблағгузори шудааст.[10]

Ҳамин тариқ таҳлили хароҷоти буҷети давлатии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ, инчунин вазифаҳои иҷтимоӣю иқтисодие, ки дар назди кишвар истодаанд, хулосаҳои муҳим барорем. Хароҷоти давлатӣ имконияти таъмини рушди устувор, таҳкими суботи иҷтимоӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ инъикос мекунад.[11] Дар сохтори буҷет ба маблағгузориҳои соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ – маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои осебпазирӣ аҳоли таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ, оптимизатсияи сиёсати буҷети Тоҷикистон муносибати мутавозинро тақозо мекунад: аз як тараф, таъмини маблағгузориҳои устувори соҳаҳои асосӣ ва аз тарафи дигар, тақмил додани идоракунии молияи давлатӣ. [12] Ин на танҳо самаранокии хароҷоти буҷетро беҳтар мекунад, балки рушди одилона ва устувори кишварро дар муҳлати дарозмуддат таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Ачилова М.А. Бюджетная система Республики Таджикистан: состояние, проблемы и перспективы развития / М.А.Ачилова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2017. - № 4 (73). - С.121-131.
2. Давлатов Д.А. Роль и значение бюджетных учреждений таджикистана в системе оказания государственных услуг / Д.А.Давлатов // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе: Сино, 2017. - №2/1(204). –С.183-186.

3. Давлатшоев О.Х. Совершенствование межбюджетных отношений в условиях обеспечения устойчивого развития экономики / О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2013. - № 2-5 (117). - С. 191-193.

4. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., ва дигарон. Идораи молияи давлатӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе. 2013. - 263 с.

5. Исмаилова Д.М. Проблемы повышения эффективности бюджетно-налоговой политики республики таджикистан в современных условиях / Д.М. Исмаилова // Интернаука. - 2017.-№ 25(29).-С.46-48.

6. Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2012. С.4

7. Мамадризоева Н.М. Теория и практика межбюджетных отношений в таджикистане / Н.М.Мамадризоева // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/6(144). - С.108 –102.

8. Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

9. Обидов Ф.С., Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А. Финансы. - Душанбе: Ирфон, 2010. -150с.

10. Сомонаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Манбаи электронӣ]. www.minfin.tj

11. Султанов З.С., Менлашева Н.М. Стратегия управления государственным долгом// Вестник Таджикского национального университета.- 2014.- №2/3(135). С.54-59.

12. Тохирова Р.С. Теоретические основы, планирование и реализация аудита эффективности использования государственных ресурсов / Р.С.Тохирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. №2/1 (193). С.120-123

13. Улугходжаева Х.Р., Давлатшоев О.Х. Государственное регулирование межбюджетных отношений / Х.Р. Улугходжаева, О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/9 (190). - С.6 –10.

Literature

1. Achilova M.A. Budget system of the Republic of Tajikistan: state, problems and development prospects / M.A. Achilova // Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of social sciences. - 2017. - No. 4 (73). - P.121-131.

2. Davlatov D.A. The role and importance of budgetary institutions of Tajikistan in the system of public services / D.A. Davlatov // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - Dushanbe: Sino, 2017. - No. 2/1 (204). - P.183-186.

3. Davlatshoev O.Kh. Improving interbudgetary relations in the context of ensuring sustainable economic development / O.Kh. Davlatshoev // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2013. - No. 2-5 (117). - P. 191-193.

4. Ibrohimov I.R., Mirboboev R.M., and others. Idora i moliyai davlati: kitobi darsi. - Dushanbe. 2013. - 263 p.

5. Ismailova D.M. Problems of increasing the efficiency of the budget and tax policy of the Republic of Tajikistan in modern conditions / D.M. Ismailova // Internauka. - 2017.-№ 25 (29).-P.46-48.

6. Karimova M.T., Muminova F.M., Sohibov Sh.K. Rokhnamoi buheti Humhurii Tajikiston. Dushanbe – 2012. P.4

7. Mamadrizoeva N.M. Theory and practice of interbudgetary relations in Tajikistan / N.M. Mamadrizoeva // Bulletin of the Tajik National University (scientific journal). Series of socio-economic and social sciences. - Dushanbe: Sino, 2014. - №2 / 6 (144). - P.108 –102.
8. Finances of Tajikistan // Finances. Dushanbe – 2024. P.14-22.
9. Obidov F.S., Ulugkhodjaeva H.R., Rakhimov Z.A. Finances. - Dushanbe: Irfon, 2010. -150s.
10. Somoni Vazorati moliyai Khumhurii Tajikiston: [Manbai elektronī]. www.minfin.tj
11. Sultanov Z.S., Menlasheva N.M. Strategy of public debt management// Bulletin of the Tajik National University.- 2014.- No. 2/3 (135). P.54-59.
12. Tokhirova R.S. Theoretical foundations, planning and implementation of the audit of the efficiency of public resources use / R.S. Tokhirova // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. 2017. No. 2/1 (193). P.120-123
13. Ulugkhodjaeva H.R., Davlyatshoev O.H. State regulation of interbudgetary relations / H.R. Ulugkhodjaeva, O.Kh. Davlyatshoev // Bulletin of the Tajik National University (scientific journal). Series of socio-economic and social sciences. - Dushanbe: Sino, 2014. - No. 2 / 9 (190). - P. 6 -10.

истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.</i>	языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардониди маҷалла мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои ҷоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба маҷаллаи «ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОҶУЛ ВА ДУРНАМО» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - нагонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв

назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.
---	---

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.majala.dbsst.tj ҷой дода
шудааст

Электронная версия опубликована
на сайте www.majala.dbsst.tj

Маълумот барои тамос:**Сармухаррир:****Асрорзода Убайдулло Саттор**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Чонишини сармухаррир:**Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад**

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Чонишини сармухаррир:**Шаропов Фарҳод Разоқович**

Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:**Шохзода Назира Изатулло**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:**Главный редактор журнала:****Асрорзода Убайдулло Саттор**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала:**Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад**

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Зам. гл. редактора журнала:**Шаропов Фарҳод Разоқович**

тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:**Шохзода Назира Изатулло**

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:**Editor-in-chief of the journal:****Asrorzoda Ubaidullo Sattor**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:**Zoirzoda Islombek Sangmahmad**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Deputy editor-in-chief of the journal:**Sharopov Farhod Razokovich**

Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive Secretary of the Journal:**Shohzoda Nazira Izatullo**

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 16.09.2025. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 13,87
Тираж 100 экз.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5
